SOUDOBÉ DĚJINY

AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY PRAHA
KNIHOVNA

1/97

U S D

Předplatné na ročník IV (1997), tj. 4 čísla:

180,– Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce,
210,– Kč (včetně poštovného) pro instituce.
Pro vysokoškolské studenty v České a Slovenské republice při odběru prostřednictvím fakultního ústavu, semináře nebo katedry činí celoroční předplatné 100,– Kč (včetně poštovného) s podmínkou minimálního odběru 5 výtisků od každého čísla ročníku IV (1997).

Předplatné pro zahraničí:
45 US dolarů (včetně poštovného) pro jednotlivce,
60 US dolarů (včetně poštovného) pro instituce.
Letecký příplatek činí celoročně 26 US dolarů.

Cena 48,– Kč za jedno číslo.
Objednávky přijímá Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,
Vlašská 9, Praha 1 - Malá Strana, PSČ 118 40, tel.: (02) 573 20 301.

Soudobé dějiny (ISSN 1210–7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR
v nakladatelství Doplněk čtyřikrát ročně.
Obálka Alena Nievaldová.
Resumé a obsah přeložil Derek Paton.
Vycházejí za podpory Grantové agentury ČR a Nadace Konráda Adenauera.
Časopis Soudobé dějiny byl registrován Ministerstvem kultury ČR
dne 16. 4. 1993 pod číslem MK ČR 6475.
© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR 1997

Článek Počátky studené války
publikujeme s laskavým souhlasem amerického vydavatele.
Reprinted by permission of FOREIGN AFFAIRS, 1967.
Copyright 1997 by the Council on Foreign Relations, Inc.

SOUDOBÉ DĚJINY

IV / 1

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR

S 95955 29

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBÉ DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ

Vilém Prečan

PE 6469/4.1997.

REDAKČNÍ KRUH:

Milan Drápala, Jan Měchýř, Derek Paton, Jindřich P[illegible]
Vilém Prečan, František Svátek, Oldřich Tůma

REDAKČNÍ RADA:

Karel Bartošek, Paříž
Marie-Elizabeth Ducreux, Paříž
Ladislav Hejdánek, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratislava
Jan Janák, Brno
Karel Kaplan, Praha
Ivan Kamenec, Bratislava
Zdeněk Kárník, Praha
Jan Křen, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Jaroslav Marek, Brno
Antoine Marès, Paříž
Jan Měchýř, Praha
Vojtěch Mencl, Praha
Alena Nosková, Praha
Milan Otáhal, Praha
Jacques Rupnik, Paříž
Oldřich Sládek, Praha
Zdeněk Sládek, Praha
Jan Stříbrný, Praha
Zdeněk L. Suda, Pittsburgh
Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašíček, Paříž
Václav Vaško, Praha
Zbyněk A. Zeman, Oxford
Jozef Žatkuliak, Bratislava

REDAKCE:

Ela Nauschová
Ondřej Pittauer

01267/02

Obsah

Petr Mareš — Čekání na Godota. *Americká politika a volby v Československu v květnu 1946* 7

Leonid Gibianskij — Moskva a východní Evropa. *Některé aspekty vzniku sovětského bloku* 26

Michal Reiman — Stalin po válce (1945–1948) 42

Vojtěch Mastný — Promarněné příležitosti po Stalinově smrti? 64

Materiály

Bohuslav Litera — Spojenci na začátku studené války. *Stalin a takzvané dlouhé telegramy* 75

Horizont

Arthur Schlesinger, jun. — Počátky studené války 96

Piotr Madajczyk — Poláci a jejich vztah k Němcům v letech 1945–1948 v pohledu polské historiografie 118

Recenze

Milan Hauner — Sověti a obrana ČSR? 134

František Šmahel — Slibné předznamenání. *Nová ročenka pro československé, české i slovenské dějiny* 142

Jitka Vondrová — Pražské jaro – nové pohledy, nové poznatky 144

Václav Kural — Knížečka, která stojí za přečtení 151

Miroslav Tejchman — Základní práce o rakousko-jugoslávských vztazích 153

Dokumenty

Jindřich Pecka — Rozhovor Josefa Smrkovského s generálem N. V. Ogarkovem 30.8.1968 158

Anotace 167

Bibliografie

Články ze zahraničních časopisů a sborníků 1991–1996 177

Resumé 194

Autoři čísla

Leonid Gibianskij (1936)
vedoucí výzkumný pracovník Institutu slovanských a balkánských studií Ruské akademie věd v Moskvě. Předmětem jeho zájmu jsou dějiny mezinárodních vztahů ve střední a jihovýchodní Evropě, zejména sovětsko-jugoslávský konflikt 1948–1953.

Milan Hauner (1940)
absolvent Karlovy Univerzity a univerzity v Cambridge. Žije ve Spojených státech a působí jako hostující profesor na univerzitách v USA a v Evropě. Autor děl *India in Axis Strategy* (Stuttgart 1981), *Hitler*: A Chronology of His Life and Time (London 1983), *Afghanistan and the Soviet Union* (ed.), (Westview Press 1988), *What Is Asia to Us? Russia's Asian Heartland Yesterday and Today* (dvě vydání 1990 a 1992).

Václav Kural (1928)
od prosince 1989 místopředseda Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970, nyní pracovník Ústavu mezinárodních vztahů Ministerstva zahraničních věcí. Autor řady studií a publikací z období okupace, česko-německých vztahů a reformního procesu v roce 1968.

Bohuslav Litera (1950)
vědecký pracovník Historického ústavu AV ČR. Zabývá se historií mezinárodních vztahů po druhé světové válce a problematikou Sovětského svazu a Ruska.

Piotr Madajczyk (1959)
vědecký pracovník Ústavu politických studií Polské akademie věd ve Varšavě. Zabývá se problematikou polsko-německých vztahů ve dvacátém století, tomuto tématu je věnována i jeho poslední práce z roku 1996 *Przyłączenie Śląska Opolskiego do Polski 1945–1948*.

Petr Mareš (1953)
působil v Historickém ústavu ČSAV a v Čs. filmovém ústavu, nyní je vedoucím oddělení amerických studií Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK. Specializuje se na dějiny mezinárodních vztahů a zahraniční politiku USA na prahu studené války.

Vojtěch Mastný (1936)
americký historik českého původu. Působil na několika amerických univerzitách, byl profesorem v oboru mezinárodních vztahů a ředitelem výzkumného ústavu mezinárodních vztahů bolońského střediska univerzity Johnse Hopkinse. Nyní působí ve *Woodrow Wilson International Center of Scholars* ve Washingtonu. Mastného nejznámější dílo *Russia's Road to the Cold War* (1979) dostalo nedávno dlouho očekávané pokračování v knize *The Cold War and Soviet Insecurity*: The Stalin Years (1996).

Jindřich Pecka (1936)
vědecký pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, docent Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Jeho badatelský zájem se soustřeďuje na druhou světovou válku, československou krizi 1967–1970 a na pobyt sovětských vojsk v Československu 1968–1991.

Michal Reiman (1930)
emeritní profesor politologie a moderních východoevropských dějin na *Freie Universität* v Berlíně, nyní působí v Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK. Specialista v oboru světových dějin.

Arthur Schlesinger, jun. (1917)
profesor historie na Harvardské univerzitě, v šedesátých letech poradce amerických prezidentů, profesor humanitních věd na univerzitě v New Yorku, držitel Pulitzerovy ceny za historii a biografii. Autor mnoha publikací, z nichž nejznámější jsou *A Thousand Days*: John F. Kennedy in the White House (1965), *The Imperial Presidency* (1973) a *Cycles of American History* (1986).

František Šmahel (1934)
ředitel Historického ústavu AV ČR a profesor historie na Karlově univerzitě. Specializuje se na českou a evropskou historii středověku.

Miroslav Tejchman (1938)
vědecký pracovník Historického ústavu AV ČR. Zabývá se studiem moderních balkánských dějin.

Jitka Vondrová (1953)
do roku 1991 archivářka ve Státním ústředním archivu Praha, nyní pracuje v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, kde se věnuje především vydávání pramenů k dějinám československé krize 1967–1970.

Čekání na Godota

Americká politika a volby v Československu v květnu 1946

Petr Mareš

Demokratické volby, blížící se svým charakterem co nejvíce anglosaskému pojetí politiky, byly v průběhu druhé světové války samozřejmou součástí veškerých amerických úvah o poválečném uspořádání Evropy. Nešlo při tom pouze o ideologicky motivované gesto, odrážející oficiální charakteristiku válečného konfliktu jako souboje mezi demokracií a zvrácenou totalitou. Američtí politici byli pevně přesvědčeni, že pouze prostřednictvím svobodných voleb bude možné provést změny v politickém a hospodářském životě tohoto kontinentu, o jejichž nevyhnutelnosti ve Washingtonu téměř nikdo nepochyboval, a to takovým způsobem, aby byla zajištěna jeho dlouhodobá stabilita. V diplomatické praxi nabývala dokonce instituce voleb často podobu zázračného všeléku, který měl v budoucnu vyřešit zásadní rozpory, vystupující v průběhu války stále více do popředí při jednáních o evropských otázkách se sovětskými partnery.[1]

Požadavek uspořádat svobodné a demokratické volby co nejdříve poté, co budou na osvobozeném nebo dobytém území ukončeny boje, měl univerzální charakter. Vztahoval se jak na poražené státy, tak na evropské spojence, s jejichž exilovými vládami udržovaly Spojené státy za války diplomatické styky. V manuálu zahraniční politiky, který státní tajemník Edward R. Stettinius předal prezidentu Trumanovi 16. dubna 1945, tedy čtyři dny po jeho nástupu do úřadu, se v této souvislosti konstatovalo: „Zamýšlíme i nadále udržovat vztahy s legálně utvořenými vládami zemí obsazených nepřítelem a pomáhat těmto vládám v návratu do jejich hlavních měst, jakmile budou jejich země osvobozeny." Po svém návratu musí ovšem tyto vlády zajistit, aby jejich národy mohly demokratickou cestou rozhodnout o případných reformách a změnách v uspořádání jednotlivých zemí. „Není cílem naší politiky ustavovat na osvobozených územích vlády nebo určovat, jaký

---

1 Patrně nejvýstižnější ilustrací tohoto přístupu je průběh diskuse o reorganizaci polské vlády, ke které došlo v průběhu konference „velké trojky" v Jaltě. Stalin tehdy úspěšně odrazil kritiku svého postupu v polské otázce tím, že přislíbil uspořádat v zemi volby „ne později než do měsíce". *Teherán, Jalta, Postupim*: Sborník dokumentů. Praha, Svoboda 1973, s. 141–145.

druh změn je potřebný, aby je učinil přijatelnými pro jednotlivé osvobozené národy," prohlašoval státní department.[2]

Tyto principy uplatňovala americká politika samozřejmě také vůči Československu. Výše citovaný dokument deklaroval záměr Spojených států spolupracovat úzce s Benešovou exilovou vládou a pomáhat jí při obnově země. Se zjevným uspokojením vyjadřovali autoři textu svůj souhlas se záměrem československé vlády „převzít na základě své dohody se sovětskou vládou správu nad československým územím a poté, jakmile to jen bude možné, uspořádat volby, aby si československý lid mohl zvolit své zástupce".[3] Faktor spolupráce se Sověty při realizaci záměrů československého demokratického exilu byl přitom ve Washingtonu považován za obzvláště důležitý. „Praha je vynikajícím polem k prověření příslibu trojstranné spolupráce, daného sovětskou vládou... Úspěch nebo neúspěch spolupráce v Praze bude mít dalekosáhlé důsledky pro naše celkové postavení ve střední Evropě," zdůrazňoval další z dokumentů připravených státním departmentem pro nového prezidenta na sklonku války.[4]

---

2 „It is our policy to continue to maintain relations with the legally constituted governments of countries overrun by the enemy, and to assist these governments-in-exile to return to their capitals as soon as their homelands are liberated. (...) It is not our policy to establish governments in liberated territories, or to determine the type of changes necessary to make them acceptable to the respective liberated peoples." *Truman Library*, PSF. Cabinet. State, Secretary of. Policy Manual, April 16, 1945, s. 6. Šlo o poměrně obsáhlý materiál, ve kterém byla na několika desítkách stránek shrnuta stanoviska státního departmentu k nejdůležitějším otázkám zahraniční politiky obecně i politiky USA k jednotlivým zemím. K jeho sestavení došlo ještě před Rooseveltovou smrtí, ukončen byl k 1. dubnu 1945. V průvodním dopise charakterizoval Stettinius hlavní zdroj příslušných formulací: „These statements have been based on directives and statements issued by President Roosevelt from time to time," a dodával: „I am confident you will find this very useful." Vzhledem k tomu, že v tomto období se Truman snažil navazovat co nejdůsledněji na koncepce a plány svého předchůdce, není důvodu pochybovat o tom, že předložených informací vskutku využil.

3 „We view with approval the present plans of that government to resume authority within Czechoslovakia as soon as military conditions permit under its Civil Affairs Agreement with the Soviet Government, and thereafter to arrange for elections to enable the people of Czechoslovakia to elect their representatives as soon as possible." *Tamtéž*, s. 39.

4 „...the Department of State believes that Prague is an excellent ground to test the promise of the Soviet Government of tripartite cooperation... The success or failure of cooperation in Prague will have profound effect on our entire position in Central Europe..." *Truman Library*, PSF. Subject File. Foreign Affairs File. Czechoslovakia. Materiál obsahoval krátké přehledy politické situace v Polsku, Rumunsku, Jugoslávii, Bulharsku, Albánii, Maďarsku, Rakousku a Československu, tedy v zemích obsazených nebo obsazovaných Rudou armádou. Byl vypracován na Trumanovu žádost a zastupující státní tajemník Joseph Grew jej prezidentovi zaslal 4.5.1945. Představa Československa jako testu upřímnosti sovětských prohlášení o poválečné spolupráci nebyla pro experty státního departmentu nová. Podle jednoho z nich, Harryho N. Howarda, s ní někdy v průběhu roku 1944 přišel Rooseveltův poradce a tlumočník Charles Bohlen, který na poradě východoevropských specialistů prohlásil, že „Czechoslovakia was the test. The Czechoslovak Government-in-Exile had signed an agreement with the Soviet Government on December 10, 1943. If the U.S.S.R. really implemented that treaty and did not violate it, then we would have an indication that it might be possible to get along with the Soviet Union after all. If the Soviet Union should break the treaty – the Czechs having gone as far as anybody could expect them to go – this might be an indication that cooperation with the Soviet Union would not be possible." (*Oral History Interview*: Harry N. Howard. By Richard D. McKinzie. Washington, DC, June 5, 1973. Published by the Harry S. Truman Library, Independence, MO, October 1976, s. 7 n.)

Ve srovnání s ostatními středoevropskými a východoevropskými zeměmi se Československo zdálo být americkým diplomatům pro uspořádání svobodných voleb a přechod k normálně fungujícímu demokratickému systému ve výrazně výhodnější pozici. Byli přesvědčeni, že „faktory, které umožnily Sovětskému svazu získat výlučnou kontrolu ve všech ostatních zemích východní a střední Evropy, nejsou doposud v Československu přítomny".[5] Především mezi úředníky na střední úrovni státního departmentu zabývajícími se přímo československou problematikou jako by s koncem války vyprchávalo rozčarování a podezření, způsobené podpisem smlouvy se SSSR v roce 1943. V souvislosti s ustavením košické vlády se sice ozvaly některé varovné hlasy,[6] ale většina kompetentních odborníků měla v její další postup důvěru. Jejich názor se patrně dá vyjádřit slovy z dopisu prvního šéfa americké diplomatické mise v Praze Alfreda Klieforthа vedoucímu středoevropského oddělení státního departmentu Jamesi Riddlebergerovi: „Vláda je upřímná ve své snaze řídit se smlouvou s Ruskem, ale nevkládá do ní své srdce. Československo si velmi přeje obnovit co nejdříve své bývalé vztahy se západním světem a zároveň dodržet svou formální dohodu s Rusy."[7]

Optimismus vládl ve Washingtonu na konci války, také pokud šlo o výsledek příštích voleb v Československu. Státní department byl informován o radikálních náladách a zjevném vzrůstu autority komunistické strany v zemi, avšak tento jev byl interpretován jako přechodný a všeobecně se věřilo, že pomine spolu se stabilizací hospodářské situace.[8] Pracovníci amerického velvyslanectví v Praze nabyli navíc v průběhu prvých poválečných týdnů přesvědčení, že zkušenost s pobytem Rudé armády v Československu vedla k výraznému poklesu popularity SSSR a ke ztrátě iluzí o sovětském životním stylu. Za nespornou byla naopak považována popularita prezidenta Beneše a její dopad na chování voličů.[9]

Podle informací přicházejících z Prahy bylo v zájmu demokratických sil uspořádat volby co nejdříve. Jako hlavní překážka tohoto kroku se poněkud paradoxně jevila

---

5 „...the factors which have anabled the Soviet Union to gain exclusive control of all of the other states of Eastern and Central Europe are not yet present in Czechoslovakia..." *Tamtéž.*

6 Srv. např. zprávu plukovníka Anthonyho Biddla zástupci náčelníka zpravodajského oddělení vrchního velitelství spojeneckých sil v Evropě generálu H. R. Bullovi ze 4.5.1945, varující před chystanými čistkami, které měly údajně postihnout osobnosti, které v minulých letech udržovaly úzké kontakty se západními spojenci – *National Archives* (dále *NA*), Record Group (RG) 59, 860F.00/545 CS/EG. Také v následujících měsících budou kritické a varovné hlasy ve vztahu k vývoji v Československu zaznívat především z vojenských kruhů.

7 „The Government is sincere in living up to its alliance with Russia but its heart is not in it. Czechoslovakia is anxious to resume its former relations with the Western world as soon as possible while keeping its formal agreement with the Russians." Klieforth Riddlebergerovi, Praha, 4.6.1945. (Kopii dopisu obdržel také nově jmenovaný velvyslanec v Československu Laurence A. Steinhardt, který se již chystal k odjezdu do Prahy.) *Library of Congress*, Washington, D.C., Manuscript Div., Steinhardt Papers, Box 47.

8 Toto přesvědčení bylo součástí ve státním departmentu obecně přijímaných představ o poválečném vývoji v Evropě. V československém případě v něm utvrzovali americké diplomaty také českoslovenští demokratičtí politici. Nový velvyslanec Steinhardt si tento dojem odnesl již ze svého prvého setkání s prezidentem Benešem u příležitosti předání pověřovacích listin (*NA*, RG 59, 860F.00/7-2145 – Steinhardt státnímu tajemníkovi, Praha, 21.7.1945).

9 *NA, RG 59, 860F.01/6-845 – Klieforth státnímu tajemníkovi, Praha, 8.6.1945. Dokument publikován in: FRUS*, 1945, IV, s. 457 n.

přítomnost sovětských jednotek na československém území. Američtí diplomaté sice věřili v blahodárný vliv konfrontace s touto sovětskou institucí na politické postoje československých občanů, na druhé straně však nemohli opomenout ani možnost přímého vměšování Rudé armády do vnitropolitických sporů a skutečnost, že dlouhodobý pobyt sovětských sil na většině našeho území podporoval rozšířenou a nesporně demoralizující představu, že Československo je odsouzeno stát se součástí rodící se sovětské sféry vlivu v Evropě.

Velvyslanec Laurence A. Steinhardt, který se v červenci ujal řízení americké mise v Praze, dospěl za této situace k názoru, že je v zájmu Spojených států dosáhnout co nejrychlejšího odchodu sovětských jednotek. Spojené státy měly k dosažení tohoto cíle k dispozici poměrně účinný nástroj, totiž své vlastní jednotky na našem území. Na počátku září 1945 proto Steinhardt navrhl státnímu departmentu, aby usiloval o současné stažení amerických a sovětských jednotek z území ČSR a varoval, že předčasný odchod Američanů by mohl mít vážné důsledky: „Stažení všech amerických sil by způsobilo, že by Čechoslováci měli pocit, že je Američané opustili jak morálně, tak fyzicky, a to právě v tom okamžiku, kdy začínají projevovat známky odvahy Rusům čelit. Mohlo by se ukázat, že by to byl určující faktor v souboji mezi umírněnými a komunisty v nadcházejících československých parlamentních volbách."[10]

Nejvyšší vedení státního departmentu Steinhardtův názor velmi rychle akceptovalo. Již 17. září se úřadující státní tajemník Dean Acheson obrátil na ministra obrany Henryho Stimsona a požádal ho, aby jeho ministerstvo přijalo opatření, která umožní prodloužit oproti původním záměrům[11] pobyt amerických vojáků v Československu.[12] Současně státní department připravil memorandum pro prezidenta Trumana, které obsahovalo stejný požadavek. Jak v Achesonově dopisu Stimsonovi, tak v memorandu Trumanovi se používalo stejných argumentů jako ve Steinhardtově depeši z Prahy.[13]

Také Truman v tomto případě poměrně rychle uznal, že navrhované řešení odpovídá americkým zájmům. Jistě k tomu přispěla skutečnost, že souznělo s akcemi americké diplomacie ve vztahu k oblasti strategicky pro ně důležitější než Československo, totiž k Íránu. Na počátku listopadu podnikl prezident krok, který je v dějinách československo-amerických vztahů skutečnou výjimkou. Chopil se iniciativy osobně a obrátil se přímo

---

10 „The withdrawal of all American forces would cause the Czechoslovakians to feel that they had been morally as well as physically abandoned by the Americans at the very time they are beginning to show signs of courage in standing up to Russians. This might well prove to be determining factor as between the moderates and the Communists in the forthcoming Czechoslovak parliamentary elections." *NA*, RG 59, 860F.01/9-445 – Steinhardt státnímu tajemníkovi, Praha, 4.9.1945. Dokument publikován in: *FRUS*, 1945, IV, s. 489.

11 Americké velení, podporované politickým poradcem vrchního velitele amerických sil v Evropě Robertem Murphym, plánovalo stažení svých jednotek v co nejkratším termínu po ukončení bojové činnosti. Blíže k této otázce viz: PETRUF, Peter: K pobytu amerických vojsk v Československu roku 1945. In: *Historický časopis*, č. 5 (1990).

12 *NA*, RG 59, 860F.01/9-745 – Acheson Stimsonovi, Washington, 17.9.1945. Dokument publikován in: *FRUS*, 1945, IV, s. 493

13 Státním tajemníkem Byrnesem podepsané memorandum pro Trumana z 28.9.1945 končilo slovy: „I consider that a unilateral withdrawal on our part without attempting to obtain similar action by Soviets would be detrimental to the democratic and moderate elements in Czechoslovakia." *NA*, RG 59, 740.00119 Council/9-2845. Dokument publikován in: *FRUS*, 1945, IV, s. 495.

na Stalina s návrhem, aby obě velmoci stáhly své jednotky z Československa simultánně a umožnily tak plné obnovení suverenity tohoto spojeneckého státu.[14] Jak známo, Stalin Trumanův požadavek akceptoval a na konci roku 1945 zůstalo na území Československa pouze několik tisíc sovětských vojáků, sloužících v jednotkách označovaných jako nebojové.

Již v průběhu jednání o odsunu spojeneckých jednotek se stalo zřejmým, že tolik očekávané volby se nebudou moci uskutečnit ještě před koncem roku, jak se původně očekávalo.[15] Velvyslanec Steinhardt byl nicméně ochoten vzít pro nejbližší dobu zavděk Prozatímním národním shromážděním, které vzniklo na základě dekretu z 25. srpna a jehož prvá zasedání prokázala podle velvyslancova soudu „povzbuzující tendenci ke svobodě slova a z ní vyplývající svobodě tisku".[16] Kritické projevy na adresu komunistických politiků, Steinhardtem vždy pečlivě zaznamenávané jako příznak obrozujícího se názorového pluralismu, patřily k řadě faktorů, které v očích pracovníků pražské ambasády potvrzovaly optimistický obraz budoucího vývoje Československa, vytvořený již na sklonku války.

Z dostupných materiálů je obtížné posoudit, nakolik se na optimismu diplomatů v Praze a odborníků zabývajících se Československem ve Washingtonu podílely naděje spojované na nejvyšších místech státního departmentu s přípravou prosincové schůzky tří ministrů zahraničí v Moskvě. Jisté je, že jejich názor byl vydatně posilován informacemi, které jim poskytovali naši nekomunističtí politici v čele s prezidentem Benešem,[17] stejně jako hodnocením situace v zemi, které nabízeli jejich kolegové z britského velvyslanectví.[18] V žádném případě by kompetentní američtí úředníci v této době nesouhlasili s časopisem *Obzory*, který v listopadu varoval, že „dosud nikdy nebyla pověst Československa na Západě tak špatná, jako je dnes...".[19] Velvyslanec Steinhardt vyjadřoval postoj přímo opačný. V polosoukromém dopise zástupci ředitele blízkovýchodního a afrického

---

14 *NA*, RG 59, 860F.01/11-245 – Truman Stalinovi, Washington, 2.11.1945.

15 *NA*, RG 59, 860F.01/6-845 – Klieforth státnímu tajemníkovi, Praha, 8.6.1945. Dokument publikován in: *FRUS*, 1945, IV, s. 457 n.

16 „...an encouraging tendency to freedom of speech, and consequent freedom of the press..." *NA*, RG 59, 860F.00/11-2645 – Steinhardt státnímu tajemníkovi, Praha, 26.11.1945. Srv. *tamtéž*, 860F.00/11-1745 – Steinhardt státnímu tajemníkovi, Praha, 17.11.1945.

17 Podle informace Julia Firta poskytnuté Walteru Ulmannovi byl hlavním informátorem amerického velvyslanectví národněsocialistický předák Petr Zenkl. (ULMANN, Walter: *The United States in Prague, 1945–1948*. Boulder, East European Quarterly 1978, s. 179, pozn. 4.) Zenklovy kontakty s americkými diplomaty jsou však v oficiálních materiálech ambasády i v osobní korespondenci velvyslance Steinhardta, které měl autor tohoto článku k dispozici, téměř nevystopovatelné. Naproti tomu najdeme řadu příkladů optimistických informací, které získával Steinhardt od Beneše. Srv. např. velvyslancovo setkání s prezidentem 31.10.1945, v průběhu kterého Beneš jasně naznačil, že po volbách bude příležitost zredukovat počet komunistů ve vládě a na komunistických postech nahradit radikály (mimo jiné ministra Kopeckého) někým umírněným. (*NA*, RG 59, 860F.00/103145. Dokument publikován in: *FRUS*, 1945, IV, s. 503–6.)

18 Srv. např. zprávu amerického *chargé d'affaires* v Londýně Gallmana státnímu tajemníkovi z 11.10.1945: „An official in FONOFF concerned with Czech affairs informs us that in a report on present conditions in Czechoslovakia ... it is stressed that the Communist element in Czecho is clearly but a very limited group and that the mass of Czechs at heart are not sympatethic to Communist doctrines." *NA*, RG 59, 860F.00/10-1145.

19 Naše postavení ve světě. In: *Obzory*, (20.11.1945), č. 12, s. 177 n.

odboru státního departmentu Georgeovi Allenovi na samém sklonku roku 1945 například napsal: „Jsem velice optimistický, pokud jde o budoucnost této země, a vidím jen málo důvodů k obavám, jakmile budeme mít za sebou všeobecné volby."[20]

Odklad data parlamentních voleb na květen 1946, připisovaný Steinhardtem jednoznačně na vrub úsilí komunistů a jejich spojenců,[21] vedl k tomu, že americká diplomacie začala o tomto aktu uvažovat v širších souvislostech československo-amerických vztahů. Zatímco bezprostředně po válce byl problém voleb omezen v podstatě na jednoduchou otázku, jak přispět k tomu, aby byly vypsány co nejdříve, začalo se nyní s volbami kalkulovat jako s významným faktorem při řešení konkrétních problémů, které ve vztazích mezi oběma státy v průběhu předcházejících měsíců vznikly. Především velvyslanec Steinhardt se začínal chovat, jako by se veškerá americká politika vůči Československu měla odehrávat ve dvou zcela rozdílných epochách – před volbami a po nich.

Problémem číslo jedna v bilaterálních vztazích ČSR–USA byl v roce 1946 nesporně majetek znárodněný a zkonfiskovaný v Československu po válce americkým občanům. Steinhardt se od svého příjezdu do Prahy ze všech sil snažil znárodňování a konfiskacím amerického majetku zabránit a v případech, kdy k nim došlo, trval na plné finanční kompenzaci.[22] Ani v jednom směru však nebyl příliš úspěšný. Vláda ČSR odmítala udělit jakékoli záruky zvláštní ochrany amerického majetku. Celou situaci navíc komplikoval rozdílný názor amerických a československých úřadů na proces naturalizace československých občanů v USA v průběhu války, což činilo prakticky nemožným shodnout se na tom, kdo všechno vlastně má na kompenzace nárok.[23] Podle údajů Ministerstva financí USA měl americký majetek na našem území hodnotu zhruba 148 milionů dolarů.[24] Na státní department i na velvyslance osobně se obracely desítky žadatelů o pomoc při prosazování svých nároků vůči československé vládě. Pražskému velvyslanectví hrozilo, že je lavina majetkových sporů zavalí natolik, že nebude schopno plnit ostatní své úkoly.[25]

S kompenzacemi za znárodněný a zkonfiskovaný majetek přímo souvisel další problém, nebo spíše okruh problémů, naplňující velkou část agendy pražského velvyslanectví

---

20 „I am very optimistic about the future of this country and see little to worry about once the general elections are out of the way." *Library of Congress*, Washington, D.C., Manuscript Div., Steinhardt Papers, Box 83 – Steinhardt Allenovi, 18.12.1945. Cit. dle: LUNDESTAD, Geir: *The American Non-Policy Towards Eastern Europe*: Universalism in an area not of essential interest to the United States. Tromsö–Oslo–Bergen, Universitetforlaget 1978, s. 162.

21 *NA*, RG 59, 860F.00/1-2146 – Steinhardt státnímu tajemníkovi, Praha, 21.1.1946.

22 Viz např. jeho jednání s Fierlingerem 23.7.1945. *NA*, RG 59, 860G.5034/7-2345. Dokument publikován také in: *FRUS*, 1945, IV, s. 478 n.

23 K problematice hospodářských vztahů mezi oběma zeměmi po 2. světové válce viz především: MICHÁLEK, Slavomír: *Nádeje a vytriezvenia*: Československo-americké hospodárske vzťahy v rokoch 1945–1951. Bratislava, Veda 1995. Na téma kompenzací zde s. 45–57. Srv. také: PROKŠ, Petr: Ekonomicko-politické rokování mezi Československem a Spojenými státy v letech 1945–1947. In: *Slovanský přehled*, č. 1 (1992).

24 MICHÁLEK, Slavomír: *Nádeje a vytriezvenia*, s. 50.

25 Když se na počátku roku 1946 ujal řízení rakouských a československých záležitostí ve středoevropském oddělení státního departmentu Steinhardtův přítel Francis Williamson, označil tento problém za nejtíživější z těch, kterým muselo jeho oddělení a pražské velvyslanectví čelit. Viz: *Library of Congress*, Washington D.C., Manuscript Div., Steinhardt Papers, Box 50 – Williamson Steinhardtovi, Washington, 11.1.1946.

i příslušných úředníků středoevropského oddělení státního departmentu, totiž americké půjčky a úvěry pro ČSR. Jednání v tomto směru byla československou stranou zahájena již v průběhu války, nevedla však k úspěšnému závěru.[26] Toho se nepodařilo dosáhnout ani na podzim 1945, kdy byla jednání na několika úrovních obnovena.[27]

Jak v případě kompenzací, tak v otázce půjček a úvěrů považoval velvyslanec Steinhardt volby za rozhodující předěl pro formulaci americké politiky. Pokud šlo o kompenzace, znamenalo odsunutí voleb v jeho pojetí pouze pozdržení přijatelného řešení. Byl přesvědčen, že za průtahy v jednání o této záležitosti stojí „ti členové vlády, kteří si přejí navázat ještě těsnější politické a hospodářské vztahy se Sovětským svazem".[28] Předpokládal, že vliv těchto politiků bude po volbách podstatně oslaben, a doporučoval proto vyčkat s předložením amerických požadavků až po sestavení nové vlády.[29] Koneckonců, soudil Steinhardt, jedním z důsledků voleb bude patrně zpomalení tempa znárodňování a zúžení okruhu podniků, kterých se mělo dotknout.[30]

V otázce půjček a úvěrů byla situace složitější. Pražská ambasáda byla i v tomto případě nakloněna spíše odkladu řešení, zároveň si však uvědomovala, jak důležitou roli hraje v československé politice názor, že západní spojenci ponechali republiku zcela na milost a nemilost Sovětům a domácím komunistům.[31] Jednoznačné odmítnutí československých žádostí o americké úvěry mohlo tento názor posílit. Stejně tak bylo ovšem možné argumentovat v tom smyslu, že půjčka nebo rozsáhlý úvěr, poskytnuté před volbami, budou interpretovány jako podpora stávající vlády, ve které rozhodující úlohu hrají komunisté a která podle informací získaných velvyslanectvím na počátku roku podnikala první kroky k integraci československého hospodářství do plánů sovětské pětiletky.[32]

Na počátku roku 1946 se Steinhardt pokusil nalézt východisko z tohoto dilematu v kompromisním řešení. Navrhl svým nadřízeným, aby byla realizována v mezičase uzavřená dohoda o poskytnutí úvěru ve výši 25 milionů dolarů na nákup americké bavlny,

---

26 Jednáním byl v roce 1944 pověřen Ladislav Feierabend. Jeho jednání však ztroskotala na ustanoveních Johnstonova zákona z roku 1934, který zakazoval udělení úvěru státům, které nevyrovnaly své starší finanční závazky vůči americkým institucím. FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky*. Díl III. Brno, Atlantis 1996, s. 156 nn.

27 K průběhu československého jednání s USA o půjčkách a úvěrech viz podrobně: MICHÁLEK, Slavomír: *Nádeje a vytriezvenia*, s. 58–82.

28 „...those members of the Government who favor even closer political and economic relations with the Soviet Union than already exist are at the same time disposed to seek to evade the payment of fair compensation to nationalized foreign capital." *NA*, RG 59, 760F.61/1-2546 – Steinhardt státnímu tajemníkovi, Praha, 25.1.1946. Dokument publikován in: *FRUS*, 1946, VI, s. 178 nn.

29 *Library of Congress*, Washington D.C., Manuscript Div., Steinhardt Papers, Letterbooks – Steinhardt J. F. Dullesovi, Praha, 26.12.1945. Cit. dle: ULMANN, Walter: *The United States in Prague, 1945–1948*, s. 50.

30 V rozhovoru s dopisovatelem *New York Sun* prohlásil již krátce po svém nástupu do Prahy, že „budoucnost znárodňovacího programu závisí na volbách. Znárodňování ... sotva půjde tak daleko, jak se někteří lidé obávají." Cit. dle: Americký tisk o nás. In: *Obzory*, (8.9.1945), č. 3, s. 35 n.

31 Viz např.: *NA*, RG 59, 860F.00/10-1645 – Steinhardt státnímu tajemníkovi, Praha, 16.10.1945.

32 Steinhardt se marně pokoušel získat informace o výsledcích hospodářských jednání, která vedl na počátku roku v Moskvě ministr Laušman. Na základě projevu „notorického mluvky" Kopeckého v Chomutově 20.1.1946 dospěl nicméně k závěru, že tento krok patří k tajným záměrům vlády. *NA*, RG 59, 760F.61/1-2546 – Steinhardt státnímu tajemníkovi, Praha, 25.1.1946. Dokument publikován in: *FRUS*, 1946, VI, s. 178 nn.

dohody o případných dalších úvěrech nebo půjčkách měly být však odloženy. V depeši státnímu tajemníkovi Jamesi Byrnesovi z konce února protestoval proti názoru, který se podle jeho informací prosazoval ve státním departmentu, že americké půjčky cizím zemím brání šíření komunismu: „Podle mého pečlivě zváženého názoru využijí komunisté každou velkou americkou půjčku kterékoli cizí vládě, ve které je silně zastoupena komunistická strana, k posílení svých pozic a rozšíření svého vlivu. Zatímco tedy podporuji úvěr na nákup bavlny jako víceméně rutinní obchodní transakci, která je stejně tak v našem ... jako v českém zájmu ... stavím se v tuto chvíli proti rozsáhlé půjčce na obnovu hospodářství, která by v žádném případě neměla být poskytnuta, pokud a dokud květnové volby neprokáží, že československý lid se chce vypořádat s hrozbou prakticky úplné komunistické nadvlády, která je v současnosti velmi reálná, a dokud nebudou existovat jasné důkazy, že za znárodněný americký majetek zaplatí Československo v dolarech nebo exportovatelným zbožím..."[33]

S prosazením svého názoru narazil Steinhardt ve washingtonské centrále na nečekané problémy. Názor o důsledcích amerických půjček na šíření komunismu, o kterém psal ve své depeši Byrnesovi, zastávali především pracovníci ekonomických oddělení státního departmentu.[34] Finanční odborníci Exportní a importní banky,[35] na kterou se československá vláda obrátila se svou žádostí o půjčku na obnovu národního hospodářství, byli přesvědčeni, že Československo patří k těm evropským zemím, které z bankovního hlediska představují minimální riziko.[36] Svou roli jistě sehrála obecně dobrá pověst Československa ve Washingtonu a patrně i optimistické relace pražské ambasády z podzimu 1945. Již 11. prosince 1945 informoval státní department Steinhardta, že souhlasí

---

33 „It is my considered judgment that a large American loan to any foreign Govt in which the Communist Party is strongly represented will be availed of by them indirectly to entrench their position and extend their grip. While I favor the cotton credit as a more or less routine commercial transaction which is as much in our interest ... I do not favor a large loan for reconstruction purposes at this time and certainly not unless and until the elections in May evidence the desire of the people of Czecho to rid themselves of the very real threat that now exists of virtually complete communist domination, nor until tangible evidence exists that American properties which have been nationalized will be paid for in dollars or exportable merchandise..." *NA*, RG 59, 860F.51/2-2646 – Steinhardt státnímu tajemníkovi, Praha, 26.2.1946. Dokument publikován in: *FRUS*, 1946, VI, s. 185–188.

34 Viz přehled diskusí o této problematice na půdě státního departmentu ve Williamsonově dopisu zástupci ředitele evropského odboru Johnu Hickersonovi a jemu podřízenému šéfovi středoevropského oddělení Jamesu Riddlebergerovi. LUNDESTAD, Geir: *The American Non-Policy Towards Eastern Europe*, s. 166.

35 Exportní a importní banka byla založena v roce 1934 na základě prezidentského nařízení jako agentura federální vlády v souvislosti s *National Recovery Program*. O její další existenci rozhodly zákony přijaté Kongresem v letech 1935, 1937, 1939, 1940. V roce 1939 byl objem půjček, které mohla poskytovat, stanoven na 100 milionů dolarů, v roce 1940 na 200 milionů dolarů a později na 700 milionů dolarů. Zákon o Exportní a importní bance z roku 1945 (doplněný dodatkem z roku 1947) definoval banku jako agenturu nezávislou na exekutivě a zvýšil její dispoziční kapitál na celkovou sumu 3,5 miliardy dolarů. Banku řídilo pět ředitelů, čtyři z nich jmenoval prezident a schvaloval Senát, pátým byl *ex officio* státní tajemník. Ředitelé byli jmenováni maximálně na 5 let a žádná politická strana nesměla mezi nimi mít více než 3 zástupce. Viz: *Truman Library*, Acheson Papers, Commission on Organization of the Executive Branch of the Government, 1947–49, Export-Import Bank. COEBG: Factual Reports on Export-Import Bank of Washington.

36 Viz výše citovaný Williamsův dopis Hickersonovi a Riddlebergerovi.

s udělením úvěru na nákup bavlny,[37] a v lednu následujícího roku uvolnila vláda USA prvých 10 milionů dolarů z padesátimilionového úvěru na nákup dalších amerických přebytků, a to navzdory skutečnosti, že jednání o úvěru nebyla ještě definitivně uzavřena.[38] Také jednání o „rekonstrukční" půjčce se rozbíhala velmi nadějně. Státní department vzal sice vážně Steinhardtovo varování o možnosti zapojení Československa do sovětské pětiletky a byl připraven podmínit udělení půjčky zárukami, že k tomuto kroku nedojde, půjčku samotnou však považoval v nejbližší době za žádoucí.[39]

Navzdory značnému úsilí, které v tomto směru vyvinul, shledal Steinhardt záhy, že není schopen průběh jednání zásadně ovlivnit. Problém „rekonstrukční" půjčky se sice ukázal být složitější, než československá strana původně očekávala, tento fakt byl však způsoben spíše přehnanými československými požadavky než velvyslancovým postojem.[40] Jednání s Exportní a importní bankou o padesátimilionovém úvěru na nákup amerických přebytků v Evropě byla úspěšně završena 8. května a čekalo se pouze na politický souhlas státního departmentu.[41] Teprve v tomto okamžiku se pražskému velvyslanectví dostalo ve Washingtonu alespoň částečně sluchu. Steinhardt důrazně doporučil nepublikovat rozhodnutí Exportní a importní banky před československými volbami: „Komunistická strana Československa, která je zdaleka nejlépe organizovanou a nejagresivnější silou a která kontroluje klíčová ministerstva, včetně ministerstva informací, by podle mého názoru prohlásila, že půjčka byla udělena v důsledku úsilí komunistické strany, a získala by tak rozhodnou politickou výhodu..."[42] Státní department jeho žádosti vyhověl a odložil závěrečný podpis smlouvy na 28. května.[43]

Steinhardtovy iniciativy v otázce půjček a úvěrů měly ve vztahu k blížícím se volbám zřetelně negativní charakter, to znamená, že se pokoušely zabránit tomu, aby vláda

---

37 *NA*, RG 59, 860F.51/12-1145.

38 MICHÁLEK, Slavomír: *Nádeje a vytriezvenia*, s. 60.

39 *NA*, RG 59, 860F.51/2-746 – Byrnes Steinhardtovi, Washington, 7.2.1946. Dokument publikován in: *FRUS*, 1946, VI, s. 182 n.

40 Československá vláda měla v úmyslu požádat o půjčku ve výši 300 milionů dolarů, což byla částka mnohonásobně přesahující možnosti Exportní a importní banky (srv. pozn. 35). K jejímu udělení by bylo třeba získat souhlas Kongresu, což po zkušenostech, které Trumanova administrativa získala v souvislosti s obdobnou půjčkou svému nejdůležitějšímu spojenci, Velké Británii, nepovažoval ve Washingtonu nikdo za reálné (viz např. *Library of Congress*, Washington D.C., Manuscript Div., Steinhardt Papers, Box 50 – Williamson Steinhardtovi, Washington, 14.2.1946). Je zarážející, že českoslovenští vyjednavači zjevně nebyli o této skutečnosti vůbec informováni.

41 *NA*, RG 59, 860F.51/5-646: Telegram – Acheson (zastupující nepřítomného státního tajemníka Byrnese) Steinhardtovi, Washington, 9.5.1946. Dokument publikován in: *FRUS*, 1946, VI, s. 196 n.

42 „The Communist Party in Czechoslovakia which is by far the best organized and most aggressive and which controls the key Ministries including the Ministry of Information in my opinion would immediately claim that the loan had been made as a result of the efforts of the Communist Party and would thereby gain a decided political advantage..." *NA*, RG 59, 860F.51/5-1146 – Steinhardt státnímu tajemníkovi, Praha, 11.5.1946. Dokument částečně publikován in: *FRUS*, 1946, VI, s. 197, pozn. 39.

43 Důvod odkladu byl v tomto případě skutečně čistě politický, jak svědčí informační memorandum pro jednoho z vyšších úředníků departmentu: „For your information ... the surplus property agreement with Czechoslovakia has not yet been signed, but almost undoubtly will be signed eventually. It is being held up due to our reluctance to sign before the elections there." *NA*, RG 59, 860F.14/5-2246 CS/G – Miller pro McCormicka, Washington, 22.5.1946, Office Memo.

Spojených států podnikla něco, co by bylo možné interpretovat jako podporu stávající vlády a politiky komunistické strany. Při významu, jaký americká diplomacie výsledku voleb připisovala, zaráží, že souběžně s těmito negativními kroky neuvažoval Steinhardtův úřad prakticky vůbec o akcích pozitivních, směřujících k podpoře nekomunistických sil. Jedinou výjimkou v tomto směru byla činnost, kterou velvyslanec od podzimu 1945 vyvíjel v souvislosti s jednáními o dovozu amerických filmů do Československa. Opakovaně tehdy sděloval do Washingtonu, že není možné podceňovat politické výhody, které by Spojeným státům vzešly, kdyby se v období do květnových voleb v celém Československu promítaly špičkové americké filmy.[44] Stejně jako v případě půjček a úvěrů dosáhl Steinhardt i zde pouze částečného úspěchu. Dne 10. května byla sice podepsána první dohoda o uvolnění několika filmů pro distribuci v Československu a Steinhardtovi se podařilo prosadit, aby ministerstvo informací ve své oficiální zprávě o jednáních zmínilo jeho „přátelskou pomoc" v této věci,[45] premiéra prvého z amerických filmů, které pak na podzim 1946 ovládly československá kina, se však konala až v září.

Postup americké diplomacie na jaře 1946, především jednání o půjčkách a úvěrech a s nimi souvisící spor mezi pražským velvyslanectvím a státním departmentem, je možné uvést jako jeden z mnoha dokladů zřejmého a známého faktu, že politika Spojených států vůči Československu byla v polovině roku 1946 stále ještě ve stavu zrodu a hledání. Na této skutečnosti nebylo nic výjimečného. Americká zahraniční politika jako celek procházela obdobím zásadních koncepčních diskusí a její konkrétní kroky byly ve většině případů stále ještě pouhou reakcí na vznikající problémy. Prezident Truman a jeho štáb byli prakticky po celý rok pohlceni vnitropolitickými problémy,[46] státní department trpěl nedostatkem koordinace a komunikace mezi nejvyšším vedením a výkonnými složkami. Jednou z mála konstant americké politiky zůstával nicméně i za této nejisté situace důraz kladený ve Washingtonu na svobodné volby a důvěra v jejich pozitivní dopad na existující problémy.

Dne 1. března 1946 vydal státní department tajný materiál, ve kterém byly shrnuty zásady politiky USA vůči ČSR. Poválečný vývoj v Československu byl v materiálu popsán takto: „Od osvobození republiky v květnu 1945 probíhá boj o moc mezi těmi, kdo považují za žádoucí užší hospodářské a politické vazby se Sovětským svazem, a těmi, kdo jsou proti výlučné orientaci na Východ a podporují demokratickou a umírněnou politiku, založenou na tradičním přátelství se západními státy." Klíčovým představitelem druhé ze zmíněných tendencí v československé politice byl podle autorů dokumentu prezident Beneš.

Hlavní cíl politiky Spojených států ve vztahu k ČSR byl v dokumentu formulován takto: „pomáhat československému lidu, aby si pokojnou cestou vytvořil silný a životaschopný stát, který by byl *co možná nejméně* (zdůraznil P. M.) vystaven vnějšímu zasahování do

---

44 *NA*, RG 59, 860F. 4061 MP/3-146 – Steinhardt státnímu tajemníkovi, Praha, 1.3.1946. Srv. *tamtéž*, 860F. 4061 MP/3-846 – Steinhardt státnímu tajemníkovi, Praha, 8.3.1946. Blíže k celému jednání viz: MAREŠ, Petr: Politika a pohyblivé obrázky: Spor o dovoz amerických filmů do Československa po druhé světové válce. In: *Iluminace*, č. 1 (1994), s. 77–96.

45 *SÚA*, Ministerstvo informací, k. 233, i.č. 559.

46 Jasné svědectví o tom najdeme například v záznamech z jednání kabinetu. Viz: *Truman Library*, Connelly Papers, Cabinet.

svých vnitřních záležitostí". Aby dosáhla tohoto cíle, snažila se americká politika „posilovat postavení prezidenta Beneše, podporovat prozápadní vlivy v československé společnosti a napomáhat vytvoření situace, za které by bylo možné uspořádat svobodné volby". Průběh předvolební kampaně byl v pasáži věnované zpravodajským aktivitám USA v Československu uveden jako prvý na seznamu tří témat, o která měl státní department největší zájem (zbývající dvě položky na seznamu byly vývoj hospodářských vztahů se SSSR a průběh jednání o pohraničních sporech s Polskem a Maďarskem).[47]

Jak je vidět, nezdálo se při pohledu z Washingtonu možným, že by se Československo mohlo stát zemí zcela prostou zahraničního vlivu na svou vnitřní politiku. Státní department nepočítal s tím, že volby změní jeho zahraniční orientaci nebo dokonce jeho mezinárodní postavení. Očekávalo se však, že potvrdí trend, na který opakovaně poukazoval Steinhardt a který se zdál směřovat k oslabení vlivu komunistické strany a k návratu skutečného politického pluralismu. Toto očekávání nebylo pouze záležitostí pražského velvyslanectví a jím ovlivněných pracovníků středoevropského oddělení státního departmentu. Zaznamenat je můžeme i v materiálech jinak mnohem skeptičtějšího ministerstva obrany.[48]

Na uvedeném postoji nezměnila nic ani skutečnost, že pracovníci pražského velvyslanectví zaznamenali v průběhu jara řadu signálů svědčících o tom, že postoje prozápadních sympatizantů v Československu nejsou vždy nejpevnější a akce jejich politické reprezentace nejúčinnější. Steinhardt ve svých depeších několikrát poukazoval na rozšířené přesvědčení, že přívrženci západní orientace mohou být vystaveni represím ze strany komunisty ovládaných institucí.[49] Tajemstvím pro něj nebyly ani spory mezi nekomunistickými politiky a z nich vyplývající nedostatečná koordinace činnosti jejich stran.[50] Ani ve Washingtonu, ani v Praze však američtí diplomaté z těchto informací nevyvozovali v souvislosti s pravděpodobným výsledkem blížících se voleb žádné závěry.

---

47 „Since the liberation of the republic in May 1945, a struggle for power has been going on between those who favor closer economic and political ties with the Soviet Union, and those who oppose an exclusively Eastern orientation and support democratic and moderate policies based on the tradition of friendship with the Western States. ...assisting the Czechoslovak people in creating by peaceful development a strong and viable state as free as possible from external interference in its internal affairs ... to strenghten the position of president Benes, to encourage pro-Western influences in Czechoslovakia society, and to encourage the creation of a situation in which free elections can be held." *NA*, RG 59, Records of EE, Czechoslovakia, Box 1, C-000 – Czechoslovakia. Policy and Information Statement. Department of State. March 1, 1946.

48 Srv. např. článek Czechoslovakia's potential value to the U.S.S.R. In: *Intelligence Review* (dále cit. jako *Intelligence Review*), No. 8, (4 Apr 1946), s. 4. Department of War, Military Intelligence Division.

49 Viz např. *NA*, RG 59, 760F.61/1-2546 – Steinhardt státnímu tajemníkovi, Praha, Jan 25, 1946. Dokument publikován in: *FRUS*, 1946, VI, s. 178 nn. O strachu demokratů z možných represí, a to i ze strany sovětské tajné služby, informoval Washington již Steinhardtův předchůdce. Viz: *Library of Congress*, Washington D.C., Manuscript Div., Steinhardt Papers, Box 47 – Klieforth Riddlebergerovi, Praha, 4.7.1945. V průběhu roku 1946 dokonce velvyslanectví získalo informaci potvrzující, že tyto obavy možná nejsou zcela nepodložené. Viz blíže nedatované a nepodepsané tajné memorandum pro velvyslance z roku 1946: „From a reliable source, but an untested sub-source, it was learned that the Ministry of Interior has been compiling a list of Czechs who are known to be friendly to Americans and British..." *Tamtéž*, Box 51.

50 *NA*, RG 59, 860F.00 F/3946 – Steinhardt státnímu tajemníkovi, Praha, 3.3.1946.

V případě diplomatů působících v Praze se na tomto přístupu nesporně i nadále podíleli přímo sami čeští demokratičtí politici. Jako příklad lze uvést depeše, které velvyslanec Steinhardt odeslal v souvislosti s úspěchem komunistických kandidátů v doplňovacích volbách do národních výborů, které se konaly na několika místech v únoru 1946. Steinhardt nejprve hodnotil tuto událost jako poměrně významné varování. „Pokud jsou tyto výsledky náznakem obecného trendu, dělá komunistická strana podstatný pokrok ve zvyšování svého podílu na celkovém počtu hlasů ... jakékoli další podstatné zvýšení počtu hlasů pro komunisty v květnových všeobecných volbách by mohlo znamenat, že si zajistí další trvání svého současného strategického postavení," sděloval státnímu departmentu 20. února.[51] V průběhu následujících pěti dnů se však svých pochybností zbavil: „V důsledku svých dalších neformálních rozhovorů s různými členy československé vlády ... jsem nakloněn názoru, že zaznamenané úspěchy komunistů ... nemusí být nutně svědectvím celonárodního trendu ve prospěch levice..."[52]

Varování nejrůznějšího druhu se americkému velvyslanectví v Praze zjevně dostávalo poměrně často i v běžném styku s českou veřejností. Poněkud humorným příkladem takovýchto informací je Steinhardtova korespondence s jeho velkou obdivovatelkou, paní dr. Kredbovou-Čejkovou z Kolína, která se velvyslanci ve svých dopisech pravidelně svěřovala se svými osobními starostmi i názory na politickou situaci v zemi. V polovině května od ní například obdržel dopis, ve kterém mu sdělovala: „Komunisti počítají s vítězstvím, tj. aspoň 60 % hlasy, to určitě mít nebudou. Já to tak odhaduji na 30–40 %, a to už mi bude těžko, poněvadž to značí, že budou mít ministerstvo vnitra, to nebude právní stát, jistota, když vám někdo něco ukradne a řekne, že je dělník, tak se SNB nedovoláte. Pěkně prosím, zařiďte, ať mají maximálně 20 %, i to je pro stát hospodářsky, aby nedělal kotrmelce, neúnosné. Já už jsem z těch voleb zhubla a špatně spím."[53]

Steinhardta samotného v této době s největší pravděpodobností noční můry spojené s nadcházejícími volbami netížily. Obavy, aby komunisté nevyužili svých pozic na ministerstvu vnitra a nezabránili většímu počtu antikomunistických voličů v registraci, padly podle něj poté, co bylo na počátku dubna oznámeno, že volební seznamy obsahují asi sedm a půl milionu osob.[54] V následujících týdnech pak dostoupil jeho optimismus vrcholu. V polovině května se mu již situace zdála natolik jistou, že se rozhodl poslat státnímu departmentu, aniž by ho o to jeho nadřízení žádali, přesnou předpověď volebních výsledků. Budoucí parlament měl mít podle jeho názoru následující složení: 88 křesel pro komunisty, 65 pro národní socialisty, 55 pro lidovce, 39 pro sociální

---

51 „If these results are an indication of general trend, the Communist Party is making substantial progress in increasing its proportion of the total vote ... any further substantial increase in the communist vote which may occur at the general elections in May might insure a continuance of the present strategic position which the Communist Party holds in the government." *NA*, RG 59, 860F.00/2-2046 – Steinhardt státnímu tajemníkovi, Praha, 20.2.1946.

52 „As the result of the further informal talks with the various members of the Czechoslovak Government on the subject of the recent local elections ... I am inclined to the view that the marked communist gains ... are not necessarily indicative of a national trend toward the left..." *NA*, RG 59, 860F.00/2-2546 – Steinhardt státnímu tajemníkovi, Praha, 25.2.1946.

53 *Library of Congress*, Washington D.C., Manuscript Div., Steinhardt Papers, Box 50 – Dr. Kredbová Čejková Steinhardtovi, Kolín, 17.5.1946.

54 *NA*, RG 59, 860F.00/4-846 – Steinhardt státnímu tajemníkovi, Praha, Apr 8, 1946.

demokraty, 50 pro slovenské demokraty a tři křesla pro obě nedávno vzniklé malé slovenské strany. Toto rozložení sil mělo demokratickým silám spolehlivě zaručit kontrolu ústavodárného shromáždění, protože komunisté nemohli podle Steinhardta počítat s podporou více než poloviny sociálnědemokratických poslanců. Uvedená čísla považoval velvyslanec za odhad spíše skromný. „Nebyl bych překvapen," psal ve své depeši, „kdyby počet hlasů pro komunisty byl nižší než moje předpověď, a v takovém případě by to podle mého názoru byli národní socialisté, kdo by na tom vydělal."[55]

Již v tomto okamžiku považoval Steinhardt za možné odhadnout také složení vlády, která měla z voleb vzejít. Nebylo podle něj pochybností o tom, že to bude znovu vláda Národní fronty. Připouštěl, že úřad premiéra si i nadále udrží Fierlinger, protože demokratické strany budou mít zájem především o získání klíčových ministerstev. Za kandidáta na post ministra obrany označil dosavadního předsedu Prozatímního národního shromáždění Josefa Davida, za pravděpodobného ministra vnitra Prokopa Drtinu. Velmi nepravděpodobné bylo podle jeho depeše setrvání komunistických ministrů Kopeckého a Nejedlého v čele ministerstev informací a školství. Tato ministerstva možná komunistům zůstanou, soudil, ale budou nuceni navrhnout ministry, kteří budou pro nekomunistické strany přijatelnější.[56]

Steinhardtova důvěra v chování československých voličů přestála i poslední významný předvolební test. 20. května bylo oznámeno, že v době konání voleb se budou přes naše území přesouvat početné jednotky sovětské armády z Maďarska a Rakouska do sovětské zóny v Německu. Na naléhání československé vlády sice sovětské velení souhlasilo s týdenním odkladem transportů, ve Washingtonu se však přesto tento krok hodnotil jako významná demonstrace mocenského postavení SSSR ve střední Evropě. Tehdejší šéf středoevropského oddělení státního departmentu James Riddleberger na ni ještě i po pětadvaceti letech vzpomínal jako na jeden z nejdůležitějších okamžiků roku 1946, ve kterém Sověti „dali každému jasně najevo, kde leží reálná síla".[57] Podobným způsobem hodnotila celou událost i americká vojenská rozvědka, která sice na rozdíl od Riddlebergera a většiny světového tisku nepřipisovala sovětskému rozhodnutí primárně politickou

---

55 „I should not be surprised if the Communist vote is less than my prediction, in which event in my oponion the National Socialist vote would be the gainer." *NA*, RG 59, 860F.00/5-1546 – Steinhardt státnímu tajemníkovi, Praha, May 15, 1946.

56 Steinhardt dokonce rozpracoval svou předpověď i pro jednotlivé země. Tak v Čechách podle něj měli získat komunisté 51 mandátů, národní socialisté 46, lidovci 27 a sociální demokraté 26. Na Moravě a ve Slezsku měly volby dopadnout takto: lidovci 28 mandátů, komunisté 21, národní socialisté 19, sociální demokraté 13. Na Slovensku očekával následující výsledky: demokratická strana 50 mandátů, komunisté 16, strana práce 2, strana svobody 1. *Tamtéž.* Walter Ulmann, který Steinhardtovu depeši jako první téměř před dvaceti lety publikoval, v této souvislosti uvádí, že z dostupných materiálů není jasné, odkud Steinhardt svá přesná čísla vzal. (ULMANN, Walter: *The United States in Prague, 1945–1948*, s. 51.) S největší pravděpodobností byla předpověď založena na informacích Steinhardtových kontaktů z okruhu národněsocialistických politiků, které však, jak již bylo řečeno, je v jeho pozůstalosti téměř nemožné vystopovat.

57 „...let everybody know where the real power was..." *Oral History Interview*: James W. Riddleberger. By Richard D. McKinzie and Theodore A. Wilson. June 24, 1971. Published by the Harry S. Truman Library, Independence, MO, s. 63 n.

motivaci, nicméně konstatovala, že se prokázalo, že SSSR je schopen si i v budoucnu zajistit bez problémů právo transportu přes československé území.[58]

Možnost, že by podobným způsobem mohli epizodu s přesunem hodnotit i Češi a Slováci, kteří měli za několik dnů přistoupit k urnám, a vzít ji v úvahu při svém rozhodování, si Steinhardt vůbec nepřipouštěl.[59] Byl přesvědčen, že celou akci domluvili českoslovenští komunisté se sovětskými úřady v příslušných zemích. Odklad transportů hodnotil jako významné vítězství demokratických sil a skutečnost, že ani premiér Fierlinger, ani ministr obrany Svoboda původně proti plánu nic nenamítali, považoval za fatální pro jejich politickou budoucnost. „Svoboda bude patrně okamžitě po volbách nahrazen civilistou," psal v depeši z 23. května, „pokud jde o Fierlingera, je jeho setrvání v úřadu premiéra mnohem pochybnější, než tomu bylo dříve."[60]

Vzhledem k citovaným projevům optimismu bychom očekávali, že skutečné výsledky voleb budou pro velvyslance Steinhardta šokem, se kterým se bude jen obtížně vypořádávat. Nebylo tomu tak. Ve své první depeši komentující volební výsledky sice konstatoval, že komunisté získali více hlasů, než se očekávalo, zároveň však zdůraznil, že nedosáhli svého cíle a nebudou mít v novém parlamentu většinu. V důsledku voleb patrně dojde k jistým změnám v obsazení ministerských postů, možná i v rozdělení ministerstev mezi jednotlivé politické strany, psal Steinhardt, ale „existuje jen malá pravděpodobnost jakékoli podstatné změny charakteru vlády nebo její politiky". Hlavním důsledkem voleb podle něj bude boj o sociální demokracii, jejíž poslanci rozhodnou o konečném rozložení sil v ústavodárném shromáždění.[61]

Také následující Steinhardtovy depeše zachovávaly pokojný tón a zdůrazňovaly především očekávanou kontinuitu vývoje československé politiky. Za důležitou velvyslanec považoval spořádanou atmosféru, ve které volby proběhly, a především fakt, že nikdo nezpochybňuje jejich regulérnost: „Přední osobnosti jsou přesvědčeny, že to byly tajné a spravedlivé volby, jejichž průběh byl ve volebních místnostech kontrolován představiteli všech hlavních stran." V žádném případě nebylo podle Steinhardta třeba podléhat pesimismu. Národní shromáždění bylo zvoleno za účelem sepsání a přijetí nové ústavy. K tomuto aktu bude třeba třípětinové většiny, takže jej nebude možné provést bez souhlasu demokratických politiků.[62]

---

58 World in Review: Effects of Soviet Troop Transfers Across Czechoslovakia. In: *Intelligence Review*, No. 21, (5 July 1946), s. 40 n. Vojenští odborníci považovali za hlavní důvod přesunů strategickou redislokaci sovětských jednotek ve střední Evropě, související se změnou sovětské politiky vůči Rakousku a Maďarsku a zvýšeným významem, připisovaným jednotkám v Německu. World in Review: Soviets Move Troops Across Czechoslovakia. *Tamtéž*, No. 16, (29 May 1946), s. 46 n.

59 Na možnou souvislost mezi plánovanými přesuny a výsledkem voleb poukázal až *ex post* rada amerického velvyslanectví John Bruins. Viz: *NA*, RG 59, 860 F.00/6-446 – Bruins státnímu tajemníkovi, Praha, 4.6.1946.

60 „Svoboda will probably be replaced immediately after the election by a civilian... As to Fierlinger, his continued tenure as Prime Minister is more doubtful than before..." *NA*, RG 59, 860F.00/5-2346 – Steinhardt státnímu tajemníkovi, Praha, 23.5.1946.

61 „...there is little probability of any material change in the character of the Government or its policies..." *NA*, RG 59, 860F.00/5-2746 – Steinhardt státnímu tajemníkovi, Praha, May 27, 1946. Dokument publikován in: *FRUS*, 1946, VI, s. 199 n.

62 „Leading persons are convinced that it was a secret and fair ballot, having been controlled at the polling places by representatives of all the leading parties." *NA*, RG 59, 860F.00/5-2946 – Steinhardt

Dne 3. července informoval Steinhardt Washington o složení nové československé vlády. Konstatoval, že ve shodě s jeho předcházejícími informacemi nedošlo při rozdělování ministerstev mezi jednotlivé politické strany ani při obsazování ministerských postů k žádným překvapivým změnám. „Pokud mohou být sociální demokraté i nadále považováni za levici, což je stále více pochybné, máme zde 12 levicových a 12 umírněných členů. Ze dvou nestraníků má Masaryk prozápadní orientaci a Svoboda provýchodní, takže na papíře je kabinet dobře vyvážen."[63] Navzdory skutečnosti, že klíčová ministerstva připadla komunistům, vyjadřoval Steinhardt přesvědčení, že nová vláda se do budoucna soustředí spíše na realizaci již zahájených sociálních a ekonomických programů než na prosazování nových radikálních opatření. Ani pokud šlo o osobu nového předsedy vlády Klementa Gottwalda, neviděl ve srovnání se situací před volbami žádné zhoršení, spíše naopak: „Považuji nového premiéra za člověka se zdravým rozumem a přirozenou bystrostí, snahou učit se, upřímného československého vlastence, za osobu, u které je nepravděpodobné, že by nastoupila kurs dalších extremistických podniků, a za člověka, na kterého je možné se spolehnout více než na Fierlingera."[64]

Je zřejmé, že v prvých týdnech po volbách se Steinhardt soustředil především na informace zlehčující dopad komunistického vítězství, kromě jiného patrně proto, aby zakryl hloubku svého omylu při odhadech volebních výsledků. Jeho hodnocení nastalé situace však nebylo zdaleka ojedinělé. Velmi umírněně reagoval na vývoj v Praze i nejlépe informovaný americký deník v oblasti zahraniční politiky, newyorské *Times*. Jejich pražský dopisovatel John MacCormack, který se ve svých předpovědích spletl stejně jako americký velvyslanec,[65] sice v první zprávě o výsledcích varoval, že v zemi dojde k dalšímu omezení svobody tisku a že nová ústava bude za dané situace jistě značným posunem doleva ve srovnání s ústavou první republiky,[66] ale následující dny přinesly zjevné zklidnění tónu. V komentářích se zdůrazňovala skutečnost, že volby byly zcela svobodné, že komunisté nebudou mít ani v parlamentu, ani ve vládě spolehlivou většinu a že ani prezident Beneš, ani ministr Masaryk neztratili nic ze svého vlivu.[67] „Navzdory tomu, že geograficky patří Československo do ruské sféry, volily dvě třetiny československého lidu proti komunismu," končil jeden z komentářů.[68]

---

státnímu tajemníkovi, Praha, May 29, 1946. Část telegramu publikována in: *FRUS*, 1946, VI, s. 199, pozn. 41.

63 „If Social Democrats can continue to be counted as Leftists, which is increasingly doubtful, this makes total of 12 Leftist members and 12 Moderate members. Of the two non-party members Masaryk has western orientation and Svoboda eastern, thus on paper the Cabinet is well balanced." *NA*, RG 59, 860F.00/7-346 – Steinhardt státnímu tajemníkovi, Praha, July 3, 1946. Dokument publikován in: *FRUS*, 1946, VI, s. 204 n.

64 „I regard new PriMin as a man of common sense and native shrewdness willing to learn, a thorough Czechoslovak patriot, as a person unlikely to embark on further extremist ventures and as more reliable than Fierlinger." *Tamtéž*.

65 MacCORMACK, John: Czechs Will Vote on Regime Today. In: *New York Times*, (26.5,1946), s. 2.

66 MacCORMACK, John: Leftist Factions in Czechoslovakia Take Early Lead. In: *New York Times*, (27.5.1946), s. 1.

67 McCORMICK, Anne O'Hare: Abroad: The Czechs Shift Their Political Sights. In: *New York Times*, (29.5.1946), s. 22; MacCORMACK, John: Communist Will Head Czech Cabinet: Party Is Expected to Lose in Influence. *Tamtéž*, (31.5.1946), s. 5.

68 The Czech Election. In: *New York Times*, (28.5.1946), s. 20.

Také informační zdroje ministerstva obrany zachovaly po oznámení výsledků voleb klid, přestože i pro ně to byly výsledky překvapivé.[69] První červnové číslo týdeníku vojenských zpravodajů *Intelligence Review* sice s otevřeností větší než Steinhardt konstatovalo, že volby ukázaly, že „většina národa stojí za vládou Národní fronty, jejím znárodňovacím programem a politikou úzkých vztahů se SSSR", ale v celkovém hodnocení situace dospělo ke stejnému závěru jako velvyslanec: „Obecně je možné konstatovat, že zahraniční ani vnitřní politika prozatímní vlády nedozná po vytvoření nové vlády významných změn."[70] O měsíc později *Intelligence Review* tento předpoklad potvrdila, když napsala: „Nový český kabinet nepředstavuje významný rozchod se dvěma předcházejícími poválečnými kabinety a ilustruje tak stabilní, byť levicový charakter české vlády."[71]

Názor, který by se v období bezprostředně po volbách s hodnocením nejvyššího představitele USA v Praze zásadně rozcházel, najdeme v prostředí amerických politiků, komentátorů a diplomatů zabývajících se Československem jen stěží. Walter Ulmann uvádí ve své již téměř dvacet let staré studii o politice Spojených států vůči Československu v období 1945–1948, že „ne všichni komentátoři byli stejně optimističtí jako Steinhardt", a odkazuje přitom na depeši velvyslance USA v Londýně W. Averella Harrimana státnímu departmentu z 31. května.[72] Jeden z nejzkušenějších a nejúspěšnějších amerických diplomatů své doby v ní seznamoval své nadřízené s názorem „úředníka Foreign Office, pověřeného českými záležitostmi". Také Britové byli podle Harrimana výsledkem voleb překvapeni, očekávali údajně, že komunisté získají okolo 31 % hlasů. Neúspěch ve volbách připisovali kromě jiného tomu, že vedoucím českým politikům „chybí páteř", a vyjadřovali obavu, že „české dělnictvo stejně jako podnikatelé se nechává získat na stranu uzavřené ekonomiky sovětského typu falešnými přísliby plné zaměstnanosti a trvalého hospodářského rozvoje".[73]

Harrimanova depeše je ovšem výhradně reprodukcí názorů kompetentních úředníků britského *Foreign Office*. Vlastní komentář k němu americký diplomat, směřující již v této době na některé z vysokých míst v Trumanově administrativě, připojil až o tři týdny později, když informoval o svém soukromém obědě s ministrem Masarykem. Masaryk v té době jednal v Londýně s britským ministrem zahraničí Bevinem a snažil se ho

---

69 V dubnovém čísle *Intelligence Review* se konstatovalo: „Since the Communists are not expected to obtain a sweeping victory in general elections scheduled for 26 May, they will be unable to justify their present allotment of key positions in the government." Czechoslovakia's potential value to the U.S.S.R. In: *Intelligence Review*, No. 8, (4 Apr 1946), s. 4.

70 „...the results indicate that a majority of the people are behind the National Front Government, its nationalization program, and the policy of close relationship with the U.S.S.R. (...) In general, the policy of Provisional Government in foreign and domestic affairs will not change significantly after the formation of the new government." World in Review: Communist lead in Czechoslovak National Elections. In: *Intelligence Review*, No. 17, (6 June 1946), s. 48 n.

71 „The new Cabinet represents no significant departure from the two postwar cabinets which have preceded it and illustrates the stable, though leftist, character of the Czech Government." World in Review: New Czech Government Announced. In: *Intelligence Review*, No. 22, (11 July 1946), s. 9.

72 ULMANN, Walter: *The United States in Prague, 1945–1948*, s. 54.

73 „...Czech labor and business classes are being won over to side of Soviet closed economy by glittering promises of full employment and continuous prosperity..." *NA*, RG 59, 860F.00/5-3146 – Harriman státnímu tajemníkovi, Londýn, 31.5.1946.

přesvědčit, že není třeba se v souvislosti s volebními výsledky obávat dalšího vývoje v Československu. Podle Harrimana příliš neuspěl. Na amerického velvyslance však jeho argumenty zapůsobily. Jak přiznává ve své zprávě, Masaryk „do jisté míry rozptýlil" obavy, které v něm výsledky voleb vyvolaly. „Pokud jde o reakci britského Foreign Office," dodával, „je třeba mít na paměti, že v průběhu posledních několika let nevěřil Benešovi v obavě, že je až příliš ochoten ke kompromisům se Sověty."[74]

Relace o setkání Harriman–Masaryk je další charakteristickou ukázkou role, kterou při utváření názoru americké diplomacie na vývoj v Československu hráli mnozí českoslovenští demokratičtí politici. Masaryk byl pouze jedním z mnoha, kdo se snažili za každou cenu rozptýlit obavy západních diplomatů ze vzrůstajícího komunistického a sovětského vlivu. Činil tak s nasazením veškerého svého nepopiratelného šarmu a výmluvnosti.[75] Ne všichni jeho kolegové byli stejně úspěšní, ne všichni také s Masarykem souhlasili. John Bruins, muž číslo dvě na pražské ambasádě a jistě jeden z nejschopnějších mladých amerických diplomatů ve střední Evropě, shrnul na počátku června názory svých vysoce postavených československých partnerů do dvou kategorií. Podle jedněch se komunisté po volbách ocitli na vrcholu své moci a v budoucnu bylo možné očekávat jejich postupný úpadek v důsledku hospodářských potíží způsobených znárodněním. Podle druhých hrozilo, že vzhledem ke své současné síle budou komunisté schopni v následujícím období dále konsolidovat své pozice a získat trvalou kontrolu nad československými voliči. Nejsoudnější pozorovatelé byli podle Bruinse toho názoru, že v danou dobu není možné odhadnout, která alternativa se potvrdí.

V jedné věci byla celá nekomunistická politika zajedno, psal Bruins. Klíč k dalšímu osudu Československa ležel mimo její dosah, bylo třeba jej hledat především ve vztazích mezi Sovětským svazem a západními mocnostmi. Stejně tak se demokratičtí politici shodovali v názoru, že „jejich pozice by byla velice oslabena, kdyby západní velmoci zvolily ve vztahu k Československu politiku nezájmu a nespolupráce".[76]

Tento přístup v daném okamžiku z americké strany nehrozil. Na počátku července obdržel velvyslanec Steinhardt dopis od svého přítele Francise Williamsona, který byl ve středoevropském oddělení státního departmentu zodpovědný za československou a rakouskou problematiku. Šlo o zevrubnou polooficiální informaci o stavu československých záležitostí ve státním departmentu. V prvé řadě Williamson zdůrazňoval, že pokud pražské velvyslanectví nabylo dojmu, že po volbách došlo k útlumu v československo-amerických vztazích, jde o omyl. „Výsledky voleb a Tvé početné zprávy byly ve Washing-

---

74 „...in connection with British FONOFF reaction it should be borne in mind that they have distrusted Benes over the past several years in the fear that he was ready to compromise too much with Soviets." *NA*, RG 59, 860F.00/6-2246 – Harriman státnímu tajemníkovi, Londýn, 22.6.1946.

75 Srv. k tomu např. relaci amerického velvyslance v SSSR Waltera Bedella Smitha o důvěrném rozhovoru s Masarykem v průběhu pobytu československé vládní delegace v Moskvě v červenci 1946: „Masaryk said that while it was inevitable that there would be close association and cooperation between Czechoslovakia and Soviet Union, the Czechs did not, as he put it, intend to 'sell their souls', nor did they intend to turn their backs on the West." *NA*, RG 59, 760F.61/7-2646 – Bedell Smith státnímu tajemníkovi, Moscow, July 26, 1946. Dokument publikován in: *FRUS*, 1946, VI, s. 208 n.

76 „...their position would be greatly weakened if Western Powers were to adopt an attitude of indifference and noncooperation toward Czechoslovakia." *NA*, RG 59, 860F.00/6-1046 – Bruins státnímu tajemníkovi, Praha, June 10, 1946. Dokument publikován in: *FRUS*, 1946, VI, s. 204.

tonu pozorně analyzovány. Tisk rozsáhle informoval o ziscích komunistů v Československu a zjevně je odepsal jako oblast ovládnutou Rusy. My se však stále domníváme, že pokud existují svobodné volby, existuje také možnost změny, a dokud nedojde ke *státnímu převratu* (podtrženo v originále), který by do budoucna znemožnil existenci svobodné vlády, budeme i nadále vycházet ze zásady, že Československo může být důležitým aspektem naší evropské politiky a že je možné je zachránit pro západní civilizaci v našem pojetí. Dohodli jsme se proto, že naše politika vůči Československu bude pokračovat stejně jako doposud..."[77]

V souvislosti s diskusemi na téma americká reakce na volební úspěch komunistů byly podniknuty některé kroky ke zlepšení součinnosti ekonomických a politických složek státního departmentu. Williamson Steinhardtovi oznámil, že i pro Československo byl, obdobně jako již dříve například pro Německo, vytvořen zvláštní výbor (*Czechoslovak Country Committee*), který se pod jeho předsednictvím schází jednou týdně, a představitelé jednotlivých zainteresovaných oddělení v jeho rámci diskutují o připravovaných programech. Středoevropskému oddělení se tímto způsobem zjevně podařilo získat jistou kontrolu nad činností a plány ekonomických složek státního departmentu. „Všechny telegramy, které obdržíš k ekonomickým otázkám, procházejí nyní nejprve politickým schvalováním," sděloval hrdě Williamson.[78]

Lepší koordinace americké politiky vůči Československu měla umožnit jedinou, byť potenciálně dalekosáhlou změnu v přístupu USA, o které se Williamson ve svém dopise zmínil. Pokud šlo o „zásadní otázky ochrany zájmů Spojených států a politické orientace", měla americká diplomacie do budoucna přejít k „tvrdému vyjednávání" ve smyslu něco za něco.[79]

Rozhodnutí o prioritě politických zájmů a z něho vyplývající posílení pozice politických složek, především středoevropského oddělení, ve vztahu k ekonomickým sekcím státního departmentu byla patrně nejdůležitějším důsledkem vítězství komunistů v československých volbách pro další vývoj americké politiky vůči této části Evropy. Jestliže neznamenala okamžitou změnu, nebo alespoň úpravu této politiky, nebylo to způsobeno pouze tím, že politické složky považovaly navzdory volebním výsledkům i nadále existenci demokratických institucí, především svobodných voleb, v Československu za dostatečnou záruku perspektivy demokratického vývoje této země, jak konstatoval ve svém dopise Williamson. Washington prostě nebyl na takovouto změnu nebo úpravu připraven.

---

77 „Results of the election and your many reports have been carefully analyzed in Washington. The press has reported fully the Communist gains in Czechoslovakia and has apparently written it off as a Russian dominated area. We still think, however, that as long as free elections exist there is a possibility of change, and until there is a *coup d'état* (podtr. v originále) which makes democratic government impossible in the future we shall continue to operate on the principle that Czechoslovakia can be an important aspect in our European policy and may be saved for our concepts of Western civilization. Therefore, we are agreed that our policy towards Czechoslovakia should go on as before..." *Library of Congress*, Washington D.C., Manuscript Div., Steinhardt Papers, Box 50 – Williamson Steinhardtovi, Washington, 1.6.1946.

78 „Any telegram which you receive on an economic subject now has political clearence." *Tamtéž*.

79 „...a hard bargain should be driven with the Communist Government on the basic questions of protection of United States' interests and the orientation of policy." *Tamtéž*.

Po celý rok od konce války čekala americká politika na československé volby jako na spásný okamžik, který vrátí Československo tam, kam podle představ amerických expertů patřilo a směřovalo, to jest k demokratickému pluralismu a politické kultuře západního typu. Čekala na jasnou demonstraci vůle Čechů a Slováků podílet se na utváření poválečného světa k obrazu, jehož kontury byly načrtnuty ve velkých amerických projektech poválečné mezinárodní spolupráce. Informace z Prahy i zkušenost s demokratickými volbami, které proběhly ještě v roce 1945 u našich sousedů v Maďarsku a Rakousku, průběžně posilovaly důvěru tvůrců americké politiky v reálnost svých očekávání. K nim, nikoli k reálné situaci v zemi, se vázaly úvahy o budoucnosti československo-amerických vztahů, spřádané čas od času ve středoevropském oddělení státního departmentu i na pražském velvyslanectví USA.

Květen 1946 znamenal konfrontaci s chladnou realitou. Ukázalo se, že československá politika je *vnitřně* formována spíše představou Teheránu a Jalty než Bretton Woodu a San Franciska. Pro americkou politiku nebyla tato konfrontace žádným velkým šokem. Koneckonců, teheránsko-jaltská koncepce byla v uvažování amerických diplomatů vždy do jisté míry přítomna a čekání na vítězství demokratů v československých volbách bylo jen čekáním na důkaz, že dopad této koncepce není tak fatální, jak se mnozí obávali. Nestalo se, a americká politika si s ročním zpožděním začala ujasňovat možnosti a perspektivy svých vztahů s vládou, ve které mají hlavní slovo komunisté, která si však alespoň částečně zachovává atributy vlády demokratické.

George Elsey, pracovník štábu Bílého domu shromažďující pro prezidenta Trumana materiály pro zásadní diskusi o americké zahraniční politice, která měla v následujícím roce vyústit ve formulaci převratných projektů Trumanovy doktríny a Marshallova plánu, přiřadil v této době Československo k Jugoslávii a Albánii, jako jediným evropským zemím, které chovají „přirozené sympatie" k Sovětskému svazu.[80] Neznamenalo to, že by Američané ztratili naději na posílení svého vlivu na vývoj v této zemi. Šlo o realistický pohled, který dával jistou naději, že do budoucna se americká politika v Československu nespokojí s pasivním čekáním na změnu politické situace, na příští svobodné volby, které za ně jako příslovečný *deus ex machina* vyřeší všechny středoevropské problémy.

---

80 V původním návrhu Elseyova materiálu z 3.8.1946 se v této souvislosti o Československu psalo: „At present in Yugoslavia and Albania there are governments genuinely 'sympathetic' to Soviet Union and in Czechoslovakia the Communists & related parties constitute a majority..." Upravená verze z 20.8. zní: „At present in Yugoslavia, Albania & Czechoslovakia there are governments genuinely 'sympathetic' to Soviet Union..." Toto znění je zachováno i v definitivní verzi dokumentu ze září téhož roku. Viz: *Truman Library*, Elsey Papers. HST adm. Foreign Relations, Russia, 1946 Report. Folder 5, 11, 12 – Soviet policy with respect to Eastern Europe.

Moskva a východní Evropa

Některé aspekty vzniku sovětského bloku[1]

Leonid Gibianskij

Rozpoutávání studené války, jež započalo v druhé polovině čtyřicátých let, bylo nerozlučně spjato se souběžně probíhajícím procesem formování dvou protikladných vojensko-politických bloků – sovětského, jenž posléze dostal název „socialistický tábor", a západního. Utvoření těchto bloků, jež v mnohém určilo takřka na půl století vývoj Evropy a světa, se již dávno stalo předmětem výzkumu historické a politologické literatury. Nejednou byla přitom věnována pozornost i různým problémům týkajícím se historie utváření sovětského bloku, které započalo v letech 1944–1945 postupně s ustavováním „lidových demokracií" ve východní Evropě a pokračovalo v několika následujících letech až do plného ovládnutí všech zemí regionu s výjimkou Řecka komunistickými režimy.

Západní badatelé, kteří se zabývali tímto tématem v různých souvislostech, počínaje pracemi Hughese Seton-Watsona, Françoise Fejtö, Franze Borkenaua, Adama Ulama, dále v pracích Zbigniewa Brzezinského, Fernanda Claudina, Julia Braunthala, Williama McCagga, Charlese Gatiho a dalších,[2] podali solidní vědecké charakteristiky obecné podstaty i řady aspektů založení sovětského bloku, především ve východní Evropě. Neměli však takřka vůbec přístup k nezbytným dokumentům v archivech SSSR a ve východoevropských komunistických režimech, a tak pro ně zůstávaly neznámé mnohé důležité stránky mechanismu vedoucího ke vzniku bloku, zákulisní plány a kombinace sovětské politiky a komunistických vůdců „lidových demokracií", a některé konkrétní výklady a představy řady západních autorů vůbec neodpovídaly historickým reáliím.

---

1 Stať je součástí studie vzniklé s podporou *Research Support Scheme of the Open Society Institute* (grant č. 941/94).

2 SETON-WATSON, H.: *The East European Revolution*. London 1950; FEJTÖ, F.: *Histoire des démocraties populaires*. Paris 1952; BORKENAU, F.: *Der europäische Kommunismus*: Seine Geschichte von 1917 bis zur Gegenwart. Bern 1952; ULAM, A.: *Titoism and the Cominform*. Cambridge (Mass.) 1952; BRZEZINSKI, Z.: *The Soviet Bloc*: Unity and Conflict. Cambridge (Mass.) 1960; CLAUDIN, F.: *The Communist Movement*: From Comintern to Cominform. Harmondsworth (Middlesex) 1975; BRAUNTHAL, J.: *Geschichte der Internationale*. Berlin–Bonn 1978, 2 Auf., Bd. 3; McCAGG, W.: *Stalin Embattled, 1943–1948*. Detroit 1978; GATI, Ch.: *Hungary and the Soviet Bloc*. Durham 1986; aj.

Co se týká sovětské a východoevropské historiografie v období komunistické moci, bylo téma formování sovětského bloku jedním z předmětů největší falzifikace, určované oficiálními ideologickými direktivami.[3] V SSSR a v zemích pod komunistickou nadvládou byly tyto direktivy zaměřeny na glorifikaci bloku, na utajení jeho pravé podstaty a skutečného procesu jeho utváření; v Jugoslávii, která se v důsledku konfliktu z roku 1948 ocitla mimo „tábor", byla oficiální verze vůči bloku jako nástroji sovětské hegemonie naopak kritická, současně však glorifikovala údajně jinak zaměřenou jugoslávskou politiku a překrucovala reálnou úlohu Jugoslávie při vzniku sovětského bloku v období, jež předcházelo konfliktu. V obou případech se používaly v té či oné míře cenzurní zákazy, umělá selekce a tendenční interpretace dokumentárního materiálu, zamezoval se přístup k základním, nejdůležitějším archivním pramenům.

Teprve s pádem dřívějších zákazů se začaly v Rusku a ve východoevropských zemích objevovat první studie k dané problematice, založené na dříve nedostupných archivních materiálech a obsahující adekvátnější pohled na různé stránky formování bloku.[4] Tímto směrem se ubírá i tato stať.

Hovoříme-li o vytvoření sovětského bloku, je třeba poukázat na to, že se opíralo především o dva faktory. Prvním byla jednota sociálně-politických cílů sovětského režimu a komunistických stran, jež se ujaly moci v zemích východní Evropy, společné základní představy o cestách a prostředcích k dosažení těchto cílů, jimiž byly „výstavba socialismu" v každé zemi, boj proti „imperialismu" a rozšíření „sféry socialismu" na světové scéně. Druhým faktorem bylo organizační spojení komunistických stran se Sovětským svazem jako světovým komunistickým centrem, jež vzniklo ještě v době Kominterny. Toto spojení, vycházející z doktrinářských politických základů komunistického hnutí, zesílilo zejména v závěrečném období druhé světové války v důsledku mimořádné úlohy, kterou Sovětský svaz hrál při ustavení a podpoře vládnoucího postavení těchto stran. Ve většině zemí regionu měla sovětská vojenská přítomnost a zapojení těchto zemí do sféry sovětské vojenské a politické kontroly rozhodující význam při převzetí moci komunisty. Dokonce v Jugoslávii a Albánii, kde komunistické režimy vyrostly na vlastních základech, sovětská politická podpora (posílená v Jugoslávii i dočasnou účastí sovětských vojsk při osvobozování severovýchodní části země od fašistické okupace na podzim 1944) mimořádně napomáhala vytvoření podmínek, za nichž hnutí vedená místními komunistickými stranami mohla získat nejen vojensko-politické vítězství, ale také je upevnit a stabilizovat své mezinárodní postavení.

Výše zmíněné faktory v mnohém předurčily směr, jakým se blok formoval, a také jeho charakter. Podmínily společný zájem Moskvy a „lidových demokracií" východní Evropy

---

3 Výjimku tvořila pouze východoevropská disidentská a emigrantská historiografie, hlavně československá a polská, která vycházela v „samizdatu" nebo na Západě.

4 Mezi prvními pracemi viz např. PETRANOVIĆ, B.: *Balkanska federacija 1943–1948.* Beograd 1991; LALKOV, M.: *Ot nadežda kăm razočarovanie:* Idejata za federacijata v balkanskija jugoiztok (1944–1948 g.). Sofija 1994; *U istokov „socialističeskogo sodružestva":* SSSR i vostočnojevropejskije strany v 1944–1949 gg. Otvet. redaktor L. J. Gibianskij. Moskva 1995; GIBIANSKIJ, L. J.: Problemy meždunarodno-političeskogo strukturirovanija Vostočnoj Jevropy v period formirovanija sovetskogo bloka v 1940-je gody. In: *Cholodnaja vojna:* Novyje podchody, novyje dokumenty. Otvet. redaktor M. M. Narinskij. Moskva 1995; částečně je toto téma zkoumáno i v knize Karla Kaplana: *Československo a RVHP, 1949–1956.* Praha 1995.

pod vedením komunistů o těsné spojení do bloku. Komunističtí vůdci regionu viděli v takovém spojení, a především v Sovětském svazu jako jádru formujícího se bloku, pomoc a oporu při upevňování politického, vojenského, ekonomického a mezinárodního postavení svých režimů a současně i ve společném zápasu se „světovým imperialismem". V dané chvíli směřoval tento zápas „lidových demokracií" východní Evropy proti politice západních spojenců, kteří se stavěli odmítavě k ustavení komunistického panství v těchto zemích. Sovětské vedení chápalo založení bloku jako rozšíření „socialistického systému", existujícího v SSSR, mimo sovětské hranice, a zároveň s tím i jako rozšíření sféry svého vlivu a kontroly. Charakteristické v tomto smyslu je známé svědectví Milovana Djilase o Stalinově výroku proneseném v dubnu 1945 v úzkém kruhu při večeři na počest Titova příjezdu do Moskvy: „V této válce je to jiné než v minulé – kdo obsadí území, ten prosadí i svůj sociální systém. Každý prosadí svůj systém tam, kam dojde jeho armáda."[5]

Zároveň vznik bloku, tehdy v sovětském politickém slovníku nezřídka označovaného jako sjednocení nebo svaz slovanských národů, Stalin s komunistickými vůdci „lidových demokracií" chápal i jako významný nástroj boje proti „imperialismu". Ani ne tak vzhledem ke konkrétní situaci let 1944–1945 jako spíš s ohledem na budoucí vojenské střetnutí s „kapitalistickým světem", které považoval za nevyhnutelné. Stalin o tom hovořil nejen na večeři, o které podal svědectví Djilas, ale už 28. ledna 1945, tedy o dva a půl měsíce dříve, na podobné večeři s vedoucími činiteli Jugoslávie a Bulharska, o níž víme z deníku Georgi Dimitrova.[6] V obou případech spojoval kremelský vládce perspektivu budoucího střetnutí s možnou obnovou hrozby ze strany Německa, až se vzpamatuje z porážky a znovu se postaví na nohy; ve svých výrocích z 28. ledna 1945 však kladl zvláštní důraz na nevyhnutelnost konfliktu se západními spojenci. „Krize kapitalismu," zapsal si Dimitrov Stalinova slova, „se projevila v rozdělení kapitalistů na dvě frakce – jednu fašistickou, druhou demokratickou. Došlo ke spojenectví mezi námi a demokratickou frakcí kapitalistů, poněvadž ta měla zájem nepřipustit Hitlerovo panství, neboť toto brutální panství by přivedlo dělnickou třídu do krajnosti a ke svržení samotného kapitalismu. My jsme nyní s jednou frakcí proti druhé, ale v budoucnu budeme i proti oné frakci kapitalistů."[7]

Podle Djilasova svědectví hodnotil Stalin v dubnu 1945 situaci tak, že k rozpoutání nové války může dojít za 15 až 20 let.[8] O rok později, počátkem června 1946, prohlásil v besedě s bulharskými vedoucími představiteli, že přestávka do nové války bude trvat přibližně 10 až 15 let.[9] Avšak nezávisle na konkrétních lhůtách, které Stalin v tom či onom případě uváděl, zůstávalo hlavní a neměnné zaměření na nevyhnutelnost tohoto vojenského střetnutí zároveň s úsilím o založení bloku jako důležitého faktoru budoucí konfrontace.

Co se týkalo praktického formování struktury bloku a systému jeho vnitřních vztahů, jak dosvědčují mnou prozkoumané početné dokumenty z bývalých sovětských (nyní

5 DJILAS, M.: *Razgovori se Staljinom*. Beograd 1990, s. 75; týž: *Revolucionarni rat*. Beograd 1990, s. 423.

6 DJILAS, M.: *Razgovori...*, s. 75 n.; týž: *Revolucionarni rat*, s. 423; *Centralen dřžaven archiv*, Sofija (dokumenty bývalého *Ústředního stranického archivu* – dále jen *CDA–CPA*), f. 146, op. 2, a. j. 15, deník G. Dimitrova, 28.1.1945.

7 *CDA–CPA*, f. 146, op. 2, a. j. 15, deník G. Dimitrova, 28.1.1945.

8 DJILAS, M.: *Razgovori...*, s. 76; týž: *Revolucionarni rat*, s. 423.

9 Stenogram této besedy byl otištěn podle archivního originálu v novinách *Otečestven vestnik* (Sofija), (13.7.1990), s. 4.

ruských) a východoevropských archivů (v Bělehradě, Varšavě, Sofii a Praze), základem formování bloku a osou jeho konstrukce bylo vytváření dvoustranných vzájemných spojení SSSR s každou z „lidových demokracií". Tato spojení dohromady vytvářela „paprskovitý (radiální) systém" soustředěný do jednoho centra, do Moskvy, která zaujala dominantní postavení v regionu. Jistě, spolu s touto centrální konstrukcí provázelo vznik „lidových demokracií" navazování styků mezi nimi samotnými, zpravidla také na dvoustranném základě. Avšak tato spojení měla, zejména v prvním období, výlučně lokální charakter, neboť je bezprostředně nespojovalo žádné společné centrum. To je zvlášť patrné na příkladu trojúhelníku Jugoslávie – Bulharsko – Albánie, kde se do konfliktu v roce 1948 vytvořily nejintenzivnější vzájemné vztahy mezi komunistickými režimy ve východní Evropě. Nicméně i ony zůstaly na lokální, nanejvýš na subregionální úrovni, třebaže byly jedním z důležitých projevů při utváření bloku.[10] Vztahy každého východoevropského režimu s Moskvou se sbíhaly ve společném centru a zároveň tím vytvářely celoblokový systém zahrnující do sféry svého vlivu celý okruh „lidových demokracií". Právě tyto vztahy byly onou praktickou strukturou, pomocí které se reálně uskutečňovalo vzájemné spojení v rámci celého bloku. Uvedu pouze jeden příklad, avšak více než výmluvný. Jen Moskva měla v té době speciální tajné radiotelegrafické spojení s komunistickými vedeními ve východoevropských zemích. Samotná tato vedení podobné spojení mezi sebou neměla, až na ojedinělé výjimky (například mezi Titem a Dimitrovem). Pokud potřebovali rychlý operativní kontakt, museli komunističtí vůdci z východní Evropy navazovat vzájemné spojení přes Moskvu.[11]

Tato „paprskovitá struktura", jež se stala praktickým organizačně-politickým jádrem sovětského bloku, v mnohém navazovala na systém vztahů mezi Moskvou a východoevropskými komunistickými stranami, jenž existoval ve chvíli, kdy se tyto strany, počínaje lety 1944–1945, začaly měnit ve vládnoucí.

Třebaže Kominterna byla oficiálně rozpuštěna počátkem června 1943,[12] ve skutečnosti pokračovala v činnosti v poněkud pozměněné podobě nejméně do pozdního podzimu

---

10 Podrobněji viz GIBIANSKIJ, L. J.: Problemy meždunarodno-političeskogo strukturirovanija..., s. 100 nn.

11 Viz např. *Archiwum Akt Nowych*, Warszawa (dále *AAN*), KC PPR, 295/VII-247, k. 2, 3–5, 9–10; *Arhiv Josipa Broza Tita*, Beograd, f. Kabinet Maršala Jugoslavije (dále *AJBT–KMJ*), I-3-b/507, l. 2–3; I-3-b/643, l. 2, 4.

12 Usnesení prezidia výkonného výboru Kominterny (IKKI) o rozpuštění Internacionály bylo přijato a zveřejněno v květnu 1943, 9. června prezidium IKKI vyhlásilo ukončení činnosti vedoucích orgánů Kominterny od 10. června. Z Dimitrovova deníku je vidět, že ve skutečnosti bylo rozhodnutí o rozpuštění Kominterny přijato začátkem května na nejvyšší úrovni Stalinem a v noci 8. května bylo oznámeno Molotovem generálnímu tajemníku IKKI Dimitrovovi a tajemníku IKKI Manuilskému (*CDA–CPA*, f. 146, op. 2, a. j. 11, deník G. Dimitrova, 8.5.1943). Vedení Kominterny jednoduše splnilo direktivu Kremlu. Veškerá činnost prezidia a sekretariátu IKKI spojená s rozpuštěním Kominterny se řídila sovětskými instrukcemi, usnesení prezidia IKKI o rozpuštění byla předávána ke schválení, redigování a vidování sovětskému vedení, osobně Stalinovi. O tom svědčí Dimitrovův deník (*tamtéž*, záznamy z 11.–22. a 31. května, 2., 3., 7. a 8. června 1943) a archivní materiály Kominterny (rozbor těchto materiálů viz LEBEDEVA, N. S. – NARINSKIJ, M. M.: Rospusk Kominterna. In: *Vtoraja mirovaja vojna...*). Třebaže se v oficiálně zveřejněných usneseních prezidia IKKI zdůvodňovalo rozpuštění Kominterny tím, že řízení komunistických stran z jednoho centra neodpovídá úkolům stran v odlišných podmínkách jednotlivých zemí, ve skutečnosti šlo o Stalinovu snahu odstranit

1945. Ústřední aparát výkonného výboru Kominterny, jeho předsednictvo i sekretariát, ale i systém spojení mezi vedením Kominterny a komunistickými stranami, byly podřízeny oddělení mezinárodních informací ÚV VKS(b), které bylo vytvořeno ihned po deklarovaném rozpuštění Kominterny. Rozhodnutí o vzniku oddělení bylo přijato na poradě u Stalina večer 12. června 1943, jíž se zúčastnili někteří z členů a kandidátů politbyra ÚV VKS(b), a to Molotov, Vorošilov, Mikojan, Berija, Malenkov, Ščerbakov, a také Dimitrov, který to zaznamenal ve svém deníku.[13] Následujícího dne bylo toto rozhodnutí formulováno jako usnesení politbyra ÚV VKS(b).[14] Usnesení bylo přísně tajné, aby nevešlo ve známost, že oddělení mělo v podstatě za úkol pokračovat ve stejné činnosti, kterou dosud prováděly vedoucí orgány Kominterny. Jeho vedoucím byl jmenován kandidát politbyra a tajemník ÚV VKS(b) Alexandr Ščerbakov, zástupci Georgi Dimitrov a Dmitrij Manuilskij.

Na rozdíl od předchozího stavu, kdy ve vedoucích orgánech Kominterny pracovali představitelé komunistických stran různých zemí, v oddělení mezinárodních informací ÚV VKS(b) byli pouze sovětští občané. Jedinou výjimku tvořil Dimitrov, jemuž bylo od počátku svěřeno faktické vedení, Ščerbakov byl vedoucím oddělení jen formálně. Koncem prosince 1943 přijalo politbyro ÚV VKS(b) usnesení o reorganizaci oddělení, podle něhož Dimitrov zaujal místo vedoucího i oficiálně.[15] Zůstal v této funkci i po další reorganizaci v červenci 1944, kdy usnesení politbyra ÚV VKS(b) definitivně potvrdilo místo oddělení mezinárodních informací v organizační struktuře ÚV.[16] Svou funkci zastával Dimitrov až do odjezdu ze SSSR do Bulharska v listopadu 1945. Ostatní zahraniční komunisté, kteří dříve pracovali v ústředních orgánech Kominterny v Moskvě, začali po jejím rozpuštění působit v organizační struktuře podřízené oddělení mezinárodních informací a vzniklé z bývalého aparátu Kominterny. Tato struktura se skládala z řady článků, mezi nimiž hlavní místo zaujímaly takzvané speciální ústavy. Například úkolem ústavu č. 99 byla propagandistická a kádrová práce mezi válečnými zajatci; ústav č. 100, bývalé oddělení pro zvláštní spojení Kominterny, zajišťoval jako dříve spojení s komunistickými stranami pomocí systému tajných vysílaček a nelegálních kurýrů; ústav č. 205 tvořily bývalé kominternovské redakce rozhlasového vysílání do různých zemí a informační skupiny řazené podle zemí a komunistických stran. Vedle zahraničních komunistů byl ve jmenovaných „ústavech" i značný počet sovětských pracovníků, včetně řídících kádrů. Zvláštní částí struktury, podřízené oddělení mezinárodních informací ÚV VKS(b), byla takzvaná zahraniční byra

---

nespokojenost západních spojenců s existencí Kominterny (podrobněji viz GIBIANSKIJ, L. J.: Nekotoryje neizučennyje problemy istorii Kominterna. In: *Komintern*: Opyt, tradicii, uroki. Pod obščej redakcijej F. I. Firsova. Moskva 1989, s. 62–163; VOLKOV, V. K.: U istokov koncepcii „socialističeskogo lagerja". In: *U istokov „socialističeskogo sodružestva"*..., s. 13 nn.).

13 *CDA–CPA*, f. 146, op. 2, a. j. 11, Dimitrovův deník, 12.6.1943.

14 *Rossijskij centr chranenija i izučenija dokumentov novejšej istorii, Moskva* (dále *RCChIDNI*), f. 17, op. 3, d. 1049, l. 59.

15 *Tamtéž; CDA–CPA*, f. 146, op. 2, a. j. 13, Dimitrovův deník, 5. a 6.1.1944.

16 Na základě tohoto rozhodnutí politbyra bylo při sestavování soupisu dokumentů z oddělení mezinárodní informace ÚV VKS(b) v bývalém *Ústředním stranickém archivu* Ústavu marxismu-leninismu při ÚV KSSS (po rozpuštění KSSS v roce 1991 z něho vznikl *RCChIDNI*) chybně uvedeno, že oddělení začalo fungovat až od července 1944. Tuto chybu opakoval průvodce po archivu – *Kratkij putevoditeľ po RCChIDNI*, Moskva 1993, s. 17, odkud ji převzala řada badatelů.

deseti komunistických stran, která byla založena v Moskvě a zahrnovala komunistické strany z evropských zemí nacházejících se pod fašistickým panstvím.[17]

Takto reorganizovaný mechanismus bývalé Kominterny, který se nyní stal přímou součástí sovětského stranického aparátu, pokračoval v souladu s linií určovanou Kremlem v řízení komunistického hnutí, především komunistických stran východní Evropy. Početné archivní dokumenty oddělení mezinárodních informací ÚV VKS(b) a Dimitrovův deník[18] dosvědčují, že problémy zemí východní Evropy, dlouhodobé cíle i konkrétní aktuální úkoly tamních komunistických stran zabíraly jedno z hlavních míst v činnosti oddělení. Většinu byr podřízených oddělení (šest z deseti) tvořila zahraniční byra komunistických stran východoevropských zemí. Jejich činnost spadala pod pravomoc referentů, kteří pracovali v oddělení a měli na starost určitý stát.[19] V řadě případů, jako tomu bylo například u komunistických stran Rumunska nebo Polska, se zahraniční byra zakládala pouhým rozhodnutím ÚV VKS(b), bez účasti vedení těchto stran, která působila ve svých zemích.[20] Jedinou výjimkou mezi východoevropskými komunistickými stranami byly komunistické strany Jugoslávie a Albánie, které v Moskvě neměly svá zahraniční byra. Pomocí rádiového spojení mělo oddělení mezinárodních informací ÚV VKS(b) a Dimitrov osobně přímý styk s vedením KS Jugoslávie.[21] S vedením KS Albánie se spojení uskutečňovalo přes ÚV KSJ. Moskva tehdy nepovažovala přímý kontakt s albánskou komunistickou stranou za účelný a schvalovala politický patronát ÚV KSJ nad ÚV KSA.[22]

Oddělení mezinárodních informací ÚV VKS(b) neustále předávalo směrnice a direktivy k aktuálním politickým otázkám, vypracované sovětským vedením, činitelům východoevropské komunistické emigrace v Moskvě i přímo orgánům komunistických stran v zemích východní Evropy. V období 1944–1945, kdy probíhalo osvobozování východní Evropy od hitlerovské okupace a prohitlerovských režimů, zaujímaly ústřední místo v těchto směrnicích problémy charakteru moci, jež se formovala v zemích regionu, a dále vzájemný vztah komunistů s ostatními politickými silami, úloha komunistických stran v nových podmínkách a i další úkoly při upevňování a rozšiřování komunistických pozic. Ve skutečnosti se přímo v Moskvě koordinovaly, nebo dokonce určovaly nejen zásadní směry politiky komunistických stran, ale i jejich konkrétní kroky. To se týkalo dokonce i KS Jugoslávie, která projevovala ve své činnosti určitou samostatnost ve větší míře než ostatní

---

17 O této organizační struktuře viz např. *RCChIDNI*, f. 17, op. 128, d. 703, l. 1. Viz též LEBEDEVA, N. S. – NARINSKIJ, M. M.: Rospusk Kominterna v 1943 godu. In: *Meždunarodnaja žizn'* (Moskva), č. 7–8, (1994).

18 Tyto dokumenty se nalézají v *RCChIDNI*, mj. ve f. 495, op. 10, 10a, 73, 74; f. 17, op. 128; dále také v Dimitrovových materiálech, které vzal s sebou při odjezdu ze SSSR do Bulharska v listopadu 1945, *CDA–CPA*, f. 146, op. 2.

19 *RCChIDNI*, f. 17, op. 128, d. 703, l. 1.

20 Viz *RCChIDNI*, f. 495, op. 74, d. 460, l. 2–5; *SSSR–Pol'ša*: Mechanismy podčinenija. Sbornik dokumentov. Pod redakcijej G. Bordjugova a d. Moskva 1995, s. 13–15, 21–25; *CDA–CPA*, f. 146, op. 2, a. j. 13, Dimitrovův deník, 5.–6., 13.–14., 18.–20., 24. a 25.1.1944.

21 Z této rádiové korespondence, vedené v ruštině, byla jistá část z jugoslávských archivů publikována v Jugoslávii, v překladu do srbochorvatštiny, především v Titových sebraných spisech (BROZ TITO, J.: *Sabrana djela*, t. 15–25. Beograd 1982–1986) a v edici dokumentů ústředních orgánů SKJ (*Izvori za istoriju SKJ*, serija A, t. II: Dokumenti centralnih organa SKJ. NOR i revolucija 1941–1945, knj. 13–21. Beograd 1986–1990).

22 *RCChIDNI*, f. 495, op. 74, d. 31, l. 5; d. 178, l. 1; d. 599, l. 54, 57.

strany. Když si například v březnu 1945 jugoslávské komunistické vedení dovolilo při formování prozatímní vlády některé nevelké odchylky od předběžné dohody s Moskvou, byli Jugoslávci přísně pokáráni a museli se kát za „chyby".[23] O ostatních komunistických stranách ani nemluvě, ty – na rozdíl od jugoslávské – mohly počítat s vládou ve svých zemích hlavně díky sovětské pomoci. Stačí jeden příklad: když se v roce 1943 ujal vedení komunistické strany (jedná se o Polskou dělnickou stranu) v hitlerovci okupovaném Polsku Władysław Gomułka, jehož kandidatura nebyla předběžně dohodnuta s Dimitrovem, nebyl v Moskvě fakticky uznán jako ústřední tajemník. Navíc byl v lednu 1944 rozhodnutím politbyra ÚV VKS(b) z polských komunistických činitelů v Moskvě tajně založen orgán Ústřední byro komunistů Polska, alternativní k vedení Polské dělnické strany v čele s Gomułkou. Teprve po svém příjezdu do Moskvy v létě 1944 byl Gomułka konečně uznán. A po vstupu Rudé armády do Polska v červnu 1944, kdy Kreml uvedl k moci takzvaný Polský výbor národního osvobození, který vznikl v Moskvě za osobní Stalinovy účasti, politika této komunistické administrace plně závisela na sovětských rozhodnutích. „Poradit se se Stalinem," tento refrén provázel posuzování takřka každé důležité otázky na zasedáních polského politbyra při formování nové moci na podzim roku 1944.[24]

Postupně s tím, jak od léta a podzimu 1944 docházelo k nastolování „lidových demokracií" a komunistickému uchvácení moci ve východní Evropě, stával se hierarchický systém vztahů komunistických stran regionu se Sovětským svazem jedním z bezprostředních základů formování sovětského bloku. Jak dosvědčují archivní dokumenty, výše zmíněná postkominternovská organizační struktura si přitom nadále uchovávala svůj důležitý význam. Oddělení mezinárodních informací ÚV VKS(b) nadále plnilo kontrolní funkci nad činností komunistických stran, které se nyní již podílely na moci nebo zaujaly vedoucí postavení v zemích východní Evropy. Oddělení pomocí radiotelegrafického šifrovaného spojení systematicky vyžadovalo od komunistických stran informace o jejich činnosti, o dalších plánech a situaci v jejich zemích, posílalo jim různé směrnice, které sovětské vedení v dané chvíli považovalo za nutné, a dostávalo od nich příslušná hlášení.[25] Vedle šifrované korespondence se staly druhou důležitou formou kontroly a vedení komunistických stran pravidelné cesty východoevropských komunistických činitelů do Moskvy sloužící k posouzení nejdůležitějších aktuálních otázek. Jednání zpravidla probíhala u Dimitrova nebo jeho nejbližších spolupracovníků v oddělení mezinárodních informací. Kromě speciálního projednání konkrétních otázek a přijetí určitých usnesení k nim museli komunističtí vůdci přijíždějící z východní Evropy – stejně jako představitelé ostatních komunistických stran – předkládat na zasedáních oddělení celkové informace o situaci ve své zemi a o politice komunistické strany, o důležitých problémech v dané chvíli. Bylo to vlastně skládání účtů – a jak je vidět z protokolárních zápisů nebo steno-

23 *AJBT–KMJ*, I-3-b/592; viz též *RCChDNI*, f. 575, op. 1, d. 413, l. 11, 68.

24 Podrobněji viz JAŽBOROVSKAJA, I. S.: „Soglasovať so Stalinom" (sovetsko-pol'skije otnošenija i problema vnutrennego ustrojstva Pol'ši v konce 1943 – načale 1945 g.). In: *U istokov „socialističeskogo sodružestva"*...

25 Četné materiály tohoto druhu jsem studoval ve výše zmíněných fondech *RCChIDNI* a také v *CDA–CSA*, f. 1, 3, 146, 147; AJBT–KMJ; *Archiv Jugoslavije*, Beograd, f. 507, CK SKJ; *AAN*, Bierut (254), KC PPR (295); *Státní ústřední archiv* v Praze (dále *SÚA*).

gramů dochovaných v archivech, Dimitrov během těchto zasedání vyjadřoval svá hodnocení a dával instrukce.[26]

Například 26. ledna 1945 měl informativní referát první tajemník KS Bulharska Trajčo Kostov. Zmínil se o žádosti Gemeta, vůdce komunistům oponujícího Zemědělského svazu, o vízum k výjezdu z Bulharska. Podle názoru bulharského komunistického vedení by vyhovění žádosti usnadnilo jejich činnost v zemi. Dimitrov však namítl, že za hranicemi by Gemeto byl mnohem nebezpečnější, a upozornil Kostova, aby ho prostě nechal zavřít do vězení, začne-li v zemi silně překážet.[27] Charakteristickou připomínku měl Dimitrov také ke Gomułkově informaci na zasedání oddělení 10. května 1945. V odpovědi na jeho slova, že odpůrci „lidové demokracie" mají v Polsku silné pozice mezi obyvatelstvem a vedou ostrý boj proti komunistům, Dimitrov obvinil polské komunistické vedení, že nepoužilo dostatečně přísná trestní opatření. Gomułkův pokus o vysvětlení, že politickou práci mezi obyvatelstvem při snaze o neutralizaci antikomunistické vlny nelze nahradit terorem a že masová zatýkání a zavírání do koncentračních táborů problém neřeší, narazil na Dimitrovovu repliku, že „bez koncentračního tábora se nelze obejít". Polský komunistický vůdce se musel ospravedlňovat ujištěním, že „my koncentrační tábor máme".[28]

V obzvlášť důležitých případech se s východoevropskými komunisty přijíždějícími do Moskvy jednalo nejen u Dimitrova, ale i na vyšší sovětské úrovni u Molotova i u samotného Stalina. Soudě podle archivních materiálů, týkalo se to v letech 1944–1945 především problémů Polska,[29] ale také Jugoslávie a bulharsko-jugoslávských vztahů. Posuzování uvedených konkrétních otázek, které byly v dané chvíli aktuální, zároveň vymezovalo zásadní okruh úkolů, jež se řešily v rámci formujícího se sovětského bloku. Zaprvé to byl, jako v případě Polska, úkol zajistit komunistickou moc v zemích východní Evropy a uskutečňovat takovou vnitropolitickou linii komunistických stran, jaká odpovídala záměrům Kremlu. Zadruhé šlo o to prosazovat, aby „lidové demokracie" zaujaly takový zahraničněpolitický kurs, který by odpovídal sovětským plánům, především ve vztazích se západními mocnostmi; dílčím příkladem může být politika týkající se polské a jugoslávské otázky v protihitlerovské koalici. Zatřetí Moskva převzala úkol přísné regulace vztahů mezi východoevropskými zeměmi bloku, uplatňovala pro všechny závaznou sovětskou arbitráž při vzniku vzájemných nároků a sporných otázek. Jako příklad lze uvést posouzení problémů ve vztahu mezi Jugoslávií a Bulharskem (plány na vytvoření federace jižních Slovanů) a také jugoslávských územních nároků vůči všem sousedním zemím, včetně Bulharska, Rumunska a Maďarska, jež patřily do sovětské sféry, sovětským vedením a osobně Stalinem na přelomu let 1944/45.[30]

---

26 Viz *RCChIDNI*, f. 17, op. 128, d. 750, 751.

27 *Tamtéž*, d. 750, l. 57–58.

28 *Tamtéž*, l. 151, 154; *SSSR–Pol'ša*: Mechanismy podčinenija..., s. 117, 119–120.

29 Podle údajů v registrační knize osob přijatých Stalinem (údaje nejsou úplné) v letech 1944–1945 představovali různí polští činitelé takřka třetinu všech Stalinových návštěvníků v jeho kremelském kabinetu. Propočty provedeny podle Posetiteli kremlevskogo kabineta I. V. Stalina: Žurnaly (tetradi) zapisi lic, prinjatych pervym gensekom. (K vydání připravili A. V. Korotkov, A. D. Černev, A. A. Černobajev.) In: *Istoričeskij archiv*, č. 4 (1996) s. 67–114.

30 *Archiv vnešnej politiki Rossijskoj Federacii*, Moskva (dále *AVP RF*), f. 06, op. 7, p. 53, d. 872, l. 16–22; f. 0144, op. 30, p. 118, d. 10, l. 9–12; *RCChIDNI*, f. 495, op. 74, d. 599, l. 86–90; *AJBT–KMJ*, I-3-b/586, l. 1–2.

Tyto tři zásadní směry sovětských snah se v rámci bloku dále rozvinuly po ukončení druhé světové války. Organizačně přitom došlo v mechanismu bloku k určitým změnám.

Po osvobození zemí východní Evropy od hitlerovského panství a na počátku konstituování režimů takzvané lidové demokracie se do formování bloku zapojil rozsáhlý systém sovětských úřadů, které v regionu rozvinuly aktivní činnost. Byly to vojenské, diplomatické, hospodářské a ideologické struktury SSSR, orgány sovětských výzvědných a represivních služeb (lidový komisariát vnitra – ministerstvo vnitra – ministerstvo státní bezpečnosti). Jejich úsilí a součinnost s východoevropskými komunistickými stranami a postupně také se státními orgány „lidových demokracií" vytvářely zcela reálný, nepřetržitě fungující rozvětvený mechanismus, který obepínal země východní Evropy v blokovém spojení se Sovětským svazem jako ústředním zákonodárcem tohoto seskupení.[31] V této mnohostranné činnosti sovětských úřadů, řízené a koordinované sovětským vedením, hrál i nadále zvláštní úlohu specifický druh kontroly komunistických stran, jímž byla takřka do konce roku 1945 postkominternovská struktura oddělení mezinárodních informací ÚV VKS(b).

Poté když se evropští komunističtí činitelé z této struktury vrátili ze sovětské emigrace do svých zemí, včetně samotného Dimitrova, bylo oddělení reorganizováno jako čistě sovětský orgán. Od počátku roku 1946 začalo pracovat pod názvem oddělení zahraniční politiky ÚV VKS(b) a v jeho čele stanul Michail Suslov. Vůči východoevropským zemím a jejich komunistickým stranám nebyla funkce tohoto oddělení, které nyní působilo paralelně s dalšími sovětskými orgány, natolik monopolní, jako bylo postavení jeho předchůdce. Z archivních dokumentů je mimo jiné patrné, že po reorganizaci, po celý rok 1946 až do začátku roku 1947, bylo oddělení zahraniční politiky ze své úlohy ve východoevropských otázkách vytlačeno ministerstvem zahraničí, což vyvolalo Suslovovy stížnosti nadřízeným sovětským činitelům.[32] Oddělení však bylo i nadále důležitým nástrojem dohledu nad činností komunistických stran regionu; dílem pro ně zpracovávalo a předávalo jim sovětské direktivy k různým otázkám. K tomuto účelu se používalo stejně jako dříve speciální radiotelegrafické šifrované spojení s každým komunistickým vedením ve východní Evropě a pravidelná setkání s komunistickými činiteli přijíždějícími do Moskvy. Novou metodou byly časté cesty pracovníků oddělení do zemí regionu, kde se na místě seznamovali se situací a s prací jednotlivých komunistických stran, posuzovali aktuální problémy s východoevropskými komunistickými funkcionáři a vedoucími, předávali jim sovětská doporučení. Na základě výsledků těchto cest, jež měly ve skutečnosti inspekční charakter, se v oddělení sestavovaly informačně-analytické zprávy, které se často posílaly sovětskému vedení a ovlivňovaly tak jeho stanoviska i přijímání odpovídajících rozhodnutí.[33]

---

31 Rozsáhlou dokumentaci k tomuto tématu jsem studoval v ruských archivech (*AVP RF, RCChIDNI, Státní archiv Ruské federace, Ústřední archiv ministerstva obrany, Ruský státní archiv ekonomiky, Archiv ministerstva zahraničních ekonomických vztahů Ruské federace*) a řady východoevropských zemí (kromě výše zmíněných archivů v Bělehradě, Varšavě, Praze a Sofii uvádím též archivy ministerstev zahraničních věcí Polska, bývalého Československa a bývalé Jugoslávie).

32 *RCChIDNI*, f. 17, op. 128, d. 846, l. 53, 63–64.

33 Celá tato činnost je zachycena v četných materiálech uložených v *RCChIDNI*, f. 17, op. 128, částečně též f. 572, op. 1. Ve zprávě z 1. června 1946 adresované Ždanovovi Suslov zvlášť zdůrazňoval úkol co nejvíce posílit spojení s komunistickými stranami a získávat od nich více informací (*RCChIDNI*, f. 17, op. 128, d. 846, l. 60–68).

Podobné inspekčně-kontrolní funkce, avšak na stálém základě, plnila v ještě větší míře diplomatická zastupitelství SSSR, různé sovětské hospodářské, propagandistické a jiné instituce, dopisovatelé, poradci a ostatní početný sovětský personál v zemích „lidové demokracie". Tyto orgány částečně plnily i úlohu zprostředkovatelů sovětského vlivu na činnost komunistických stran i státních orgánů těchto zemí, předávaly jim hodnocení, mínění a přání Moskvy.[34]

Jak dosvědčují archivní dokumenty, systém podřízenosti sovětskému patronovi ve větší či menší míře přijímali nebo se s ním smiřovali všichni vedoucí činitelé východoevropských komunistických stran, které někde rychleji, jinde pomaleji a postupně upevňovaly komunistický režim v dané zemi. Svou loajálnost se zejména snažili demonstrovat komunističtí vůdci, kteří byli poučeni léty emigrace v SSSR, jako Dimitrov, Rákosi a Gottwald. Docházelo až k téměř anekdotickým situacím, jako například na jaře roku 1947. Tehdy přijel do Bulharska instruktor oddělení zahraniční politiky ÚV VKS(b) Fedor Konstantinov, aby připravil analytickou stať o ekonomické politice bulharské KS, určenou pro neveřejný bulletin ÚV VKS(b). Dimitrov byl připraven poskytnout Konstantinovovi všemožnou pomoc při shromažďování potřebného materiálu, a dokonce vyslovil přání, aby stať obsahovala vedle „hlubokého rozboru" i „kritické poznámky" k ekonomické politice komunistické strany, jíž stál v čele.[35] Taková servilita vyvolává neodbytný dojem, že byla předstíraná, uvědomíme-li si, že před pouhými dvěma roky týž Dimitrov, tehdy vedoucí oddělení mezinárodních informací ÚV VKS(b), přijímal mladého Konstantinova do práce v aparátu ÚV a byl jeho vedoucím.

Stojí za povšimnutí, že v prvních poválečných letech – podle archivních materiálů, které se mi dosud podařilo prostudovat – sovětské vedení požadovalo od „lidových demokracií" a tamních komunistických stran především disciplinované prosazování zahraniční politiky podle potřeb Kremlu – jak ve vztazích se Západem, tak i v důležitých otázkách vztahů mezi samotnými zeměmi východní Evropy. Přitom se to týkalo nejen těch států, kde již byly zavedeny komunistické režimy, ale i těch, kde do určité doby takové režimy ještě neexistovaly, jako v Maďarsku do léta až podzimu roku 1947 nebo v Československu do února 1948.

---

34 O těchto funkcích velvyslanců a pracovníků velvyslanectví a diplomatických misí SSSR v zemích východní Evropy lze soudit jak ze záznamů jejich rozhovorů s východoevropskými vůdci a funkcionáři (sovětské záznamy jsem studoval v *AVP RF*, záznamy východoevropských partnerů ve výše zmíněných polských, bulharských, jugoslávských a českých archivech), tak i z hlášení, různých sdělení a výkazů, včetně takzvaných politických výkazů a politických dopisů zasílaných ze sovětských diplomatických zastupitelství do Moskvy a ze směrnic, které jim posílalo ministerstvo zahraničních věcí SSSR (tyto materiály se nalézají v *AVP RF*). O analogických funkcích vykonávaných pracovníky dalších sovětských institucí v zemích sovětského bloku, mj. zpravodaji TASS, Sovinformbyra, ústředních sovětských novin a časopisů, svědčí např. jejich sdělení pro ÚV VKS(b) uložená v *RCChIDNI* (některá z nich byla publikována, kupř. ve výše zmíněném sborníku dokumentů *SSSR–Pol'ša:* Mechanismy podčinenija, 1944–1949 gg.). Úloha sovětských poradců začala být osvětlována v posledních letech hlavně na základě dokumentů z archivů východoevropských zemí, např. KAPLAN, K.: *Sovětští poradci v Československu 1949–1956.* Praha 1993. Kromě toho v řadě východoevropských zemí byli sovětští zástupci přímo zařazováni do stavu ozbrojených sil a represivních orgánů, kde plnili velitelské funkce. Zvlášť rozšířené to bylo v polské armádě – viz NALEPA, E. J.: *Oficerowie Armii Radzieckej w Wojsku Polskim, 1943–1968.* Warszawa 1995.

35 *RCChIDNI,* f. 17, op. 128, d. 220, l. 64–65.

V červenci 1946 a poté zvlášť ultimativně v únoru 1947 požadovala například Moskva bez ohledu na dosti vážné československo-polské rozpory, aby znesvářené strany, mezi nimi československá vláda, uzavřely československo-polskou smlouvu o přátelství a vzájemné pomoci.[36] Výsledkem bylo podepsání smlouvy v březnu 1947. Ještě nápadnějším příkladem je Stalinův hrubý nátlak na československou vládu, včetně jejího předsedy a vůdce KSČ Klementa Gottwalda, v souvislosti s Marshallovým plánem v červenci 1947. Pod vlivem tohoto nátlaku se Praha musela zřeknout připravované účasti Československa na jednáních o realizaci Marshallova plánu.[37]

Sovětský diktát ohledně stanoviska k programu navrženému Georgem C. Marshallem jménem vlády USA a podpořenému britskou a francouzskou vládou se neomezil jen na Československo. Z archivních dokumentů je patrné, že Moskva dávala vedoucím činitelům všech východoevropských komunistických stran instrukce, jaký postoj mají zaujmout. V důsledku počátečního váhání Kremlu, jakou linii konkrétně zvolit, se přitom tyto instrukce během prvých dnů července 1947 několikrát měnily; od východoevropských vůdců však sovětská strana pokaždé požadovala, aby se řídili měnícími se dispozicemi.[38] A když se vedení Polské dělnické strany (PPR), vycházející ze zájmů Polska na získání určité hospodářské pomoci ze Západu, pokusilo získat čas a nalézt určité, třeba čistě taktické řešení, jež by Varšavě umožnilo vyhnout se otevřeně negativní odpovědi na Marshallův plán, vyvolalo to vážnou sovětskou nespokojenost a podezření. Na členu politbyra PPR Jakubu Bermanovi, jenž přijel do Moskvy a 22. července byl přijat Stalinem, požadovali vysvětlení polské pozice, aniž by brali ohled na to, že polské vedení zůstalo na úrovni pouhých záměrů a ve skutečnosti disciplinovaně splnilo všechny sovětské pokyny. Berman ve své odpovědi ujišťoval Kreml s použitím všech argumentů o bezvýhradné loajalitě polských komunistických špiček.[39]

---

36 *Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky*, Praha, GS-Kabinet, karton 188, 020 SSSR, č. 149.154, 9. srpna 1946, s. 1–2; *SÚA*, f. 100/24, sv. 99, a.j. 1143, s. 14–16.

37 Příslušné dokumenty z pražských archivů viz *Československo a Marshallův plán*: Sborník dokumentů. K vydání připravili R. Jičín, K. Kaplan, K. Krátký, J. Šilar. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny, sv. 1, Praha 1992. Viz též KRATKY, K.: Czechoslovakia, the Soviet Union and Marshall Plan. In: *The Soviet Union in Eastern Europe, 1945–1989*. Eds. O. A. Westad, S. Holtsmark, I. Neumann. London–New York 1994.

38 Na dokumentech z *AVP RF* a *Archivu prezidenta Ruské federace* (dřívější archiv sovětského politbyra) je založena stať M. M. Narinského: SSSR i plan Maršalla. In: *Cholodnaja vojna*... Sovětské vedení původně zamýšlelo zúčastnit se jednání o Marshallově plánu a využít ho pro své cíle; poté plánovalo účast východoevropských „lidových demokracií", které měly v určité etapě vyjádřit svůj nesouhlas, odejít a přitom se pokusit přimět k odchodu i některé z malých západoevropských států; nakonec Kreml rozhodl, aby země východní Evropy účast na jednání o Marshallově plánu zcela odmítly.

39 V druhé polovině června a během prvního červencového týdne politbyro ÚV PPR považovalo za potřebné, aby Polsko zaujalo vyčkávací pozici a nespěchalo s vyjádřením negativního vztahu k Marshallovu plánu. Když se v Moskvě přiklonili k neúčasti východoevropských zemí v jednání o realizaci amerického programu, vedení PPR se pokoušelo získat sovětský souhlas, aby polská vláda Marshallův plán přímo neodmítla, nýbrž zaslala vládám Anglie a Francie dotaz s dvěma podmínkami, o nichž věděla, že jsou pro Západ nepřijatelné. Protokoly politbyra ÚV PPR 21.6. a 3.7.1947 (*AAN*, KC PPR, 295/V-3, k. 94, 99) a Bermanovo memorandum A. Ždanovovi z 23.7.1947 (memorandum vzniklo po rozhovoru se Stalinem 22.7.1947 a Ždanov je poslal Stalinovi, Molotovovi, Berijovi, Malenkovovi a Voznesenskému; nachází se ve Ždanovových materiálech, které nedávno přešly do *RCChIDNI* a nejsou dosud zpřístupněny).

Zvlášť ostře reagovala Moskva na samostatné zahraničněpolitické iniciativy zemí takzvané lidové demokracie, které s ní nebyly předem projednány a podle mínění sovětské strany se více či méně citelně dotýkaly buď vztahu SSSR a jemu podřízených zemí se Západem, nebo situace uvnitř sovětského bloku. V září 1947 se například Stalin ostře obořil na Dimitrova a Tita za oznámení, že je připravena k uzavření bulharsko-jugoslávská smlouva o přátelství a vzájemné pomoci. Porušili tím totiž předchozí sovětské instrukce, že s podobnou smlouvou se má počkat do doby, až bude ratifikována (mimo jiné Anglií a USA) mírová smlouva s Bulharskem.[40] Když se v lednu 1948, opět bez dotazu v Moskvě, Tito domluvil s Hodžou o vstupu jugoslávských vojsk do Albánie a Dimitrov oznámil novinářům úmysl vytvořit federaci a zřídit celní unii východoevropských zemí, vedlo to k ještě ostřejší sovětské reakci, včetně veřejného pokárání Dimitrova. Ostré Stalinovy a Molotovovy kritiky se za to dostalo vedoucím představitelům Bulharska a Jugoslávie na tajném zasedání v Moskvě 10. února 1948.[41] Poté podepsali Bulhaři a Jugoslávci na sovětskou žádost smlouvy se SSSR o povinných konzultacích v zahraničněpolitických otázkách.[42] Stejnou povinnost zahrnovaly smlouvy o přátelství a vzájemné pomoci mezi SSSR a Rumunskem, Maďarskem a Bulharskem, podepsané v únoru a březnu 1948.[43] Tato opatření měla ještě více upevnit paprskovitou podřízenost každé z „lidových demokracií" v bloku Moskvě v zahraničněpolitických záležitostech. A porušení této podřízenosti Bělehradem, zejména ve vztazích s Albánií, se stalo jednou z hlavních příčin ostrého sovětsko-jugoslávského konfliktu.[44]

Ve vnitropolitickém vývoji „lidových demokracií", pokud to lze sledovat z archivních dokumentů, usilovala Moskva nejméně do léta roku 1947 hlavně o to, aby se v tom či jiném momentu, podle konkrétních podmínek té které země, co nejvíce upevnily a rozšířily pozice komunistů ve státní moci. V těch případech, kdy se podle mínění sovětského vedení některá z východoevropských komunistických stran dopouštěla chyb při dosažení tohoto cíle, dával Kreml jejím vůdcům příslušné směrnice. Například počátkem léta 1946 obvinil Stalin vedoucí představitele KS Bulharska, že ustupují opozici a partnerům z Vlastenecké fronty, a žádal sesadit některé nekomunistické ministry, zavést plnou kontrolu nad

---

40 *AJBT–KMJ*, I-2/17, l. 70; *CDA–CPA*, f. 146, op. 4, a. j. 689, l. 19. Podrobněji viz GIBIANSKIJ, L. J.: Problemy meždunarodno-političeskogo strukturirovanija..., s. 106 n.

41 Podrobně jsem to zkoumal na základě archivního materiálu v sérii prací K istorii sovetsko-jugoslavskogo konflikta 1948–1953 gg., otištěných v moskevských časopisech *Rabočij klass i sovremennyj mir*, (1990), č. 2 a *Sovetskoje slavjanovedenije* (od r. 1992 *Slavjanovedenije*), (1991), č. 3, 4; (1992), č. 1, 3. Viz též GIBIANSKIJ, L.: The 1948 Soviet-Yugoslav Conflict and the Formation of the „Socialist Camp" Model. In: *The Soviet Union in Eastern Europe, 1945–1989*. Eds. O. A. Westad, S. Holtsmark, I. Neumann.

42 *Sovetsko-bolgarskije otnošenija, 1944–1948 gg.*: Dokumenty i materialy. Moskva 1969, s. 405 n.; *AVP RF*, f. 06, op. 10, p. 1, d. 2, l. 43.

43 *Vnešnjaja politika Sovetskogo Sojuza, 1948 god:* Dokumenty i materialy. Čast' I. Moskva 1950, s. 54, 229; *Sovetsko-bolgarskije otnošenija...*, s. 412.

44 Podrobněji o tom na základě archivních dokumentů viz GIBIANSKIJ, L. J.: Ot „nerušimoj družby" k bespoščadnoj bor'be: Model' „socialističeskogo lagerja" i sovetsko-jugoslavskij konflikt 1948 g. In: *U istokov „socialističeskogo sodružestva"...*, s. 187–194, 198–202; GIBIANSKI, L.: The Beginning of the Soviet-Yugoslav Conflict and the Cominform. In: *The Cominform*: Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949. Milano, Fondazione G. Feltrinelli 1994, s. 470–472, 474–476.

armádou, „ukázat zuby".[45] Tyto požadavky byly splněny. A na podzim roku 1946, kdy měla být po parlamentních volbách sestavena nová bulharská vláda, Dimitrov poslal Ždanovovi předběžný návrh jejího složení a poprosil o sdělení eventuálních Stalinových připomínek.[46]

Soudě podle archivních údajů, od konce léta a začátku podzimu 1947 se v dokumentech oddělení zahraniční politiky ÚV VKS(b) objevují problémy, které se týkaly orientace východoevropských komunistických stran na socialistický rozvoj svých zemí. Konkrétně to bylo spojeno s přípravou porady devíti komunistických stran ve Szklarské Porębě, kde byla založena Kominforma. V rámci těchto příprav sestavilo oddělení v srpnu a počátkem září na pokyn sovětského vedení informačně-analytické zprávy takřka o každé z tehdy existujících komunistických stran, přičemž zvláštní pozornost byla věnována komunistickým stranám a „lidovým demokraciím" východní Evropy.[47] Zprávy obsahovaly jak kladné charakteristiky, tak i kritiku toho, co bylo ze sovětského hlediska neuspokojivé.

Hlavními kritérii při hodnocení situace v příslušné zemi byl stupeň soustředění moci v rukou komunistů a míra vytlačení, podřízení či faktické likvidace jiných politických stran, včetně proměny celé státní struktury v souvislosti s těmito cíli, a dále realizace znárodnění (tj. přechod průmyslu, dopravy, finančního systému a obchodu do státního vlastnictví), provedení agrární reformy na vesnici a rozvoj družstevnictví pod kontrolou komunistické strany. Nejdůležitějším kritériem byla rovněž míra orientace zahraniční politiky na Sovětský svaz, dodržování sovětské linie a respektování sovětských zájmů na mezinárodní scéně. Jako země, které podle těchto kritérií nejvíce pokročily na cestě „lidové demokracie", zejména z hlediska komunistické dominance a odstranění oponentů, byly ve výše zmíněných zprávách a dalších materiálech připravených oddělením zahraniční politiky ÚV VKS(b) v souvislosti s poradou ve Szklarské Porębě hodnoceny především Jugoslávie a za ní Albánie. Následovalo Bulharsko, o stupínek níž Polsko, ještě níže Československo, pak Rumunsko a řadu uzavíralo Maďarsko. V jednom ze souhrnných přípravných materiálů, kde se provádělo vzájemné srovnání všech východoevropských zemí „tábora", byla tato hierarchie zvlášť zdůvodněna.[48]

Různé nedostatky nebo „chyby" se uváděly u všech komunistických stran těchto zemí. Zvlášť ostré kritice však byli podrobeni komunističtí vůdci Polska a Československa, třebaže obě země ve výše uvedené hierarchii zdaleka nezaujímaly poslední místa a nacházely se spíše uprostřed žebříčku. Jako jeden z hlavních bodů obvinění se uváděl podceňování sovětských zkušeností a koncepce specificky polské nebo československé cesty k socialismu, odlišné od sovětské. V polském případě se poukazovalo na Gomułkovo prohlášení o nepřijatelnosti diktatury proletariátu a kolektivizace vesnice v polských pod-

45 Viz záznam Stalinových rozhovorů s Dimitrovem, Kolarovem a Kostovem 5. června 1946 (*Otečestven vestnik*, (13.7.1990), s. 4) a s Titem 27. května 1946 (Poslednij vizit J. Broza Tito k I. V. Stalinu: Sovetskaja i jugoslavskaja zapisi besedy 27–28 maja 1946 g. Publikacija L. J. Gibianskogo i J. G. Murina. In: *Istoričeskij archiv*, Moskva, č. 2 (1993), s. 27.

46 *RCChIDNI*, f. 77, op. 3, d. 138, l. 151–151 ob.

47 Celkem bylo sestaveno 37 zpráv o tehdy působících komunistických stranách (*RCChIDNI*, f. 575, op. 1, d. 7–43), z nichž sedm bylo věnováno východoevropským „lidovým demokraciím" a jejich komunistickým stranám – Albánii, Bulharsku, Československu, Jugoslávii, Maďarsku, Polsku a Rumunsku (*tamtéž*, d. 9, 11, 14, 32, 33, 39, 41).

48 *RCChIDNI*, f. 575, op. 1, d. 3, l. 103–116.

mínkách. V československém případě se vedení komunistické strany vytýkalo přílišné zaujetí pro parlamentní činnost, zeslabení boje s „reakcionáři" v Národní frontě, promeškání příležitosti k rozsáhlejšímu znárodnění a k zavedení větší kontroly nad státním aparátem a armádou.[49] Kritika československé komunistické strany původně měla být, spolu s kritikou komunistických stran Francie a Itálie, zahrnuta do Ždanovova referátu na poradě ve Szklarské Porębě,[50] bylo však rozhodnuto v dané chvíli od toho upustit.[51]

Z archivních dokumentů je však zřejmé, že počátkem jara 1948, souběžně s konstruováním politicko-ideologických obvinění proti Jugoslávcům, se Moskva k otázce Poláků a Čechoslováků znovu vrátila. V rámci plnění zadaného úkolu předalo oddělení zahraniční politiky ÚV VKS(b) 18. března Suslovovi, jenž se stal tajemníkem ÚV, zprávu nazvanou O protimarxistické orientaci vedoucích představitelů komunistické strany Jugoslávie v otázkách vnitřní a zahraniční politiky.[52] Její obsah se stal základem pro následné sovětské dopisy jugoslávskému vedení a posléze i pro rezoluci Kominformy. Totéž oddělení předložilo 5. dubna Suslovovi ještě další dvě zprávy – O protimarxistické ideologické orientaci vedení Polské dělnické strany a O některých chybách Komunistické strany Československa.[53] Obě vycházely z kritiky obsažené ve zprávách ze srpna a počátku září 1947, jež však byla nyní krajně zostřena a stala se jádrem charakteristiky vedoucích činitelů polské, ale i československé komunistické strany, bez ohledu na její úspěšný převrat v únoru 1948. Poláci i Čechoslováci byli obviňováni z „protimarxistické orientace", Poláci ještě navíc ze sklouzávání na nacionalistické pozice.

Obě zprávy byly svou strukturou a dikcí shodné se zprávou o Jugoslávii. To svádí k myšlence o možných záměrech vykonstruovat vedle „jugoslávského případu" i další podobné „případy", a to vůči vedoucím komunistickým činitelům Československa, a zejména Polska. V téže době, koncem března 1948 obdržel Suslov z oddělení zahraniční politiky ÚV VKS(b) také zprávu O nacionalistických chybách vedení Maďarské komunistické strany a o buržoazním vlivu v maďarském komunistickém tisku, v níž se rozváděly a zesilovaly některé kritické poznámky vyslovené ještě před poradou Kominformy v roce 1947.[54] Tato zpráva byla zřetelně méně ostrá než zprávy o Jugoslávii, Polsku a Československu, nedotýkala se koncepce výstavby socialismu a nepřipisovala Maďarům „protimarxistickou orientaci". Ve svém úhrnu však tyto zprávy svědčily o snaze Kremlu o zesílení přímé kontroly nad nyní – po převratu v Československu v únoru 1948 – již výhradně komunistickými režimy východní Evropy. A nedílnou součástí této kontroly se stal kurs k plné unifikaci jejich vnitřního rozvoje podle sovětského vzoru. Třebaže na jaře 1948 se Moskva, které záleželo na podpoře východoevropských komunistů v počínajícím sovětském útoku na Bělehrad, zdržela akcí proti komunistickým vedením Polska a Československa, byla tato obvinění, obsažená ve zprávě o Polsku, po několika měsících naplněna odstraněním Gomułky. A ještě dříve, v průběhu příprav na poradu Kominformy v červnu 1948 sestavilo oddělení zahraniční politiky ÚV VKS(b) materiály, v nichž byli takřka

---

49 *Tamtéž*, d. 32, l. 26–28; d. 39, l. 21–29.
50 *RCChIDNI*, f. 77, op. 3, d. 90, l. 12.
51 *Tamtéž*, l. 10.
52 *RCChIDNI*, f. 17, op. 128, d. 1163, l. 9–24.
53 *RCChIDNI*, f. 17, op. 128, d. 1161, l. 2–19; d. 1162, l. 44–73.
54 *RCChIDNI*, f. 575, op. 1, d. 14. l. 42; f. 17, op. 128, d. 1165, l. 64–88.

všichni vedoucí komunističtí činitelé východní Evropy obviňováni z podléhání vlivu koncepce „národní cesty k socialismu". Materiály se orientovaly na úplné odmítnutí podobné koncepce, na rozvíjení boje s „kulactvem", zesílení represivní politiky, zostření bolševického modelu komunistických stran.[55] Praktické uskutečňování této linie se stalo jedním ze základních pilířů sovětského bloku.

V těchto podmínkách založení Kominformy v srpnu 1947 a Rady vzájemné hospodářské pomoci v lednu 1949 ve skutečnosti nevedlo ke vzniku opravdu mnohostranné struktury sovětského bloku. Založení Kominformy plánovalo a připravovalo sovětské vedení v naprostém utajení před ostatními osmi komunistickými stranami, které dostaly pozvání na poradu do Szklarské Poręby 22.–28. září 1947. Sovětská strana zde zcela neočekávaně navrhla *via facti* založení koordinačního orgánu v podobě informačního byra; ostatní účastníky porady tak postavila před nutnost okamžité odpovědi a zajistila si tím přijetí rozhodnutí, které jí vyhovovalo.[56] I následná činnost Kominformy byla plně určována Moskvou. To se týkalo jak všech zasedání a porad představitelů komunistických stran, členů Kominformy, tak vydávání novin *Za trvalý mír, za lidovou demokracii!* i práce stálé kanceláře sekretariátu Kominformy, založené v srpnu 1948. Je příznačné, že vedení i všichni političtí pracovníci kanceláře, stálého operativního orgánu Kominformy, měli výhradně sovětskou státní příslušnost a že kancelář faktický fungovala jako součást aparátu ÚV VKS(b). Ve skutečnosti byla Kominforma sovětským nástrojem dodatečné kontroly východoevropských komunistických režimů a organizátorem propagandistických a jiných akcí vedených z území „lidových demokracií" proti jugoslávskému komunistickému režimu odtrženému od „socialistického tábora".[57]

Na rozdíl od Kominformy připomínala Rada vzájemné hospodářské pomoci (RVHP) ve větší míře mnohostranný orgán, a to svou organizační strukturou a procedurou posuzování různých otázek. V její činnosti se uplatňovaly nejen sovětské zájmy, ale i specifické ekonomické snahy řady komunistických režimů východní Evropy, což bylo spojeno se zvláštnostmi samotné pracovní sféry RVHP, s jejím konkrétně ekonomickým a nikoli politicko-ideologickým charakterem. I když se při posuzování řady otázek v rámci rady snažili její východoevropští účastníci o realizaci různých vlastních ekonomických zájmů a cílů, což se odrazilo v některých konkrétních rozhodnutích RVHP, nicméně – jak je zřejmé z archivních dokumentů – základní směry její činnosti a všechna důležitější rozhodnutí nakonec určovala sovětská strana. Od prvních kroků RVHP Moskva faktický nadiktovala ostatním členům opatření, která zpřetrhávala hospodářské svazky s Jugoslávií a zaváděla kontrolu obchodně-ekonomických vztahů východoevropských zemí se státy mimo „socialistický tábor". Tím se RVHP ihned proměňovala v nástroj politických rozhodnutí bloku, jaká potřebovalo sovětské vedení. První ekonomická rozhodnutí RVHP iniciovaná Moskvou – o cenách a mnohostranném clearingu mezi účastnickými státy RVHP,

55 *RCChIDNI*, f. 575, op. 1, d. 50, l. 1–18, 23–33, 44–45.

56 Podrobně viz GIBIANSKIJ, L. J.: Kak voznik Kominform: Po novym archivnym materialam. In: *Novaja i novejšaja istorija*, Moskva, č. 4 (1993).

57 Na základě archivních dokumentů jsem se tím zabýval v pracích: Kominform v dejstvii: 1947–1948 gg. Po archivnym dokumentam. In: *Novaja i novejšaja istorija*, č.1, 2 (1996); The Last Conference of the Cominform. In: *The Cominform*: Minutes of the Three Conferences... Viz též ADIBEKOV, G. M.: *Kominform i poslevojennaja Jevropa*: 1947–1956 gg. Moskva 1994.

o zavedení jednotného systému standardizace – prakticky vedla k zesílení diktátu sovětské strany. Stavěla totiž rubl do nezdůvodnitelného přednostního postavení vůči ostatním východoevropským valutám a fakticky rozšiřovala sovětské technické standardy na celou východní Evropu. RVHP se v praxi ocitla plně v sovětských rukách a měnila se ve svérázný doplněk „paprskovité" struktury sovětského bloku.[58]

Charakteristické byly i zahraničněpolitické akce bloku, k nimž patřily i porady ministrů zahraničí SSSR a „lidových demokracií" k německé otázce v červnu 1948 a v říjnu 1950. Rozhodnutí o uspořádání prvé z nich ve Varšavě 23.–24. června 1948 bylo přijato výlučně sovětskou stranou.[59] Ostatní účastnické země, rovněž vybrané sovětským vedením, byly informovány o svolání porady až na poslední chvíli, a dokonce nebyly seznámeny ani s jejím cílem, ani s návrhem závěrečného dokumentu, který vypracovala Moskva. Fakticky dostaly úlohu pouhých statistů, od nichž se požadovalo sehrát „mezinárodní" představení podle režie sovětských pořadatelů.[60]

Ve skutečnosti se sovětský blok zformoval v závěrečné etapě druhé světové války a v prvních poválečných letech jako monolit, který byl zcela podřízen Moskvě a zajišťoval existenci komunistických režimů i sovětské panství ve východní Evropě.

Z ruštiny přeložil Ctirad Kučera.

---

58 Vznik a první rok činnosti RVHP jsou zachyceny v protokolech její ustavující porady, prvního a druhého zasedání, schůzí byra a komisí, v různých pracovních materiálech těchto orgánů (*Rossijskij gosudarstvennyj archiv ekonomiki*, f. 561, op. 1, d. 1, 2, 8–10, 12, 79–83, op. 13, d. 3 aj.). Využití těchto materiálů je zatím pro badatele obtížné. Viz též KAPLAN, K.: *Československo v RVHP, 1949–1956*.

59 Bylo přichystáno Moskvou již v březnu 1948 jako propagandisticko-taktická protiváha rozhodnutí o založení západoněmeckého státu, přijatého na konferenci šesti západních mocností v Londýně 23. února až 6. března 1948. Viz NARINSKIJ, M. M.: Berlinskij krizis 1948–1949 gg.: Novyje dokumenty iz rossijskich archivov. In: *Novaja i novejšaja istorija*, č. 3 (1995), s. 20 n.

60 Viz *AJBT–KMJ*, I-3-c/13, l. 1–6; *Arhiva Saveznog sekretarijata za inostrane poslove*, Beograd, Politička arhiva, F-IX, 1948, Str. Pov. 1657, 1658.

Stalin po válce (1945–1948)

Michal Reiman

Poválečným obdobím v SSSR se systematicky nezabývám již po řadu let; příčinou je malá dostupnost ruských archivních fondů a způsob, jakým jsou namnoze ještě dnes zpřístupňovány.[1] Nicméně situace se v poslední době zlepšila. Objevily se dříve nepublikované dokumenty a vzpomínky,[2] vzrostl počet materiálových studií, založených na nových pramenech.[3]

---

1 Přístup k důležitým fondům ruských archivů, především k fondům prezidentského archivu, není úplný. K tomu se druží preferenční uvolňování materiálů: úzká vrstva vědců disponuje po řadu let téměř monopolním přístupem k dokumentům a stejně tak i právem je využívat a zveřejňovat.

2 *The Cominform*: Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949. Milano, Fondazione G. Feltrinelli 1994 (doprovodné studie: Leonid Gibianskij, Anna di Biagio, Grant M. Adibekov, Giuliano Procacci, Silvio Pons); Zanjat'sja podgotovkoj buduščego mira. In: *Istočnik* (dále *I.*), 4 (1995) – materiály komisí M. Litvinova a I. Majského pro otázky poválečného uspořádání z let 1943/1944; *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953*, 2 sv. Uspoř. G. Muraško, A. Noskova a T. Volokitina (nepublikovaná maketa); Protokol zasedání ÚV KSSS z července 1953. In: *Izvestija CK KPSS*, 1 a 2 (1991); Protokol zasedání z června 1955. In: *Istoričeskij archiv* (dále *I.A.*), č. 3, 4, 5, 6 (1993) a 1, 2 (1994); *Leningradskoje delo* (sborník dokumentů a vzpomínek). Leningrad, Lenizdat 1990. Z paměti má podstatný význam nová verze vzpomínek Chruščova Memuary Nikity Sergejeviča Chruščeva. In: *Voprosy istorii* (dále *V.I.*), roč. 1990 až 1994; *Pamjatnoje* (paměti A. Gromyka), 2 sv. Moskva, Politizdat 1988; *Sto sorok besed s Molotovym*: Iz dnevnika F. Čujeva. Moskva, Terra 1991; Paměti sovětského rozvědčíka Pavla Sudoplatova: *Razvedka i Kreml'*. Moskva, TOO „Geja" 1996. Ze starších – DJILAS, Milovan: *Razgovory so Stalinym*. Rus. vydání. Frankfurt/M., Posev 1970; týž: *Jahre der Macht*: Im jugoslawischen Kräftespiel. Memoiren 1945–1966. Něm. vydání, 1982.

3 ADIBEKOV, G. M.: *Kominform i poslevojennaja Jevropa*. Moskva, Rossija molodaja 1994; VOLOKITINA, T. V. – MURAŠKO, G. P. – NOSKOVA, A. F. (dále Volokitina a kol.): *Narodnaja demokratija*: Mif ili real'nost'?: Obščestvenno-političeskije processy v Vostočnoj Jevrope 1944–1948 gg. Moskva, Nauka 1993; MURASCHKO, G. P. – NOSKOVA, A. F. – VOLOKITINA, T. V. (dále MURASCHKO a kol.): Das Zentralkomitee der WKP(B) und das Ende der „nationalen Wege zum Sozialismus". In: *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung 1994*; GIBIANSKIJ, L. J.: Kak voznik Kominform: Po novym archivnym materialam. In: *Novaja i novejšaja istorija* (dále *NNI*), 4 (1993); PICHOJA, R. G.: O vnutripolitičeskoj bor'be v sovetskom rukovodstve 1945–1958 gg. In: *NNI*, 6 (1995); ŽUKOV, J. N.: Bor'ba za vlast' v rukovodstve SSSR v 1945–1952 gg. In: *V.I.*, 1 (1995); týž: Bor'ba za vlast' v partijno-gosudarstvennych verchach SSSR vesnoj 1953 goda. In: *V.I.*, 5–6 (1996);

Pramenné publikace se objevily také v zemích někdejšího sovětského bloku.[4] Část nových materiálů podporuje přitom předpoklad, že sovětskou politiku v prvních letech po válce vyznačovaly jisté zvláštnosti, podmíněné válečnou zkušeností i názorovou růzností uvnitř sovětského vedení.[5] Stoupá počet prací, které diferencovaně líčí obraz tehdejšího světového dění, ale i obsah a cíle sovětské politiky. To vše mě láká k pokusu interpretovat roli Stalina v poválečné době.[6]

---

týž: příspěvek bez názvu ve svazku *N. S. Chruščev (1894–1971)*: Materialy naučnoj konferencii, posvjaščennoj stoletiju so dnja roždenija N. S. Chruščeva. Moskva, Gorbačev-Fond 1994; NARINSKIJ, M. M.: SSSR i plan Maršala: Po materialam Archiva Prezidenta RF. In: *NNI*, 2 (1993); poznatky Narinského významně rozšiřuje PARRISH, S.: Soviet Reaction to the Marshall Plan: Opportunity or Threat? In: *Problems of Post-Communism*, Sept./Oct. (1995); STARKOV, B.: Sto dnej „Lubjanskogo Maršala". In: *I.*, 4 (1993). Velmi důležité jsou sborníky statí: *Sovetskaja vnešnjaja politika v gody „cholodnoj vojny"*: Novoje pročtenije. Red.: L. N. Nežinskij. Moskva, Meždunarodnyje otnošenija 1995; *Cholodnaja vojna*: Novyje podchody, novyje dokumenty. Moskva, Institut všeobščej istorii RAN 1995; ZUBOK, V. M.: Soviet Activities in Europe After World War II. In: *Problems of Post-Communism*, Sept./Oct. (1995); dále nová práce V. Zuboka a C. Pleshakova: *Inside the Kremlin's Cold War*: From Stalin to Chruščov. Cambridge (Mass.)–London, Harvard University Press 1996; KOSTYRČENKO, G. V.: *V plenu u krasnogo faraona*: Političeskije presledovanija jevrejev v SSSR v posledneje stalinskoje desjatiletije. Dokumental'noje issledovanije. Moskva, Meždunarodnyje otnošenija 1994; NIKOLAJEVSKIJ, B. I.: K biografii Malenkova i istorii kompartii SSSR. In: B. I. Nikolajevskij: *Tajnyje stranicy istorii*. Vyd.: J. Fel'štynskij. Moskva, Izdatel'stvo gumanitarnoj literatury 1995. Neuvádím zde práce věnované problematice „studené války", jakož i „německé otázce", které jsou relativně obsáhlými obory bádání. Výjimku ovšem činím u práce amerického autora českého původu V. Mastného a jeho knihy *Russia's Road to the Cold War*: Diplomacy, Welfare, and the Politics of Communism, 1941–1945. N. Y. 1979. S jeho nejnovější prací o Stalinovi a „studené válce" jsem zatím neměl příležitost se seznámit.

4 V České republice početné práce K. Kaplana věnované poválečné době; dále edice Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Ze souhrnných prací – svazek *Sovětizace východní Evropy*: Země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1945–1948. M. Tejchman aj., vydaný Historickým ústavem AV v Praze 1995.

5 Nejstarší prací věnující se tomuto tématu je zřejmě již zmíněná práce B. I. Nikolajevského o Malenkovovi, pocházející z archivu Hooverova ústavu ve Stanfordu. Z předmluvy vydavatele vyplývá, že se Nikolajevskij blížil k názoru, že Stalin byl zavražděn „blokem Malenkova a Beriji". Ke stejnému závěru došel později AVTORCHANOV, A.: *Zagadka smerti Stalina*: Zagovor Berii. Frankfurt/M., Posev 1981. Jeho argumenty jsou však namnoze čistě spekulativní. V západní literatuře rozvíjí téma těchto rozporů McCRAG, William O.: *Stalin Embattled*: 1943–1948. Detroit 1978; HAHN, Werner G.: *Postwar Soviet Politics*: The Fall of Zhdanov and Defeat of Moderation, 1946–53. London 1982; RA'ANAN, Gavriel D.: *International Policy Formation in the USSR*: Factional 'Debates' during the Zhdanovshchina. Hamden 1983; v řadě článků Bernd Bonwetsch, Johnatan Harris a další. Z ruských autorů je třeba uvést výše zmíněné práce J. Žukova, V. M. Zuboka a R. G. Pichoji. Poznatky do češtiny zprostředkuje překlad knihy A. Knightové *Berija*: Stalinův první pobočník. Litvínov, Dialog 1995.

6 Původním podnětem byla nabídka Collegia Carolina přednést na konferenci v Bad Wiesee (1995) referát o sovětské politice ve střední a jihovýchodní Evropě 1945–1948 (Anmerkungen zur sowjetischen Politik in Ostmittel- und Südosteuropa 1945–1948). Toto téma není v literatuře nové a prošlo již určitým vývojem. Poslední větší práce, která se mu věnuje, je zde již uváděná kniha Zuboka a Pleshakova *Inside the Kremlin's Cold War*. Z hlediska dalšího výzkumu se mi jeví důležité dvě otázky: 1. Do jaké míry lze v celém poválečném období, tj. v letech 1945–1953, hovořit o jednotné, ucelené a konsekventní koncepci Stalinovy politiky; nedochází v ní k větším zlomům, které přesahují rámec pouhé taktiky? 2. Do jaké míry lze Stalina pokládat nejen za směrodatnou osobnost sovětské politiky (to je mimo jakoukoli pochybnost), ale také za jedinou osobnost, která ovlivňovala její koncepci

Ukončení druhé světové války a Stalinův koncept politiky v poválečném světě

Druhá světová válka radikálně změnila mezinárodní postavení SSSR. Na Západě se původně příliš nevěřilo, že by SSSR ve válce obstál; o to větší byl ohlas zvratu, který v zimě 1942–43 přivodila německá porážka u Stalingradu.[7] Popularita Sovětského svazu a Stalina jako jeho vůdčí osobnosti nesmírně stoupla. Vědomí o totalitní povaze sovětského zřízení, které ani před válkou nebylo zdaleka vlastní všem Evropanům, ustoupilo do pozadí, zastínily je hrůzy nacismu a války. Ta zařadila SSSR po bok západním mocnostem a demokratická veřejnost doufala, že se politické poměry v SSSR po válce uvolní a že dojde k demokratizaci vnitropolitického života.

Výrazný podíl SSSR na válce zvyšoval jeho specifickou mocenskou váhu. Spolu s Rooseveltem a Churchillem tvořil Stalin trojici, která rozhodovala o poválečném uspořádání světa. Při jednáních v Teheránu (1943) a v Jaltě (1945) se projevil jako tvrdý vyjednávač, působil však dojmem spolehlivého partnera; jeho vztahy s Rooseveltem a Churchillem se vyznačovaly jistou mírou vstřícnosti. Tím vznikla atmosféra, která umožnila dalekosáhlé kompromisy a dohody.[8]

Stalinova politika měla ke konci války výrazně imperiální povahu a řídila se obvyklými představami o dělbě sfér vlivu mezi vítěznými mocnostmi. Stalin se přitom cítil hlavním vítězem války a domníval se, že SSSR má být plně odškodněn za válečné útrapy a ztráty a odměněn za svůj válečný výkon. Usiloval proto o rozšíření sovětského státního území, o vybudování předpolí z pásma států závislých na SSSR[9] a o enormní objem reparací. Sledoval ovšem daleko komplexnější cíle. Příslušnost ke skupině tří rozhodujících velmocí světa měla pro Stalina důležitý význam; spolupráce těchto mocností, která se měla stát základem poválečného uspořádání světa, mu imponovala také osobně, poskytovala mu

---

a praxi; nebo byla v sovětském vedení, byť v deformované podobě, přítomna názorová různost? Diskuse o těchto otázkách je podle mého názoru o to důležitější, že odpovědi v literatuře byly velmi často poplatné politické konjunktuře.

7 Chruščov reprodukuje ovšem Stalinův názor, že by SSSR ve válce bez pomoci z USA podlehl (*V.I.*, 9–10 (1991), s. 60).

8 Chruščov ve svých vzpomínkách uvádí, že Stalin „sympatizoval" s Rooseveltem, protože americký prezident měl porozumění pro sovětské problémy. Podporoval Stalina za jeho častých sporů s Churchillem, jehož si Stalin údajně rovněž cenil – *V.I.*, 9–10 (1991), s. 66. Srv. také *Sojuzniki v vojne 1941–1945*. Red.: A. O. Čubarjan, W. F. Kimball, D. Reynolds. Moskva, Nauka 1995, s. 356 (Reynolds), 407–410 a 426 (Kimball, Gardner). Autoři zdůrazňují porozumění mezi Stalinem a Rooseveltem a složitost Stalinových vztahů s Churchillem. Shodně v Gromykových pamětech: *Pamjatnoje*, sv. 1, s. 182 n. Ke vztahu mezi Rooseveltem a Stalinem rovněž ROOSEVELT, E.: *Jak on to viděl*. Praha, Svoboda 1947, s. 186, a k osobnímu vztahu mezi Churchillem a Stalinem HARRIMAN, Averell W.: *America and Russia in a Changing World*: A Half Century of Personal Observation. N. Y., Doubleday a. C. 1971, s. 30.

9 Část autorů zdůrazňuje právě tento aspekt Stalinovy politiky jako rozhodující prvek jeho koncepce. Viz BRZEZINSKI, Z. K.: *The Soviet Block*: Unity and Conflict. Cambridge–Mass. 1967; v něm. literatuře zejména HOENSCH, J. K.: *Sowjetische Osteuropa-Politik 1945–1975*. Kronberg/Ts.–Düsseldorf, Athenäum/Droste 1977. V české literatuře se tomuto pojetí blíží MOULIS, V. – VALENTA, J. – VYKOUKAL, J.: *Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944–1989*. Ostrava, Amosium Servis 1991.

příležitost spoluurčovat světové dění a vytvářet příznivé podmínky pro realizaci sovětských státních zájmů.[10]

Nahlédnout do sovětských představ na konci války umožňují nedávno zveřejněné dokumenty sovětského ministerstva zahraničí.[11] Svědčí o značném rozsahu sovětských zájmů v Evropě a v Asii, o sovětském úsilí zajistit „strategicky" bezpečné hranice a zakotvit svou trvalou vojenskou převahu v Evropě.[12] Realita sovětské zahraniční politiky se nicméně nedá odvodit pouze z těchto dokumentů, neboť z nich není zřejmé, jak se k nim stavěl Stalin.[13]

Z mezinárodních jednání získával Stalin osobní zkušenost hlavně na konci třicátých let. Předtím byla jeho pozornost soustředěna na sféru vnitřní politiky, na budování průmyslu, přestavbu vesnice a celého komplexu sociálních vztahů, potírání odporu ve společnosti, ve straně a v mocenských institucích prostřednictvím čistek, politických procesů a teroru. Stalinovi chyběla zevrubná znalost západních států a jejich života, nahrazoval ji však svým vyvinutým mocenským instinktem a schopností rychle se orientovat v politických skutečnostech. Často sahal k radě Molotova jako ministra zahraničí a k vědomostem poradců, jednání však rozhodoval sám; v jejich průběhu se nechal vést možnostmi, které se mu nabízely, svou schopností ovlivnit partnery.[14]

Spolupráci se spojenci Stalin považoval, jak již bylo uvedeno, za prioritní i po ukončení války. Do té doby SSSR přinesla podporu jeho válečného úsilí a významné politické zisky. Stalinovi se podařilo legitimovat svůj vliv na poválečné uspořádání v Polsku, posunout východní hranici Německa až na Odru a Nisu a prosadit i další změny na mapě jihovýchodní a střední Evropy, legitimovat sovětské právo dohlížet na realizaci výsledků války v tomto regionu, zajistit si podíl na okupační správě v Německu a v Rakousku a pevné

---

10 Dohody tří velmocí z Teheránu a Jalty vycházely z nutnosti zachovat jejich jednotu v poválečném světě. To bylo jedním z faktorů, které umožnily dalekosáhlé kompromisy a dohody. Žukov (*V.I.*, 1 (1995), s. 24 n.) hovoří o jisté euforii u Stalina v předvečer postupimské konference.

11 *Istočnik*, 4 (1995), s. 118–144. Jde o zmíněné dokumenty komisí Litvinova a Majského.

12 *Tamtéž*, s. 137. Jako „strategicky výhodná" pro SSSR je míněna hranice z června 1941 s dodatečným připojením Petsama (Finsko), jižního Sachalinu a Kuril, dále se hovoří o společné hranici s ČSR, o paktech vzájemné pomoci s Finskem a Rumunskem a o vybudování sovětských vojenských a námořních základen na jejich území, o zajištění tranzitních cest přes Írán do Perského zálivu. Konečně se počítá s desetiletou okupací Německa, jeho oslabením a rozdrobením. V Evropě měla zůstat jediná pozemní velmoc (SSSR), pro Anglii se počítalo s postavením námořní velmoci. Srv. FILITOV, A. M.: V komissijach Narkomindela. In: *Vtoraja mirovaja vojna*: Aktual'nyje problemy. Red.: O. A. Rževševskij. Moskva, Nauka 1995. V přípisu Litvinova z 15.11.1944 O vyhlídkách a o možné základně sovětsko-britské spolupráce se hovoří o maximální sovětské zájmové sféře zahrnující Finsko, Švédsko, Polsko, Maďarsko, Československo, Rumunsko, slovanské státy na Balkáně a Turecko. Při známých rozhovorech mezi Stalinem a Churchillem v Moskvě počátkem října 1944 se ovšem hovořilo o podstatně užším kruhu zemí. Srv. NARINSKIJ, M.: J. V. Stalin i M. Thorez, 1944–1947 gg.: Novyje materialy. In: *NNI*, 1 (1996), s. 19.

13 *Sto sorok besed*, s. 98 n. Diplomacie byla soustředěna v rukou Stalina a Molotova. Vůči Litvinovovi chovali oba politickou nedůvěru; varoval údajně Američany před zabedněností sovětské vlády, její neschopností dospět k dohodě (s. 96). ZUBOK – PLESHAKOV: *Inside the Kremlin's...*, s. 37 n.

14 *Pamjatnoje*, sv. 1, s. 196–205. Vzpomínky Gromyka jsou poznamenány apologií Stalina. Čujevův záznam vzpomínek Molotova *Sto sorok besed* je fragmentární. Kriticky referuje Chruščov v memoárech. In: *V.I.*, 9–10 (1991), s. 80 n.

místo v nově vytvářených mezinárodních organizacích, zejména v OSN a v její Radě bezpečnosti.[15]

Stalinova politická koncepce se vyznačovala silně vyvinutým vědomím zásadní odlišnosti dlouhodobých zájmů SSSR a západních států. Jeho nedůvěra v úmysly „buržoazní diplomacie" neměla pouze doktrinální povahu. Stalinova diplomatická „kariéra" byla poznamenána „Mnichovem", kde selhala „západní orientace" sovětské politiky, a posléze také sovětsko-německým paktem v roce 1939, který se stal předehrou k přepadení SSSR nacistickým Německem. Dbal proto, aby za všech okolností pojistil specifické mocenské zájmy a zisky SSSR.[16]

Zmíněný rys Stalinovy politiky vede k častým diskusím v literatuře, zda jeho ohledy na spolupráci se spojenci neměly pouze taktickou a čistě vnější povahu. Ve Stalinově pozůstalosti lze najít četné výroky, které svědčí ve prospěch obou verzí. Nejde proto jen o zvážení dogmatických hodnot v jeho politice, i když nejsou zanedbatelné, ale také o realitu politických záměrů a prostředků volených k jejich dosažení. Možnosti protihitlerovské koalice nebyly ze Stalinova hlediska na konci války vyčerpány, nebyly dořešeny problémy poválečného uspořádání Německa, obsah mírové smlouvy s ním a smluv s jeho spojenci. Stalin nevěřil, že Německo definitivně odpadlo jako potenciální nepřítel. Měl před očima zkušenost z vývoje po první světové válce. Zmiňoval se o tom v rozhovorech s řadou politiků. Německo mělo být spoutáno soustavou mírových smluv a dohod mezi mocnostmi protihitlerovské koalice, které by zakotvily výsledky jeho porážky. Nebylo to však jediné hledisko. Na Dálném východě pokračovala do září 1945 válka s Japonskem, do níž SSSR po porážce Německa vstoupil. V této válce se rozhodovalo o míře sovětského vlivu v Číně, Japonsku a Koreji, jakož i o sovětských nárocích na přivtělení Jižního Sachalinu, Kurilských ostrovů a případně dalších území. Stalin rovněž sondoval, zda se podaří zkorigovat sovětské hranice s Tureckem a Íránem, posílit v těchto zemích sovětský vliv a získat kontrolu nad Bosporem a Dardanelami, případně vytvořit záchytné body také v dalších světových regionech.[17]

Do jeho úvah vstupovaly nezbytně také vnitropolitické zájmy. Ve válce utrpěl Sovětský svaz obrovské ztráty. Oběti na životech převýšily 20 milionů,[18] západní území byla zcela zpustošena až po vzdušnou čáru Petrohrad, Moskva, Volgograd a předhůří Kavkazu. Byla zničena města a vesnice, průmysl i spoje. Ztráty SSSR byly v roce 1945 odhadovány na obrovskou částku přes 3000 miliard rublů.[19] Miliony lidí zůstaly bez přístřeší. K tomu se

---

15 Srv. *Sojuzniki v vojne*, s. 385–389. Je pouze přirozené, že představitelé SSSR a spojenci interpretovali dohody rozdílně.

16 Srv. *Sto sorok besed*, s. 66 n.

17 *Tamtéž*, s. 93–99. Srv. LITERA, B.: Od Jalty k začátkům studené války. In: *Slovanský přehled*, 2 (1995), kde jsou podrobně vylíčeny rozdíly sovětského a amerického pojetí. K íránské problematice nejnověji: JEGOROVA, N.: „Iranskij krizis" 1945–1946 gg.: Vzgljad iz rossijskich archivov. In: *Cholodnaja vojna*, s. 294–314.

18 Ztráty na životech jsou dnes udávány číslicí 27 milionů. Úřední šetření z roku 1989 hovoří však jen o ztrátách ozbrojených sil, a to 8,7 mil., a ponechává ztráty na civilním obyvatelstvu dalšímu upřesnění. *Istočnik*, 5 (1994), s. 92–94. Dřívější údaj 20 mil. zveřejnil BREŽNEV, L. I.: *Velikaja pobeda sovetskogo naroda*. Moskva 1965, s. 15.

19 Srv. ZUBOK – PLESHAKOV: *Inside the Kremlin's...*, s. 31. Tento údaj se údajně rovná zhruba jedenapůlnásobku veškerého národního důchodu USA. Uvedené propočty měly na konferenci

družily náročné problémy spojené s demobilizací jedenáctimilionové armády, návratem milionů zajatců a přemístěných osob. Na mnoha místech SSSR, zejména na Ukrajině, panoval krutý hlad. Země naléhavě potřebovala oddech a mírovou výstavbu; ty se neobešly bez rozsáhlé pomoci ze zahraničí, hlavně z USA, jejichž ekonomická a technologická převaha se na konci války vystupňovala.[20] Také německé reparace, kterým sovětská vláda přikládala značnou důležitost při obnově země, se nedaly zajistit bez souhlasu USA a Velké Británie.

Stalin si proto v tomto smyslu nepřál žádnou skutečnou mocenskou konfrontaci se spojenci. Preferoval spolupráci s USA, přičemž se opíral o pozitivní zkušenost z jednání s Rooseveltem. V Postupimi v létě 1945 vznikla ovšem nová situace; po Rooseveltově smrti v dubnu 1945 převzal úřad prezidenta Harry Truman.[21] Záhy se ukázalo, že to nebyla pouze změna v osobě. Změnila se také povaha americké politiky, která začala směřovat k omezení a potlačení sovětského vlivu. Uvnitř „trojky" se vytvořil svérázný blok USA a Velké Británie, v němž hrály velkou roli kritické postoje Churchilla.[22]

Trumana si Stalin nevážil, nepokládal ho za moudrého státníka ani za schopného politika.[23] Sovětské představitele popudil způsob, jakým Truman vyjádřil své výhrady k sovětské politice; Stalin tento způsob pochopil jako pokus určit SSSR roli mladšího partnera.[24] Tento Stalinův dojem byl ještě posílen způsobem, jakým ho Truman v Postupimi informoval o americkém vlastnictví atomové zbraně; přistoupily k tomu i nesmělé pokusy americké diplomacie využít atomového monopolu jako nátlakového prostředku ve vztazích se SSSR.[25]

Skutečná příčina rozporů spočívala ovšem v rozdílné sociální a politické orientaci obou mocností. Válka hluboce narušila stabilitu ekonomicko-sociálních a politických systémů v Evropě a v Asii, způsobila růst revolučních nálad a levicových hnutí. V Evropě zesílil názor, že válka byla důsledkem vad předválečného politicko-sociálního zřízení, což jednoznačně podporovalo socialistické představy a recepty. V řadě demokraticky spravovaných států – ve Francii, ČSR, Itálii a jinde – se na vládě výrazně podíleli komunisté, kteří

---

v Postupimi podpořit sovětské nároky na výši reparací. Byly čtyřikrát vyšší než původní propočty Majského z roku 1944. Viz také MAREŠ, P.: Sověti v Postupimi. In: *Dějiny a současnost* (dále *ĎaS*), 1 (1996), s. 22; WANNER, J.: K otázce hodnocení sovětského a amerického válečného úsilí 1941–1945. In: *Slovanský přehled*, č. 2 (1995), s. 121 n., který kriticky shrnuje současný stav západního bádání.

20 WANNER: *Tamtéž*. Podstatný problém představovaly německé reparace. V přístupu k nim se projevily značné rozdíly mezi americkým a sovětským postojem, které signalizovaly, že získání západní podpory na obnovu sovětského hospodářství nebude nikterak snadné. Srv. LITERA, B.: Od Jalty..., s. 131.

21 O šokujícím účinku zprávy o úmrtí Roosevelta v Moskvě referuje W. A. HARRIMAN: *America and Russia*, s. 39, který se tehdy setkal se Stalinem a Molotovem.

22 CHURCHILL, Winston S.: *Druhá světová válka*. Díl 6. Praha, Lidové noviny 1995. Kap. 28, 29, 30.

23 Viz *Sto sorok besed*, s. 80; CHRUŠČEV: Memuary... In: *V.I.*, 9–10 (1991), s. 80; *Pamjatnoje*, sv. 1, s. 211–213.

24 *Sojuzniki v vojne*, s. 386 n.; *Sto sorok besed*, s. 80 n.; *Pamjatnoje*, sv. 1, s. 212 n., dokumentuje rozpory mezi USA a SSSR; viz LITERA: Od Jalty...

25 FILITOV, A. M.: Kak načinalas' „cholodnaja vojna". In: *Sovetskaja vnešnjaja politika v gody „cholodnoj vojny" (1945–1985)*. Moskva, Meždunarodnyje otnošenija 1995, s. 47–68. Podle autora výrazně ovlivnil „atomový problém" sovětskou politiku v Německu (přístup k uranu) a jednání o německé mírové smlouvě. Viz rovněž SMIRNOV, J. A.: Stalin i atomnaja bomba. In: *Stalin v vospominanijach sovremennikov i dokumentach epochi*. Uspoř. M. Lobanov. Moskva, Novaja kniga 1995, s. 585.

spolupracovali se socialisty a s činiteli občanských stran. V amerických i v britských politických kruzích byla tato situace hodnocena jako znepokojivá, neboť mohla přivodit vznik nových komunistických režimů a ve svém důsledku vést ke změnám v globálním poměru sil; nervozitu živilo také to, že SSSR vytyčoval stále nové územní nebo jiné požadavky.[26]

Bezprostředním důvodem napětí v sovětsko-amerických vztazích byla situace ve střední a jihovýchodní Evropě. Její příčiny nelze ovšem příliš zjednodušovat. Stalin si uvědomoval, že musí svou politiku přizpůsobit vztahům uvnitř protihitlerovské koalice.[27] Budovat sovětský vliv ve střední a jihovýchodní Evropě bez kontaktů s občanskými politiky bylo obtížné. Komunistická politika proto stavěla do popředí teze o „národněosvobozeneckých" a „protifašistických" revolucích, jejichž bezprostředním cílem nemělo být uchopení moci komunisty, nýbrž obnovení demokratických poměrů. Komunistům se doporučovalo zastupovat „národní zájmy". Neměli sice nikterak upouštět od budování vlastní mocenské pozice, měli se však účastnit vládních koalicí se socialisty a občanskými politiky i tehdy, když jim nepatřil rozhodující podíl na moci. To, co Stalin doporučoval, bylo ve skutečnosti pokusem kombinovat tradiční komunistický postoj s novým, umírněným přístupem.[28]

Po odchodu Churchilla z vládní funkce po prohraných parlamentních volbách v době konání postupimské konference zůstal Stalin jediným členem „velké trojky" v úřadě. Počítal zřejmě s dalším růstem své autority, což bezesporu ovlivnilo jeho chování v mezinárodních jednáních. Na straně jedné si dal záležet na pověsti člověka slova, značného rozhledu a umírněných názorů. S politiky ze zemí protihitlerovské koalice, a to i těch, které spadaly do sovětské zájmové sféry, jednal většinou konciliantně.[29] Na straně druhé se ovšem nechal svádět vědomím své mezinárodní autority. Občas jeho diplomatický takt selhával, dával najevo své rozladění nebo i neúctu k partnerům. Stávalo se to, když se domníval, že jsou přehlíženy geopolitické zájmy SSSR, nebo v případě, že se cítil dotčen ve své vážnosti.[30]

---

26 LITERA: Od Jalty..., s. 136 n.; CHURCHILL: *Druhá světová válka*, s. 484–486 (Dopis Edenovi z 4.5.1945), s. 552–554 (Poselství Trumanovi z 12.5.1945), s. 558–561 (Nóta vládě USA z 27.5.1945); HARRIMAN, W. A.: *America and Russia...*, s. 43 n., referuje o tehdejších úvahách americké diplomacie. Srv. také proslulou stať G. F. Kennana – (X): The Sources of Soviet Conduct. In: *Foreign Affairs*, July 1947.

27 Změny v sovětské politice se ohlásily ještě před válkou. VII. kongres Kominterny (1935) doporučil politiku jednotné protifašistické fronty, toto doporučení však přechodně zvrátil sovětsko-německý pakt (1939). Po kapitulaci Francie 22.6.1940 začíná návrat k předchozí orientaci Kominterny, který dovršil Hitlerův vpád do SSSR 22.6.1941. Srv. SMIRNOV, V. P.: Vtoraja mirovaja vojna i Komintern: 1939–1941 gg. In: *NNI*, 3 (1996).

28 Novější literatura prozatím nepřináší širší analýzu těchto aspektů Stalinovy politiky; je obsažen hlavně v dílčích studiích. Srv. NARINSKIJ, M.: Tol'jatti, Stalin i „povorot v Salerno". In: *Vtoraja mirovaja vojna*, s. 123–132.

29 Srv. KAPLAN, K.: *Nekrvavá revoluce*. Praha, Mladá fronta 1993, s. 22–25; *Sovětizace východní Evropy*, s. 86–95 (Vykoukal); CHIANG, Kai-Shek: *Soviet Russia in China*. N.Y., Noonday Press 1965, s. 101–105. Srv. Žukov o Stalinově „euforii" (pozn. 10).

30 Chruščov (Memuary... In: *V.I.*, 9–10 (1991), s. 81) barvitě líčí Stalinovy hrubé výpady proti Bevinovi a Trumanovi za přítomnosti Byrnese na moskevské konferenci ministrů zahraničí (1945). Nevraživostí se vyznačovala i Stalinova reakce na francouzskou diplomacii, která inklinovala k západnímu pojetí demokracie. Na podzimním zasedání Rady ministrů zahraničí v Londýně 1945 vystupoval Molotov s návrhy, které vylučovaly Francii z podílu na mírových smlouvách s Bulharskem, Maďarskem

Změnil se i způsob Stalinova jednání s komunistickými předáky. Za války vedoucí orgány evropských komunistických stran sídlily až na některé výjimky (například Jugoslávie) v Moskvě. Jejich vůdčí osobnosti působily v Kominterně nebo v nástupnických organizacích Kominterny, které všestranně kontrolovaly jejich činnost a podřizovaly ji sovětským zájmům. Tento stav se ovšem v souvislosti s vývojem na válečných frontách měnil. Komunističtí předáci se vraceli do svých zemí, stávali se členy vlád, získávali politickou autoritu. Jednat s nimi dřívějším způsobem bylo nemožné, nevyhnutelně by to vedlo ke konfliktům. Stalin respektoval jejich nové postavení a dbal na jejich zvýšené sebevědomí. Tam, kde nešlo o naléhavé státní zájmy SSSR, ponechával jim značnou suverenitu vlastního rozhodování; dovedl přitom naslouchat odlišným názorům a přihlížet k nim.[31]

Přesto se sovětská praxe v zemích střední a jihovýchodní Evropy často na hony vzdalovala uvedenému politickému vzorci. Hlavní problém spočíval v tom, že sovětská armáda postupovala na území států, jejichž obyvatelstvo jí nebylo – až na Jugoslávii, ČSR a Bulharsko – nikterak příznivě nakloněno. Sovětská politika zde neměla širší zázemí, chyběly jí rozsáhlejší kontakty s občanskými stranami a politiky, kterým navíc nedůvěřovala, a nemohla se opřít ani o komunistické strany, neboť měly slabou členskou základnu a postrádaly perspektivu růstu. Také těmto státům nemohla nic nabídnout – hospodářsky ani kulturně.

Tento stav byl v příkrém rozporu se snahou Stalina vytvořit předpolí SSSR ze „spřátelených" zemí. Vyřešit tento rozpor obvyklými prostředky politiky nebylo možné. Z logiky sovětských politických záměrů, pro něž měli spojenci v obecné rovině jisté porozumění,[32] proto vyplynulo enormní nasazení násilných prostředků. Stalin je zdůvodňoval potřebou zajistit zázemí bojující armády a očistit veřejný život od fašistů, o skutečném stavu věcí však nikoho klamat nemohl. Obzvlášť bezohledně postupovaly sovětské orgány ve státech, které bojovaly na straně Německa. Pamětlivy spouště, kterou zanechali Němci a jejich spojenci na území SSSR, zabíraly jako „kořist" a „reparace" vše, co se jim dostalo do rukou, shovívavě posuzovaly i násilnosti páchané na civilistech vojáky a důstojníky.[33]

Velmi tíživě působila na spojence situace v Polsku, které bylo účastnickým státem protihitlerovské koalice. Špatné vztahy Polska a SSSR měly historické kořeny, ovlivňovaly je však také čerstvé zkušenosti: vztahy polské vlády s Hitlerem před rokem 1939 a polský postoj v době „Mnichova" aktualizovaly sovětský pohled na Polsko jako na nepřítele;[34] sovětsko-německý pakt, rozdělení Polska (1939) a následné vyvraždění zajatých polských

---

a Rumunskem. Stalin přitom vzkazoval Thorezovi, že SSSR změní své postoje, bude-li Francie provádět „nezávislou politiku". NARINSKIJ, M. M.: J. V. Stalin i M. Thorez, 1944–1947 gg.: Novyje materialy. In: *NNI*, 1 (1996), s. 24.

31 Tento postoj trval zhruba do roku 1947. Platilo to také pro země, jejichž vztahy se SSSR se vyznačovaly vnitřním napětím, jako např. Jugoslávie. Odlišná situace byla v zemích, kde SSSR vykonával okupační správu.

32 LITERA: Od Jalty..., s. 130 n.

33 Tento postoj k násilnostem příslušníků sovětské armády je spolehlivě zdokumentován v Německu, Jugoslávii a Maďarsku. V některých zemích se Stalin od těchto násilností následně distancoval.

34 V memorandu Majského z ledna 1944 se praví: „Polsko bylo v minulosti téměř vždy nepřítelem Ruska, a zda se budoucí Polsko stane skutečným přítelem SSSR (alespoň za života nejbližší generace), nikdo nemůže s jistotou říci." (Překlad autora.) In: *Istočnik*, 4 (1995), s. 129.

důstojníků (1940), nařízené sovětským vedením, trvale poznamenaly polské postoje.[35] Stalin striktně odmítal polský požadavek návratu k hranicím z roku 1939, neboť se rozcházel s jeho pojetím dějin a s jeho představou o postavení SSSR jako vítězné mocnosti. Dohoda SSSR a polských občanských politiků tak byla krajně obtížná, nicméně pro Stalina byla existence loajální polské vlády životně důležitá, Polskem totiž procházely strategické spoje do Německa a do západní Evropy. Západní spojenci, závislí na sovětském válečném úsilí, tlačili polskou exilovou vládu k ústupkům, Stalin však dal přednost radikálnímu řešení a dosadil v Polsku k moci prosovětskou vládu. Spojencům nezbylo než podmínit její uznání reorganizací, přibráním exilových a domácích představitelů občanské politiky. Následovalo vyřazení expozitury exilové vlády v Polsku, údery proti jejím ozbrojeným útvarům (*Armija Krajowa*) a rozsáhlá represe proti jejím stoupencům.[36] Polsko se stalo neuralgickým bodem protihitlerovské koalice.

Na situaci po nástupu Trumana reagoval Stalin rozporně. Na Dálném východě využil války s Japonskem, aby zajistil sovětské pozice v Mandžusku a vytyčil zcela neúměrné požadavky vůči Japonsku.[37] Vyvinul také značný tlak na Turecko a Írán, kde chtěl dosáhnout většího vlivu a případně i změn sovětské asijské hranice. Celkově však usiloval o překlenutí napětí. V Anglii začala působit nová labouristická vláda, do hry vstoupila jako velmoc Francie, kde vládl kabinet, jehož se účastnili komunisté. Nebylo zcela zřejmé, jak se tyto skutečnosti promítnou do evropské situace.[38] Stalin demonstroval ústupnost, umožnil pokrok v jednáních o mírových smlouvách se spojenci Německa, souhlasil s volbami v Maďarsku a v Rakousku (konaly se v říjnu 1945 a skončily velkým nezdarem komunistů) a naznačil ochotu zkorigovat mocenské poměry v Rumunsku a v Bulharsku. Přislíbil také brzké vypsání voleb v Polsku[39] a komunistům v Číně doporučil dohodu s Čankajškem, vůči kterému učinil – po zajištění sovětských pozic v Mandžusku – několik smířlivých gest.[40]

---

35 LEBEDEVA, Nataľja: *Katyn: Prestuplenije protiv čelovečestva*. Moskva, Kultura 1994. Vedle masových poprav polských důstojníků je zdokumentována represe na území někdejšího východního Polska.

36 Srv. *Sovětizace východní Evropy*: Země střední a jihovýchodní Evropy 1944–1948. Praha 1995, s. 79–118 (J. Vykoukal). Z polského hlediska: ROSZKOWSKI, Wojciech (Andrzej Albert): *Historia Polski 1914–1993*. Warszawa, Wydawnictwo naukowe 1994, s. 118–150. Viz také: *NKVD i pol'skoje podpol'je 1944–1945*: Po „Osobym papkam I. V. Stalina". Red.: A. F. Noskova. Moskva, Institut slavjanovedenija i balkanistiki RAN 1994.

37 Srv. ZIMONIN, V. P.: Desant na Chokkajdo. In: *Vtoraja mirovaja vojna*, s. 283–292; CHRUŠČEV: Memuary... In: *V.I.*, 9–10 (1991), s. 80–83; CHIANG, Kai-Shek: *Soviet Russia in China*, s. 97–101 a).

38 Stalin zřejmě choval naděje, že se mu podaří oddělit anglickou a francouzskou politiku od politiky USA a zakotvit tak levicové tendence v evropském politickém životě (viz pozn. 80). Tím by byly velice silně ovlivněny postoje, resp. možnosti politiky USA. Naděje na změnu anglické politiky si Stalin udržoval po celé období let 1945–46. Svědčí o nich jeho teze o „zvláštní cestě" Anglie k socialismu. Srv. DJILAS: *Razgovory*, s. 108, a obsah některých článků v časopise *Vojna i rabočij klass* (roč. 1945), blízkém sovětskému ministerstvu zahraničí. Stalinovy nálady, zklamání z politiky labouristů a rozpory v sovětském vedení dokládá Chruščov (Memuary... In: *V.I.*, 9–10 (1991), s. 81). Nesplnily se ani Stalinovy naděje na změnu ve francouzské politice. Srv. pozn. 30.

39 Srv. HOENSCH, J. K.: *Sowjetische Osteuropa-Politik 1945–1975*, s. 22–26; BYRNES, J. F.: *Speaking frankly*. N.Y.–London, Harper and Brothers Publ. 1947. Kap. 6.

40 DJILAS: *Jahre der Macht*, s. 190 n.; CHIANG, Kai-Shek: *Soviet Russia in China*, s. 101–104.

Stalin a koncept „specifické cesty k socialismu"

Tehdejší Stalinova smířlivost je dnes nezřídka vnímána jako projev jeho herectví a obojetnictví; většina koncepcí měla dočasný ráz, některé se vůbec neuskutečnily. Ačkoli jako politik neměl Stalin jistě žádné skrupule, jeho taktizování nebylo výlučným dílem „herectví", ale odráželo také problémy, které vznikaly v sovětské zájmové sféře.

Vztahy mezi komunistickými stranami se, jak již bylo naznačeno, zkomplikovaly. Zahraniční komunističtí předáci nabyli na sebedůvěře a uplatňovali vlastní politické představy, které se ne vždy a zcela shodovaly s představami Stalina. Mnozí z nich dávali přednost tvrdšímu postupu, hlavně na Balkáně, kde získali velkou váhu jugoslávští komunisté.[41] Z Jugoslávie se radikální tendence šířily do Albánie, výrazné byly však také v Bulharsku, kde způsobily enormní polarizaci politických sil. V Rumunsku byly živeny slabostí komunistů a prosovětských sil; prosazovali je vlivní představitelé moskevského komunistického exilu V. Luka a Anna Paukerová.[42] Objevily se také v Polsku, kde vznikla radikální křídla ve straně komunistické (Bierut) i v socialistické. Umírnění komunisté (Gomułka) určovali sice celkový politický kurs, avšak jejich politiku lze v řadě bodů pokládat za umírněnou pouze podmíněně.[43] Na Dálném východě se Stalinovým doporučením vzpírali čínští komunisté.[44]

Vážným problémem byl pro Stalina do očí bijící rozpor mezi tendencí sovětské vnitřní a zahraniční politiky. Vítězství ve válce pojalo sovětské vedení jako důkaz o přednostech sovětského systému. Masová represe byla sice zaměřena hlavně proti „zrádcům" a „kolaborantům",[45] nedošlo však k žádným podstatným reformám ani k politickým úlevám. Funkcionáři na vyšších příčkách služebního žebříčku vyznávali nadále staré dogmatické představy, které ovlivňovaly také způsob, jak vnímali dění za hranicemi Sovětského svazu. Tíživá situace v zemi a pobyt armády v zahraničí brzdily přechod k mírovým metodám správy. Řada členů sovětského vedení zřejmě nesdílela Stalinovy mezinárodní plány a dávala přednost politice, jež by byla více zaměřena na vnitřní problémy země a přihlížela

41 Jugoslávský postoj je obsáhle interpretován v odborné literatuře. Radikalismus KSJ měl zčásti agresivní povahu, vnucoval svá měřítka jiným komunistickým stranám. Dnes jsou dokumentovány nejenom jugoslávské výpady proti francouzským a italským komunistům na zasedání Informbyra (1947), ale také jugoslávská denunciace KSČ pro její „sociáldemokratismus" a sklon k „parlamentarismu" atd. Srv. DJILAS: *Jahre der Macht*, s. 139 n. Tito a Kardelj denuncovali KSČ v rozhovoru s představiteli VKS(b) dne 10.6.1947.

42 Srv. *Sovětizace východní Evropy*, s. 207–212 (J. Kolář) a s. 166 n. (M. Tejchman); také VOLOKITINA a kol.: *Narodnaja demokratija*, s. 65-69.

43 ROSZKOWSKI: *Historia Polski*, s. 183; rovněž VYKOUKAL, J.: Dvousečná politická taktika polských komunistů v době legální opozice S. Mikołajczyka a první volené vládní koalice (červen 1945 – podzim 1948). In: *Slovanský přehled*, č. 3 (1995). Charakteristická je skutečnost, že při setkání Stalina s vedoucími politiky PPR a PPS 23.5. a s vedoucími politiky PPS 19.8.1946 byla Stalinova doporučení podstatně umírněnější než aktuální linie PPR. *Vostočnaja Jevropa*, maketa, sv. 1.

44 DJILAS: *Jahre der Macht*, s. 190 n.

45 Za zrádce byli přitom označeni sovětští váleční zajatci, kteří byli po návratu ve velkém počtu internováni v sovětských trestaneckých táborech; represi byly vystaveny celé národy, o jejichž loajalitě Stalin pochyboval (Krymští Tataři, Čečenci, Ingušové, Němci apod.). Podezřelí z kolaborace byli také lidé, kteří zůstali na území okupovaném Němci.

by k jejím bezprostředním potřebám.[46] Podle toho také jednali představitelé příslušných rezortů a úřadů v zázemí sovětské armády.

Část západní literatury zastávala v minulých letech názor, že ve Stalinově západní politice došlo v únoru 1946 ke zvratu, který byl prohlouben sovětskou reakcí na známý Churchillův projev ve Fultonu (duben 1946).[47] Tento názor se však dnes nedá obhájit. Stalinův zájem o spolupráci v protihitlerovské koalici na jaře 1946 trval, vyhrotila se pouze rétorika, která reagovala na výhrady západních států vůči SSSR.[48] Stalin dlouhodobě počítal se stabilitou vzájemného poměru sil.[49]

Tuto orientaci dokládá dosud málo prozkoumaný Stalinův koncept takzvané specifické cesty k socialismu z roku 1946. Jeho jádrem byla teze, že za nových podmínek, které vznikly po válce, je SSSR schopen uchránit země své zájmové sféry před intervencí ze Západu. V důsledku poválečné očisty a zásahů sovětské vojenské správy byly v těchto zemích podle něj silně oslabeny vnitřní pozice majetných tříd a jejich politické reprezentace. Tím se stala možnou cesta k socialismu „bez krvavé občanské války" a „diktatury proletariátu", při zachování vícesektorové ekonomiky, politického pluralismu, parlamentní demokracie, nebo dokonce konstituční monarchie.[50]

Kontext, z něhož Stalinův koncept „specifické cesty" vzešel, se zdá naprosto zřejmý. Měl rozvíkat dogmatickou bázi levicového radikalismu a usměrnit ho tak, aby nerušil Stalinovy mezinárodní aktivity. Nemáme po ruce dokumenty, které by doložily diskusi na toto téma v sovětském vedení. Nepřímo však o ní svědčí Chruščovův referát na 20. sjezdu KSSS (1956), který se s odstupem řady let vrací k tomuto konceptu.[51] Doložit se ovšem dá tehdejší diskuse Stalina s komunistickými a socialistickými předáky z různých zemí, a to nejen ze střední, ale i ze západní Evropy.[52]

---

46 Ze vzpomínek Chruščova (Memuary... In: *V.I.* 11, 12 (1991) lze usoudit, že tyto postoje byly vlastní Malenkovovi a Berijovi, vůči nimž Chruščov choval odpor, ale také samému Chruščovovi. O rozdílných postojích v sovětském politbyru referuje na základě vlastních zkušeností W. A. HARRIMAN: *America and Russia*, s. 36 n.

47 Tento názor sdílí většina západních autorů v pracích z 50. až 70. let. Pochybnosti vyjádřily teprve práce „revizionistů" z konce 70. let. Srv. BONWETSCH, B.: Kalter Krieg als Innenpolitik: Überlegungen zu innenpolitischen Bedingungen des Ost-West Konflikts nach 1945. In: *Staatverfassung-Verfassungsstaat-Pressepolitik. Hrg. F. Quarthal, W. Setzler. Singmaringen 1980, s. 230–249. Ze západní literatury přešel zmíněný názor také do novějších prací ruských a středoevropských autorů. Podrobněji se problémem zabývá FILITOV: Kak načinalas'..., s. 52–55.*

48 Srv. BONWETSCH: Kalter Krieg..., s. 246; ŽUKOV: Bor'ba za vlast'... In: *V.I.* 1 (1995), s. 24 n.; nepřímo také ZUBOK: Soviet Activities..., s. 6.

49 Stalin v rozhovoru s polskými představiteli 23.5.1946 uvedl: „Nechystáme se Anglii a Ameriku přepadnout a oni nebudou riskovat. Žádná válka není po minimálně 20 let možná." Dále uvádí, že zpřetrhat vztahy se SSSR není pro Anglii a USA žádná „maličkost". „Zastrašují [nás] a budou zastrašovat, avšak nedáme-li se zastrašit, ztropí rámus a budou rámusit, ale uklidní se." (Překlad autora.) *Vostočnaja Jevropa*, maketa, sv. 1.

50 Tyto myšlenky dozrávaly u Stalina delší dobu. V lednu 1945 nadhodil G. Dimitrovovi, že sovětská forma není jedinou formou postupu k socialismu. In: *Sovětizace východní Evropy*, s. 207.

51 *XX. sjezd KPSS*: Stenografičeskij otčet. Moskva, Gospolitizdat 1956, s. 38–40. Chruščov se Stalina nedovolává, obsahová a formulační souvislost je však zřejmá.

52 Doloženy jsou Stalinovy diskuse o „specifické cestě" s polskými předáky, s Gottwaldem, s delegací anglických labouristů vedenou Laskim a s Titem. „Specifická cesta" patřila zřejmě mezi diskutovaná témata na setkáních Stalina, resp. jiných představitelů sovětského vedení, s francouzskými, italskými

Z podrobných zápisů diskusí Stalina s předáky polských komunistů a socialistů v květnu a v srpnu 1946 se dá usuzovat, že se mu jednalo o zachování vnějšího rámce pluralitního systému a o omezení rozsahu represe. Polským představitelům v květnu 1946 důrazně doporučoval, aby přihlédli k „nezbytnosti" legální opozice v zemi. V rozhovoru s Gottwaldem se v srpnu 1946 vyslovil v tom smyslu, že sovětská cesta byla obtížná a krvavá, mají-li však českoslovenští komunisté příležitost vyhnout se krvi, měli by tak učinit.[53] Stalinovo pojetí pluralismu nebylo ovšem zdaleka totožné se západním, šlo mu o „vítězství socialismu", a proto formuloval vlastní koncept takzvané „nové demokracie". Jeho podstatou byla svého druhu „regulovaná demokracie", tj. demokracie, v níž je zabudována soustava opatření zaručujících komunistům mocenskou hegemonii bez ohledu na reálný rozsah jejich vlivu.[54] Stalin zde vychází z kompromisu, který komunistům zaručuje rozhodující podíl na moci.

Význam Stalinových tezí spočíval ve zdůvodnění pluralitní politiky v rámci komunismu. V západních komunistických stranách nalezly značný ohlas a usnadnily jim spolupráci s ostatními stranami ve vládních koalicích. Ve střední Evropě se uplatnily v KSČ, která tíhla k pragmatickým kompromisům s občanskými politiky,[55] a v Polsku, kde se jejich propagátorem stal Władysław Gomułka. Posloužily zde k zastření nezdaru při jednání s Mikołajczykem a vytvořily zdání náhradního pluralismu prosovětsky orientovaných stran, který měl vylepšit mezinárodní pověst režimu. Zčásti působily na komunisty v Německu, jimž poskytly příležitost k pokusu vymanit se ze společenské izolace.[56] Nesetkaly se však s žádným větším ohlasem v jihovýchodní Evropě, v Jugoslávii dokonce platily za projev „pravicového oportunismu".[57]

Lze uvažovat o tom, zda a v jaké míře přispěl tento mírnější Stalinův kurs k pařížskému jednání o mírových smlouvách s bývalými německými satelity. V žádném případě však nepřispěl k vyřešení klíčových problémů střední a jihovýchodní Evropy, které od sebe stále více vzdalovaly někdejší spojence protihitlerovské koalice.

---

a anglickými komunisty. Diskuse se odehrály v době mezi květnem a srpnem 1946.

53 KAPLAN, K. – REIMAN, M.: Naše revoluce a myšlenky o socialismu. In: *Plamen*, č. 12 (1965), s. 114. Rovněž zmíněná diskuse s polskými představiteli dne 23.5.1946.

54 Vůči pojmu „regulovaná demokracie" se Stalin ovšem ohradil, avšak ve zmíněném rozhovoru z 23.5.1946 doporučil nabídnout Mikołajczykovi pro obě části PSL 40% podíl hlasů, z toho pro Mikołajczyka 25%. Pokud na to Mikołajczyk nepřistoupí, je pro represi, nikoli však „fyzickou"(?), neboť jde o legální stranu. V besedě s činiteli PPS dne 19.8.1946 Stalin již nedoporučuje blok s Mikołajczykem, a to vzhledem k jeho požadavku západní kontroly nad volbami; označuje však nadále orientaci na diktaturu proletariátu za škodlivou a vyslovuje se proti monopolu jedné strany.

55 KSČ s nimi seznámil Gottwald v projevu na zasedání ÚV KSČ v září 1946. (KAPLAN–REIMAN: Naše revoluce..., s. 114.) Představy o „parlamentním" přechodu k socialismu ovlivniły výběr hesla ve volbách 1948 – získat „většinu národa".

56 V Německu svědčí o působení těchto hesel jejich výrazné oživení po Stalinově smrti.

57 Jugoslávské stanovisko bylo logickým důsledkem toho, že KSJ hodnotila svou revoluci jako socialistickou a zahájila již v roce 1946 program sovětizačních změn. Srv. *Sovětizace východní Evropy*, s. 133 n. (Tejchman).

Marshallův plán a porážka Stalinovy poválečné koncepce

Již události z podzimu 1946 nasvědčovaly tomu, že Stalin špatně odhadl vývoj evropské a světové situace. Podcenil zejména vůli USA uplatnit politické nástroje a hospodářské prostředky ke konsolidaci evropských poměrů a k zamezení růstu sovětského vlivu. Ani jeho představy o síle evropské levice a o její schopnosti přizpůsobit se sovětské politice nebyly realistické.[58]

Hlavním faktorem změn v poválečné situaci byl bezpochyby vývoj spojenecké politiky v Německu. Z amerického hlediska nebylo možné bez vyřešení německého problému zajistit západní Evropu vojensky a politicky ji stabilizovat. USA proto projevovaly malou ochotu k dalekosáhlým koncesím ve prospěch sovětských požadavků a směřovaly stále více k separátnímu řešení problematiky západních okupačních zón.[59] Stalin proti tomu nenacházel účinnou protihru. Již v roce 1945 sice hovořil o eventualitě rozdělení Německa, na druhé straně se však nechtěl vzdát celoněmeckého řešení,[60] které mělo velký význam pro postavení SSSR jako velmoci a nebylo zanedbatelné ani z hlediska hospodářského. Do politické reality Německa se prostřednictvím sovětské vojenské administrace silně promítaly názorové a personální diference v Moskvě.[61] Indicie svědčí ve prospěch domněnky, že Stalin podcenil možnosti USA změnit kurs politiky vůči Německu a konso-

---

58 ŽUKOV: Bor'ba za vlast'... In: *V.I.*, 1 (1995), s. 28; ZUBOK: Soviet Activities..., s. 6. Zklamání z postojů socialistické levice formuloval Stalin o rok později během svého setkání s M. Thorezem: „...socialisté ve Francii stejně jako labouristé v Anglii vytvářejí sami levá křídla ve svých stranách. Nejvýznačnější vůdcové levého křídla jsou agenti pravice. Takoví vůdcové jako Blum a jiní ve Francii a jako Bevin a jiní v Anglii chápou, že v jejich stranách vyrůstá vážná opozice zdola... Levice vystupuje demagogicky, aby uspokojila opozici zdola. Pravice však ovládá vedení strany a vede ji po vlastních cestách." (J. V. Stalin i Moris Tores: Zapis' besedy v Kremle. 1947 g. Publ. M. Narinskij. In: *Istoričeskij archiv*, 1 (1996), s. 8.)

59 K obecnému vývoji v německé otázce srv. FILITOV: Kak načinalas'„cholodnaja vojna"; v české literatuře např. LITERA: Od Jalty... Změnu západní politiky v Německu proklamoval počátkem září 1946 státní tajemník USA J. F. Byrnes ve známém projevu ve Stuttgartu.

60 ZUBOK: Soviet Activities, s. 5 n. Srv. CHRUŠČEV: Memuary... In: *V.I.*, 6 (1994), s. 115. Celoněmecký aspekt byl v sovětské politice za Stalina vždy alespoň deklarativně přítomen.

61 Viz obsáhlou studii BONWETSCH, B. – BORDJUGOV, G.: Die Affäre Tjul'panov. Die Propagandaverwaltung der SMAD in Kreuzfeuer der Kritik 1945–1949. In: *Deutsche Studien*, 123–124 (1994), s. 247–272; viz také *SVAG – Sovetskaja vojennaja administracija v Germanii*: Upravlenije propagandy (informacii) i S. I. Tjul'panov 1945–1949. Sbornik dokumentov. Red.: B. Bonwetsch, G. Bordjugov, N. Naimark. Moskva 1994, s. 10 n. (předmluva N. Naimarka). Sborník dokládá odraz moskevských mocenských střetů ve Správě propagandy sovětské vojenské administrativy v Německu. Důležitý pro působení této administrativy byl střet mezi Stalinem a Žukovem, který souhrnně popsal W. J. Spahr v knize *Žukov*: Vzestup a pád generála. Brno, Jota 1997, s. 162–167, a na základě dobových vzpomínek a materiálů zdokumentoval V. Karpov: *Maršál Žukov*. Opala, Literaturnaja mozaika, Moskva, Veče 1994, s. 119–129. Koncem roku 1945 vyhnal Žukov z Německa náčelníka sovětské kontrarozvědky (SMERŠ) V. Abakumova, který sem údajně přijel z pověření Stalina, aby si poradil s „demoralizací" v řadách generality. Abakumov zatkl bez vědomí Žukova jeho podřízené, a to vedlo ke zmíněnému konfliktu. Následovalo odvolání Žukova z velitelské funkce v Německu v březnu 1946. Zakrátko byl Žukov zbaven i funkce v Moskvě a poslán jako velitel vojenského okruhu do Oděsy. Jeho odvolání zapadlo do kontextu tzv. případu pracovníků leteckého průmyslu, který byl namířen proti Malenkovovi a Berijovi (viz pozn. 74). Je jisté, že tento konflikt nezůstal bez důsledků pro personální obsazení a pro celou situaci v sovětské vojenské správě v Německu.

lidovat vnitřní německou situaci.[62] V říjnu 1946 utrpěla SED v obecních volbách v sovětské okupační zóně velký neúspěch. To pouze zdůraznilo skutečnost, že se uzavření mírové smlouvy s Německem podle sovětských představ stávalo stále méně reálným. Nepomohl proto ani Stalinův osobní rozhovor s americkým státním tajemníkem Georgem Marshallem v dubnu 1947 během moskevské konference ministrů zahraničí, v němž sovětský vůdce signalizoval svou ochotu k dohodě.[63] USA a Anglie daly přednost separátním řešením německé problematiky v západních zónách před komplikovaným jednáním se SSSR, které neslibovalo přiměřený výsledek.[64]

Není ovšem vyloučeno, že strnulost sovětské politiky byla způsobena enormními hospodářskými obtížemi, prohloubenými katastrofální neúrodou.[65] Země naléhavě potřebovala zahraniční hospodářskou pomoc. To zřejmě ovlivňovalo rozhodování členů sovětského vedení.[66]

Situace v poválečném sovětském vedení není prozatím dostatečně objasněna. Za války se těžiště moci přesunulo na státní půdu. Stalin vystupoval na veřejnost jako předseda Rady ministrů a Státního výboru obrany.[67] Ačkoli byl v září 1945 výbor obrany zrušen a nahrazen byrem Rady ministrů, řídicí centrum zůstalo opřeno o státní aparát. Působnost stranického aparátu byla silně omezena – spravoval kádry, dohlížel na činnost nižších stranických orgánů a organizací, řídil agitaci a propagandu a udržoval styky se zahraničními komunistickými stranami.[68] Funkce ve stranickém aparátu ztratily na hodnotě, správa státních a stranických záležitostí byla od sebe oddělena.

Pokus obnovit po válce dřívější praxi působení vrcholných orgánů VKS(b) neměl úspěch, pléna ÚV se konala sporadicky, nepodařilo se obnovit ani systematickou práci politbyra.[69] Jeho zasedání nahrazovaly stále více neformální schůzky u Stalina, které měly povahu stolních společností, při nichž se hojně konzumoval alkohol. O záležitostech státu rozhodovala úzká skupina osob, k níž patřili Stalin, Molotov, Berija, Mikojan, Malenkov, Ždanov a od podzimu 1946 také Vozněsenskij. O mnohých otázkách však rozhodoval Stalin osobně, aniž je formálně předkládal vedení.[70]

---

62 DJILAS: *Jahre der Macht*, s. 176. V červnu 1946 měl Stalin a další sovětští předáci prohlásit v Moskvě jugoslávské a bulharské delegaci: „Celé Německo musí být naše." V prosinci 1947 se však Stalin údajně „realisticky" vyslovil v tom smyslu, že vzniknou dvě Německa, západní a východní.

63 FILITOV: Kak načinalas' „cholodnaja vojna", s. 60–63. Dne 31.1.1947 měl Stalin zvažovat přijetí západních politických návrhů výměnou za západní souhlas se sovětským stanoviskem ve věci reparací, týkajících se dodávek z běžné produkce. Mělo jít o zajištění německého uranu. Pokud jde o Stalinovy postoje za rozhovorů s G. Marshallem v dubnu 1947, viz PARRISH, S.: Povorot k konfrontacii: Sovetskaja reakcija na plan Maršalla, ijun 1947 g. In: *Cholodnaja vojna*, s. 153–155.

64 PARRISH: *Tamtéž*, s. 163 n.

65 ŽUKOV: Bor'ba za vlast'... In: *V.I.*, 1 (1995), s. 28.

66 Svědčí o tom zmíněné zvažování ústupků v německé otázce stejně jako váhání sovětského vedení v otázce účasti na Marshallově plánu. Srv. NARINSKIJ, M.: SSSR i plan Maršalla. In: *NNI*, 2 (1993).

67 Funkci generálního tajemníka strany Stalin neuváděl. Pokud podepisoval dokumenty jménem strany, činil tak jako tajemník ÚV, což nebyla změna pouze formální.

68 ŽUKOV: Bor'ba za vlast'... In: *V.I.*, 1 (1995), s. 23–25. Ve zmíněném období byl dřívější Sovnarkom přejmenován na Radu ministrů, v jeho byru se měnil způsob organizace, názvy a složení. Později neslo název byro předsednictva vlády.

69 Jsou známa pouze dvě pléna ÚV VKS(b) z této doby, v únoru 1946 a v únoru 1947. ŽUKOV: Bor'ba za vlast'... In: *V.I.*, 1 (1995), s. 28.

70 O stylu práce viz CHRUŠČEV: Memuary... In: *V.I.*, 11 (1991), s. 36–61; 12 (1991), s. 51–72; ŽUKOV:

V literatuře se v minulých letech často psalo o rozporech v sovětském vedení, a to mezi Malenkovem a Ždanovem. O přesnosti těchto líčení lze dnes pochybovat.[71] Nevyjasněné jsou zejména vztahy Stalina a jiných členů sovětského vedení.

Velkou pozornost věnoval Stalin po válce zahraniční politice, jeho schopnost zasahovat do vnitřní politiky se však zřejmě zmenšila. Jeho zdravotní stav nebyl zvlášť dobrý, bližší podrobnosti však nejsou známy. Vážné zdravotní obtíže se u něho objevily již v roce 1945 a řada indicií nasvědčuje tomu, že se na podzim 1946 a v zimě 1946–47 jeho zdravotní stav ještě zhoršil. Stalin znatelně zestárl, ztratil na pohyblivosti, na schopnosti soustředit se. Ztratil také část svého charismatu. V některých situacích působil nedostatečně informovaně, utrpěla i jeho schopnost informace reflektovat.[72]

Svého zdravotního stavu si byl Stalin zřejmě vědom, a proto uvažoval o eventuálním nástupnictví. Střední generace ve vedení nesplňovala, jak se zdá, jeho představu. Pokusil se proto oslabit pozice Malenkova a Beriji, kteří získali za války uvnitř sovětského vedení značný vliv. Na jaře 1946 zbavil Malenkova vedoucí pozice ve stranickém aparátu na základě obvinění ze špatného řízení sovětského leteckého průmyslu, který podléhal Malenkovově kontrole.[73] Berijovi byla *de facto* odebrána kontrola nad ministerstvem bezpečnosti, kam Stalin v květnu 1946 dosadil svého člověka, náčelníka vojenské kontrarozvědky SMERŠ V. Abakumova, který se účastnil shromažďování materiálů kompromi-

---

Bor'ba za vlast'... In: *V.I.*, 1 (1995), s. 23–30. O stolních společnostech u Stalina viz ALLILUJEVA, S.: *Tol'ko odin god.* N. Y., Evanston 1969, s. 333–335; DJILAS, M.: *Razgovory*, s. 72–75.

71 Srv. NIKOLAJEVSKIJ: *K biografii Malenkova*, s. 208–224; BONWETSCH, B: Die „Leningrad-Affäre" 1949–1951: Politik und Verbrechen im Spätstalinismus. In: *Deutsche Studien*, 28 (1990), s. 308–313, podává přehled o postojích starší literatury. Tradiční stanovisko obsahuje již uvedená kniha Knightové *Berija*, s. 166–169. Pochybnosti o jeho správnosti vyvolávají některé údaje obsažené ve vzpomínkách Chruščova, zejména však líčení Jurie Žukova ve svazku *N. S. Chruščev (1894–1971)*, s. 136–145.

72 O Stalinově špatném zdravotním stavu se vědělo už v době postupimské konference. Stalinova dcera S. Allilujeva hovoří o tom, že v době po Postupimi (přesné časové určení není možné) Stalin „onemocněl a jeho nemoc byla dlouhá a měla těžký průběh. Projevilo se napětí a únava z válečných let a věk..." Neuvádí sice žádné určitější údaje o jeho zdravotním stavu, hovoří však o svých obtížích v komunikaci s ním v roce 1947. Stalin „zestárl, toužil po klidu, chvílemi nevěděl, co vlastně chce..." (ALLILUJEVA, S.: *Dvadcať pisem k drugu.* N. Y. 1981, s. 176–178.) Knightová v knize *Berija* se na s. 168 zmiňuje o záchvatech mrtvice koncem roku 1945 a posléze v roce 1947, neuvádí však pramen. Djilas hovoří o znatelném zhoršení stavu Stalina na přelomu let 1947–48 (*Jahre der Macht*, s. 175). O zhoršení Stalinova zdraví po válce hovoří také Chruščov (Memuary... In: *V.I.*, 12/1991, s. 62 n.) a P. Sudoplatov (*Razvedka i Kreml'*, s. 389), který s odvoláním na „pověsti" tvrdí, že Stalin prodělal po válce dvě mrtvice (1945 a 1949). MEDVEDEV, R.: *Oni okružali Stalina.* Benson Ver. 1984, s. 250, píše o tom, že Stalin byl od poloviny roku 1948 často nemocen a v roce 1949 utrpěl první záchvat mozkové mrtvice. Ani on však neuvádí pramen. Zveřejněná dokumentace o návštěvách ve Stalinově kremelském kabinetu (Posetiteli kremelskogo kabineta I. V. Stalina. In: *Istoričeskij archiv*, 5–6 (1996), s. 3–61) dokládá, že intenzita Stalinovy práce se po jeho zhruba tříměsíční dovolené v roce 1946 značně snížila. „Viditelně se zmenšil kruh osob, které Stalin přijímal... Úctyhodný věk vůdce [jak je nyní zjištěno, dožil se 18.12.1948 sedmdesáti let, za jeho života se udávalo datum narození 21.12.] se nezbytně promítl do jeho práceschopnosti" (s. 3). Stávalo se často, že po řadu dní nepřijímal žádné návštěvy ani nekonal porady. Jeho schůzky se členy sovětského vedení, pokud se za těchto přestávek konaly, se odehrávaly zřejmě na chatě v Kuncevu.

73 Někteří autoři uvádějí, že Stalin Malenkova odsunul mimo Moskvu do podřadné funkce. Deník návštěv u Stalina v roce 1946 tuto verzi nepotvrzuje. (*Istoričeskij archiv*, 4 (1996), s. 115–131.) Malenkov mohl působit mimo Moskvu přechodně, v době Stalinovy dovolené od září do prosince 1946.

tujících Malenkova.[74] Abakumov údajně „přestal respektovat členy politbyra a Berija ... se Abakumova obával jako ohně".[75] Výhrady měl Stalin zřejmě také vůči Ždanovovi, který po ukončení války přesídlil z Leningradu do Moskvy a od roku 1945 výrazně zasahoval do styků VKS(b) se zahraničními komunisty.[76] Preferoval proto skupinu mladších politiků, jejichž hlavními představiteli byli Nikolaj Vozněsenskij, Vasilij Kuzněcov a Alexej Kosygin. V úzkém kruhu je dokonce označoval za své nástupce. Vozněsenskij měl velký vliv na řízení vlády, zejména na řešení hospodářských otázek, Kuzněcov získal kontrolu nad správou kádrů ÚV VKS(b) a posléze (1947) na jistou dobu i nad bezpečností. Mezinárodní oddělení ÚV VKS(b) převzal Michail Suslov, který předtím působil v Litvě.[77]

Situace v politickém vedení se stala značně nepřehlednou, nastupující skupina mladších politiků neměla potřebné mocenské zkušenosti ani dostatečnou váhu. Rozhodující pozice nadále patřily představitelům střední a starší generace. Docházelo k bojům o pozice, v nichž přicházel ke slovu ideový purismus a ideologické pojetí politiky. Velkou roli hrála dravost Suslova, který usiloval nejen o kontrolu mezinárodního oddělení ÚV VKS(b), ale i dozor nad stranickou ideologií. Suslov – zřejmě se souhlasem Ždanova – vnášel do aparátu ÚV VKS(b) duch nesnášenlivosti a útočného antisemitismu, směřujícího k diskri-

---

74 ŽUKOV: Bor'ba za vlast'... In: *V.I.*, 1 (1995), s. 26 n. Viz také dopis Merkulova Chruščovovi z července 1953 (*Neizvestnaja Rossija*: XX. vek. Sv. 3. Moskva 1993, s. 72–75); dopis Beriji Malenkovovi z 1.7.1953 (*I.*, 4 (1994), s. 4–8) a materiály případu A. I. Šachurina a A. A. Novikova z května 1953 (*I.*, 4 (1993), s. 91–100). Tento případ podrobně popisuje P. Sudoplatov (*Razvedka i Kreml'*, s. 370–372, 380) a G. Kostyrčenko (*V plenu u krasnogo faraona*, s. 70–72). Podnět k obviněním proti vedoucím činitelům leteckého průmyslu vyšel údajně od Stalina, jistou roli v nich hrál i Stalinův syn Vasilij, vysoký důstojník letectva. Malenkovovi Stalin podle Chruščova vyčítal nesamostatnost, Beriji se prostě bál (*V.I.*, 12 (1991), s. 51). Vztah Beriji k orgánům státní bezpečnosti po roce 1946 je různými autory líčen odlišně, podobně je popisován také jeho vztah k Abakumovovi. Obecně se zřejmě dá doložit, že vliv Beriji na bezpečnostní orgány viditelně zeslábl a že sám Berija se od roku 1951 ocitl mezi osobami, které byly ohroženy represí (jde o tzv. migrelský případ v roce 1951). O postojích Beriji a Malenkova vůči Stalinovi si lze u Chruščova přečíst: „Berija projevoval v úzkém kruhu stále ostřeji neúctu vůči Stalinovi. Nejotevřenější hovory vedl s Malenkovem, ale stávalo se, že je vedl také v mé přítomnosti. Někdy se vyjadřoval o Stalinovi velmi urážlivě. Přiznávám, že mne to vyvádělo z míry. Takové výpady Beriji proti Stalinovi jsem pokládal za provokaci..." (*V.I.*, 1 (1992), s. 64).

75 Dopis Merkulova Chruščovovi z července 1953, viz *Neizvestnaja Rossija*, s. 73.

76 ŽUKOV: Bor'ba za vlast'... In: *V.I.*, 1 (1995), s. 25–33. Ždanov se nevyznačoval zvláštní vůlí a neměl u Stalina potřebnou váhu. Allilujeva líčí scénu, jak se Stalin, údajně na podzim 1947, hrubě a neomaleně rozkřikl na Ždanova pouze proto, že se tento odmlčel u stolu. Stalin přitom věděl, že Ždanov je vážně nemocen. O Ždanovově povaze Allilujeva, která byla provdaná za jeho syna Jurije, poznamenává: „Znala jsem Ždanova jako člověka bez vůle, s nemocným srdcem, vcelku příjemného a měkkého... Když to bylo potřebné, byl Ždanov pověřen hovořit o zahraniční politice, o dějinách filozofie, o mezinárodním dělnickém hnutí. Byl nakonec nenáviděn všemi jako výkonný adjutant a možný 'nástupce Stalina' ve straně. On sám však o tuto roli neusiloval a nejednou opakoval: 'Jen abych ho [mého otce] nepřežil...' Pro boj o moc mu chyběly ambice; sám by ji ochotně přenechal. Doma byl vždy pod pantoflem – sester, manželky." (ALLILUJEVA: *Tol'ko odin god*, s. 333, 360–361, překlad autora.) Pokud jde o Chruščova, byl mimo Moskvu a nepatřil k tehdejší vůdčí skupině. Bylo nicméně příznačné, že Stalin vyslal na Ukrajinu jako svého emisara Kaganoviče, který vystřídal Chruščova ve funkci ukrajinského generálního tajemníka VKS(b). Chruščovovi zůstala funkce ukrajinského předsedy Rady ministrů. Svou pozici Chuščov obnovil teprve ke konci 1947.

77 ŽUKOV ve svazku *N. S. Chruščev (1894–1971)*, s. 136, 141, 144–145; CHRUŠČEV: Memuary... In: *V.I.*, 11 (1991), s. 46. Srv. také pozn. 73.

minaci a represi Židů. Stalin tento antisemitismus přechodně na podzim 1946 zbrzdil, zřejmě z taktických ohledů na zahraničí,[78] nicméně i nadále otravoval atmosféru v sovětském vedení. To přispělo k ideovým kampaním na přelomu 1946–1947, namířeným proti uměleckým tvůrcům (Achmatovové, Zoščenkovi, Muradelimu). Motivy a okolnosti těchto kampaní nejsou ani dnes zcela zřejmé, podkopávaly však tehdejší vedení Správy propagandy ÚV VKS(b), jež nakonec padlo do rukou Suslova, který byl v květnu 1947 povýšen na tajemníka ÚV.[79]

Radikalismus se přenášel i do zahraniční politiky. Oddělení pro mezinárodní vztahy aparátu ÚV VKS(b), spravované Suslovem za dohledu Ždanova, preferovalo v zemích sovětské zájmové sféry podstatně rigorózněji kurs, než který realizovala státní politika usměrňovaná Stalinem. V rozhovorech s cizími návštěvníky se Stalin zmiňoval o názorových rozdílech v sovětském vedení, dnes však lze jen těžko zjistit, zda nešlo o pouhé taktizování.[80]

Stalinův zdravotní stav se koncem roku 1946, jak již bylo zmíněno, zřejmě zhoršil.[81] Stalin se objevoval na veřejnosti pouze zřídka. Příznačná byla skutečnost, že stranické vedení svolalo v únoru 1947 plénum ÚV VKS(b), jemuž předložilo návrh na konání 19. stranického sjezdu. Měl se sejít koncem roku 1947 nebo počátkem roku 1948 a schválit nový program a nové stanovy strany. Návrh přednášel Ždanov, upevnila se však hlavně pozice Molotova a Vozněsenského. Zřejmě se tehdy počítalo (přímá svědectví nejsou k dispozici) s eventualitou Stalinova odchodu z aktivní politiky. Sjezd se nakonec konal až v roce 1952, což neklamně svědčí o Stalinově postoji k původnímu rozhodnutí.[82]

---

78 KOSTYRČENKO: *V plenu u krasnogo faraona*, s. 62–65.

79 ŽUKOV ve svazku *N. S. Chruščev*, s. 141 n. V některých líčeních se zdůvodňuje verze o názorových diferencích mezi Ždanovem a Alexandrovem, tehdejším vedoucím zmíněné správy, který měl patřit k lidem dosazeným do funkce Malenkovem. Jiní naopak vidí v útoku proti zmíněné správě snahu dostat do obtížné situace právě Ždanova.

80 V rozhovoru s delegací britských labouristů dne 7.8.1946 (v líčení H. Laskiho se jedná o jeho tajnou schůzku se Stalinem, v seznamu Stalinových návštěvníků však zaznamenána není, zřejmě jde o následnou dramatizaci událostí autorem) hovoří např. o existenci rozdílných skupin ve vedení VKS(b). Sebe líčí jako stoupence spolupráce s Velkou Británií, která by měla směřovat proti imperialistické politice USA a proti „válečným štváčům" z Ameriky. Za hlavního oponenta označil Molotova, který podle Stalina zastával nekompromisní postoj jak vůči USA, tak i Velké Británii. Rovněž vystupoval ve prospěch konsolidace strategické situace, a to na základě rozdělení Německa. Molotov a jeho stoupenci byli proti spolupráci se sociálními demokraty a vyslovovali se ve prospěch radikální komunistické politiky. Bude-li v Anglii vyměněn Bevin ve funkci ministra zahraničí za jinou osobu, zasadí se on, tj. Stalin, o výměnu Molotova. (*Dějiny a současnost*, č. 9 (1968), s. 47 n.) Ačkoli návrhy na výměnu Bevina a Molotova jsou výrazem průhledné politické hry, snahu Stalina o sblížení s Anglií na úkor USA lze vyčíst i z jiných pramenů. Řada indicií svědčí o rozporech mezi Molotovem a Stalinem (viz následující text). Molotov byl podle řady svědectví jediným členem sovětského vedení, který se odvažoval otevřeně polemizovat se Stalinem. Stalinova polemika s odlišnými názory zaznívá i v jeho rozhovorech pro tisk – v rozhovoru s A. Werthem na podzim 1946 a na jaře 1947 s H. Stassenem.

81 Viz pozn. 65. DJILAS: *Jahre der Macht*, s. 175.

82 ŽUKOV ve svazku *N. S. Chruščev (1894–1971)*, s. 143. Zveřejněné údaje o návštěvnících Stalinova kabinetu v lednu a únoru 1947 svědčí o tom, že rozhodnutí o svolání sjezdu byla učiněna za Stalinovy přítomnosti. V tomto smyslu se běh událostí, jak jej v citované stati naznačuje Žukov, jeví jako nepřesný. Stalinův souhlas mohl být ovšem důsledkem jeho momentálního zdravotního stavu. To by vysvětlilo pozdější změnu postojů.

O těchto problémech ve vedení VKS(b) je třeba hovořit již proto, že počátek roku 1947 byl v sovětské zahraniční politice poznamenán velmi protichůdnými tendencemi: jednak zostřeným kursem komunistických stran proti občanským stranám v zemích „nové demokracie", ale i zmíněnou snahou udržet svazky se západními mocnostmi.[83] V květnu 1947 se však ohlásily nové komplikace. Ve Francii a posléze i v Itálii vystoupili komunisté z vlády. Pro SSSR příznivá konstelace mocenských sil v Evropě tím značně utrpěla, SSSR nemohl nadále spoléhat na jistou míru loajality ze strany Francie.

Těmito událostmi bylo sovětské vedení zaskočeno; svá rozhodnutí učinili francouzští komunisté bez konzultace s Moskvou. Křehká sovětská důvěra ve schopnosti zahraničních komunistů orientovat se v událostech a respektovat přitom sovětské zájmy silně utrpěla.[84] Sovětské vedení se zřejmě rozhodlo zavázat zahraniční komunisty informační a konzultační povinností. Realizaci těchto záměrů prosazovaly příslušné aparáty ÚV VKS(b), podléhající Suslovovi a Ždanovovi.[85]

Představitelé VKS(b) usilovali o svolání porady vybraných evropských komunistických stran. Ke svolání porady vybídl Stalin Gomułku, jehož postoj k tomuto podnětu byl skeptický. Vlastní příprava byla ovšem plně v rukou funkcionářů ÚV VKS(b), kteří posléze začali plánovat založení zvláštního komunistického Informačního byra, které zřejmě mělo zamezit „nekoordinovaným" krokům jednotlivých komunistických stran.[86]

Tento sovětský postup byl zřejmě podmíněn také tím, že přípravu porady záhy ovlivnil sovětský neúspěch při jednáních o Marshallově plánu v Paříži. Plán byl koncipován tak, aby byl pro sovětskou stranu pokud možno nepřijatelný; neodpovídal zejména sovětským představám o vlastním postavení jako velmoci. Protože však zájem SSSR na cizí hospodářské podpoře trval, vypravila se do Paříže sovětská delegace, která sondovala možnost dohody s Anglií a Francií a korektivů v plánu. Po změnách ve Francii se postoje Anglie a Francie ve vztahu k SSSR vyhrotily. Sovětská delegace opustila Paříž, aniž cokoli

---

83 ADIBEKOV: *Kominform i poslevojennaja Jevropa*, s. 24. Roku 1947 a počátkem roku 1948 není Stalinova role vždy zcela jasná. Nepodílí se přímo na korespondenci VKS(b) vyvolané odchodem francouzské komunistické strany (KSF) z vlády; v rozhovoru s Gomułkou v červnu 1947 zastupuje odlišný názor na schůzku v Szklarské Porębě, než jaký krátce na to koncipuje Ždanov (GIBIANSKIJ: Kak voznik Kominform, s. 138 n.). Molotov o sobě tvrdí, že navrhoval obě usnesení ÚV o Marshallově plánu, tj. usnesení o možné účasti, ale i neúčasti na něm (*Sto sorok*, s. 88), a Parrish v citované studii potvrzuje absenci dokumentů o Stalinově postoji k těmto rozhodnutím (Soviet Reaction..., s. 20, 22). Nicméně je známo, že Stalin tehdy tvrdě tlumočil sovětské stanovisko československé vládě. Djilas (*Razgovory*, s. 168 n.) referuje o překvapení Stalina nad doporučeními sovětského ministerstva zahraničí (Molotova) pro Balkán apod.

84 MURASCHKO a kol.: *Das Zentralkomitee*, s. 11–14; ADIBEKOV: *Kominform i poslevojennaja Jevropa*, s. 23; GIBIANSKIJ: Kak voznik Kominform, s. 138–142. Z tohoto kontextu je zřejmá příčina ostré Stalinovy reakce na přípravu jugoslávsko-bulharské smlouvy v létě 1947 stejně jako jeho pozdější reakce na Dimitrovův rozhovor o balkánské federaci počátkem roku 1948.

85 MURASCHKO a kol.: *Das Zentralkomitee*, s. 10–14; GIBIANSKIJ: Kak voznik Kominform, s. 141.

86 ADIBEKOV: *Kominform i poslevojennaja Jevropa*, s. 23; GIBIANSKIJ: Kak voznik Kominform, s. 138. Z materiálů ruského prezidentského archivu vyplývá, že se schůzka Stalina a Gomułky konala po vystoupení KSF z vlády. Vytvoření Informbyra se původně nepředpokládalo; tento návrh byl zřejmě reakcí na postoje komunistických stran k Marshallově plánu. To zčásti objasňuje tvrdost sovětských formulací v době, kdy o úplné roztržce se Západem nebylo v sovětském vedení ještě zřejmě definitivně rozhodnuto. Srv. FILITOV: Kak načinalas' „cholodnaja vojna", s. 64 n. Diskutabilní je ovšem Filitovova teze o iniciativě USA při rozpoutání „studené války".

pořídila, a sovětské vedení svým spojencům důrazně doporučilo, aby se na Marshallově plánu nepodíleli.[87]

Nezdar pařížských jednání znamenal pro Stalinovu politiku tvrdou ránu. Porážku utrpěla především jeho snaha zakotvit postavení SSSR jako uznávané světové velmoci a vytvořit pro SSSR příznivé levicové zázemí v Evropě. Sovětský svaz byl konfrontován se svou rychle postupující izolací ve světě a s nutností řešit vlastními silami enormní problémy hospodářské, sociální a kulturní výstavby. Utváření vlastního mocenského bloku na těchto základních skutečnostech v podstatě nic nezměnilo.

Výrazem porážky Stalinovy politiky byla revize tezí o spolupráci v rámci protihitlerovské koalice; nahradily je teze o dvou „táborech", vedených SSSR a USA. Komunistickým stranám se důrazně doporučovalo ukončit vládní spolupráci se socialisty a s představiteli občanských stran, kteří byli označeni za pomahače a agenturu „amerického imperialismu".[88]

Sovětské představy o připravované schůzce komunistických stran se změnily: už neměla zajistit jen „koordinaci" činnosti, ale měla prosadit obrat v politice.[89] Tento obrat byl doprovázen určitou zvláštností. Změněná mezinárodní situace měla za následek, že v komunistických stranách byli nyní preferováni ti, kteří přistupovali s nevolí ke spolupráci se širším spektrem demokratických sil, jak ji dříve doporučoval Stalin. Právě o tyto síly se opřeli pracovníci mezinárodního oddělení ÚV VKS(b), když připravovali setkání komunistických stran. Nikterak se při tom netajili se svými kritickými názory na „specifické cesty k socialismu". Obrat byl provázen snahou podrobit tvrdé kritice nebo odstranit z vedení ty činitele komunistických stran, kteří platili za reprezentanty dosavadního politického kursu.[90]

---

87 Viz ŽUKOV: Bor'ba za vlast'... In: *V.I.*, 1 (1995), s. 30 n.; NARINSKIJ: *NNI*, 2 (1993), s. 11–19. Podrobně zvláště PARRISH: Soviet Reaction... a již citovaný Povorot k konfrontacii; také ZUBOK – PLESHAKOV: *Inside the Kremlin's...*, s. 50 n.

88 Srv. Ždanovův referát na zasedání ve Szklarské Porebě. Úplný text viz *The Cominform*: Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949; viz také ADIBEKOV: *Kominform i poslevojennaja Jevropa*, s. 48–55; GIBIANSKIJ: Kak voznik Kominform, s. 146 n. Důležité se jeví dvě poznámky Gibianského: zaprvé, teze o „dvou táborech" byla do Ždanovova referátu zabudována dodatečně, zadruhé, sovětský tábor byl – v návaznosti na dřívější sovětskou politiku – označen jako tábor „demokratický" a „protiimperialistický". Srv. ŽDANOV, A.: *O mezinárodní situaci*: Zasedání devíti komunistických stran. O založení informační kanceláře komunistických stran v Bělehradě. Praha b. r., s. 3–50.

89 GIBIANSKIJ: Kak voznik Kominform, s. 138 n.; ADIBEKOV: *Kominform i poslevojennaja Jevropa*, s. 26–29. Gomułka v pozvánce z konce července uvedl jako cíl porady výměnu informací a zdůraznil, že se nejedná o žádný společný orgán dělnického hnutí (kromě časopisu). Návrh na projednání mezinárodní situace formuloval vedoucí oddělení mezinárodní politiky ÚV VKS(b) L. Baranov dne 15.8.1947.

90 MURASCHKO a kol.: *Das Zentralkomitee*, s. 11, 14; GIBIANSKIJ, L.: Kominform v dejstvii 1947–1948 gg.: Po archivnym dokumentam. In: *NNI*, 1 a 2 (1996). Gibianskij v této stati polemizuje s názorem G. Ra'anana (*International Policy Formation in the USSR*), že představitelé radikálního křídla v sovětské politice (Ždanov aj.) udržovali zvláštní styky s představiteli radikálních proudů v zahraničních komunistických stranách a s KSJ (*NNI*, 1 (1996), s. 169 n.). S touto polemikou lze souhlasit v tom, že se nejednalo o zakotvený skupinový vztah. Nicméně sám Gibianskij snáší přesvědčivé důkazy o tom, že mezinárodní oddělení ÚV VKS(b) hodnotilo až do března 1948 KSJ velmi příznivě, kdežto hodnocení dalších komunistických stran, např. PPR a KSČ, byla značně kritická. („Ve srovnání s hodnocením ... jiných zemí východní Evropy hodnocení Jugoslávie a politiky jejího

Na sovětské postoje působil zřejmě zápas členů předsednictva vlády a stranického aparátu o moc, doprovázený novou vlnou ideového purismu a nesnášenlivosti. Přitom není zcela zřejmé, jaká role připadla Stalinovi osobně.[91] Na jaře 1947 začal nový vzestup Malenkova, který se stal členem předsednictva vlády. Důvody, které vedly k jeho vzestupu, stejně jako důvody jeho předchozího pádu, nejsou dostatečně zřetelné.[92] V září 1947 se vedle Ždanova účastnil zakládající schůzky Informbyra v polské Szklarské Porębě, což jistě nelze pokládat za zcela samozřejmé.[93] Necelý rok na to znovu obsadil dřívější pozici v sovětském vedení – místo Stalinova zástupce.[94]

Zmiňuji se o tom, neboť se v této době dají v sovětském vedení vystopovat dvě tendence.[95] Jedna směřovala k obsáhlé kritice zahraničních komunistických stran, uvažovalo se dokonce o eventualitě zařadit na pořad schůzky v Szklarské Porębě zvláštní bod o vztazích zahraničních komunistických stran a VKS(b).[96] Ostré tóny pronikly do původního konceptu Ždanovova referátu vypracovaného pro tuto schůzku. Druhá tendence, za níž stál pravděpodobně Stalin, mírnila tento trend, omezovala ho na kritiku vládní politiky KS Francie a Itálie, snažila se nerozšiřovat sovětskou politickou agendu o případné další konflikty se zahraničními komunisty; míra samostatnosti komunistických stran zůstávala stále vysoká a podobné počínání nebylo bez rizika.[97] V archivu proto také zůstaly četné kritiky komunistů Polska, ČSR, Maďarska a dalších zemí, vypracované oddělením mezi-

---

vedení bylo velmi pozitivní." Tamtéž, s. 167.)

91 ŽUKOV: Bor'ba za vlast'... In: *V.I.*, 1 (1995), s. 29–31. Stalinova osobní účast na mnoha událostech roku 1947 je sice doložena, otázkou však zůstává míra této účasti, jakož i jeho systematický podíl na denní politice. Proto zasluhují pozornost údaje, které hovoří o Molotovovi jako druhém muži SSSR v roce 1947 a o jeho vlivu na události. Srv. pozn. 83.

92 Pád Malenkova je v literatuře, jak již bylo zmíněno, zpravidla připisován aktivitám Ždanova. Věrohodnější je však iniciativa Stalina. Zásluha na návratu Malenkova se přisuzuje Berijovi. Pravděpodobnější opět je, že se tak stalo na popud Stalina. Malenkov nebyl Stalinem diskvalifikován pro vedoucí funkci žádným neodčinitelným politickým obviněním; Stalinovi šlo zřejmě především o podlomení specifické váhy seskupení Malenkov–Berija. Proto mohl v jiné situaci opětně sáhnout k službám Malenkova. I v tomto případě však byly personální změny doprovázeny kádrovým pohybem na dalších úrovních stranického a státního aparátu. Obsazování funkcí mělo klanový charakter, byli do nich dosazováni „vlastní" lidé.

93 ADIBEKOV: *Kominform i poslevojennaja Jevropa*, s. 36. Ačkoli Malenkov v této době nepůsobil jako tajemník ÚV, byl pověřen přednesením referátu o činnosti ÚV VKS(b). Ždanov, jenž byl tajemníkem ÚV, referoval o mezinárodní situaci.

94 ŽUKOV: Bor'ba za vlast'... In: *V.I.*, 1 (1995), s. 31. Malenkov převzal vedle funkce v předsednictvu vlády také funkci tajemníka ÚV. Současně došlo k oslabení vlivu Molotova a Ždanova, dřívějších hlavních představitelů konkurenčních mocenských struktur.

95 K zmíněnému pojetí se kloní také příspěvky A. di Biagio a G. Procacciho ve svazku *The Cominform*: Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949. Hlavním oponentem je L. Gibianskij. Popírá existenci různých tendencí či názorových proudů ve vedení KSSS.

96 ADIBEKOV: *Kominform i poslevojennaja Jevropa*, s. 27, 32 n.; MURASCHKO a kol.: *Das Zentralkomitee*, s. 14–18.

97 MURASCHKO a kol.: *Das Zentralkomitee*, s. 19 n.; GIBIANSKIJ: Kak voznik Kominform, s. 147 n. V původním textu mířila kritika nejen proti KSF a KSI, ale také proti KSČ, KS Švédska a KSJ. Kritika na adresu KSJ byla zřejmě odrazem předchozí Stalinovy kritiky (viz pozn. 83). Ve Ždanovově referátu, pravděpodobně na popud Stalina, byla ponechána pouze kritika KSF a KSI. Ani tato kritika však nebyla publikována v autentickém znění, a nebyla dokonce zařazena ani do „přísně tajného" interního protokolu z porady. Právě tyto vynechané partie a škrty svědčí o rozdílných postojích.

národní politiky ÚV VKS(b) v mezidobí od srpna 1947 do jara 1948.[98] Ostatně byly – pokud jde o Polsko, ČSR a Maďarsko – bezpředmětné, neboť jejich komunistické strany již akceptovaly usnesení ze Szklarské Poręby a tím zlikvidovaly bázi pro vlastní, „specifickou" politiku. Roztržka s KS Jugoslávie na jaře 1948, kterou zmíněné oddělení až do března 1948 hodnotilo vcelku příznivě, měla jiné důvody. Rezultovalo v ní nahromaděné oboustranné napětí, které vzniklo následkem samostatnosti stanovisek KSJ a Tita.[99] Z funkce byl odstraněn Gomułka, který se zdráhal podpořit sovětské stanovisko k roztržce s Jugoslávií a který byl terčem výtek představitelů levého křídla PPR.[100]

V létě 1948 bylo selhání Stalinovy poválečné politiky zcela zřejmé. Vztahy SSSR se západními velmocemi se prudce vyhrotily, „studená válka" se stala skutečností. Opatrnost ztrácela v sovětské politice dřívější význam. V zemích sovětské zájmové sféry byla v proudu opatření, která směřovala k úplné eliminaci zbytků politické plurality a dřívějších kontaktů se Západem; pro SSSR ztratily svůj funkční význam, ze Stalinova hlediska byly pouhým zdrojem západních vlivů.

Stalin se postupně z mezinárodní politiky stáhl. Nevíme přesně, co mu dovoloval zdravotní stav; jeho stárnutí totiž rychle postupovalo. Zmenšila se jeho schopnost systematické řídicí práce, silně vzrostla hrubost, nedůvěřivost, kapricioznost.[101] Porážku musel někdo zaplatit. V létě 1948 se zhroutila mocenská pozice Molotova[102] a Ždanova; Ždanova údajně zachránila před osobní pohromou pouze smrt.[103] Tři roky po válce, v níž zahynuly miliony Židů, byla v SSSR rozpoutána prudká antisemitská kampaň, namířená proti „kosmopolitismu",[104] která zároveň posloužila jako rouška pro další kroky. Ze svých

98 GIBIANSKIJ: Kominform v dejstvii... In: *NNI* 1 (1996), s. 162. Ostře kritická hodnocení PPR, KSČ a KS Maďarska byla tímto oddělením připravena v březnu 1948 v souvislosti s konfliktem mezi VKS(b) a KSJ.

99 Bezprostředním podnětem ke konfliktu byl zpravodajsky získaný soukromý záznam jednání užšího jugoslávského vedení ze dne 1.3.1948, který byl předán sovětskému vedení. Obsahoval velmi tvrdé charakteristiky sovětské politiky. Zneklidnění Sovětů zesilovala skutečnost, že vedoucí představitelé řady komunistických stran původně nepokládali za potřebné vyjádřit se k výměně dopisů mezi VKS(b) a KSJ. Některé samostatné aktivity KSJ (např. v Řecku či Rakousku) přitom vyvolávaly nebezpečí dalšího vyhrocení vztahů mezi SSSR a západními mocnostmi (GIBIANSKIJ: Kominform v dejstvii... In: *NNI*, 2 (1996), s. 161, 164 n.). Interpretace roztržky mezi SSSR a Jugoslávií, jak ji – v souladu s nedávným stavem literatury – podává J. Pelikán (PELIKÁN, J. – TEJCHMAN, M.: *Dějiny Jugoslávie (1918–1991)*. Praha 1996, s. 39–40), je proto neúplná.

100 ABIDEKOV: *Kominform i poslevojennaja Jevropa*, s. 96–99. Stalin se původně pokusil přimět Gomułku k setrvání v užším vedení PPR.

101 Srv. CHRUŠČEV: Memuary... In: *V.I.*, 12 (1991), s. 52 n., 63. Chruščov cituje Stalina: „Jsem ztracen. Nevěřím nikomu. Nevěřím ani sobě" (1951). Shodný Stalinův výrok zaznamenal i maršál Žukov, datoval ho však rokem 1947. Srv. SPAHR: *Žukov*, s. 162.

102 Molotovovi bylo odebráno řízení předsednictva vlády pod záminkou, aby se údajně plně soustředil na řízení zahraniční politiky. ŽUKOV: Bor'ba za vlast'... In: *V.I.*, 1 (1995), s. 33.

103 *Tamtéž.* Zveřejněné dopisy L. Timašuka v časopise *Istočnik*, 1 (1997), s. 3–16, obsahují indicie, podle kterých byl Ždanov skutečně nesprávně léčen s následkem smrti.

104 Podle Chruščova (Memuary... In: *V.I.*, 11 (1991), s. 60 n.) se Stalin údajně obával, že „sionisté" plánují odtržení Krymu. Po válce se v kruhu židovské komunistické inteligence zvažoval starý plán na vytvoření židovské autonomní republiky, resp. oblasti na Krymu. V tomto smyslu byl osloven Molotov a jeho prostřednictvím i Stalin. Odmítavá reakce se dostavila teprve po čase. Stalinův postoj byl zřejmě ovlivněn zklamáním, že se sovětské politice nepodařilo získat dominantní vliv v Izraeli, jehož vznik podpořila. Zveřejněný protokol procesu proti „židovskému protifašistickému výboru" (*Nepravednyj*

funkcí byli počátkem roku 1949 odstraněni a posléze zatčeni příslušníci mladší skupiny ve vedení VKS(b) Vozněsenskij, Kuzněcov, Rodionov a jiní. Zanedlouho všichni skončili na popravišti.[105] Sesazeni byli Molotov a Mikojan, odpovědní za státní zahraniční politiku. Hněv se snesl také na hlavy dalších příslušníků „staré gardy".[106] Obrátil se však i proti komunistům z jiných stran; napříště se mělo předcházet situacím, které by mohly vyústit v rozchod se SSSR, jako se to stalo v Jugoslávii.

Stalin vyhrotil napětí do krajnosti; úměrně tomu vzrostla i jeho podezřívavost a „špionomanie". Postrádal však prostředky a sílu, aby mohl porážku své politiky odčinit. Chtěl bych přitom zdůraznit právě slovo porážka. To, co následovalo po roce 1948, nebylo pouhým „rozvinutím" prvků předchozí politiky. Stalinova politická koncepce v podstatných bodech selhala. Příznivá pozice Sovětského svazu z poválečné doby byla zmařena, nenabízela se však žádná koncepce, která by ze Stalinova hlediska vytvořila pro SSSR srovnatelné šance.[107]

---

sud: Poslednij stalinskij rasstrel. Red.: V. P. Naumov, Moskva 1994) potvrzuje nesmyslnost takového obvinění. Podrobně viz. KOSTYRČENKO: *V plenu u krasnogo faraona*.

105 Důvodem obvinění byla zřejmě jejich snaha získat větší kompetence pro RSFSR a vytvořit z Leningradu druhé hlavní město Ruska. Stalinovi se to mohlo jevit jako pokus o zmenšení jeho moci. Verze Chruščova o tom, že zatčení „leningradské skupiny" bylo dílem Malenkova a Beriji, je prozatím doložena pouze na úrovni indicií. Případ vyfabrikoval V. Abakumov. Malenkov svou účast na „leningradském případu" kategoricky popíral. Kuzněcov byl však zatčen při odchodu z jeho pracovny; Malenkov musel o chystaném zatčení vědět (*I.A.*, 3 (1993), s. 25 n.).

106 Bezprostřední záminku k odstranění Molotova poskytlo zřejmě zatčení jeho manželky P. Žemčužinové, která se stala obětí antisemitské kampaně. (Viz ADIBEKOV: *Kominform i poslevojennaja Jevropa*, s. 19.) Stalin byl údajně přesvědčen, že jako Židovka byla spojena „se sionisty a slídila za Molotovem" (ALLILUJEVA: *Tol'ko odin god*, s. 352).

107 Pokládám za přehnanou Wannerovu tezi (K otázce hodnocení sovětského a amerického válečného úsilí..., s. 123), že Stalina vedly obavy z vojenského ohrožení. Původně tyto obavy neměl (srv. pozn. 47), vyvinuly se u něj později, když se stala zřejmou role NSR v západním vojenském plánování. V roce 1951 uvažoval o eventualitě preventivního úderu proti Západu a o vojenském rozhodnutí na evropské pevnině dříve, než budou znovuvyzbrojeny armády západních států a stoupne koncentrace atomových zbraní.

Promarněné příležitosti po Stalinově smrti?

Vojtěch Mastný

Mezi začátkem studené války a jejím koncem, který přišel mimo očekávání jejích protagonistů, uběhlo více než čtyřicet let. Tato skutečnost propůjčuje jistou naléhavost otázce, zda nemohla být ukončena dříve – jen kdyby se k takovému vážně míněnému pokusu její aktéři odhodlali. Z těch fází studené války, o nichž má smysl uvažovat, že mohly přinést ukončení konfrontace, se jeví jako zvláště vhodná doba po smrti toho, kdo vedl Sovětský svaz tehdy, když studená válka vznikla – Stalina. A to tím spíše, že ve stejné době se na americké straně ujala moci administrativa, jež za svůj cíl prohlašovala zásadní změnu nekompetentního vedení studené války, ze kterého vinila své předchůdce.

Každá odpověď na otázku, zda byly v roce 1953 promarněny příležitosti ke sblížení, bude nutně neprůkazná; je nicméně důležité stanovit, proč k takovému sblížení nedošlo. Zabránily urovnání už cíle stanovené jednotlivými vládami, anebo prostředky, jimiž jich mělo být dosaženo? Byly vytyčeny alternativní politické linie, ale nebyly realizovány? A když, tak proč?

Jelikož nové vedení v Kremlu bylo na rozdíl od Stalinovy doby kolektivní, vznikaly tu možnosti vnitřních rozporů, jež dříve neexistovaly. To umožňuje analyzovat různé varianty výběru alternativních politických strategií zastávaných jednotlivci či skupinami nejen na Západě, ale také na sovětské straně. Otázka alternativ fascinuje především s ohledem na rozpory uvnitř vládnoucí skupiny, jež nakonec vyšly najevo po Berijově pádu. Tyto rozpory, o jejichž podstatě jsou rozdílné názory, opravňují věnovat více pozornosti rozhodovacím procesům na sovětské straně než na Západě, kde byly motivy i výsledky dostatečně objasněny na základě archivních pramenů.

***

Malenkovovo veřejné prohlášení z 15. března 1953, v němž deklaroval, že jeho země nemá s žádnou jinou zemí spor, který „by nemohl být vyřešen mírovými prostředky na základě vzájemné shody", bylo dlouho oprávněně považováno za signál o novém nasměrování sovětské zahraniční politiky.[1] Především byla hledána souvislost mezi tímto

1 Malenkovův projev z 15.3.1953 vyšel in: *Documents on International Affairs 1953*. Vyd. Denise Folliot. Londýn 1956, s. 12 n.

prohlášením a příměřím v Koreji, jež bylo uzavřeno se sovětskou pomocí o čtyři měsíce později. Ze sovětských archivních dokumentů dnes víme, že zásadní rozhodnutí skončit válku, jejíž rozpoutání Stalin schválil a kterou nechtěl pomoci ukončit, tajně přijali jeho následovníci jakožto vrcholnou zahraničněpolitickou prioritu tři dny po Malenkovově projevu.[2] Přitom neměli na zřeteli ani tak vztahy se Západem, ale s Čínou. Jejich zásadní význam potvrdili jmenováním nového velvyslance v Pekingu už 5. března, kdy Stalin ještě nebyl po smrti.[3]

Molotovovo prohlášení z 2. dubna, které kladlo důraz na potřebu uzavřít příměří v Koreji, mohlo být chápáno, spolu s jinými signály, jako příznak toho, že sovětská mírová ofenziva je v běhu.[4] Churchill hodlal vyzkoušet předpokládanou ochotu Moskvy nejen ukončit válku v Koreji, ale také zmírnit napětí v Evropě, na nejvyšší úrovni.[5] Měl přemrštěné představy o své schopnosti navázat bližší vztahy se sovětskými představiteli na neformální schůzce a přimět je k významným ústupkům – jako kdyby zkušenosti s tímto stylem přímé diplomacie z druhé světové války dostatečně neodrazovaly. Nová republikánská vláda ve Washingtonu byla skeptičtější. Podle Dullese nebyly sovětské signály „nijak zvlášť povzbudivé"[6] a Eisenhower považoval volání po summitu za předčasné, dokud nepřijdou konkrétní důkazy sovětské dobré vůle.

Potvrzení Molotova, dlouholetého vykonavatele Stalinovy zahraniční politiky, ve funkci ministra zahraničí bylo spíše příznakem kontinuity, nikoli změny, a nevěstilo, že by takové požadované důkazy mohly přijít. Když Molotov později mluvil za zavřenými dveřmi na jednání ústředního výboru strany o západních spekulacích, zda by mohla začít nová éra, sám retrospektivně charakterizoval „takzvanou mírovou iniciativu" své vlády jako pouhou lest, jejímž cílem bylo zasít „zmatek do řad našich agresivních nepřátel".[7] Chruščov píše, že ani on sám, ani jeho kolegové nepovažovali Churchillovu nabídku summitu za nic jiného než za lstivý pokus Západu, jak z nich „vyždímat nějaké ústupky", dříve než „získají pevnou půdu pod nohama".[8]

Jako alternativu k setkání na nejvyšší úrovni prosazoval prezidentův poradce C. D. Jackson plán na svolání konference ministrů zahraničí s cílem – jak se Chruščov správně domníval – vymoci od Rusů díky jejich momentální slabosti zásadní ústupky. Státní department však tento plán odmítl s odůvodněním, že by mohl uspět, a tím způsobit ztrátu i jen vlažné podpory Západoevropanů projektu Evropského obranného společenství (EOS).[9]

---

2 *Archiv Prezidenta Rossijskoj federacii* (dále *APRF*), 3/65/830/60-71, Rozhodnutí Rady ministrů z 19.3.1953.

3 Protokol sovmestnogo zasedanija plenuma CK KPSS, Soveta Ministrov SSSR i Prezidiuma Verchovnogo Soveta SSSR. In: *Istočnik*, č. 4 (1994), s. 107–111.

4 *APRF*, 3/65/830/60-71 a 106-12, Rozhodnutí Rady ministrů z 19.3.1953 a návrh Molotovova prohlášení z 30.3.1953.

5 YOUNG, John W.: Cold War and Détente with Moscow. In: *The Foreign Policy of the Churchill Peacetime Administration, 1951–1955*. Vyd. John W. Young. Leicester 1988, s. 55–80.

6 Cituje YURECHKO, John: The Day Stalin Died: American Plans for Exploiting the Soviet Succession Crisis of 1953. In: *Journal of Strategic Studies*, roč. 3, č. 1 (1980), s. 44–73; s. 67.

7 Delo Berija (Plenum CK KPSS, ijul' 1953 goda: stenografičeskij otčet). In: *Izvestija CK KPSS*, leden 1991, s. 139–214, citováno ze s. 171.

8 *Khrushchev Remembers*: The Last Testament. Boston 1974, s. 362.

9 Walt W. Rostow: Notes on the Origin of the President's Speech of April 16, 1953, May 11, 1953. In: *Foreign Relations of the United States* (*FRUS*), 1952–1954, sv. 8. Washington 1988, s. 1173–1183.

Způsob, jakým USA vnímaly sovětskou vojenskou hrozbu – a právě jí měl projekt EOS čelit –, vylučoval politické smlouvání s Moskvou.

Dlouho odkládaný Eisenhowerův projev *Chance for Peace*, pronesený 16. dubna, sestával z vágního kázání a špatně vybraných požadavků a byl vším možným, jen ne pozvánkou k vyjednávání. Na jedné straně se pokoušel lákat sovětské předáky k tomu, aby společně se Západem zastavili závody ve zbrojení a místo toho vypověděli „válku nového druhu krutým silám bídy a nouze" všude na světě – myšlenka, jež jim musela připadat jako špatný vtip.[10] Na druhé straně po nich Eisenhower požadoval, aby jako důkaz dobré vůle učinili určité kroky – ukončili válku v Koreji, podepsali státní smlouvu s Rakouskem, propustili zbylé německé válečné zajatce – ale právě tyto konkrétní kroky jen těžko mohly být oním požadovaným důkazem.

Na rozdíl od války v Koreji, kterou se sovětští vůdci rozhodli skončit již dříve na základě vlastního rozhodnutí, záviselo splnění ostatních požadavků na jejich přesvědčení, že takové kroky budou sloužit více sovětským zájmům než zájmům Západu. Za stávajících okolností tomu tak ovšem mohlo být jen stěží; na tyto požadavky tudíž reagovali až o dva roky později, kdy se již okolnosti zásadně změnily. Přesto však mohlo být zcela bezpříkladné doslovné zveřejnění prezidentova projevu v sovětském tisku 25. dubna chápáno jako signál snahy o uvolnění.[11]

Taková snaha je připisována Malenkovovi, odpor vůči ní Molotovovi. To ovšem znamená promítat pozdější rozpory tohoto druhu mezi nimi zpět do doby, kdy nic takového není spolehlivě dokumentováno. Ať byly názorové rozdíly mezi sovětskými oligarchy jakékoli, byly zastíněny jejich společnou snahou udržet moc, a k tomu bylo třeba uchovat a manifestovat vzájemnou jednotu. V zahraničních záležitostech svěřili vůdčí roli zkušenému Molotovovi; odpovědnost za otázky vnitřní bezpečnosti ponechali v rukou Beriji. Jelikož si nebyli jisti svou schopností řídit kolektivně systém, který Stalin ušil na míru sobě a svému individuálnímu rozhodování, nemohli si dovolit vypadat smířlivě vůči protivníkům, jež vnímali jako neúprosné nepřátele.

Eisenhowerův projev neučinil kremelské vládce náchylnější ke kompromisu, dokonce – kvůli jejich přehnané snaze nepůsobit za žádnou cenu dojmem slabosti – spíše naopak. Interní sovětské hodnocení posoudilo jeho řeč spíše jako „popudlivou a provokativní", než aby ji shledalo hodnou seriózní odpovědi.[12] O dva dny později následoval Dullesův veřejný požadavek, aby se Sovětský svaz vzdal nadvlády nad východní Evropou[13] – tedy aby ve skutečnosti kapituloval. Moskva z toho získala dojem – mimochodem správný –, že americká administrativa není ochotna vyjednávat, což ovšem sovětskou neochotu k vyjednávání pouze posílilo. Ani na jedné, ani na druhé straně nebyl prostě dostatek důvěry. A tak se sice teoreticky zdálo, že by mohlo dojít k zásadnímu průlomu, prakticky byl však nemožný.

---

10 ROSTOW, Walt W.: *Europe after Stalin*: Eisenhower's Three Decisions of March 11, 1953. Austin 1982, s. 113–122.

11 RICHTER, James: *Action and Reaction in Soviet Foreign Policy*. Neuveřejněná Ph.D. disertace. University of California at Berkeley 1989, s. 53 n.

12 ZUBOK, Vladislav M.: Soviet Intelligence and the Cold War: The 'Small' Committee of Information, 1952–1953. In: *Diplomatic History*, roč. 19, (1995) s. 453–472; s. 460 n.

13 Dullesův projev z 18.4.1953 viz ROSTOW, W. W.: *Europe after Stalin*, s. 122–131.

Jakmile Stalinovi následovníci nastoupili cestu k ukončení konfliktu na Dálném východě, soustředili se na oblast tradičně prioritního sovětského zájmu – na Evropu. Zde vyžadoval jejich bezodkladnou pozornost Balkánský pakt, který hrozil přerůst ve vojenskou alianci přidruženou k NATO. V dubnu pozval Molotov neočekávaně k rozhovoru jugoslávského velvyslance Dragoje Djuriče, načež obě vlády urovnaly vzájemné spory natolik, že mohly být obnoveny normální diplomatické vztahy.[14]

Ústřednímu výboru později Molotov otevřeně vysvětlil své počínání: „Protože se ukázalo nemožným vyřešit určitý konkrétní problém (Jugoslávie) čelním útokem, bylo nutné uchýlit se k jiným metodám. Bylo rozhodnuto navázat s Jugoslávií vztahy stejného druhu jako s jinými buržoazními státy svázanými s agresivním Severoatlantickým paktem."[15] V rámci námluv směřujících k dalším dvěma členům nepříliš pevného balkánského seskupení se Moskva zřekla územních nároků, jež Stalin v roce 1945 bezdůvodně vznesl vůči Turecku, a obnovila diplomatické styky také s Řeckem.[16] Poté co ze sovětské iniciativy začala tajná jednání v Bulharsku, bylo dosaženo obnovení diplomatických styků i v případě Izraele, čímž byla odčiněna roztržka, kterou si Stalin zbytečně vynutil na vrcholu své antisemitské kampaně půl roku předtím.[17] Z diktátorových nejzřejmějších chyb, za něž musel Sovětský svaz platit, se tak jeho následovníci pokoušeli napravit aspoň některé. Nenastoupili radikálně nový kurs – jejich strategie revize předchozí politiky znamenala spíše dočasné stažení, jež mělo umožnit nový, úspěšnější výpad.

Na základě předpokladu, že nedávná ratifikace smlouvy o EOS Bonnem způsobila „vážné neshody" mezi Washingtonem a jeho evropskými spojenci, připravili Molotovovi podřízení na ministerstvu zahraničí nový návrh řešení německé otázky, o němž věřili, že jej Západ jen stěží bude moci odmítnout.[18] Tento návrh byl nový tím, že předpokládal utvoření prozatímní vlády pro celou zemi a následné volby, které by vedly k utvoření řádné vlády. Až do té doby by úřadovaly vlády, jež byly dosud u moci v obou částech Německa. Vše mělo být završeno svoláním konference čtyř mocností, o níž autoři plánu předpokládali, že se sejde už v červnu a uzavře s Německem mírovou smlouvu, která znemožní členství Německa jak v EOS, tak i v NATO.

Tento plán ukazoval, že se Molotov podobně jako Churchill oddával iluzím o své schopnosti přimět druhou stranu k vyjednávání, ačkoli jím očekávané výsledky takto započatého jednání byly zcela odlišné od očekávání Západu a rozhodně s očekáváním Západu neslučitelné. Jakožto úsilí přemluvit západní mocnosti, aby spolupracovaly při řešení německé otázky podle sovětských představ, byl Molotovův plán stěží něčím více než snahou znovu ohřát bezvýsledný Stalinův pokus dosáhnout téhož známou nótou z 20. března 1952, jež navrhovala sjednocené a neutrální Německo, kde by měl Sovětský svaz rozhodující vliv.

---

14 IATRIDES, John O.: *Balkan Triangle*: Birth and Decline of an Alliance across Ideological Boundaries. Haag 1968, s. 114 n.

15 Delo Berija, s. 164.

16 VALI, Ferenc: *Bridge across the Bosporus*: The Foreign Policy of Turkey. Baltimore 1971, s. 174 n.

17 KRAMMER, Arnold: *The Forgotten Friendship*: Israel and the Soviet Bloc, 1947–53. Urbana 1974, s. 196.

18 *Archiv vnešnej politiki Rossijskoj federacii* (dále *AVPRF*), 082/1953/41/19/112 sv. 2/271, s. 2–12, Predloženija po germanskomu voprosu Malika i Puškina z 24.4.1953, citát ze s. 5.

Návrh sovětského ministra zahraničí byl odložen stranou, když Churchill v odpovědi na to, co omylem pokládal za povzbudivou reakci Moskvy na Eisenhowerův projev, přebil stávající sovětskou iniciativu vlastním návrhem na konferenci velmocí.[19] S důrazem na to, že bezpečnostní zájmy velmocí nejsou v protikladu, nastínil možné urovnání podle vzoru locarnského paktu z roku 1925, který měl poskytnout mezinárodní záruky sousedům Německa a zabránit každé budoucí německé agresi. Vlažná sovětská odpověď Brity zklamala.[20] I když nebyla nikdy nadšena Locarnem – kterému se ostatně v minulosti nepodařilo odradit Německo od agrese – vítala Moskva myšlenku vzájemné bezpečnosti. Jinak ovšem pouze opakovala své obvyklé volání po urychleném řešení německé otázky, aniž by přidala cokoli nového o tom, jak takového řešení dosáhnout.

* * *

Prosazování uvolnění ve vnějších vztazích a liberalizace vnitřních poměrů bývá nejčastěji přisuzováno nejodpornějšímu členovi kremelského týmu – Berijovi.[21] Jako ten, kdo ovládal obrovský bezpečnostní aparát Sovětského svazu, disponoval skutečně mimořádnými možnostmi užít jej pro dobré či špatné cíle. Avšak jako člověk, který strávil značnou část svého života v roli administrátora Stalinova režimu teroru, neprokázal žádné kvality politika, a už vůbec ne státníka. Byl asi jednou z nejméně kvalifikovaných osobností, jíž kdy byla dějinami dána příležitost, aby je spoluvytvářel.

Roztroušené střípky dokladů o Berijových zásazích do zahraniční politiky během méně než čtyř měsíců jeho vzestupu po Stalinově smrti netvoří pevnou základnu pro posouzení, co vlastně chtěl a dělal. Většina takových dokladů pochází od jeho nepřátel a až z doby po jeho zatčení, kdy se snažili zpětně ospravedlnit svou akci proti němu obžalobou z rozmanitých zločinů. Většina z nich se přitom týkala skutečného či zamýšleného zneužití moci spíše ve vnitřních než zahraničních záležitostech. Jeho údajná angažovanost v zahraničí sestává ze směsice jednotlivých příhod, jejichž skutková podstata byla pravděpodobně zveličena a deformována tak, aby posloužila záměrům jeho žalobců.

Berijovi nepřátelé ho líčili jako amatérského spiklence. Podle jejich výkladu, když se Berija svěřil Malenkovovi s názorem, že nedávná normalizace vztahů s Jugoslávií na vládní úrovni by měla být rozšířena i na spolupráci tajných služeb, dostalo se mu na tak ožehavý nápad jen vlažné odpovědi. Přesto připravil na vlastní vrub svému protějšku v Bělehradě Rankovičovi poselství s návrhem na utajené setkání s Titem a pokusil se zbytek vedení udržet v nevědomosti o chystaném kousku.[22] Při svévolných zásazích do řízení zahraniční politiky tak Berija ukázal, že je schopen chápat politiku především jako zákulisní intriky.

---

19 YOUNG, John W.: Churchill, the Russians and the Western Alliance: The Three-Power Conference in Bermuda, December 1953. In: *English Historical Review*, roč. 101, (1986), s. 889–912; s. 893.

20 ROBERTS, Frank: Stalin, Chruščev i berlinskije krizisy. In: *Meždunarodnaja žizn'*, č. 10 (1991), s. 130–143; s. 138; ZUBOK, V. M.: Soviet Intelligence, s. 469.

21 KNIGHT, Amy: *Beria – Stalin's First Lieutenant*. Princeton 1993, s. 183-191 (česky: *Berija – Stalinův první pobočník*. Litvínov 1995, s. 214–226).

22 Delo Berija, s. 143; SUDOPLATOV, Pavel – SUDOPLATOV, Anatoly: *Special Tasks*: The Memoirs of an Unwanted Witness – A Soviet Spymaster. Boston 1994, s. 367.

Zatímco byl ještě na vzestupu, učinil se Berija zranitelným akcemi, které – ať už je skutečně provedl či z nich byl jen podezříván – by musely být pro zbytek vedení nanejvýš alarmující, kdyby byly dovedeny do konce. Chruščov na ně opakovaně narážel, když užíval slovo „dobrodruh" (*avantjurist*) jako výraz, který nejvhodněji charakterizuje to, co bylo na Berijovi špatného. Vedle toho, že povolal zpět do Moskvy bez jakéhokoli srozumitelného důvodu většinu svých agentů z Německa, říkalo se, že shromažďoval materiály o sovětských branných silách, zvláště o loďstvu.[23]

Podle upravených pamětí agenta sovětských tajných služeb Anatolije Sudoplatova, autora ne vždy věrohodného, ale dobře informovaného, jednal Berija v intencích Stalinových záměrů posílit schopnost Sovětského svazu provádět sabotáže a podvratné akce v zahraničí a zároveň se pokoušel zvýšit připravenost ozbrojených sil k preventivním úderům proti západním cílům. Někdy v květnu zašel Berija údajně až tak daleko, že podrobil zkoušce obranný systém Severoatlantické aliance, když vyslal špionážní letoun k průzkumu jejích vojenských zařízení v severní Evropě.[24] Měl-li skutečně sklony k tak riskantním experimentům, byly obavy jeho soudruhů oprávněné. Totéž je možné říci, jestliže chovali podezření – jak tvrdili – že chtěl sám rozhodnout o tajném uskutečnění zkoušky první sovětské vodíkové bomby.[25]

Na červencovém zasedání Ústředního výboru KSSS, svolaném, aby bylo jeho členům vysvětleno Berijovo zatčení, naznačoval Chruščov, že Berija, „čert ví, byl možná i úkolován cizími zpravodajskými službami".[26] I když se to zdá absurdní, nebyl by první osobou svého druhu, která by chovala přehnané mínění o vlastní vhodnosti pro roli vyjednavače se Západem; totéž platilo o stejně málo přijatelném Hitlerově šéfovi bezpečnostních služeb Heinrichu Himmlerovi, když navázal v posledních dnech druhé světové války styk se Spojenci s nabídkou vyjednávání. Ze strany Západu se ovšem dodnes neobjevilo jakékoli potvrzení eventuálních Berijových sbližovacích pokusů – snad s výjimkou dokumentu, původem údajně ze Stalinovy kanceláře, jenž dokazoval, že Sovětský svaz byl zapleten do vyvolání války v Koreji. Americká zpravodajská služba obdržela tento dokument právě ve správný čas – v dubnu 1953. Není ovšem známo, že by následoval jakýkoli pokus o pokračování.[27]

Kdyby existoval úmysl ujistit Západ o dobré vůli Sovětského svazu – což se ovšem postalinské vedení nápadně zdráhalo učinit – byl by mnohem vhodnějším poslem respektovaný sovětský velvyslanec v Londýně za války Ivan M. Majskij, jenž byl uvězněn krátce před Stalinovou smrtí. Podle Sudoplatova to byl opět Berija, kdo se snažil dostat Majského z vězení, aby nahradil ve funkci ministra zahraničí Molotova – a to intrikou, nad niž si lze těžko představit absurdnější: snahou získat pomoc Molotovovy vlastní manželky![28] Ať byly hranice stupidity připisované tomuto amatérskému spiklenci jakkoli široké, ještě i po

23 Delo Berija, s. 174, 213.
24 SUDOPLATOV, P. – SUDPLATOV, A.: *Special Tasks*, s. 360–363.
25 Delo Berija, s. 213, 145.
26 Tamtéž, s. 157.
27 Information received through Russian underground sources in Western Europe, originating from a member of the dissolved Stalin secretariat, April 22, 1953. *U. S. Army Military Historical Institute,* Carlisle Barracks, Pennsylvania, William J. Donovan Papers, item 4050, box 9A.
28 SUDOPLATOV, P. – SUDOPLATOV, A.: *Special Tasks*, s. 342–346.

Berijově pádu měli jeho nepřátelé důvody držet Majského ve vězení, a dokonce ho odsoudit za vlastizradu. Avšak jeho propuštění brzy poté a následné povýšení do Akademie věd SSSR se rovná zpětnému přiznání, že Majského údajné zapojení do nějakých Berijových plánů nebylo než výplodem jejich fantazie.[29]

***

Berija projevoval obzvláštní zájem o německou otázku.[30] Vyžádal si od svých zpravodajských analytiků vyhodnocení zahraničněpolitických postojů západoněmeckých opozičních sociálních demokratů a byl zklamán, když dostal správnou, byť ne zcela přesnou odpověď, že jejich názory se nijak podstatně neliší od názorů vlády.[31] Jestliže měl Berija opravdu zájem zjistit, zda je vytvoření sjednoceného neutrálního Německa proveditelné, jak tvrdí Sudoplatov,[32] počínal si velice neobratně. Když sezval své zahraniční agenty ke konzultacím do Moskvy, drasticky snížil počet těch, kteří zůstali na místě, právě v době, kdy tam byli nejvíce zapotřebí, aby sledovali zhoršující se situaci ve východním Německu.[33]

Na mimořádném zasedání vedení, svolaném na 27. květen k posouzení stávající situace, šokoval Berija své soudruhy návrhem, aby „byl v současné době opuštěn kurs budování socialismu v NDR". Šel tak daleko, že navrhoval dát přednost neutralizovanému Německu před Německem socialistickým. I když nešlo o nic jiného než o myšlenku, kterou původně prosazoval Stalin, v té době byla už opuštěna a nahrazena sovětskou podporou budování komunistického německého státu, což bylo nejnověji potvrzeno v návrhu, který nechal Molotov připravit na svém ministerstvu. Jak on, tak Chruščov prudce oponovali Berijovu návrhu a trvali na tom, že „budování socialismu" ve východním Německu je třeba pouze zpomalit, nikoli opustit – tato změna našla výraz ve vynechání slova „urychlené" v použitém oficiálním termínu.[34]

Tento spor nebyl tak vážný, jak vypadal. Když zůstal se svým názorem osamocen, Berija jej stáhl a podrobil se většině.[35] Neměl žádnou koncepci, tím méně strategii reformy nebo uvolnění. Jeho chování ospravedlňovalo pozdější Molotovovo hodnocení, že byl arogantní člověk a špatný politik, který „postrádal hlubší zájem o zásadní politické otázky".[36] Pomineme-li jeho nechvalně známou hrubost, jež se obzvlášť projevila 1. června během jednání s nejvyššími stranickými představiteli NDR, při pokusu přimět je k reformě východoněmeckého režimu, Berija se ničím nelišil od ostatních členů kremelského vedení.

Jak správně poznamenal jeden soudobý západoněmecký pozorovatel, výsledkem byla „nejdalekosáhlejší změna politiky, jež se uskutečnila v komunistické zemi" do té doby, ale také nejriskantnější.[37] Cílem celého sovětského vedení byla především stabilizace labilního

---

29 NEKRICH, Alexander: The Arrest and Trial of I. M. Maisky. In: *Survey*, roč. 118, (1976), s. 313-329.

30 WETTIG, Gerhard: Zum Stand der Forschung über Berijas Deutschland-Politik im Frühjahr 1953. In: *Deutschland-Archiv*, roč. 26, (1993), s. 674–682.

31 ZUBOK, V. M.: Soviet Intelligence, s. 463.

32 SUDOPLATOV, P. – SUDOPLATOV, A.: *Special Tasks*, s. 363 n.

33 STARKOV, Boris: Sto dnej „Lubjanskogo maršala". In: *Istočnik*, č. 4 (1993), s. 82–90; s. 85; Delo Berija, s. 213.

34 Tamtéž, s. 143 n., 162 n.

35 ČUJEV, Feliks: *Sto sorok besed s Molotovym*. Moskva 1991, s. 334 n.

36 *Tamtéž*, s. 334 n.

37 *National Archives*, 762 B.00/6–1653, RG–59, Jochen Hansen v Nordwestdeutscher Rundfunk.

východoněmeckého režimu podle plánu vypracovaného na Molotovově ministerstvu zahraničí, a ne příprava seriózního jednání se Západem o sjednocení Německa.[38] Současný tlak Moskvy ve prospěch „nového kursu" ve východní Evropě sloužil stejnému účelu, byť s menší mírou naléhavosti.

Když obrat k reformnímu kursu nezabránil vypuknutí povstání ve východním Německu, Berija se nijak neodchýlil od společné linie. Ve skutečnosti – je-li ovšem možno věřit memoárům prodloužené ruky Moskvy v Německu Vladimíra Semjonova, jež jsou psány tak, aby ospravedlňovaly autora, a jsou plné těžko uvěřitelných příběhů – mu Berija nařídil při potlačování povstání „nešetřit municí".[39] Povstání zcela ochromilo komunistický režim v NDR a podtrhlo právě dojem slabosti, který se Stalinovi nástupci snažili zakrýt. I překvapení sovětští činitelé přímo na místě v Německu byli náchylní věřit, že nepokoje musely být řízeny ze Západu, i když mohli na vlastní oči vidět, že tomu tak nebylo. To, že převládlo takto předpojaté hodnocení, nebylo příznivým znamením pro vyhlídky na urovnání mezi Východem a Západem.

Běh událostí zastihl nepřipravený i Západ. Povstání se stalo testem, během něhož byla proklamovaná americká připravenost postavit se sovětské moci a využít jejích zranitelných míst zvážena a shledána lehkou. Narychlo svolaná Rada národní bezpečnosti Spojených států se opožděně pokusila využít situace a prezident byl pobídnut, aby oživil a schválil plán na vytvoření dobrovolnického osvobozeneckého sboru z východoevropských emigrantů v zemích NATO, jenž byl uzákoněn Kerstenovým dodatkem před dvěma lety.[40] To ovšem nikdy nevedlo k ničemu více než k utvoření několika symbolických jednotek bez jakéhokoli vojenského významu. A dvě další západní okupační mocnosti v Německu, Británie a Francie, v zásadě projevily porozumění pro nesnáze Moskvy a uznaly její právo obnovit pořádek ve vlastní okupační zóně.[41] Reakce Západu na do té doby nejvážnější krizi v sovětském impériu tak musela vrátit jeho vládcům klid.

* * *

Díky své rychlé reakci a díky nečinnosti Západu překonali Stalinovi nástupci největší krizi po jeho smrti pozoruhodně úspěšně. Navzdory odstranění Beriji 26. června zůstali více jednotni než rozděleni. Jejich politická linie před jeho svržením i po něm zůstala prakticky nezměněna. To ukazuje, že šlo o politickou linii celého vedení, a nikoli o její podstatné ovlivňování Berijou proti vůli ostatních. Nikdy mu také nekladli za vinu krizi ve východním Německu a následující povstání, jehož potlačení loajálně podporoval. Co ovšem nemohli

---

38 INGIMUNDARSON, Valur: The Eisenhower Administration, the Adenauer Government, and the Political Uses of the East German Uprising in 1953. In: *Diplomatic History*, roč. 20, (1996), s. 381–409, citováno ze s. 392.

39 SEMJONOW, Wladimir S.: *Von Stalin bis Gorbatschow*: Ein halbes Jahrhundert in diplomatischer Mission, 1939–1991. Berlín 1995, s. 295.

40 MARCHIO, James D.: *Rhetoric and Reality*: The Eisenhower Administration and Unrest in Eastern Europe, 1953–1959. Neuveřejněná Ph.D. disertace. American University 1990, s. 119 n.; BRANDS Jr., Henry W.: A Cold War Foreign Legion? The Eisenhower Administration and the Volunteer Freedom Corps. In: *Military Affairs*, roč. 52, (Jan. 1988), s. 7–11.

41 OSTERMANN, Christian F.: *The United States, the East German Uprising of 1953, and the Limits of Rollback*. (Cold War International History Project, Working Paper No. 11.) Washington 1994, s. 20.

tolerovat, byla nebezpečná koncentrace moci v jeho rukou, která byla o to horší, že ji neobratně používal při svých zahraničních akcích.

Konsolidace vlastní moci učinila sovětské vůdce spíše méně než více ochotné ke kompromisu se západní aliancí, která projevovala známky únavy. Tudíž také to, že Churchillův plán na summit byl kvůli záchvatu mrtvice, jenž postihl jeho tvůrce, odložen na neurčito, stěží znamenalo nevyužitou příležitost. Jestliže si předtím nebyli Stalinovi nástupci dost jisti, aby se odvážili jednat, nyní si nebyli dostatečně nejisti, aby se cítili nuceni jednat. Jak správně pochopila zpravodajská služba Spojených států, „nebyli by nabídli žádné skutečné ústupky, jež by mohly vést k urovnání" v Evropě.[42]

Protože se zdálo, že čas pracuje v jeho prospěch, Sovětský svaz nijak nespěchal přijmout návrh na setkání ministrů zahraničí, který přednesly západní velmoci v červenci ve snaze získat zpět iniciativu v řešení německé otázky.[43] Naopak, Sovětský svaz se domníval, že nyní přišel vhodný čas zveřejnit své vlastní návrhy ohledně Německa, které měl v plánu původně, ještě před tím než vstoupila do hry východoněmecká revolta. Poté co obnovila v NDR pořádek, dospěla Moskva zřejmě k závěru, že je ve výhodnější pozici, aby obnovila tlak a zvláště požadovala opuštění plánů na EOS.[44] V té době byl už ovšem celý projekt stejně skoro mrtvý, neboť rostoucí počet Západoevropanů se začal bát sovětské hrozby méně než růstu jaderného arzenálu obou supervelmocí a začal se trápit především vysokými náklady na obranu.

Tito zastával názor, že v sovětské politice nastaly zásadní, nikoli jen taktické změny, a vyzýval Západ, aby ustoupil od požadavků na přílišné ústupky ze strany Moskvy. Jugoslávie, která mohla být ještě před několika měsíci považována za tichého spojence NATO, se nyní distancovala od obou bloků, jež označovala za příliš závislé na zastaralých ideologiích, a vyzývala k „realistickému urovnání".[45] Postupně začalo přicházet stále více signálů od jednotlivých západních státníků, že jsou takovému urovnání nakloněni.

V září navrhl belgický ministr zahraničí Paul van Zeeland, aby Sověti i Angloameričané stáhli své síly z Německa a uzavřeli pakt o neútočení. Věřil, že poté by země mohla být sjednocena a vstoupit do EOS, přičemž by západní alianci bylo znemožněno umístit svá vojska v někdejším východním Německu.[46] Šlo vlastně o formuli, která anticipovala dohodu, podle níž bylo nakonec Německo sjednoceno v roce 1990. Dokonce i Dulles si po nějakou dobu pohrával s riskantní myšlenkou na oboustranné stažení amerických i sovětských sil z Evropy zároveň s výrazným omezením konvenčních i jaderných zbraní.[47]

I když Moskva uznávala, že významní západní politici byli nyní mnohem ochotnější než dříve s ní spolupracovat na radikální změně vztahů mezi Východem a Západem, sama nebyla připravena přispět k takové změně svým dílem o nic víc než kdykoli předtím. Když sovětští analytici dospěli k názoru, že Churchillova snaha o *détente* je opravdová, usoudili,

---

42 *Central Intelligence Agency*, Washington, NIE-64, pt. 2, December 11, 1952. Probable Soviet Bloc Courses of Action through mid-1953.

43 Bohlen to Department of State, November 27, 1953. In: *FRUS*, 1952–1954, sv. 7. Washington 1986, část 1., s. 677 nn.

44 Extract from Soviet note, August 15, 1953. In: *Documents on International Affairs 1953*, s. 84–91.

45 IATRIDES, J. O.: *Balkan Triangle*, s. 121.

46 HINTERHOFF, Eugene: *Disengagement*. Londýn 1959, s. 164 n.

47 Memorandum by Dulles, September 6, 1953. In: *FRUS*, 1952–1954, sv. 2. Washington 1984, s. 457 nn.

že je připraven zaplatit za přijetí sjednoceného Německa do EOS uzavřením paktu o neútočení mezi Východem a Západem, uznáním linie Odra–Nisa za polsko-německou hranici a přijetím sovětské nadvlády ve východní Evropě. Tyto ústupky považovali za důležité, ale stále ještě nedostatečné.[48] Moskva ani nedala najevo kladný zájem o západní diskuse o poskytnutí bezpečnostních záruk Sovětskému svazu, jež byly vyvolány Churchillovým „locarnským" projevem.

Na podzim 1953 sovětská vláda kladla nepřijatelné podmínky pro uskutečnění schůzky ministrů zahraničí – od sjednocení Německa podle sovětských podmínek po přizvání Číny jakožto pátého účastníka.[49] A přece se situace změnila, když Adenauerovo drtivé vítězství v západoněmeckých volbách odstranilo jakékoli pochybnosti o dalším směřování SRN ke znovuvyzbrojení v rámci západní aliance a když se vyhlídky na jednotu západních mocností vylepšily v důsledku jejich rozhodnutí uskutečnit koncem roku na Bermudách odkládané trojstranné setkání na nejvyšší úrovni.

Ve snaze rozpory ještě rozvířit navrhl Walter Ulbricht 11. listopadu svým moskevským šéfům, aby jako odpověď na bermudský summit bylo hned po něm sezváno setkání prosovětských členů parlamentů a dalších osobností z Východu i Západu, jež by pomohlo mobilizovat veřejný odpor proti EOS a podpořilo sovětské návrhy ohledně Německa.[50] Místo toho se však Kreml přece jen rozhodl změnit kurs a 26. listopadu vyslovil souhlas s uskutečněním setkání ministrů zahraničí bez předběžných podmínek.[51]

Sovětský svaz se snažil manipulovat přípravy setkání tak, aby posloužilo především jeho vlastním zájmům. Odmítl program, který navrhoval Západ, podle něhož se jednání mělo zabývat především organizací svobodných voleb v Německu a ustavením celoněmecké vlády, a trval na tom, aby se ministři sešli bez předem schváleného programu. To se podle Adenauera rovnalo „mlčky předpokládanému programu... kde by byly otázky evropské bezpečnosti nadřazeny řešení německého problému".[52] Mohlo by se zdát, že Moskva byla oprávněně znepokojena tím, že na bermudském summitu byla přijata americká koncepce „nového pohledu", i s jejím klíčovým prvkem „masové odplaty" za každou sovětskou agresi, s užitím všech prostředků, jimiž Spojené státy disponují, včetně jaderných zbraní.

Jestliže ovšem Sověti nezamýšleli zaútočit – a to skutečně nezamýšleli – měli málo důvodů být znepokojeni vojenskými plány NATO, které současně omezovalo konvenční síly. Stěží mohlo uniknout sovětské pozornosti, že – jak si poznamenal osobní tajemník Antonyho Edena Evelun Shuckburgh do svého deníku – to, co Západ „ve skutečnosti říká, je: nemůžeme zvýšit výdaje na obranu, nemůžeme dosáhnout našich cílů, raději je tedy opusťme a spokojme se tím, co máme. Říká se tomu 'nový pohled' a politika 's dlouhodobou perspektivou', aby to znělo působivěji."[53] Jelikož plány na EOS stály před zhroucením,

---

48 ZUBOK, Vladislav M.: *Soviet Intelligence and the Cold War*: The 'Small' Committee on Information, 1952–1953. (Cold War International History Project, Working Paper, No. 4.) Washington 1992, s. 23.

49 Extract from Soviet note, November 11, 1953. In: *Documents on International Affairs 1953*, s. 100–106.

50 *Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv*, J IV 2/202-332. Ulbricht ÚV KSSS, 17.11.1953.

51 Extract from Soviet note, November 26, 1953. In: *Documents on International Affairs 1953*, s. 107.

52 Conant to Department of State. In: *FRUS*, 1952–1954, sv. 7. Washington 1986, část 1., s. 681 n.

53 Cit. viz DOCKRILL, Saki: Cooperation and Suspicion: The United States' Alliance Diplomacy for the Security of Western Europe, 1953–1954. In: *Diplomacy and Statecraft*, roč. 5, (1994), s. 138–182, citováno ze s. 159.

umožňovala vyhlídka na jejich konečný nezdar, který mohl zasadit rozhodující úder také NATO, sovětským vůdcům, aby uvažovali o nadcházejícím setkání ministrů zahraničí, jež se mělo sejít v Berlíně v lednu 1954, s větší důvěrou ve vlastní síly přimět Západ ke korekturám systému bezpečnosti v Evropě podle sovětských přání.

* * *

Rok 1953 proběhl bez vážného pokusu o uvolnění, neboť se ani jedna, ani druhá strana nedomnívala, že by to bylo v jejím zájmu. Protože Sověti zvládli nástupnickou krizi po Stalinově smrti, mohli považovat „poměr sil" za měnící se v jejich prospěch, a nic je tak nenutilo ustoupit Západu v žádném z jeho zásadních požadavků; nebylo tudíž důvodu, proč by Molotov přivážel na setkání v Berlíně nějaké vstřícné nové návrhy. A Západ, který se rozhodl nepodrobit Sovětský svaz zkoušce v situaci, kdy byl nejzranitelnější, měl nyní dost starostí se soudržností NATO a s nejistou budoucností EOS; nebylo tudíž také důvodu, proč by přicházel do Berlína s nějakými vstřícnými návrhy. Teprve poté co pařížské dohody později téhož roku umožnily posílení NATO a pružný Chruščov vystřídal na místě tvůrce zahraniční politiky strnulého Molotova, byly vytvořeny podmínky pro nástup první *détente*.

Materiály

Spojenci na začátku studené války

Stalin a takzvané dlouhé telegramy

Bohuslav Litera

V červencovém vydání prestižního amerického časopisu *Foreign Affairs* byl v roce 1947 otištěn článek nazvaný Zdroje sovětského postoje, který se stal velmi rychle známý. Jeho autor se sice skryl pod značku „X", nicméně se záhy ukázalo, že jím byl ve skutečnosti americký diplomat George F. Kennan. Jeho článek se tedy všeobecně chápal jako vyjádření oficiálního stanoviska státního departmentu, zdůvodnění politiky zadržování a celé americké politiky vůči Sovětskému svazu, respektive světovému komunismu.

Kennan ve svém článku z roku 1947 navazoval na materiály, které koncipoval již dříve. Ve svém pojetí vycházel mimo jiné z tezí, které byly obsaženy v jeho dalším proslulém dokumentu, v takzvaném dlouhém telegramu z února 1946. Tato depeše měla zhodnotit celkový stav americko-sovětských vztahů, a zvláště analyzovat vystoupení sovětských představitelů v průběhu „kampaně" před volbami do Nejvyššího sovětu počátkem února 1946. Očekávalo se, že analýzy těchto projevů poskytnou určitá vodítka, nezbytná k orientaci ve zhoršujících se sovětsko-amerických vztazích.

Podívejme se na některé z kroků, které vedly ke studené válce a předcházely Kennanově depeši. Spojené státy pod vedením nové administrativy prezidenta Harryho Trumana se již v závěrečných měsících druhé světové války pokoušely modifikovat a oslabit ústupky, které ohledně východní Evropy a dalších teritorií učinil Sovětskému svazu na jaltské konferenci Franklin D. Roosevelt. Jednalo se především o složitý problém Polska, respektive vytvoření nové polské vlády, a o otázku formování vlád ve většině východoevropských zemích obecně, o problém německých reparací a v obecné rovině o výklad a vlastní realizaci principů obsažených v Prohlášení o osvobozené Evropě. Souběžně s tím se Trumanova administrativa pokoušela zmírnit předpokládaný prudký nárůst vlivu SSSR v poválečném světě, zvlášť v Evropě, a chtěla omezit jeho teritoriální zisky na Dálném východě zakotvené v tajných ustanoveních přijatých na jaltské konferenci.[1]

---

1 Blíže viz např. LITERA, B.: Od Jalty k počátkům studené války. In: *Slovanský přehled*, roč. 81, č. 2 (1995), s. 125–138; DAVIES, L. E.: *The Cold War Begins*: Soviet-American Conflict Over Eastern

V měsících mezi jaltskou a postupimskou konferencí se navíc poměrně výrazně změnily americké priority. Spojené státy vlastnily jadernou zbraň, a proto vstup Sovětského svazu do války proti Japonsku nebyl nutný. Tato alternativa byla v létě 1945 z amerického hlediska dokonce naopak nevýhodná. Navíc se do popředí amerického uvažování prosazovaly obavy, v jejichž centru byla poválečná situace v západní Evropě a její důsledky. Ve Spojených státech se sice předpokládal obecný obrat evropského veřejného mínění doleva a silná podpora dalekosáhlým ekonomickým a sociálním reformám, avšak skutečná situace byla ještě dramatičtější. Někteří Trumanovi poradci si navíc dobře uvědomovali, že po porážce Německa a Japonska vzniknou ve střední a východní Evropě a na Dálném východě mocenská vakua, která by s velkou pravděpodobností vyplnil právě Sovětský svaz. V USA sílily obavy z rozmachu levicových sil v západní Evropě a tím také z možného rozšíření vlivu SSSR až k Atlantickému oceánu a do Středomoří. Střední a východní Evropu, ovládanou Sovětským svazem, pak považovaly za potenciální předsunutou výspu, odkud by mohl šířit revoluční vliv dále do Evropy.

Je pravděpodobné, že sami sovětští předáci oproti tomu považovali svůj postup za značně umírněný. Koneckonců mírnili ambice západoevropských komunistů stejně jako Tita v Jugoslávii, za oficiální vládu Číny uznali vládu Čankajškovu, akceptovali příchod amerických vojsk do jižní Koreje i americkou dominanci v Japonsku. Své akce ve střední a východní Evropě s ohledem na nedávnou minulost považovali za zcela oprávněné a nezbytné. Diskuse o tehdejší sovětské politice však ještě není zdaleka u konce.[2]

Americká administrativa se postupně od jaltských dohod a Rooseveltovy benevolentní politiky odkláněla. Zdá se však, že Spojené státy v podstatě akceptovaly východní Evropu jako sféru sovětského vlivu, avšak nikoli jeho dominance. Státní tajemník James F. Byrnes se v málo citovaném rozhovoru pro list *New York Herald Tribune* z 31. října 1945 vyslovil proti rozdělení světa na sféry vlivu a zvláštním privilegiím, jako model vztahů mezi SSSR a východoevropskými zeměmi navrhl americkou politiku „dobrého sousedství" k Latinské Americe z třicátých let. Byrnes vyjádřil sympatie ke snaze Sovětského svazu nastolit „těsnější a přátelštější vztahy" s jeho sousedy. Konstatoval, že Spojené státy jsou si plně vědomy zvláštních bezpečnostních zájmů SSSR v Rumunsku, Maďarsku a Bulharsku, s tím, že USA tyto zájmy explicitně uznaly v příslušných dohodách o okupaci a kontrole. Dodal, že oceňují rozhodnutí lidu SSSR, že již nikdy nebude tolerovat politiku zaměřenou proti sovětské bezpečnosti, a ujistil, že „Amerika v těchto zemích nikdy nepodpoří žádnou skupinu, která by nepřátelsky intrikovala proti Sovětskému svazu".[3] Současně však

---

Europe. Princeton, Princeton U.P. 1974.

2 *Foreign Relations of the United States*: Conferences at Malta and Yalta, 1945. Washington, GPO 1955, s. 102 n. Edice *Foreign Relations of the United States*, dále jen *FRUS* s uvedením příslušného roku. Viz také YERGIN, D.: *Shattered Peace*: The Origins of the Cold War and the National Security State. Boston, Houghton Mifflin 1977, s. 232; LEFFLER, M.: *A Preponderance of Power*: National Security, Truman Administration, and the Cold War. Stanford, Stanford U.P. 1992, s. 99, 102–104, 130–138. Ohledně sovětských sfér vlivu ve střední a východní Evropě viz ZUBOK, V. – PLESHAKOV, C.: *Inside the Kremlin's Cold War*: From Stalin to Khrushchev. Cambridge, Harvard U.P. 1996, s. 37.

3 Cit. dle MARK, E.: Charles Bohlen and the Acceptable Limits of Soviet Hegemony in Eastern Europe: A Memorandum of 18 October 1945. in: *Diplomatic History*, vol. 3 (1979), s. 211. K americké politice vůči východní Evropě blíže viz např. LUNDESTAD, G.: *The American Non-Policy towards Eastern Europe, 1943–1947*. Oslo 1978; KOVRIG, B.: *The Myth of Liberation*: East-Central Europe in U.S.

vyjádřil víru, že Sovětský svaz ve své hemisféře nepodpoří nepřátelské akce proti zájmům Spojených států.

Byrnesovo úsilí nalézt v otázce východní Evropy přijatelný kompromis v podobě volné a otevřené sovětské sféry vlivu byla ovšem jen epizoda, kterou vývoj a sovětská politika zcela překonaly. Návrh nicméně ukazuje na zcela rozdílné chápání charakteru a podstaty takzvaných sfér vlivu obou mocností. Spojené státy však ve střední a východní Evropě prakticky postrádaly mocenské nástroje, kterými by mohly čelit postupné proměně této oblasti v pásmo sovětských satelitů.

S ohledem na komplikace ve vzájemných poválečných vztazích přijaly Spojené státy v létě a na podzim 1945 některá organizační protiopatření. V prvé řadě podřídily své ekonomické vztahy se Sovětským svazem, respektive poskytování půjček, zahraniční politice. Jak Byrnes v polovině září 1945 sdělil svému britskému protějšku Ernestu Bevinovi, kontrola všech amerických úvěrů byla předána státnímu departmentu, který „je nyní proto může použít jako jedné z diplomatických zbraní".[4]

Uvedený postup se projevil již v polovině října téhož roku, kdy Sovětský svaz při jednání v záležitosti smlouvy o půjčce a pronájmu (*lend-leas*) požádal Spojené státy o půjčku ve výši jedné miliardy dolarů. Spojené státy její udělení podmínily splněním řady podmínek. Většina z nich byla pro Moskvu vcelku přijatelná, zvláště korekce v oblasti dvoustranných vztahů, avšak požadavek na vypracování celkové ekonomické politiky pro Evropu přijmout nemohla. Souhlas s ním by totiž znamenal nejen trvalé „otevření" ekonomik východoevropských zemí, ale i Sovětského svazu, což bylo pro Moskvu pochopitelně naprosto nežádoucí.[5]

První prohlášení, podle kterého by bylo možné usuzovat na základní postoje a přístupy k poválečnému světu, však nepřišlo z Moskvy, nýbrž ze Spojených států. Dne 27. října 1945 pronesl Truman v New Yorku projev, v němž zdůraznil, že pro obranu míru je nezbytné, aby si Spojené státy i v mírové době ponechaly silné válečné loďstvo a letectvo, stejně jako jaderné zbraně a vojenské základny mimo území USA. Základem světového míru se podle něj měly stát základní teze americké zahraniční politiky, k nimž patřil důraz na volný obchod, přístup k surovinovým zdrojům, sebeurčení národů a občanská práva. Upozornil sice, že uvedené principy nebude možné uplatnit okamžitě, avšak podtrhl, že „odmítneme uznat jakoukoli vládu, která by byla cizí mocností vnucena silou jakémukoli jinému národu".[6]

Ve vztahu k další poválečné spolupráci „velké trojky" konstatoval, že je i nadále možná, neboť mezi vítěznými mocnostmi nejsou tak vážné konflikty, které by se nedaly vyřešit. Dodal však, že řešení problémů musí vycházet z principů, které právě nastínil.

Jestliže měly být Trumanovy teze brány vážně, nikoli jen jako řečnické cvičení, obsahovalo prezidentovo jednostranné prohlášení dva hlavní aspekty: 1. USA si vyhrazují právo mít v cizích zemích své vojenské základny, které považují za rozhodující pro zajištění vlastní bezpečnosti; 2. další spolupráce „velké trojky" je podmíněna přijetím Trumanových tezí. Z hlediska Moskvy by ovšem jejich přijetí znamenalo rezignaci na

---

Diplomacy and Politics since 1941. Baltimore, The Johns Hopkins U.P. 1973.

4 *Public Record Office* (dále *PRO*), FO 371, 47883, N14065/165/638 ze 16. září 1945.

5 *FRUS*, 1946, vol. VI, Eastern Europe. The Soviet Union, Washington, GPO 1969, s. 828 n.

6 *Public Papers of the Presidents of the United States*: Harry S. Truman, 1945, Washington, GPO 1961, s. 431 nn.; LEFFLER, M.: *A Preponderance of Power*, s. 45 nn.

plánovanou ekonomiku, na území, která získal po roce 1939, ale také na vznikající „vnější říši" ve východní Evropě. Pro amerického spojence Velkou Británii pak zrušení imperiálního preferenčního systému a případně i likvidaci celého impéria.

Velikost rozdílů mezi Spojenými státy a Sovětským svazem v pohledu na poválečné uspořádání světa se projevila již na zasedání Rady ministrů zahraničních věcí v Londýně (11. září – 1. října 1945), které mělo zahájit proces vedoucí k uzavření mírových smluv s Německem a jeho spojenci. Jeho účastníci však nebyli schopni se shodnout ani na závěrečném komuniké, natož pak na návrzích mírových smluv. Sovětský ministr zahraničních věcí Vjačeslav M. Molotov se zde pokusil vzájemně podmínit a spojit možnosti dosažení západních a sovětských zájmů v Evropě. Poté co Spojené státy odmítly mírové dohody s Bulharskem a Rumunskem, Molotov odmítl smlouvu s Itálií. Současně totéž učinil ve světovém měřítku a uspořádání v Evropě podmínil novým uspořádáním na Dálném východě. Byrnesovi sdělil, že chtějí-li Spojené státy ovlivňovat vývoj ve východní Evropě, pak musejí dát obdobná práva Moskvě v Japonsku. Byrnes však byl přesvědčen, že na Molotova zapůsobí skutečnost, že Spojené státy vlastní jadernou zbraň, a proto zaujal tvrdý postoj a odmítl účast Moskvy na správě Japonska.[7]

Londýnská konference tak jasně ukázala, že pouhé vlastnictví jaderné zbraně poměr sil v diplomatické rovnici USA–SSSR nezměnilo. Molotov tuto skutečnost navenek prostě ignoroval a dál prosazoval zájmy Sovětského svazu. Byrnes naproti tomu na takovou eventualitu nebyl připraven a nebyl ochoten vyhrotit situaci hrozbou jejího použití. Nicméně se objevovaly signály, že přes ostentativní projevy sebedůvěry v Moskvě o dalším směru politiky ještě není rozhodnuto. Moskva se soustředila na konsolidaci svých zisků a pozic ve východoevropských zemích. Problémy s německými reparacemi či krize vyvolaná jejím postupem v Íránu byly tehdy ještě v zárodečné fázi a jejich důležitost se měla ukázat až později. V Moskvě probíhal vnitropolitický boj o další orientaci sovětské zahraniční politiky. V říjnu 1945 sám Stalin naznačil, že má k dispozici i jinou alternativu než spolupráci se Západem. V rozhovoru s americkým vyslancem Averellem Harrimanem konstatoval, že pro Sovětský svaz připadá v úvahu také izolacionismus. Dodal, že on sám je proti takovému vývoji, nicméně bude muset další směry sovětské politiky pečlivě zvážit.[8]

Z jeho výroku plynulo, že v Moskvě se vytvořila skupina, která prosazovala ostrý izolacionistický kurs vůči Západu. Stalinova poznámka o tom, že bude muset pečlivě volit, vypadá jako pokus o nátlak na Spojené státy, aby pokračovaly ve spolupráci. Zdá se proto, že na podzim 1945 Stalin neměl v úmyslu vyvolávat spory s Washingtonem. Ve prospěch této domněnky svědčilo i bezproblémové stažení amerických a sovětských vojsk z Československa.

Koncem léta 1945 dospěly americké úřady k závěru, že z řady důvodů musejí z území Československa stáhnout svá vojska. Ačkoli šlo o jednostrannou konkluzi, Byrnes Sovětskému svazu navrhl společné stažení amerických a sovětských vojsk z ČSR. K jeho

---

7 YERGIN, D.: *Shattered Peace*, s. 132; GADDIS, J.: *The United States and the Origins of the Cold War, 1941–1947*. New York, Columbia U.P. 1972, s. 267.

8 HARRIMAN, W. Averell – ABEL, E.: *Special Envoy to Churchill and Stalin 1941–1946*. New York, Random House 1975, s. 514 n. K situaci v sovětském vedení viz např. McCAGG, W. O.: *Stalin Embattled 1943–1948*. Detroit, Wayne State U.P. 1978, s. 159 nn.

překvapení Stalin souhlasil, s tím, že uvedený krok je v souladu se sovětskými plány na demobilizaci. Dne 6. prosince 1945 americký vyslanec v Praze informoval, že SSSR splnil svůj závazek a svá vojska do 1. prosince stáhl.[9]

Uvedený případ ukazuje, že i po londýnském zasedání Rady ministrů zahraničních věcí stále existovaly možnosti jisté americko-sovětské spolupráce, a to dokonce i v oblasti, v níž Sovětský svaz nejzřetelněji porušoval své dřívější závazky ve východní Evropě. K dohodě došlo sice v případě bezproblémového Československa, nicméně dalších koncesí bylo do konce roku 1945 dosaženo i v otázce Rumunska a Bulharska. Československý případ může být interpretován také jako výraz snahy Stalina udržet dobré vztahy se Spojenými státy, a to v pozici, v níž celkem nic neriskoval, protože KSČ na vnitropolitické scéně v ČSR jednoznačně dominovala. Moskva tak mohla učinit gesto dobré vůle, aniž by za to musela cokoli zaplatit.[10]

Mezinárodní scénu od září 1945 do počátku roku 1946 vyznačovala daleko spíše sovětsko-britská válka než sovětsko-americké střety. Nabývala zřetelných forem: od nátlaku Sovětského svazu na Velkou Británii a její zájmové sféry v Turecku, Řecku a Íránu přes požadavky na přidělení svěřeneckého území v severní Africe po Itálii, které by SSSR okamžitě umožnilo proniknout do Středomoří, až po propagandistické kampaně proti britskému kolonialismu a podobně.[11]

Velká Británie se v této válce nervů těšila jen nejisté americké podpoře. Byrnes totiž chtěl na prosincovém zasedání Rady ministrů zahraničních věcí se Sovětským svazem uzavřít pro Spojené státy přijatelné řešení východoevropských záležitostí, a proto se sporným bodům v britsko-sovětských vztazích pečlivě vyhýbal. Záhy bylo dosaženo dohody ve věci Rumunska a Bulharska. Za sovětský slib, že v obou zemích budou uskutečněny svobodné volby a že do jejich vlád budou začleněni nekomunističtí ministři, byly tyto vlády Západem uznány. Těchto dohod ovšem Byrnes dosáhl na separátním jednání se Stalinem za zády Britů. Na oplátku za tyto „ústupky" Sovětského svazu bylo dohodnuto, že ve Spojenecké kontrolní komisi pro Japonsko bude mít Moskva konzultativní úlohu. Výsledek formálního kompromisu v této věci byl zřejmý: omezený vliv Západu ve východní Evropě výměnou za omezený vliv Sovětského svazu v Japonsku. Byrnes navíc Stalina přesvědčoval o tom, že anglo-americký spojenecký blok neexistuje. Argumentoval tím, že o svém návrhu na řešení otázky Rumunska a Bulharska, který předal Molotovovi, britskou stranu a jejího ministra zahraničních věcí Bevina neinformoval.[12]

---

9 *FRUS*, 1945, vol. IV, Europe, Washington, GPO 1968, s. 485 n., 496 n., 508 n. Odhady početních stavů a rozmístění sovětské armády mimo území SSSR k 1.1.1946, které připravilo britské vyslanectví v Moskvě pro ČSR, uváděly jen na 1000 sovětských vojáků na území ČSR. Odhad celkového počtu vojáků umístěných v jiných zemích než v SSSR činil více než 3,8 milionu mužů. Viz: *PRO*, FO 371, 56848, N1190/1189/38 – Sir A. Clark Kerr to Foreign Office Affairs, 29th January 1946.

10 Viz: LUNDESTAD, G.: *The American Non-Policy*, s. 161 nn.; KAMIŃSKI, M. K.: *Polska i Czechosłowacja w polityce Stanów Zjednoczonnych i Wielkiej Brytanii, 1945–1948*. Warszawa, Instytut Historii 1991, s. 193 nn.

11 Viz např: *PRO*, FO 371, 56921, N 13119/38 – Fr. Roberts to Bevin, Annual Review of the Soviet Union for 1945, 1st October 1946; ARONSEN, L. – KITCHEN, M.: *The Origins of the Cold War in Comparative Perspective*: American, British and Canadian Relations with the Soviet Union, 1941–1948. Houndmills, Macmillan 1988, s. 133 nn.

12 BYRNES, J. MacGregor: *Speaking Frankly*. London, Heinemann 1947, s. 117; GORMLY, J.: *From Potsdam to the Cold War*: Big Three Diplomacy, 1945–1947. Delaware, A Scholarly Resources 1990,

Byrnesův postup a výsledky moskevské konference řadu vlivných amerických politiků, včetně Trumana, roztrpčily. Ten již 5. ledna 1946 fakticky vytyčil směrnici, když prohlásil, že už je konejšením Sovětů unaven.[13]

Postavení Velké Británie oslabovaly nejen Byrnesovy kroky na moskevském zasedání, ale i jeho postup na samém počátku rodící se íránské krize, která se ukázala z hlediska významu pro vývoj studené války podstatná, neboť ukázala, že Moskva na přelomu roků 1945–46 věřila v existenci anglo-amerických rozporů, a tudíž se jich pokusila využít. Její postup ovšem přiměl Washington k ostřejšímu kursu a později z průběhu krize vyplynulo, že Sovětský svaz může být soustředěným tlakem přinucen k ústupu.[14]

Pokud tlaku Sovětského svazu čelila v Íránu pouze Velká Británie, Stalin, respektive Sovětský svaz celkem nerušeně posiloval svůj vliv v zemi. Sovětský přístup se změnil teprve poté, když se v íránské krizi od počátku roku 1946 stále více začaly angažovat Spojené státy. Ukazuje se, že Stalin výraznější americkou reakci nepředpokládal a domníval se, že bude čelit pouze Velké Británii, které Spojené státy oblast „přenechaly". Jeho kalkulace byla sice mylná, avšak pochopitelná. Jak jsme viděli, ještě v prosinci 1945 totiž Byrnes Stalina přesvědčoval, že Spojené státy nepodporují Velkou Británii ve všech případech, a dával najevo nezájem o osud britského impéria.[15]

Počátkem roku 1946 vládla na Západě, a především ve Washingtonu, nejistota ohledně dalšího sovětského postupu na zahraničněpolitickém poli. A skutečnost, že se Stalin od září 1945 do února 1946 neobjevil na veřejnosti, i když přijímal zahraniční návštěvníky, ji ještě posilovala. Fakt, že Sovětský svaz z Íránu svá vojska nestáhl k datu určenému ve smlouvě s Velkou Británií, naznačoval, že Moskva má územní ambice, kterými hodlá „upravit" své stávající hranice. Ve skutečnosti šlo spíše o snahu vytvořit nárazníkový stát. Američtí specialisté však íránský případ zobecnili a dospěli k závěru, že sovětský postup není důvěryhodný ani v jiných regionech a sférách.[16] Kromě vnějších tlaků vyplývajících z vývoje vztahů se Sovětským svazem byla Trumanova administrativa vystavena mimořádně silným tlakům vnitropolitickým, které ji nutily, aby vůči Sovětskému svazu zaujala podstatně ostřejší kurs.[17]

---

s. 94 nn. Vůči Byrnesovi silně kritický Kennan v pamětech psal, že Byrnesovým hlavním cílem bylo dosáhnout dohody bez ohledu na její obsah. Dohodu chtěl pro politický efekt ve Washingtonu. Rusové to prý věděli a náležitě využili. KENNAN, G. F.: *Memoirs, 1925–1950*. New York, Pantheon 1967, s. 287 n.

13 Blíže viz YERGIN, D.: *Shattered Peace*, s. 161; GADDIS, J.: *The United States and the Origins of the Cold War*, s. 285 nn.; GORMLY, J. L.: *From Potsdam to the Cold War*, s. 94 nn.

14 K íránské krizi blíže viz např: *Documents on British Policy Overseas*. Series I (1945–1950), vol. VII. United Nations: Iran, Cold War and the World Organisation. London, HMSO 1995; KUNIHOLM, B.: *The Origins of the Cold War in the Near East*: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey and Greece. Princeton, Princeton U.P. 1980.

15 KENNEDY-PIPE, C.: *Stalin's Cold War*: The Soviet Strategies in Europe 1943 to 1956. Manchester, Manchester U.P. 1995, s. 92.

16 *FRUS*, 1946, vol. VI, Eastern Europe, The Soviet Union, s. 716. V lednu 1946 americký Joint War Plans Committee došel k závěru, že Sovětský svaz chce místo vytvoření nárazníkového pásma okolo svého území ovládnout celou Euroasii a všechny přístupy k ní. GORMLY, J. L.: *From Potsdam to the Cold War*, s. 115.

17 Blíže viz: GADDIS, J. L.: *The United States and the Origins of the Cold War*, s. 290 nn.; LEFFLER, M.: *A Preponderance of Power*, s. 104 nn.; BURNS, J. MacGregor: *The Crosswinds of Freedom*. New York,

Série kroků, které znamenaly počátek výrazného obratu v dosavadní americké politice, začala 12. února 1946. Došlo k tomu pouhé tři dny po skončení takzvané předvolební kampaně před volbami do Nejvyššího sovětu. Rozbory projevů sovětských představitelů v průběhu této pečlivě zrežírované akce měly dát Západu alespoň základní představu a odpovědi jak na množství otázek vztahujících se k poválečné politice SSSR, tak k rozložení sil v moskevském vedení. Veškeré projevy byly proto pečlivě sledovány, zvláště na americkém a britském vyslanectví v Moskvě.

V průběhu osmidenní předvolební kampaně se ukázalo, že v sovětském vedení existují dvě soupeřící skupiny a přístupy k zahraniční politice. Jednu reprezentoval Georgij M. Malenkov, druhou Andrej A. Ždanov. Jejich vzájemný svár ve skutečnosti začal již na jaře 1939 v souvislosti s někdejším příklonem Sovětského svazu ke spolupráci s nacistickým Německem, který Ždanov podporoval a ideologicky „kryl".[18]

Hlavním tématem Malenkovova izolacionistického projevu byl důraz na soběstačnost Sovětského svazu a na posilování státu a armády jako pojistky proti jakékoli eventualitě. V obdobném duchu vyzněly i projevy Lavrentije P. Beriji a Lva M. Kaganoviče. Koncepci zahraniční politiky nastínil především Vjačeslav M. Molotov. V projevu 6. února dal celkem nezastřeně najevo, o co Sovětský svaz usiluje, totiž o velmocenský statut a jeho uznání. Podtrhl, že „dnes nelze řešit důležité mezinárodní otázky bez účasti Sovětského svazu nebo aniž by byl slyšen hlas naší vlasti. Účast soudruha Stalina je pokládána za nejlepší záruku úspěšného vyřešení mezinárodních problémů."[19]

Molotov kladl důraz i na obnovu zničené země, s tím, že německý útok přerušil velkou započatou práci, totiž ekonomicky dohnat a předehnat nejvyspělejší státy Evropy a USA, ke které se Sovětský svaz opět vrací. Vyzýval však také k ostražitosti, neboť v některých zemích „nenasytní imperialisté již dnes podněcují nebezpečné žvanění o třetí světové válce".[20] V narážce na jaderné zbraně Molotov zdůraznil, že „vláda a velení Rudé armády se přičiňují všemožně, aby ani ve vybavení nejnovějšími zbraněmi naše armáda nezůstala pozadu za armádou jakékoli země".[21]

Tónem svého projevu se tak Molotov přičlenil k proudu, který reprezentoval Malenkov, tedy skupině nedůvěřující Západu. Neznamenalo to, že by usilovali o konfrontaci s ním, nicméně považovali patrně válečnou spolupráci za skončenou. Proto preferovali posilování soběstačnosti SSSR a spíše izolacionistickou strategii. K tomu je ovšem nutné podotknout, že prakticky všichni byli v úzkém spojení s vojenskoprůmyslovým komplexem: Malenkov stál v čele výboru, který „vybíral" reparace z okupované zóny v Německu, Berija kromě postavení v NKVD řídil jaderný výzkum, Kaganovič byl ministrem výstavby.[22]

Andrej Ždanov, ideolog usilující získat pod kontrolu i zahraniční politiku, naproti tomu podtrhl prioritu nikoli Sovětského svazu, nýbrž socialismu jako takového, jehož pozice byly vítězstvím v druhé světové válce posíleny. Ždanov se tehdy (únor 1946) nezmiňoval

---

A. Knopf 1989, s. 232.

18 HARRIS, T.: The Origins of the Conflict between Malenkov and Zhdanov 1939–1941. In: *Slavic Rewiew*, vol. 35, No. 2 (June 1976), s. 291.

19 KENNEDY-PIPE, C.: *Stalin's Cold War*, s. 94; MOLOTOV, V. M.: *Otázky zahraniční politiky*: Řeči a projevy. Duben 1945 – červenec 1948. Praha, Orbis 1949, s. 14.

20 MOLOTOV, V. M.: *Otázky zahraniční politiky*, s. 18.

21 *Tamtéž.*

22 HOLLOWAY, D.: *The Soviet Union and the Arms Race*, New Haven, Yale U.P. 1983, s. 2

KNIHOVNA

ani o další světové válce, ani o snahách „zbavit Sovětský svaz plodů vítězství", což byly výroky, které najdeme v projevech jeho protivníků. Naopak podtrhl, že Sovětský svaz vstoupil do období mírového vývoje, v němž, na rozdíl od ostatních, kladl větší důraz spíše na výrobu spotřebního zboží než na rozvoj těžkého a zbrojního průmyslu. Předpokladem k realizaci takového programu bylo ovšem uchování dobrých vztahů se Západem.[23]

Pozdější zuřivý bojovník proti Západu a kosmopolitismu, který v září 1947 na zakládajícím sjezdu Kominformy obvinil Západ z rozdělení světa na dva protikladné tábory, tak v únoru 1946 vystupoval relativně smířlivě a nekonformně. Konflikt obou linií, respektive Malenkova a Ždanova, vyústil v květnu 1946 dočasným pádem Malenkova a jeho odchodem z politbyra.[24]

Rozhodující očekávání se však soustřeďovalo na Stalinův projev, který měl přednést ve Velkém divadle 9. února. Stalin se v něm výrazněji nepřiklonil k žádné z předešlých linií a nabídl další alternativu. Přestože se dnes jeho projev jeví jako zcela nevinný a defenzivní, zdá se, že jeho současníci ho chápali zcela jinak. Vzhledem k tomu, že jeho úvodní část na téma další světové války byla silně spekulativní, vyvolal v USA zděšení. Ředitel oddělení státního departmentu pro Evropu H. Freeman Matthews mluvil o nejdůležitějším a nejautoritativnějším výkladu sovětské poválečné politiky, soudce nejvyššího soudu W. O. Douglas ji pak v rozhovoru s ministrem obrany označil za vyhlášení třetí světové války.[25]

V úvodu projevu podal Stalin v první řadě marxistický rozbor příčin první a druhé světové války, které zavinil imperialismus. Druhou světovou válku však, na rozdíl od první, charakterizoval jako od počátku protifašistickou a osvobozeneckou, neboť jedním z jejích úkolů bylo obnovení demokratických svobod. O válečné protifašistické koalici se Stalin však zmínil jen letmo a zcela opominul jakoukoli zmínku o další poválečné spolupráci v jejím rámci.[26]

Zdá se však, že na západní politiky a analytiky nejvíce zapůsobila úvodní část Stalinova projevu, ve které v nejobecnější rovině z marxistických pozic rozebíral nedávný i současný vývoj světa. Podtrhl, že „světový kapitalismus se v současnosti nerozvíjí klidně a rovnoměrně, nýbrž prostřednictvím krizí a válečných katastrof",[27] a pokračoval klasickým tvrzením, že nerovnoměrný vývoj kapitalistických zemí vede k silnému narušení rovnováhy uvnitř kapitalistického systému s tím, že státy, které získaly méně surovin a trhů, se pokoušejí vojenskou silou přerozdělit sféry vlivu ve svůj prospěch. Podle jeho slov „v důsledku toho vzniká rozkol kapitalistického světa na dva nepřátelské tábory a války mezi nimi".[28] Dále spekuloval na téma, zda by bylo možné vyhnout se válkám, kdyby existovala možnost periodicky a mírovými prostředky přerozdělovat zdroje surovin

---

23 KENNEDY-PIPE, C.: *Stalin's Cold War*, s. 95; RA'ANAN, G.: *International Policy Formation in the USSR*: Factional „Debates" during Zhdanovschina. Hamden, Archon Books 1983, s. 23 nn.

24 HAHN, W.: *The Fall of Zhdanov and the Debates of Moderation, 1946–1953*. New York, Cornell U.P. 1982, s. 45.

25 Cit dle: YERGIN, D.: *Shattered Peace*, s. 167.

26 STALIN, I. V.: *Reč na predvybornom sobranii izbiratelej stalinskogo izbiratelʹnogo okruga Moskvy, 9 fevralja 1946 g*. Moskva, OGIZ 1946, s. 7.

27 *Tamtéž*, s. 6.

28 *Tamtéž*.

a trhy mezi kapitalistické státy podle jejich důležitosti. Své úvahy uzavřel kategorickým tvrzením, že „to však je nemožné uskutečnit za nynějších kapitalistických podmínek rozvoje světového hospodářství".[29]

Stalin tedy bez ohledu na skutečné úmysly a záměry projevu vyslal Západu sice velmi zastřené, nicméně zřetelné poselství: Sovětský svaz počítá s další, třetí světovou válkou, která se odehraje mezi dvěma nejsilnějšími imperialistickými bloky. Jestliže by se jeho spekulace dovedla k logickému závěru, pak v dané situaci přicházela v úvahu pouze válka mezi Spojenými státy a Velkou Británií. Taková alternativa však byla naprosto absurdní a většina pozorovatelů považovala Stalinův projev za faktickou hrozbu války Spojeným státům. To byl ovšem opak toho, o čem Stalin spekuloval.

Z takto významově posunutého projevu se dalo dokonce dovozovat, v jakém časovém horizontu může ke konfliktu dojít. Stalin totiž položil důraz na velmi ambiciózní plán růstu těžkého průmyslu a konstatoval, že k jeho splnění bude třeba alespoň tří pětiletek, možná i více. Pak ale „naše vlast bude zajištěna proti všem nahodilostem".[30]

Stalinův projev, jehož srozumitelnost se v některých klíčových aspektech blížila srozumitelnosti proroctví věštírny v řeckých Delfách a který nabízel množství rozporných interpretací, ve Spojených státech tedy nejistotu jen posílil. Byl přijímán jako potvrzení sovětské agresivity. Státní department proto požádal svého *chargé d'affaires* na vyslanectví v Moskvě George F. Kennana o speciální analýzu.[31]

Jejím výsledkem byla velmi rozsáhlá depeše, která se stala jedním z klíčových dokumentů začínající studené války. Telegram, dnes známý jako takzvaný dlouhý telegram, odeslaný z Moskvy 22. února 1946, byl určen jen nejvyšším amerických činitelům. Na první pohled realistická a jasná analýza založila Kennanovu reputaci hlavního amerického sovětologa a přispěla k tomu, že její autor byl v dubnu 1947 postaven do čela nově zřízeného plánovacího odboru (*Policy planning staff*) státního departmentu. Objektem jeho analýz pak již nebyl výlučně Sovětský svaz, nýbrž celý svět.[32]

Svou analýzu zahájil Kennan rozborem hlavních směrů sovětského poválečného chápání světa: tak jak se odrážely v oficiální propagandě. Sovětský svaz podle něho:

a) Stále žije v představě antagonistického „obklíčení" nepřátelskými mocnostmi, s nimiž v dlouhodobé perspektivě není možné trvalé mírové soužití.

b) Věří, že pro kapitalistický svět jsou charakteristické jeho vnitřní konflikty, které vyplývají z povahy kapitalistického zřízení a jsou mírovou cestou neřešitelné. Největší z nich je konflikt nezi Spojenými státy a Velkou Británií.

V této části se u Kennana patrně nejzřetelněji odráží vliv Stalinova projevu.

---

29 *Tamtéž.*

30 *Tamtéž*, s. 22.

31 KENNAN, G. F.: *Memoirs*, s. 293; GORMLY, J. L.: *From Potsdam to the Cold War*, s. 113 nn.

32 The Chargé in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State, February 22, 1946. In: *FRUS*, 1946, vol. VI, The Eastern Europe, The Soviet Union, s. 696–709. O Kennanovi a jeho vlivu na americkou politiku viz např.: HIXSON, W. L.: *George F. Kennan*: Cold War Iconoclast. New York, Columbia U.P. 1989; MAYERS, D.: *George Kennan and the Dilemmas of US Foreign Policy*. New York, Oxford U.P. 1988; STEPHANSON, A.: *Kennan and the Art of Foreign Policy*. Cambridge, Harvard U.P. 1989; MISCAMBLE, W.: *George F. Kennan and the Making of American Foreign Policy, 1947–1950*. Princeton, Princeton U.P. 1989.

c) Z výše uvedeného vyplývá, že vnitřní konflikty vyvolávají nevyhnutelně války, a to buď mezi kapitalistickými státy navzájem, nebo intervence proti „socialistickému světu". Kapitalisté logicky inklinují k druhé variantě.

d) Intervenci proti SSSR, jakkoli by byla pro jejího iniciátora zničující, je nutné za každou cenu předejít, neboť by zbrzdila socialistickou výstavbu.

e) Konflikty mezi kapitalistickými státy, i když jsou pro Sovětský svaz nebezpečné, na druhé straně přinášejí socialismu značné výhody, zvlášť zůstává-li sám vojensky a ideologicky silný.

f) V kapitalistickém světě jsou kromě reakčních i pozitivní elementy, ať již v podobě spřátelených komunistických stran či pokrokových činitelů, jejichž aktivita směřuje ve prospěch SSSR a které proto musejí být využity.

g) Za nejnebezpečnější složku buržoazně-kapitalistické společnosti Sovětský svaz považoval, podle Kennanovy interpretace, takzvané falešné přátele lidu, tj. sociálnědemokratické strany, které podle něho fakticky slouží zájmům reakčního kapitálu.[33]

Na základě těchto sedmi bodů formuloval Kennan základní principy sovětské zahraniční politiky:

- Postavení SSSR v mezinárodní politice musí být soustavně posilováno a současně nesmí být promeškána žádná příležitost k oslabení kapitalistických států;
- Sovětský svaz musí všemožně prohlubovat a využívat rozdílů a konfliktů mezi „imperialistickými" státy. Případná „imperialistická" válka měla být podle Kennanovy interpretace, přeměněna ve válku revoluční;
- K nátlaku na vládu Spojených států musejí být ve prospěch zájmů SSSR využiti „demokratičtí" a „pokrokoví" činitelé v kapitalistických zemích;
- Proti socialistickým a sociálnědemokratickým předákům musí být vedena bezohledná válka.[34]

Bližší pohled na Kennanovu analýzu však ukazuje, že se v ní do značné míry odráží spíše stav sovětské ideologie z třicátých, respektive přelomu dvacátých a třicátých let, nikoli z roku 1945 či 1946. Bod g) byl zcela mylný, neboť Sovětský svaz již od počátku roku 1935 považoval, alespoň oficiálně, za nejhoršího nepřítele fašismus, nikoli sociální demokracii. I když poválečný Sovětský svaz hleděl na politiku sociálnědemokratických stran s rostoucí podezřívavostí a posléze nepřátelstvím (ve Velké Británii byla *Labour party* vládnoucí stranou a Moskva se například zcela negativně postavila vůči návrhu sociálních demokratů na vytvoření západoevropského bloku), jeho nepřátelství nikdy neznamenalo návrat ke zběsilým útokům z let 1928–1934.

Řada dalších bodů (b–f) pak byla do značné míry výkladem pouček marxismu-leninismu a fakticky od samého začátku konstantou sovětské politiky, respektive ideologie a propagandy. Diskutabilní je navíc i samotný bod a), neboť po roce 1935 Sovětský svaz v principu nepopíral možnost mírové koexistence s kapitalistickými státy. Měřítkem byla míra jejich „pokrokovosti". Ta se určovala postojem toho kterého státu vůči Moskvě: čím byl přátelštější, tím byl stát také pokrokovější. I když v Moskvě probíhal boj jednotlivých

33 The Chargé in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State, February 22, 1946. In: *FRUS*, 1946, vol. VI, s. 697 n.

34 *Tamtéž*, s. 698.

frakcí, stále platila Stalinova charakteristika západních států jako mírumilovných, třebaže v nich existovaly „reakční", protisovětské kruhy. Kennan se ovšem nezmínil o jednom z hlavních rysů sovětské předvolební kampaně, totiž o důrazu na potřebu dlouhého období míru. K výraznému kvalitativnímu posunu směrem k ostře konfrontační linii došlo v politice SSSR až v létě 1947, jakkoli se jeho základy připravovaly dříve.[35]

Kennan dále pokračoval pokusem osvětlit hybné síly sovětské zahraniční politiky. Zdůraznil, že politika bolševické strany není totožná s postojem ruského lidu, a především že výše uvedené předpoklady, z nichž měla vycházet, jsou z větší části mylné. Skutečnost, že byly opět zdůrazňovány, svědčila o tom, že „sovětská stranická linie není založena na jakékoli objektivní analýze situace za hranicemi Ruska. Vskutku jen málo odpovídá podmínkám mimo Rusko." Z tohoto poněkud odvážného náhledu Kennan vyvozoval, že tato politika musí „vyrůstat především ze základních vnitroruských podmínek, které existovaly před současnou válkou a existují dodnes".[36]

Za hlavní příčinu „neurotického" postoje Kremlu ke světu považoval Kennan „tradiční a instinktivní ruský pocit nejistoty". Svoje tvrzení dokazoval mimo jiné skutečností, že ruské politické zřízení nesneslo srovnání, a tudíž ani kontakty s vyspělejším politickým systémem západních zemí. Ruští vládcové proto zemi izolovali, obávajíce se důsledků pronikání vnějších vlivů. Kenannovým krédem, které mělo na formulování americké zahraniční politiky silný vliv, byla myšlenka, že „se [ruští vládcové] proto naučili nalézat bezpečnost pouze v trpělivém, ale smrtelném boji za totální likvidaci nepřátelské mocnosti, bez možnosti dohody nebo kompromisu s ní".[37]

Samotný bolševický režim byl podle Kennanových slov méně stabilní než předchozí ruské režimy, a jeho předáci proto ještě podezřívavější a nejistější než carové. Marxismus pro ně byl skvělým nástrojem, neboť vytvářel imaginární hrozbu vnějšího obklíčení a sloužil ideologii k ospravedlnění rostoucího zbrojení, posilování moci policie, izolace Ruska od světa a podobně. Základní hybnou sílu viděl Kennan ve stálém postupu neklidného ruského nacionalismu směřujícího k naprostému zničení ostatních mocností, které dal mezinárodní marxismus ještě nebezpečnější povahu.[38]

V jistém rozporu se svým předchozím tvrzením, že sovětská politika vyplývá z vnitřních podmínek, vznesl Kennan otázku, kdo v Sovětském svazu vlastně dostává přesné a nezaujaté informace o světě mimo SSSR. Vyjádřil osobní pochybnosti o tom, zda sám Stalin dostává objektivní informace, a podtrhl zdejší atmosféru orientálního tajnůstkářství a pletich, kde i objektivní pravda slouží k intrikám. Režim charakterizoval jako konspiraci uvnitř konspirace.

V následující, třetí a čtvrté části dlouhého telegramu se Kennan pokusil nastínit praktickou zahraniční politiku Sovětského svazu jak v oficiální, tak neoficiální rovině.

---

35 STEPHANSON, A.: *Kennan and the Art*, s. 47; GADDIS, J. L.: *The United States and the Origins of the Cold War*, s. 303 nn.; TAUBMAN, W.: *Stalin's American Policy*: From Entente to Détente to Cold War. New York, W. W. Norton 1982, s. 130 nn.

36 „That it arises mainly from basic inner-Russian necessities which existed before recent war and exist today." The Chargé in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State, February 22, 1946. In: *FRUS*, 1946, vol. VI, s. 699.

37 „...they have learned to seek security only in patient but deadly struggle for total destruction of rival power, never in compacts and compromises with it." *Tamtéž*.

38 *Tamtéž*, s. 700.

S malými výjimkami je uvedená problematika analyzována pouze v obecné poloze a celkově příliš neodráží tehdejší konkrétní přístupy sovětské politiky (například v Íránu či ve východní Evropě) a nezmiňuje se ani o projevech sovětských předáků, které zazněly jen o několik dnů dříve. Kennan se domníval, že mezi hlavní cíle, o jejichž dosažení bude SSSR usilovat v oficiální rovině, bude patřit: posilování moci a prestiže sovětského státu; rozšíření jeho vlivu na sousední státy; pokud to bude pro SSSR vhodné a prospěšné, bude se podílet na práci mezinárodních organizací (OSN); oslabovat vliv Západu v koloniálních a závislých zemích; podporovat národy, které stojí v opozici proti Západu (Německo, Argentina, státy Středního východu); posilovat ekonomickou soběstačnost SSSR a realizovat vojenskou industrializaci. Na této oficiální rovině se podle Kennana asi bude Sovětský svaz chovat relativně korektně.[39]

Naproti tomu v neoficiální (*subterranean*) úrovni využije Sovětský svaz všech možností a prostředků, skupin lidí i organizací k oslabení Západu, jeho rozvratu a posílení vlastní moci. Kennan podtrhl, že „celkově veškeré sovětské úsilí v neoficiálním mezinárodním plánu bude svým charakterem negativní a destruktivní, zaměřené na zničení síly [Západu] za hranicemi sovětské kontroly".[40]

Kennan v této souvislosti autoritativně podtrhl, že pro Sovětský svaz není v této základní linii kompromis možný. Pro SSSR začne konstruktivní činnost teprve tehdy, až bude komunistická moc dominovat.

Jeho celkový závěr byl následující: „Máme zde politickou sílu, která fanaticky věří, že se Spojenými státy nemůže existovat stálý *modus vivendi*, a která v zájmu zajištění své moci považuje za žádoucí a nezbytné rozbít vnitřní harmonii naší společnosti, zničit náš tradiční životní styl a mezinárodní autoritu našeho státu. Tato politická síla zcela ovládá energii jednoho z největších národů světa a na přírodní zdroje nejbohatšího území a působí spolu s hlubokými a mocnými proudy ruského nacionalismu. Vedle toho má pečlivě propracovaný a dlouhodobě působící aparát pro šíření svého vlivu v jiných zemích, aparát, který je nadán ohromnou pružností a přizpůsobivostí, který je řízen lidmi, jejichž zkušenost a umění v podvratných metodách patrně nemají v dějinách obdobu. Konečně, jak se zdá, je ve svých základních reakcích imunní vůči vlivům reality."[41]

Kennan však vzápětí svoji vysoce fatalistickou a manicheistickou vizi oslabil. Příjemce svého poselství ujišťoval o tom, že Sovětský svaz na rozdíl od Německa nepodléhá schematismu, nemá sklony k dobrodružným podnikům, a zvláště že dobře chápe logiku

---

39 *Tamtéž*, s. 701–703.

40 „In general, all Soviet efforts on unofficial international plane will be negative and destructive in character, designed to tear down sources of strength beyond reach of Soviet control." *Tamtéž*, s. 706.

41 „In summary, we have here a political force committed fanatically to the belief that with US there can be no permanent *modus vivendi*, that it is desirable and necessary that the internal harmony of our society be disrupted, our traditional way of life be destroyed, the international authority of our state be broken, if Soviet power is to be secure. This political force has complete power of disposition over energies of one of world's greatest peoples and resources of world's richest national territory, and is borne along by deep and powerful currents of Russian nationalism. In addition, it has an elaborate and far flung apparatus for exertion of its influence in other countries, an apparatus of amazing flexibility and versatility, managed by people whose experience and skill in underground methods are presumably without parallel in history. Finally, it is seemingly inaccessible to considerations of reality in its basic reactions." *Tamtéž*.

síly. Podtrhl, že SSSR navíc nemá žádný pevný plán a že nepodstupuje zbytečná rizika. Jeho taktika mu, v případě že narazí na silný odpor, umožňuje se stáhnout. Kennan dále uváděl, že Západ je silnější než SSSR, který má řadu problémů, a zastával názor, že sovětský systém a uspořádání státu ještě definitivně neprokázaly svoji životaschopnost. Navíc podle něho byla veškerá sovětská propaganda, směřovaná mimo sovětskou bezpečnostní sféru, v podstatě negativistická a destruktivní. Pro západní země, a Spojené státy především, by proto bylo možné jí relativně snadno čelit inteligentním a pozitivním programem.[42]

Otázkou zůstávalo, jak by Spojené státy měly na sovětskou hrozbu, kterou Kennan tak jednoznačně vylíčil, reagovat. On sám načrtl pět možných kroků:

1. Povaha hnutí a celá problematika musejí být nezaujatě a objektivně studovány.

2. Vláda musí informovat americkou veřejnost o ruské realitě. Tím se vytvoří méně hysterický antikomunismus, který sice může vést ke zhoršení vztahů s Moskvou, ale v takovém případě Spojené státy nemají co ztratit – v SSSR nevlastní žádné investice, které by musely chránit; obrat zahraničního obchodu je minimální; prakticky žádní američtí občané tuto zemi nenavštěvují; kulturní kontakty existují pouze na velmi omezené úrovni.

3. Vzhledem k tomu, že povaha komunismu je parazitická, bude rozhodující, s jakou vnitřní a zahraniční politikou bude konfrontován. Kennan proto zdůraznil, že musejí být učiněna všechna opatření, která by řešila většinu amerických vnitropolitických problémů, a tím přispěla k pozvednutí sebedůvěry, disciplíny a morálky americké společnosti.

4. Spojené státy musejí zformulovat a předložit ostatním národům pozitivnější a konstruktivnější představu světa než dříve, a to především v Evropě, kde jsou lidé rozčarováni a unaveni minulými zkušenostmi.

5. Spojené státy musejí využít vlastních metod a vlastní koncepce společnosti, chtějí-li se vyhnout největšímu nebezpečí, které se skrývá v kopírování metod a tím i charakteru soupeře.[43]

Kennanův návod amerických protiopatření byl tedy orientován především směrem dovnitř společnosti USA a dalších zemí Západu a silně akcentoval význam vnitropolitických faktorů. V jeho přístupu ještě chyběly výraznější specifické zahraničněpolitické protiakce, které rozpracoval později, stejně jako ucelenější strategická koncepce. Některé její budoucí rysy se však v „dlouhém telegramu" už nacházejí. Jeho náčrt z roku 1946 byl tedy obranný, a zdá se, že si jeho autor uvědomoval rozpor mezi svým viděním SSSR a reálnou situací. Tato fanatická agresivní mocnost, za niž SSSR považoval, totiž byla, jak sám konstatoval, slabší než Západ a Spojené státy. Navíc byla realistická v tom smyslu, že respektovala poměr sil a neřídila se podle předem připraveného plánu. Její záměry se soustřeďovaly na poválečnou obnovu společně se zachováním autarkie a na ovládnutí „plodů vítězství". Kennan do svého obrazu SSSR nezačlenil zkázu, kterou SSSR přivodila válka, stejně jako i další aspekty. Jeho obraz byl silně schematický. Nebral příliš v úvahu konkrétní faktory, které nejen krátkodobě, ale i z relativně dlouhodobého výhledu ovlivňovaly postoje objektu jeho analýzy.

---

42 *Tamtéž*, s. 707.

43 *Tamtéž*, s. 708 n.

Klíčová teze Kennanova poselství však spočívala v závěru, že Sovětský svaz je síla, která fanaticky věří, že se Spojenými státy nemůže existovat stálý *modus vivendi*. Z tohoto tvrzení ovšem vyplýval dalekosáhlý závěr: pro Spojené státy by bylo ztrátou času, úsilí, a dokonce by pro ně bylo i nebezpečné, kdyby se pokoušely dosáhnout stálého *modu vivendi* se Sovětským svazem. Kennan tak fakticky negoval dosavadní základy, na nichž stála americká politika vůči SSSR, tj. předválečná, a především válečná spolupráce „velké trojky".

Kennanův „dlouhý telegram" tak spíše ventiloval dlouholeté animozity, než představoval konkrétní analýzu tehdejší poválečné sovětské zahraniční politiky a vnitřních poměrů. Jeho autor se nechal v řadě aspektů ovlivnit spíše postoji, které SSSR zaujímal na přelomu dvacátých a třicátých let, než tehdejší skutečnou sovětskou politikou. Byl však jedním z mála pozorovatelů, kteří správně zachytili, že Stalin hovořil o meziimperialistické válce, nikoli o válce mezi systémy, tj. imperialismem a socialismem. Celkově se však zdá, že přesnější odhady tehdejších sovětských postojů přinášely americké zpravodajské zprávy. Hovořily o tom, že Sovětský svaz chce uchovat dobré vztahy se Spojenými státy, vytvořit bezpečnostní nárazníkové pásmo okolo vlastního území a rozšířit svůj vliv i mimo toto pásmo a stát se rovnocenným partnerem ostatních velmocí. Hlášení zpravodajských služeb však americkou politiku neovlivnilo.[44]

Kennanův telegram nebyl jedinou rozsáhlou analýzou Sovětského svazu, která byla v tuto dobu odeslána do západních metropolí. V polovině března 1946 poslal do Londýna a na britské vyslanectví ve Spojených státech svoji obdobu „dlouhého telegramu" *chargé d'affaires* britského vyslanectví v Moskvě Frank Roberts.[45]

Kennan i Roberts byli v Moskvě ve velmi těsném kontaktu, a to nejen z titulu svých funkcí na dvou nejdůležitějších ambasádách, ale také v rámci izolované západní komunity v Moskvě. Roberts Kennanův telegram podrobně znal, jeho obsah tlumočil *Foreign Office* a řada Kennanových formulací a závěrů se objevila i v jeho depeši. Byl však překvapen reakcí a vřelým přijetím Kennanova telegramu státním departmentem. Zaznamenal zostřování amerického postoje vůči SSSR, i když zdůraznil, že americká politika za Byrnese je dopředu těžko odhadnutelná.[46]

---

44 STEPHANSON, A.: *Kennan and the Art*, s. 52 nn.; TAUBMAN, W.: *Stalin's American Policy*, s. 130 nn.

45 Roberts z důvodů utajení odeslal svoji depeši ve třech částech, a to 14., 17. a 18. března 1946. *PRO*, FO 371, 56763, N 4065/97/38, N 4156/97/38, N4157/97/38 – Mr. Roberts (Moscow) to Mr. Bevin. Pro lepší orientaci v rozsáhlém textu použijeme edici dokumentů *Documents on British Foreign Policy Overseas*, Series I (1945–1950), vol. VI, Eastern Europe, August 1945 – April 1946. London, HMSO 1991, s. 305–332. Ediční řada *Documents on British Policy Overseas*, dále jen *DBFP*.

46 *PRO*, FO 371, 56840, N 3369/971/38 – Roberts to Foreign Office, 2 March 1946. O Robertsově působení v Moskvě viz: ZAMETICA, J.: Three Letters to Bevin: Frank Roberts at Moscow Embassy, 1945–46. In: *British Officials and the British Foreign Policy, 1945–50*. Ed. by J. Zametica. Leicester, Leicester U.P. 1990, s. 39–97. Výhrady vůči nejisté americké zahraniční politice sdílelo i britské ministerstvo zahraničních věcí. Ještě v říjnu 1946 bylo v rozsáhlém materiálu The Strategic Aspects of British Foreign Policy konstatováno, že analýza byla zpracována za předpokladu, že Spojené státy budou dále aktivně zasahovat do světových záležitostí. Konstatovalo se však, že tento předpoklad nemusí nutně platit i nadále, neboť „the Americans are a mercurial people, unduly swayed by sentiment and prejudice rather than by reason or even by consideration of their own long-term interests. Their Goverment is handicapped by an archaic constitution, sometimes to the point of impotence..." Viz: *PRO*, FO 371, 57 315, U2930/2930/670.

Vnitřní strukturou je Robertsova depeše podobná depeši Kennanově. Stejně jako Kennan také Roberts začal pokusem o nástin základních trendů sovětské poválečné politiky. Druhá část, ze 17. března, odpovídá zhruba prostřední části Kennanovy depeše a stejně jako ona končí návrhem na opatření britské strany. Na rozdíl od Kennana, který zůstával v obecné rovině, byl Roberts konkrétnější. Svoji analýzu zahájil poměrně podrobným přehledem sovětského postupu v jednotlivých geografických oblastech a zemích a rozborem Molotovova projevu ze 6. února 1946. Roberts poukázal na skutečnost, že existence jaderné zbraně vede sovětské předáky k podezíravosti a k tomu, aby jakoukoli manifestaci anglo-americké solidarity již považovali za hrozbu ze strany anglosaského bloku, který disponuje konečnou zbraní. Podle Robertse Sovětský svaz v této atmosféře cítil, že nemůže přistoupit na žádné ústupky, a proto zahájil protiútok na Velkou Británii jako na slabšího člena domnělého anglo-amerického spojenectví.[47] Podtrhl, že podle jeho mínění se Sovětský svaz pokouší profitovat z neklidné poválečné situace v Evropě a světě. Zčásti pak usiluje o dosažení „předsunutých pozic, ve kterých by se zakopal, dříve než přijde nevyhnutelná reakce na jeho těžkopádné akce".[48]

V souvislosti s vnitropolitickým vývojem v SSSR Roberts podtrhl obrovské oživování ortodoxní marxistické ideologie a stále se zvyšující důraz, který je na ni kladen. Nadhodil dokonce otázku, zda svět nestojí před moderní obdobou středověkých náboženských válek, ve kterých by sovětský komunismus bojoval se západoevropskou sociální demokracií a americkým „imperialismem" o nadvládu nad světem.[49]

Stejně jako Kennan považoval za jeden ze základních faktorů ovlivňujících sovětskou politiku stálé úsilí o zajištění bezpečnosti zaostalejšího státu, který nemá přirozené hranice a je obklíčen nepřáteli.[50] Roberts tímto způsobem vysvětloval imperiální politiku Ruska i postup Sovětského svazu na počátku čtyřicátých let. Podtrhl ovšem význam „injekce" marxismu do tohoto tradičního ruského schématu. Marxismus podle něho setřel rozdíly mezi krátkodobou taktikou a dlouhodobou strategií a posílil víru, že SSSR je obklíčen nepřáteli, tentokrát ideologickými. Z tohoto důvodu také musí budovat svůj vojenský potenciál v maximální možné míře. Roberts ovšem vyslovil pochybnost, že by se Sovětský svaz sám zcela izoloval od světa. Poukázal na fakt, že na Západě jsou komunistické strany a další „páté kolony", a že tudíž bude chtít lovit v „kalných vodách".[51]

V této souvislosti se Roberts dotkl sovětského přístupu k mezinárodním vztahům a diplomatickým rozhovorům. Zdůraznil vzájemnou odlišnost obou přístupů – východního a západního – neboť Moskva „přistupuje k partnerovi, kterého považuje za potenciálně nepřátelského, s cílem dosáhnout pro Sovětský svaz co největších výhod, a to pokud možno bez jakéhokoli ústupku, a jakmile získá, co chce, v nejbližší vhodnou dobu problém opět otevře nebo vznese jiný problém a dosáhne dalšího bodu na programu".[52]

---

47 Mr. Roberts (Moscow) to Mr. Bevin. In: *DBFP*, Series I, vol. VI, s. 306, 309. Podobně jako Roberts uvažoval i britský ministerský předseda C. Attlee. Podle něho americký jaderný monopol vedl ke zostření mezinárodní situace a sovětského nepřátelství vůči Západu. Viz: GORMLY, J. L.: *From Potsdam to the Cold War*, s. 90.

48 Mr. Roberts (Moscow) to Mr. Bevin. In: *DBFP*, Series I, vol. VI, s. 309.

49 *Tamtéž*, s. 311.

50 *Tamtéž*, s. 315.

51 *Tamtéž*, s. 318.

52 „She approaches a partner, whom she regards as potentially hostile, endeavours to exact the maximum

S odvoláním na sovětskou politiku v Íránu dodal, že v jakýchkoli rozhovorech či dohodách se Sovětským svazem tudíž není žádný stupeň definitivní. Výše uvedené konstatování ovšem poněkud zpochybňovalo hodnotu jiného Robertsova závěru, o kterém se ještě zmíníme, totiž že by bylo možné dospět se Sovětským svazem k dohodě.

Při hodnocení Sovětského svazu si Roberts dovolil, jak sám přiznává, poněkud spekulativně tvrdit, že sovětský režim je plně přijímán většinou sovětského lidu. S duchem Kennanova telegramu do jisté míry koliduje i další z Robertsových závěrů, že „ačkoli sovětské Rusko hodlá šířit svůj vliv všemi možnými prostředky, světová revoluce není nadále na jeho programu a ve vnitřních podmínkách Sovětského svazu není nic takového, co by mohlo vést k návratu ke starým revolučním tradicím".[53]

Další body Robertsova rozboru jsou však jak duchem, tak formulačně téměř totožné s Kennanovými. Jedná se například o srovnání Sovětského svazu s nacistickým Německem. Roberts obdobně jako jeho americký kolega zastával názor, že sovětští předáci jsou nesrovnatelně pružnější než nacističtí a nemají stejný pocit naléhavosti jako Hitler, že Sovětský svaz, jakkoli má víru ve svoji potenciální sílu, není zdaleka tak silný jako Západ a že si je této skutečnosti vědom. Podle Robertse Kreml v podstatě pokračoval v realizaci ruské národní politiky, od níž se příliš neliší, i když je nyní zahalena do atraktivního hávu marxismu-leninismu. Za hlavní motor sovětské politiky však považoval úsilí o zajištění bezpečnosti SSSR, které je ovšem stálým a do sousedních zemí se šířícím procesem. Podle něho bylo toto úsilí již tak intenzivní, že vyslovil obavy, zda lze ještě rozeznat mezi požadavky sovětské bezpečnosti a sovětským imperialismem a zda vůbec existují hranice sovětské expanze.[54]

Závěrečnou, nejkratší část věnoval Roberts stejně jako Kennan svým doporučením ve vztahu k britské politice. Zastával názor, že v prvé řadě je „podstatné zacházet s problémem anglo-sovětských vztahů stejným způsobem, jakým se zacházelo za války s vojenskými problémy".[55] Volal tudíž po co největší koordinaci politické strategie a všestranném studiu Sovětského svazu a všech aspektů jeho politiky. V této souvislosti navrhl vytvoření stálého výboru, který byl v dubnu 1946 skutečně ustaven. Stejně jako Kennan vyzýval k „výchově britské veřejnosti". Na rozdíl od něho se však stavěl proti přerušení styků se Sovětským svazem a podporoval obnovu obchodu se SSSR na základě vzájemných výhod, nikoli jednostranných půjček či závazků. Uvědomoval si ale i limity možností obchodních vztahů.

Obdobně jako jeho americký kolega považoval za rozhodující faktor dlouhodobé britské strategie, aby „naše vlastní země, Commonwealth, koloniální říše a ty země, zvláště v západní Evropě a na Blízkém a Středním východě, jejichž osudy jsou úzce spjaty s našimi, byly silnými politickými a ekonomickými organismy, aby se přidržovaly pro-

---

advantage for the Soviet Union, if possible without any return, and, having obtained what she wants, reopens this issue or raises another at the earliest possible moment in order to achieve the next item on her programme." *Tamtéž*, s. 320 n.

53 „Although Soviet Russia intends to spread her influence by all possible means, world revolution is no longer part of her programme and there is nothing in internal conditions within the Union which might encourage a return to the old revolutionary traditions." *Tamtéž*, s. 322.

54 *Tamtéž*, s. 324 nn.

55 „...essential is to tread the problem of Anglo-Soviet relations in the same way as major military problems were treated during the war." *Tamtéž*, s. 327.

gresivní politiky, zvyšovaly životní úroveň svého lidu a odstraňovaly tak zdroje sociálního napětí. Na druhé straně můžeme nabídnout občanská práva a osobní svobody, neznámé v Sovětském svazu, které vzbudí naděje jeho obyvatelstva."[56] Roberts zdůrazňoval, že Velká Británie musí vystupovat jako stoupenec dynamické a pokrokové filozofie a způsobu života, který by měl alespoň tak velkou odezvu jako komunismus. V této souvislosti opětovně vyzdvihoval zásadní důležitost zvláštních vztahů se Spojenými státy a Britským společenstvím národů.

Jak jsme viděli, Roberts odmítal omezení vztahů se Sovětským svazem. Vzhledem k tomu, že Velká Británie se svou říší byla v poněkud jiné situaci než Spojené státy, navrhoval, aby se ve vztazích se Sovětským svazem pragmaticky držela principu reciprocity. Pragmatické uvažování, při kterém Roberts stále anticipoval zájmy Velké Británie a Britského společenství národů, ho dovedlo až k závěru, kterým se výrazně odlišil od Kennana, jenž fakticky zastával názor, že se Sovětským svazem není možné vyjednávat o dlouhodobém *modu vivendi* obou mocností, neboť usiluje pouze o zničení svého protivníka. Robertse naopak příklady z historie britsko-ruských vztahů, rozbor sovětské politiky i zájmů Velké Británie dovedly ke konstatování, že anglo-sovětské vztahy by „se vší pravděpodobností byly nejlépe postaveny na základě vytyčení zón vlivu".[57] V nich se pak jedna strana měla zdržet zasahování do záležitostí strany druhé. V této souvislosti Roberts podtrhl, že britsko-ruské vztahy byly po tři staletí nikoli neúspěšně udržovány a regulovány na základě rezervovaného realismu obou vlád.

Zdá se, že v této záležitosti byl realitě blíže Roberts. Základní pohled na sovětskou předválečnou i válečnou politiku totiž ukazuje, že sovětské vedení přímo ctilo dohody o sférách vlivu. Uveďme jen příklady z nejznámějších: dohodu Molotov – Ribbentrop ze srpna 1939, dohodu Stalin – Churchill z října 1944 o Balkánském poloostrově. Ostatně i jaltské dohody fakticky vymezovaly sféru vlivu SSSR ve střední a východní Evropě. V tomto směru tedy doporučení Robertse nebylo bez podkladu. Otázkou ovšem je – což sám přiznává – jak dlouho by takové uspořádání vydrželo.

Ze srovnání obou telegramů je zřejmá podstatně větší konkrétnost a pragmatičnost Robertsova telegramu, který zdůrazňoval zájmy Británie a impéria. Roberts jako úředník slabší z anglosaských mocností kladl důraz na význam spolupráce a spojenectví se Spojenými státy. Z obsahu i tónu jeho depeše je zřejmé, že k složité problematice poválečných vztahů se Sovětským svazem přistupoval pouze jako k jednomu z dalších velkých problémů, jakých musela Velká Británie ve své moderní historii řešit již celou řadu.

Přirozeně vyvstává otázka, proč bylo tak zcela jednoznačně akcentováno Kennanovo základní hodnocení, zatímco Robertsovo prakticky zapadlo. Jistý vliv měla skutečnost, že Kennan reprezentoval mocnost, která ve vztahu obou zemí jednoznačně určovala

---

56 „...our own country, the Commonwealth, the Colonial empire and those countries, particularly in Western Europe and the Near and Middle East, whose fortunes are so closely bound up with ours, should be healthy political and economic organisms, pursuing progressive policies, raising the standard of living of their peoples and removing the causes of social strife. At the same time we can offer civil and personal liberties which are unknown in the Soviet Union and would be the envy of its inhabitants." *Tamtéž*, s. 327 n.

57 „...these could probably be most solidly established on the basis of zones of influence..." *Tamtéž*, s. 330.

obecný směr další politiky. Rozhodující byla však nepochybně skutečnost, že Kennanův „dlouhý telegram" byl v souladu s měnící se atmosférou v amerických vládnoucích kruzích a s měnící se zahraniční politikou, která dostávala pevnější a aktivnější zaměření. Základní závěry Robertsova telegramu do ideologizujícího se ovzduší naproti tomu příliš nezapadaly, jakkoli i on zdůrazňoval význam ideologických faktorů v sovětské politice. Neuchýlil se však k dramatickému líčení v duchu apokalyptických vizí.[58]

Je zřejmé, že Kennanův telegram přišel do Washingtonu v mimořádně příhodnou chvíli. Kennan ostatně již dříve odeslal z Moskvy řadu varovných telegramů, ty však zůstaly nepovšimnuty. Teprve jeho „dlouhý telegram" padl na úrodnou půdu. Většina amerických politiků, včetně prezidenta Trumana, se právě v této době již definitivně přikláněla k závěru, že se Sovětským svazem není spolupráce možná. Konflikt ohledně stažení sovětských vojsk z Íránu a jeho politiky v tomto regionu byl dalším z řady kritických bodů ve vztazích mezi SSSR a anglosaskými mocnostmi. K nim patřila mimo jiné i sovětské politika ve střední a východní Evropě, územní a další požadavky Sovětského svazu vůči Turecku, řecká otázka, slepá ulička v jednáních o německé reparace, nedávné odhalení sovětské špionážní sítě v Kanadě, ale také přítomnost komunistických stran Francie, Itálie a dalších ve vládách těchto zemí a obavy, že by mohly převzít moc. K výraznějším změnám v zahraničněpolitickém postupu americké administrativy došlo již po 12. únoru 1946, tedy o plných deset dnů dříve, než Kennan svoji depeši odeslal.[59]

Stalinovy veřejné spekulace na předvolebním shromáždění a jeho předpovědi další světové války jen naléhavost změny americké politiky podtrhovaly. Kennanova analýza pak poskytla jednoznačný koncepční rámec, který dostatečně vysvětloval sovětskou politiku, jakož i další rizika pro budoucnost. Současně ospravedlňoval západní kritiku sovětského postupu a politiky, a především plně zdůvodňoval nutnost a nezbytnost začínajícího obratu v americké politice. Robertsův telegram naproti tomu s konstatováním, že Sovětský svaz nemá na programu světovou revoluci, že jeho stávající cíle jsou poměrně limitované, a především že by bylo možné dohodnout se s ním na základě rozdělení sfér vlivu, nebyl v souladu s názory jak státního departmentu, tak *Foreign Office*. Bevin sám v této době neměl zájem dohadovat se se Sovětským svazem o sférách vlivu.[60]

Kennanův telegram vycházel vstříc také tehdejší situaci na americké vnitropolitické scéně. Útočil na pozice zbylých stoupenců Rooseveltovy politiky, kteří obviňovali Trumana z její zrady, a byl v souladu s ostrou zahraničněpolitickou linií Republikánské strany,

---

58 Jeden z hlavních expertů na Sovětský svaz z *Northern Department* britského ministerstva zahraničních věcí, kam spadal SSSR, Thomas Brimelow si mimo jiné stěžoval, že Roberts nenastínil dostatečně jasně projekci a vztah marxistické ideologie a zahraniční politiky. Zpochybňoval současně Robertsovu tezi o omezených cílech sovětské poválečné politiky, respektive expanze. Viz: *PRO*, FO 371, 56831, N 3742/605/638 – Minute by Brimelow, 23 March 1946. Ředitel téhož odboru C. Warner zastával názor, že skutečnosti odpovídá spíše Brimelowo tvrzení. Viz: ZAMETICA, J.: Three Letters to Bevin, s. 69 nn.

59 HARBUTT, F.: American Challenge, Soviet Response: The Beginning of the Cold War, February – May, 1946. In: *Political Science Quarterly*, vol. 96, No. 4 (Winter 1981–82), s. 623–639; ROTHWELL, V.: *Britain and the Cold War 1941–1947*. London, Jonathan Cape 1982, s. 255 nn.

60 Ředitel *Northern Department Foreign Office* C. Warner odmítl 14. února 1946, tj. krátce po Stalinově projevu, myšlenku, že by hnací silou sovětské expanze byla nezajištěná bezpečnost SSSR a jeho obavy z cizí agrese. *PRO*, FO 371, 56725, N 1876/24/38. Viz také BULLOCK, A.: *Ernest Bevin*: Foreign Secretary, 1945–1951. London, Heinemann 1984, s. 186 nn.

která právě Rooseveltovu politiku považovala za ustupování Sovětskému svazu. Neměli bychom opomenout ani skutečnost, že v období mezi odesláním Kennanovy a Robertsovy depeše vystoupil 3. března Winston Churchill v americkém Fultonu s proslulým projevem o železné oponě. Přítomnost amerického prezidenta na tribuně byla vyjádřením americké podpory a „schválením" obsahu jeho poselství světu. Churchill pak vyslovil veřejně to, co Kennan uvedl ve svém tajném telegramu.[61]

Zdá se, že obě ministerstva zahraničních věcí, jak ve Washingtonu, tak Londýně, vzala oba telegramy na vědomí a akceptovala ten, který byl nejen v souladu s přijatou strategií zahraniční politiky, ale který navíc této politice dával koncepčně ideologické zdůvodnění. Tím byl jednoznačně telegram Kennanův.

Jistou obdobou Kennanova a Robertsova „dlouhého telegramu" byla depeše sovětského vyslance ve Spojených státech Nikolaje V. Novikova, připravená koncem září 1946 na pařížské mírové konferenci, která projednávala mírové smlouvy s bývalými satelity Německa. Novikov zpracoval rozbor americké politiky na Molotovův příkaz o více než půl roku později, a proto v poněkud jiné situaci. Sám Molotov dokonce do konceptu udělal vlastní zásahy a Novikovovi fakticky některé závěry nadiktoval. Podstatné však je, že dosud přesněji nevíme, jaký měla tato depeše, pokud vůbec, vliv na formulování sovětské zahraniční politiky ve vztahu ke Spojeným státům.[62]

Zdá se tedy, že ani Spojené státy, ani Sovětský svaz v této době ještě o vymanévrování protivníka neusilovaly. Každá země však měla své strategické i taktické zájmy, z nichž ty nejdůležitější byly nepochybně bezpečnostní. Při jejich prosazování ovšem každá strana podnikala kroky, které druhou stranu zneklidňovaly. Jejich vzájemné protesty a obviňování pak jen dále přilévaly olej do ohně zvyšující se nedůvěry a postupně narůstající eskalace napětí. V tomto směru měl Stalinův únorový projev a následný vývoj na americké straně silně kontraproduktivní dopad.

Příloha[63]

Jak vznikl „dlouhý telegram"

George F. Kennan

Uprostřed února 1946 jsem trpěl nachlazením, horečkou, zánětem dutin, bolestmi zubů a nakonec i vedlejšími účinky sulfonamidů, jež jsem užíval k vyléčení oněch neduhů. Velvyslanec byl opět nepřítomen; vlastně už nadobro opouštěl svou funkci a já měl tedy ambasádu na starost. Protože jsem byl těmi různými chorobami upoután na lůžko, musel

---

61 LEFFLER, M.: *A Preponderance of Power*, s. 108 nn.; BURNS, J. MacGregor: *The Crosswinds of Freedom*, s. 228 nn.; SPENCER, W.: Churchill's Realism: Reflections on the Fulton Speech. In: *National Interest*, No. 42 (Winter 1995/96), s. 38–49.

62 Novikovova depeše byla poprvé zveřejněna in: *Meždunarodnaja žizn'*, 1990, No. 11, s. 148–154. O okolnostech vzniku viz také: NOVIKOV, N. V.: *Vospominanija diplomata*: Zapiski 1938–1947. Moskva, Izdatelstvo političeskoj literatury 1989, s. 359 n.

63 Následující pasáž je úryvek z memoárů, jež pokrývají první část Kennanovy mimořádně dlouhé a bohaté politické, diplomatické i vědecké kariéry (*Memoirs*: 1925–1950. Boston–Toronto, Little Brown 1967, s. 292–295). Se souhlasem Bohuslava Litery přiřadila redakce *Soudobých dějin* k jeho článku tuto přílohu. Pasáž vybral a přeložil Oldřich Tůma.

jsem v té době vyřizovat každodenní telegramy a další úřední záležitosti ve své ložnici a snažil jsem se vypořádat, jak jsem mohl nejlépe, s povinnostmi, jež z toho všeho plynuly.

Mezi zprávami, jež mi byly v jednom z těch nešťastných dní předloženy, byla jedna, která nás všechny přivedla k novému stupni zoufalství, a to nikoli nad sovětskou, ale nad naší vládou. Byl to telegram, který nás informoval, že Rusové dávají najevo neochotu stát se členy Světové banky a Mezinárodního měnového fondu. Zdálo se, že zprávu inspirovalo ministerstvo financí. Je nutné připomenout, že nikde ve Washingtonu se nechovaly horlivější a naivnější naděje na poválečnou spolupráci s Ruskem a že nikde se takové naděje nepěstovaly houževnatěji (dalo by se říci zuřivěji) než na ministerstvu financí. A nyní, když se nakonec Moskva nepochopitelně nechtěla stát členem banky ani fondu, zdálo se, že se všechny takové sny rozplývají a ministerstvo zahraničí předalo v tónu blažené nevinnosti ambasádě tento sklíčený výkřik ohromení, který přelétl přes střechu Bílého domu z ministerstva financí na druhé straně. Jak vysvětlit takové chování sovětské vlády? Co se za tím skrývá?

Čím více jsem o této depeši přemýšlel, tím více se mi zdálo zřejmé, že to je „ono". Půl druhého roku jsem nedělal skoro nic jiného než tahal lidi za rukáv, abych je přiměl pochopit podstatu fenoménu, s nímž jsme zde na moskevské ambasádě byli denně konfrontováni a jemuž se naše vláda a lid musely naučit rozumět, měly-li mít vůbec nějakou šanci úspěšně se vypořádat s problémy poválečného světa. Pokud jde o oficiální Washington, bylo to v každém ohledu jako mluvit do zdi. Ruské oddělení ministerstva zahraničí chápalo, oč jde; to však bylo stejně bezmocné jako my a mimo něj bylo už jen ticho bez jakékoli odezvy. A nyní, z ničeho nic, se mě ptali na můj názor. Zajisté, situace to byla triviální, ale důsledky onoho dotazu nikoli. Nebylo by k ničemu pokoušet se odbýt vznesený dotaz několika rutinními větami o sovětských názorech na takové záležitosti jako světové banky a měnové fondy. To by jim neobjasnilo ani zlomek pravdy. Šlo o případ, kdy pouze celá pravda mohla něco znamenat. Požádali o to a měli to mít.

Sáhl jsem, obrazně, po svém peru (obrazně, neboť mým perem byla v tomto případě má trpělivá a schopná sekretářka, slečna Dorothy Hessmanová, jejímž osudem mělo být snášet takové zneužívání ještě dalších patnáct let) a sepsal jsem telegram o nějakých osmi tisíci slovech – pěkně rozdělený, jako protestantské kázání z osmnáctého století, do pěti částí. (Domníval jsem se, že když to půjde v pěti částech, každou bude možno poslat jako samostatný telegram a nebude to vypadat tak strašně dlouhé.) Jednotlivé části se týkaly: hlavních rysů sovětských názorů po válce; pozadí těchto názorů; jejich projevů na úrovni oficiální politiky; jejich projevů na úrovni neoficiální politiky, tj. politiky prováděné prostřednictvím „národních front" a souputníků všeho druhu; důsledků toho všeho pro americkou politiku.

Ospravedlnil jsem tak veliké zatížení telegrafického spojení vysvětlením, že dotaz ministerstva zahrnoval „problémy tak komplikované, tak delikátní, tak cizí našemu způsobu myšlení a tak důležité pro analýzu našich mezinárodních vztahů, že jsem nemohl odpovědi shrnout do jedné stručné depeše, aniž by to znamenalo ... nebezpečnou míru zjednodušení". (...)

Výsledek dosažený ve Washingtonu mým promyšleným pedagogickým úsilím nelze označit než jako senzační. Změnil mou kariéru a můj život velmi zásadním způsobem. Jestliže se zdálo, že žádný z mých předchozích literárních pokusů nevyvolal ani to nejtišší cinknutí zvonu, na který jsem mířil, tento jej zasáhl k mému úžasu naplno a rozezvučel

jej s rezonancí, která neodezněla po mnoho měsíců. Byl to jeden z momentů, kdy oficiální Washington, jehož stavy vnímavosti a nevnímavosti jsou určovány subjektivním emocionálním prouděním, uloženým v podvědomí stejně skrytě jako v nejkomlikovanějších případech někdejších pacientů Sigmunda Freuda, byl připraven vnímat dané sdělení. Co přesně se s telegramem stalo, když se dostal do jícnu komunikačního systému hlavního města, nevím. Přinejmenším šel „z ruky do ruky." Četl ho, myslím, prezident. Ministr námořnictva James Forrestal ho nechal rozmnožit a zřejmě nařídil, aby ho četly stovky, ne-li tisíce vyšších důstojníků v ozbrojených silách. Ministerstvo zahraničí, nikterak nezneklidněno neukázněným užitím telegrafického spojení, odpovědělo pochvalnou depeší. Tím, že tato telegrafická disertace z Moskvy byla přijata ve Washingtonu, na Washingtonovy narozeniny roku 1946, jsem skutečně přestal být úředníkem, jehož si nevšímali – přinejmenším na dobu dvou tří let. Má reputace byla založena. Můj hlas teď platil.

O šest měsíců dříve by pravděpodobně na ministerstvu zahraničí přijali tuto depeši s povytaženým obočím a nesouhlasně sešpulenými rty. O šest měsíců později by pravděpodobně zněla nadbytečně – jako kázání k přesvědčeným. Tak tomu bylo bez ohledu na fakt, že skutečnosti, jež popisovala, existovaly v zásadě beze změny už dobrou dekádu let a měly existovat ještě více než polovinu další dekády. To vše jen ukazuje, že když se rozhoduje o pohledu Washingtonu na svět, hraje větší roli subjektivní stav připravenosti oficiálního Washingtonu pochopit a uznat ten či onen rys vnější reality než její reálné a poznatelné vlastnosti. To je jistě přirozené a je to asi nevyhnutelné. Nicméně vyvolává to otázku – a je to otázka, jež mě měla během následujících let stále více trápit – zda takto uzpůsobená vláda má namlouvat sama sobě, že je schopna provádět zralou, konzistentní a dostatečně jemnou zahraniční politiku. S přibývajícími lety by má odpověď byla spíše negativní.

Horizont

Počátky studené války[1]

Arthur Schlesinger, jun.

I

Studenou válku v její původní podobě je možno definovat jako nepřátelství na život a na smrt, které vzniklo na konci druhé světové války mezi dvěma neúprosně znepřátelenými bloky: jedním, vedeným Sovětským svazem, a druhým, vedeným Spojenými státy. Po dvě chmurná a nebezpečná desetiletí drželo toto nepřátelství lidstvo ve stálém strachu; v některých situacích vedlo takřka až ke zničení planety. V posledních letech ztratil však tento kdysi nesmiřitelný zápas své důvěrně známé, jasné kontury. S tím, jak staré problémy ztrácejí na aktuálnosti a jak se objevují nové konflikty a noví rivalové, vzniká přirozená tendence – zvláště v prostředí generace, jež dospěla teprve během studené války – podívat se na příčiny velkého soupeření mezi Ruskem a Amerikou novým pohledem.

Některé pokusy o přehodnocení pouze rozvedly do šířky staré ortodoxní názory, jež zaznívaly ve Washingtonu nebo v Moskvě v době, kdy studená válka vrcholila. Jiné však reprezentují to, co američtí historici nazývají „revizionismem", to jest ochotu podrobit oficiální výklady pochybnostem – zvláště ve Spojených státech (bohužel, v Sovětském svazu se žádné známky něčeho podobného neobjevují). Tento jev by neměl nikoho překvapit. Po každé válce v americké historii následovala po určitém čase fáze skeptického přehodnocování premis, jež byly původně pokládány za posvátné. Tak byla válka s Anglií z roku 1812, vedená původně za svobodu moří, později připisována expanzionistickým ambicím válečných jestřábů v Kongresu; válka s Mexikem se stala spiknutím otrokářů. Občanská válka byla prohlášena za „zbytečnou válku" a Lincoln byl dokonce obviněn z toho, že vmanévroval Jih do útoku na Fort Sumter. A také španělsko-americká válka

---

1 Stať vyšla původně ve *Foreign Affairs*, 46 (1967), č. 1, s. 22–52. Redakční kruh se rozhodl publikovat překlad tohoto článku především proto, že pregnantně a instruktivně shrnuje klíčové otázky debaty vedené v západní historiografii během šedesátých let o příčinách a povaze studené války a v mnohém navíc předjímá i argumenty, které se v této debatě objevily v sedmdesátých a osmdesátých letech. Pro českého čtenáře může být Schlesingerův článek zajímavý i po třiceti letech, tím spíše že většina diskutované literatury u nás ve své době nebyla a ani dnes není dostupná.

a první i druhá světová válka, když na ně přišla řada, byly vystaveny revizionistickým kritikám. Nelze předpokládat, že by studená válka měla být výjimkou.

V případě studené války posilují takový předvídatelný historiografický rytmus zvláštní faktory. Exploze polycentrismu v komunistickém impériu vyvolala otázku, zda komunismus vůbec kdy byl tak monolitický, jak to oficiální teorie studené války předpokládaly. Generace, jež postrádá vlastní prožitek stalinismu, může vidět Rusko čtyřicátých let pod zorným úhlem relativně mírného, opotřebovaného a váhavého Ruska let šedesátých. Americká politika eskalace války ve Vietnamu – kterou mohou i ne-revizionisté snadno považovat za nerozumnou – u ní pak vyvolává bezpochyby skepsi a nedůvěru k prozíravosti americké zahraniční politiky v šedesátých letech, kterou mladší historici mohou snadno přenášet zpět do kontextu čtyřicátých let.

Je užitečné připomenout, že předchozí pokusy o revizionismus se vcelku příliš neuchytily. Jen málokterý z historiků dnes věří, že válku v roce 1812 vyvolali váleční jestřábi, válku s Mexikem otrokáři, že občanská válka byla zbytečná nebo že do první světové války zatáhli Ameriku Morganové, že útok na Pearl Harbor byl výsledkem intrik Franklina Roosevelta. To však neznamená, že by bylo na místě litovat, že se ve výkladu studené války rozmáhá revizionismus,[2] neboť revizionismus je bytostnou součástí procesu, jímž historiografie – tím, že klade nové otázky a zkoumá nové možnosti – rozšiřuje své horizonty a obohacuje své porozumění podstatě věci.

Nejen to, v současném kontextu vyjadřuje revizionismus hluboké, legitimní a tragické obavy. Když začala studená válka ztrácet své jasné a zřetelné vymezení, když se morální maximy padesátých let proměnily v moralistická klišé let šedesátých, začali se někteří ptát, zda strašlivá rizika, jež lidstvo podstupovalo během studené války, byla koneckonců nezbytná a nevyhnutelná; zda zdrženlivější a racionálnější politika nemohla vést lidskou činorodost k potenciální spolupráci namísto nebezpečných konfliktů. Skutečnost, že takové otázky jsou ze své podstaty nezodpověditelné, neznamená, že není správné a užitečné je klást. A také to neznamená, že naši synové a dcery nemají právo žádat účet od generace Rusů a Američanů, která zplodila studenou válku.

II

Ortodoxní americký výklad, který původně zastávala americká vláda a který donedávna potvrzovala většina amerických vědců, zní, že studená válka byla statečnou a zásadní odpovědí svobodných lidí na komunistickou agresi. Aby objasnili zdroje ruského expanzionismu, vrátili se někteří hodně zpátky před druhou světovou válku. Geopolitické výklady hledaly důvody studené války ve strategických ambicích carského Ruska, jež v 19. století vedly ke krymské válce, k ruskému pronikání na Balkán a Střední východ a k ruskému tlaku na britské „životní tepny" vedoucí do Indie.

Ideologické výklady ji vysvětlovaly *Komunistickým manifestem* z roku 1848 („násilné svržení buržoazie položí základy k panství proletariátu"). V širších dimenzích uvažující pozorovatelé (čímž mají být vyloučeni ti, kdo mluví dullesovsky o bezmezném zlu bezbožného, ateistického, militantního komunismu) dospěli k závěru, že Západ čelil na

---

2 Jak učinil autor tohoto článku poněkud příliš důrazně v dopise *The New York Review of Books*, (20.10.1966).

konci druhé světové války klasickému ruskému imperialismu a panslavismu, doplněnému po roce 1917 leninským mesianismem, a jeho neúprosnému úsilí po světovládě.[3]

Teze revizionistů je velice odlišná. Ve své krajní verzi zní, že po smrti Franklina Roosevelta a po skončení druhé světové války Spojené státy záměrně opustily válečnou politiku spolupráce a v euforii z toho, že disponují atomovou bombou, nastoupily agresivní kurs, jehož cílem bylo likvidovat veškerý ruský vliv ve východní Evropě a vytvořit demokraticko-kapitalistické státy podél samotných hranic Sovětského svazu. Revizionisté se domnívají, že okolnost, že Amerika zahájila radikálně novou politiku – či spíše to, že se Truman vrátil k politice nerozumného antikomunismu z období před Rooseveltem – neponechala Moskvě jinou alternativu než učinit opatření na ochranu vlastních hranic. Výsledkem byla studená válka.[4]

---

3 Každý badatel dějin studené války musí uznat, nakolik je zavázán jedinečné práci W. H. McNeilla *America, Britain and Russia*: Their Cooperation and Conflict, 1941–1949. New York 1953, či skvělé a nepostradatelné řadě studií Herberta Feise: *Churchill, Roosevelt, Stalin*: The War They Waged and the Peace They Sought. Princeton 1957; *Between War and Peace*: The Potsdam Conference. Princeton 1960; *The Atomic Bomb and the End of World War II*. Princeton 1966. Mezi nejnovější užitečné analýzy patří i následující práce: FONTAINE, André: *Histoire de la guerre froide* (2 sv.). Paříž 1965, 1967; GRAEBNER, N. A.: *Cold War Diplomacy, 1945–1960*. Princeton 1962; HALLE, L. J.: *The Cold War as History*. Londýn 1967; HERZ, M. F.: *Beginnings of the Cold War*. Bloomington 1966; NEUMANN, W. L.: *After Victory*: Churchill, Roosevelt, Stalin and the Making of the Peace. New York 1967.

4 Nejcelistvější podání této teze je možné nalézt v objemném díle D. F. Fleminga *The Cold War and Its Origins*. New York 1961, (česky vyšel 1971 v překladu J. Wannera výběr z Flemingovy knihy pod jménem *Americká politika a studená válka* jako skriptum FF UK v Praze, pozn. redakce). Kratší verzi tohoto typu argumentace viz HOROWITZ, David: *The Free World Colossus*. New York 1965; nejpronikavější a nejduchaplnější výklad přináší WILLIAMS, W. A.: *The Tragedy of American Diplomacy* (revidované vydání New York 1962) a ALPEROWITZ, Gar: *Atomic Diplomacy*: Hisroshima and Potsdam. New York 1965; a následující články a recenze, jež Alperowitz publikoval v *The New York Review of Books*. Skutečnost, že v některých aspektech se revizionistické teze podobají sovětské argumentaci, nemusí samozřejmě bránit tomu, aby byly uznány jejich klady, a nemusí ani vyvolávat otázky po motivech autorů. Každého z nich je možno pokládat, pokud vím, za nezávisle uvažujícího vědce. Snad bych ještě dodal, že ke všem těmto knihám, třebaže okázale předvádějí vědecký aparát, je třeba přistupovat s obezřetností. Profesor Fleming se například velmi často spoléhá na novinové články, či dokonce na fejetony. Alperowitz sice opírá svůj výklad o oficiální dokumenty anebo vzpomínky autorit, někdy ale svůj materiál překroutí velmi nevědeckým způsobem. Například když popisuje rozhovor velvyslance Harrimana s prezidentem Trumanem 20. dubna 1945, Alperowitz píše: „Tvrdil, že je nezbytné přehodnotit Rooseveltovu politiku" (s. 22 a znovu s. 24). Citát odkazuje na s. 70–72 v *Years of Decision* prezidenta Trumana. Truman ovšem zaznamenal, že Harriman řekl pravý opak: „Dříve než odešel, vzal mě Harriman stranou a řekl: 'Zcela upřímně, jeden z důvodů, proč jsem spěchal zpět do Washingtonu, byla obava, že vy nebudete chápat – tak, jak jsem viděl, že to chápal Roosevelt – že Stalin porušuje své závazky.'" Podobně v příloze (s. 271) Alperowitz píše, že „tzv. pevní poradci byli proti" Hopkinsově a Davisově misi v květnu 1945. Ve skutečnosti navrhli Hopkinsovu misi Harriman a Charles E. Bohlen, které jinde Alperowitz charakterizuje jako nejpevnější z pevných – a navrhli ji právě proto, aby byl Stalin ubezpečen o kontinuitě americké politiky od Roosevelta k Trumanovi. I když idea, že Truman zásadně změnil Rooseveltovu politiku, je dramaticky lákavá, jde o mýtus. Viz například svědectví Anny Rosenberg-Hoffmanové, která obědvala s Rooseveltem 24. března 1945, v poslední den, jenž strávil ve Washingtonu. Po obědě obdržel Roosevelt telegram. „Přečetl ho a úplně se rozzuřil. Bouchl pěstmi do opěradel svého kolečkového křesla a řekl: 'Averell má pravdu; se Stalinem se nedá jednat. Porušil vše, co v Jaltě slíbil.' Byl velmi rozčilený a pokračoval o tomto tématu ve stejném tónu."

Tato dvě hlediska se pochopitelně navzájem zcela vylučují. Není proto nerozumné podívat se znovu na šest kritických let mezi 22. červnem 1941, kdy Hitler napadl Rusko, a 2. červencem 1947, kdy sovětská delegace opustila pařížskou konferenci zájemců o Marshallův plán. Při takovém přezkoumávání je nutné mít na paměti několik věcí. Na jedné straně jsme během nedávno minulých let mnohem více uvažovali, také díky autorům jako Roberta Wohlstetterová a T. C. Schelling, o problémech komunikace v diplomacii, o signálech, které jeden stát – bezděčně či úmyslně – vysílá druhému svými slovy i činy. Každé poctivé přehodnocení počátků studené války vyžaduje imaginativní proniknutí do názorů protivníka, které je pro historika věcí instinktu, a státníkovi je diktuje opatrnost. Musíme se snažit porozumět, jak z tehdejší sovětské perspektivy mohli Rusové případně špatně chápat naše signály, a musíme přezkoumat, jak inteligentně jsme my chápali signály jejich.

Zadruhé nesmí historik příliš hýčkat hřejivou iluzi mocných tohoto světa, že moc a vysoké postavení s sebou nesou schopnost snadno utvářet dějiny. Lincoln kdysi porušil vyznání víry státníka a v dopise napsaném roku 1864 A. G. Hodgesovi mimoděk vyjevil pravdu: „Netvrdím, že jsem kontroloval události, ale přiznávám, že události kontrolovaly mne." Nehlásil se k tolstojovskému fatalismu, ale spíše připomněl, do jak značné míry události omezují státníkovy možnosti přetvářet dějiny podle své vůle. Skutečný průběh druhé světové války – podniknuté vojenské operace, postavení armád na konci války, energie vyvolaná vítězstvím i vakuum vytvořené porážkou – to vše determinovalo budoucnost stejně jako vlastnosti jednotlivých vůdců a podstata národních ideologií a cílů.

Historik nesmí zapomínat ani na podmínky, za nichž jsou činěna rozhodnutí, zvláště v době jako byla druhá světová válka. Šlo o unavené, přepracované, stárnoucí muže: v roce 1945 bylo Churchillovi jednasedmdesát, Stalin měl za sebou už sedmnáct svízelných let vlády ve své zemi, Roosevelt dvanáct skoro stejně těžkých let. Navíc neodkladnost vojenských operací odsunovala za války otázky poválečného období na okraj jejich myslí. Všichni – za zástěrkou ideologie dokonce i Stalin – se stali závislými na improvizaci a museli se spoléhat na svou autoritu a virtuozitu, aby zakryli fakt, že vývoj událostí je neustále překvapoval. Skákali z jedné ledové kry na druhou ve snaze dostat se na druhý břeh řeky jako Eliza v *Chaloupce strýčka Toma*. Nikdo z nich neprojevoval obzvláštní důslednost v taktickém ohledu a ani o ni nedbal; aby si udrželi moc činit zásadní rozhodnutí, nevyhýbali se jisté dvojznačnosti; a je obtížné interpretovat cokoli, co kdokoli z nich řekl při jakékoli určité příležitosti. Zčásti tomu tak bylo proto, že jako všichni vladaři sestavovali své projevy tak, aby měly konkrétní dopad na konkrétní publikum; zčásti proto, že samotná intelektuální náročnost problémů, jimž čelili, činila určitou míru kolísání a změny názorů zcela logickou. Nemohou-li historici vyřešit jejich problémy ani s odstupem času, jak by mohli vinit Roosevelta, Stalina a Churchilla, že je nevyřešili v době, kdy byly aktuální?

III

Mírový proces po druhé světové válce se mnohem spíše než gobelínu podobal zamotané a zauzlované změti příze. Z důvodu přehlednosti je ovšem třeba sledovat určitá jednotlivá vlákna. Jedním z momentů, bez nichž nelze pochopit studenou válku, je protiklad mezi dvěma střetávajícími se názory na uspořádání světa: názorem „univerzalistickým", podle nějž mají všechny národy společný zájem na všech celosvětových záležitostech, a názo-

rem, který počítá se „sférami vlivu": podle něho by byla každá velmoc ostatními velmocemi ujištěna, že uznávají její nadvládu ve sféře jejích zvláštních zájmů. Univerzalistický názor předpokládal, že národní bezpečnost bude garantována mezinárodní organizací. Názor založený na respektování zájmových sfér počítal s tím, že národní bezpečnost bude zajištěna mocenskou rovnováhou. Zatímco v praxi nejsou oba názory nikterak neslučitelné (ve skutečnosti je náš křehký mír opravdu založen na kombinaci obou přístupů), na teoretické úrovni obsahují ostré protiklady. Tradice amerického myšlení v tomto ohledu byla univerzalistická – tj. wilsonovská. Roosevelt byl členem Wilsonova užšího kabinetu; v roce 1920 vedl jako kandidát na viceprezidenta kampaň ve prospěch Společnosti národů. Je pravdou, že v Rooseveltově bezmezně složité mysli se wilsonovská koncepce svářila s tendencí vnímat životní strategické zájmy, již získal od Mahana. Jeho povahový sklon řešit věci spolu s ostatními vládci za konferenčním stolem ho navíc vedl k chápání „velké trojky" – či čtyřky – jako zplnomocněných správců zbytku světa. Příležitostně se nechal zlákat, jak bude ještě vylíčeno, k flirtování s herezí sfér vlivu. V zásadě ovšem věřil v účinnost společných akcí a zůstal věrný wilsonovské koncepci. Jeho naděje ohledně Jalty, tak jak je sdělil Kongresu po svém návratu, spočívaly v tom, že bude „znamenat konec systému jednostranných akcí, výlučných aliancí, sfér vlivu, mocenské rovnováhy a všech dalších prostředků, které se po staletí zkoušely a které nikdy neuspěly".

Kdykoli sešel Roosevelt ze správné cesty, měl vedle sebe wilsonovského fundamentalistu, státního tajemníka Cordella Hulla, aby ho přivedl zpět k pravé víře. Po návštěvě Moskvy v roce 1943 Hull příznačně prohlásil, že po Deklaraci čtyř mocností o všeobecné bezpečnosti (v níž se Amerika, Rusko, Británie a Čína zavázaly „ke společnému úsilí ... ve prospěch organizování a zajištění míru a bezpečnosti") „už nadále nebude třeba sfér zájmů, aliancí, mocenské rovnováhy či žádného jiného zvláštního uspořádání, s jejichž pomocí se státy v neblahé minulosti snažily zajistit svou bezpečnost či prosadit své zájmy".

Maje na paměti znehodnocení wilsonovských vizí tajnými smlouvami za první světové války byl Hull rozhodnut zabránit prosazení jakékoli nesmyslné koncepce operující se sférami zájmů. Oponoval proto všem návrhům řešit otázky hranic ještě dříve, než válka skončí, a v postavení, kdy byl do značné míry vyloučen z vedení válečné diplomacie, usměrňoval svou nezanedbatelnou morální energii i frustraci do šíření morálních a nadčasových obecných principů.

Když Roosevelt a Hull dávali přednost univerzalistickému přístupu, nečinili tak z osobního rozmaru. Sumner Welles, Adolf Berle, Averell Harriman, Charles Bohlen – všichni, byť s určitými jemnými rozdíly, koncepci sfér vlivu odmítali. A zdá se, že v tomto ohledu státní department vyjadřoval převažující mínění amerického lidu, jenž odedávna nedůvěřoval evropské mocenské politice. Pravou víru sdíleli i republikáni. John Foster Dulles argumentoval tím, že po válce bude největší nebezpečí pro mír spočívat v oživení myšlení založeného na sférách vlivu. Spojené státy, tvrdil, nesmí dovolit Británii a Rusku návrat k těmto starým špatným zvykům; musejí proto trvat na americké spoluúčasti na všech politických rozhodnutích ve všech částech světa. V lednu 1945 Dulles pesimisticky napsal: „Tři velmoci, které v Moskvě souhlasily s 'nejužší spoluprací', se při řešení evropských záležitostí obrátily k praxi separátní, regionální odpovědnosti."

Je pravdou, že se kritici, a dokonce i přátelé Spojených států někdy pozastavovali nad nesouladem mezi americkou vášní pro univerzalismus, když se to týkalo území břehům Ameriky vzdáleného, a předností, již Spojené státy dávaly svým vlastním zájmům, když

to bylo blíže domovu. Když se Churchill snažil získat požehnání Washingtonu pro svou iniciativu k vymezení sfér vlivu ve východní Evropě, nemohl si odpustit, aby Američanům nepřipomenul: „My uznáváme vedoucí roli Spojených států v Jižní Americe." A není známo, že by některý z univerzalistů navrhl zrušení Monroeovy doktríny. Pohodlná krátkozrakost však znemožnila, aby tyto nedůslednosti diskvalifikovaly opravdovost univerzalistického přesvědčení.

Zdá se, že pouze tři členové vlády Spojených států byli jiného mínění. Jedním byl ministr války Henry L. Stimson, klasický vyznavač mocenské rovnováhy, jenž v roce 1944 oponoval vytvoření mocenského vakua ve střední Evropě, které by nastalo v důsledku plánů na agrarizaci Německa, a v roce 1945 naléhal, aby „upevnění všech územních zisků v podobě obranných bašt, jež každá z těchto čtyř velmocí bude považovat za nezbytné pro svou bezpečnost", předcházelo pokusům vybudovat Spojené národy pro mírovou dobu. Stimson nepokládal ruské nároky na přednostní postavení ve východní Evropě za nerozumné: jak řekl prezidentu Trumanovi, „myslel, že pokud jde o jejich vlastní bezpečnost, byli Rusové možná realističtější než my". Takové postavení Ruska se mu zdálo srovnatelné s přednostním postavením Spojených států v Latinské Americe; mluvil dokonce o „našich vlastních sférách vlivu". Stimson byl tudíž skeptický vůči tomu, co považoval za převládající tendenci „přemrštěně lpět na Monroeově doktríně, a zároveň se vměšovat do každého problému, který se vynoří ve střední Evropě". Akceptovat sféry vlivu pro něho znamenalo najít způsob, jak se vyhnout „čelní srážce".

Druhým odpůrcem v administrativě byl George F. Kennan na americké ambasádě v Moskvě, výmluvný zastánce „rychlého a zřetelného uznání rozdělení Evropy na sféry vlivu a politiky založené na faktu takového rozdělení". Kennan argumentoval, že nic, co bychom mohli udělat, asi nezmění běh událostí ve východní Evropě; že bychom klamali sami sebe, kdybychom předpokládali, že tyto země mají jinou budoucnost než ruskou nadvládu; že bychom tedy měli přenechat východní Evropu Sovětskému svazu a vyhnout se všemu, co by Rusům situaci usnadňovalo – například poskytnutím hospodářské pomoci nebo přejímáním morální spoluodpovědnosti za jejich akce.

Třetí hlas proti univerzalismu ve vládě představoval (přinejmenším po válce) Henry A. Wallace. Jako ministr obchodu konstatoval v září 1946 ve svém slavném projevu v Madison Square Garden, který vedl k jeho odvolání prezidentem Trumanem, vymezení sfér vlivu s naprostou otevřeností: „Z naší strany bychom měli uznat, že nám do *politických* záležitostí ve východní Evropě není o nic víc než Rusku do *politických* záležitostí Latinské Ameriky, západní Evropy a Spojených států. (...) Ať se nám to líbí či nikoli, Rusové se pokusí prosadit socialismus ve své sféře vlivu, tak jako se my pokoušíme prosadit demokracii v naší. (...) Rusové nemají větší právo povzbuzovat k politické aktivitě místní komunisty v západní Evropě, Latinské Americe a ve Spojených státech, než je naše právo vměšovat se do politiky ve východní Evropě a v Rusku."

Zdá se ovšem, že Stimson, Kennan a Wallace byli s těmito názory ve vládě samotni, že zastávali výrazně menšinové názory. Mezitím byl univerzalismus, pevně zakotvený v americké právní a morální tradici a podporovaný soudobým veřejným míněním, postupně vtělen v roce 1941 do Atlantické charty, v roce 1942 do Deklarace Spojených národů a v roce 1943 do moskevské deklarace.

IV

Na druhé straně Kreml uvažoval *pouze* o sférách zájmů; Rusové byli odhodláni chránit své hranice, a zvláště hranice západní, jež byly v temných obdobích jejich dějin tak často a tak krvavě narušovány. Jejich západní hranice postrádaly jakoukoli přírodní ochranu – oceány, divoké hory, zamlžené močály nebo neprostupné džungle. Dějiny Ruska jsou dějinami invazí, poslední z nich právě zahubila dvacet milionů jeho obyvatel. Obvyklou snahou Ruska bylo proto rozšířit prostor ruského vlivu. Sám Kennan napsal (v květnu 1944): „za zarputilým ruským expanzionismem je pouze věkovitý pocit nejistoty usedlého lidu, obývajícího otevřené roviny v sousedství divokých nomádských národů", a tento „pud" nazýval „trvalým rysem ruské psychologie".

V dřívějších dobách měl tento „pud" za následek carské úsilí o vytvoření nárazníkových států a otevření přístupu k moři. Sovětsko-nacistický pakt z roku 1939 a jeho tajná doložka Rusku umožnily začít s uspokojováním svých tužeb v baltských státech, finské Karélii a Polsku, jehož část považovalo za nezbytný předpoklad své bezpečnosti ve východní Evropě. Ale „pud" přetrval a v roce 1940 způsobil roztržku mezi Ruskem a Německem, když se oba státy draly o pozice na území, jež leželo mezi nimi. Později, v listopadu 1940 vedl k Molotovovým novým požadavkům – volnou ruku ve Finsku, sovětskou dominanci v Rumunsku a Bulharsku, základny v Dardanelách – požadavkům, jež Hitlera přesvědčily, že nemá jinou možnost než na Rusko zaútočit. A nyní Stalin doufal, že to, co se mu Hitler jako bezprostřední soused neodvážil poskytnout, získá od Západu.

Je pravdou, že dokud se zdálo, že přežití Ruska závisí na druhé frontě, jež by zmírnila nacistický tlak, byly nároky Moskvy ve východní Evropě umírněnější. Sovětská vláda přistoupila k Atlantické chartě (i když s příznačnou, byť nejasnou výhradou o přizpůsobení jejích zásad „okolnostem, potřebám a historickým zvláštnostem jednotlivých zemí"). V roce 1943 podepsala moskevskou deklaraci a Molotov, jemuž nečinilo potíže lhát, pak dokonce popřel, že by si Rusko přálo rozdělit Evropu na sféry vlivu. To byly ovšem pouhé řeči a s těmi Rusové nijak nešetřili, jen když to Američany, a zvláště ministra Hulla (který zapůsobil na moskevské konferenci výrazným osobním dojmem) uspokojí. „Deklarace," poznamenal jednou Stalin k Edenovi, „je pro mě něco jako algebra, ale dohoda je praktická aritmetika. Nemám nic proti algebře, ale praktické aritmetice dávám přednost."

Ucelenější ruské představy vyšly na světlo, když Stalin na konci roku 1941 nabídl Britům klasickou dohodu o sférách vlivu. Británie měla uznat ruský zábor baltských států, části Finska, východního Polska a Besarábie; Rusko by na oplátku podpořilo všechny britské požadavky na základny nebo bezpečnostní opatření v západní Evropě. Na takových ambicích nebylo nic specificky komunistického. Kdyby jich Stalin dosáhl, naplnil by pouze dávný sen ruských carů. Britská reakce byla smíšená. „Sovětská politika je amorální," poznamenal si v té době Anthony Eden; „politika Spojených států je přehnaně morální, přinejmenším tam, kde nejsou dotčeny americké zájmy." Byl-li Roosevelt univerzalistou s občasnými sklony k uznávání sfér vlivu a Stalin byl mužem sfér vlivu s příležitostnými gesty ve směru univerzalismu, zdálo se, že Churchill zastával pozici vprostřed mezi běžným realismem mocenské rovnováhy, o které často psal jako historik a s níž často dovedně zacházel jako státník, a mezi nadějí, že musí existovat nějaký lepší způsob, jak řešit problémy. V roce 1943 představoval jeho návrh světové organizace rozdělené do regionálních rad snahu spojit koncepce založené na univerzalismu a na sférách zájmu. Jeho původní odmítnutí Stalinova návrhu v prosinci 1941 s odůvodněním, že „přímo

odporuje prvnímu, druhému a třetímu článku Atlantické charty", tedy nepramenilo pouze z přání naklonit si Spojené státy. Na druhé straně sám už dříve reinterpretoval Atlantickou chartu v tom smyslu, že se týká pouze Evropy (a tudíž nikoli britského impéria); především však byl praktik, který nikdy nevěřil v obětování reality na oltář doktríny.

V dubnu 1942 napsal Rooseveltovi, že „vzrůstající tíže války" ho přivedla k pocitu, že Charta „nemá být konstruována tak, aby upírala Rusku hranice, jež mělo v okamžiku, kdy bylo napadeno Německem". Hull ovšem zůstal horlivým odpůrcem toho, aby anglo-ruská smlouva obsahovala jakákoli ustanovení týkající se hranic; Eden si poznamenal, že americké stanovisko ho „mrazilo vzpomínkami na wilsonovství". I když si Stalin stěžoval, že to vypadá, „jako kdyby Atlantická charta byla namířena proti SSSR", šlo o období, kdy se vojenské záležitosti na jaře 1942 vyvíjely pro Rusko nepříznivě, a na své požadavky nakonec rezignoval.

Nijak ovšem nezměnil své záměry. O rok později mohl velvyslanec Standley kabelovat z Moskvy: „V roce 1918 se západní Evropa pokusila vytvořit *cordon sanitaire*, aby se chránila před vlivem bolševismu. Nemůže tedy nyní Kreml plánovat zformování pásu prosovětských států, aby se chránil před vlivy ze Západu?" Jistěže mohl; tento záměr se pak stával tím zřejmější, čím více se blížil konec války. Navíc se Kremlu v první fázi osvobozování dostávalo od západní politiky podpory.

Bezpodmínečná kapitulace Itálie v červenci 1943 se stala příležitostí k prvnímu významnějšímu testu oddanosti Západu univerzalistické koncepci. Amerika a Británie, které Itálii porazily, jednaly o kapitulaci a Moskvu o tom jen informovaly. Stalin si stěžoval: „Spojené státy a Velká Británie dospěly k dohodě, ale Sovětský svaz obdržel informace o výsledcích ... pouze jako nezúčastněný třetí pozorovatel. Musím vám říci, že není dále možné takovou situaci tolerovat. Navrhuji, aby byla vytvořena [trojstranná vojensko-politická komise] a aby se Sicílie ... stala místem, kde bude sídlit." Roosevelt, který neměl v úmyslu dělit se s Rusy o kontrolu nad Itálií, odpověděl zdvořilým návrhem, aby Stalin poslal důstojníka „v souvislosti s komisí do hlavního štábu generála Eisenhowera". To na Stalina nikterak nezapůsobilo a nadále vymáhal trojstrannou komisi; jeho západní spojenci ovšem byli zcela neoblomně rozhodnuti držet Sovětský svaz mimo kontrolní komisi pro Itálii, a Rusové se nakonec museli spokojit, spolu s menšími spojeneckými státy, s křeslem v bezvýznamné Mezispojenecké poradní radě. Jejich ústupnost v této záležitosti bezpochyby nebyla bez souvislosti s přáním vytvořit precedent pro východní Evropu.

Teherán v prosinci 1943 představoval vrchol spolupráce tří velmocí. A přece, když se Churchill ptal na ruské územní zájmy, odpověděl Stalin poněkud zlověstně: „V současné době není třeba mluvit o sovětských přáních, ale až přijde čas, mluvit budeme." V následujících týdnech se objevovalo stále více náznaků, že Sovětský svaz je rozhodnut postupovat ve východní Evropě jednostranně – a to až do té míry, že Hull začátkem února 1944 kabeloval Harrimanovi do Moskvy: „Záležitosti se rychle blíží k bodu, kdy si sovětská vláda bude muset vybrat buď rozvoj a rozšíření základů mezinárodní kooperace jakožto vůdčího principu poválečného světa, nebo pokračování v jednostranných a svévolných metodách řešení specifických problémů poválečného světa, i když lze uznat, že tyto problémy mají pro Sovětský svaz mnohem bližší význam než pro ostatní velmoci." Na rozdíl od toho Churchill, který byl ke sférám vlivu mnohem tolerantnější, s blížícím se osvobozením Balkánu navrhl, že by Rusko mělo rozhodovat o vývoji v Rumunsku a Británie v Řecku. Tomuto návrhu rozhodně oponoval Hull, který se však dopustil té chyby, že na několik

dní opustil Washington; Roosevelt, dočasně osvobozený od svého wilsonovského svědomí, přistoupil na Churchillovu prosbu s tím, že půjde o pokus na dobu tří měsíců. Hull se po návratu znovu pustil do boje a Churchill celou záležitost odložil na pozdější dobu.

Rudá armáda pokračovala ve svém postupu do východní Evropy. V srpnu polská Zemská armáda (*Armija Krajowa*), pobízená rozhlasovým vysíláním v polštině z Moskvy, zahájila ve Varšavě povstání proti nacistům. Poláci vytrvali ve statečném boji strašných třiašedesát dní, zatímco Rudá armáda stála o několik kilometrů dále na březích Visly; a Stalin v Moskvě déle než polovinu uvedené doby odmítal spolupracovat se západními spojenci, kteří se snažili shazovat povstalcům ve Varšavě dodávky zbraní a materiálu. Vypadalo to jako promyšlené sovětské rozhodnutí nechat nacisty vyhladit polské antisovětské podzemí. A výsledek byl doopravdy takový, že byla likvidována jakákoli významná alternativa k sovětskému řešení v Polsku. Smrtelný zápas Varšavy způsobil v Británii a Americe velmi hluboký a upřímně pociťovaný morální šok a vyvolal temné předtuchy o sovětských poválečných záměrech.

Historie si zde znovu vyžaduje myšlenkový skok, abychom na moment viděli situaci z hlediska Moskvy. Polská otázka, řekne později Churchill v Jaltě, je pro Británii otázkou cti. „Pro Rusko to není jen otázka cti," odpověděl Stalin, „ale života a smrti. (...) Polsko bylo v dějinách vždy nástupištěm pro vpády do Ruska." Poválečnou prioritou pro jakýkoli ruský režim proto musí být uzavření tohoto nástupiště. Zemskou armádu vedli antikomunisté, kteří doufali, že svou akcí zabrání Sovětům obsadit Varšavu a – v ruských očích – připraví cestu k antiruskému Polsku. Z přísně vojenského hlediska bylo povstání navíc předčasné. V retrospektivě je zřejmé, že sovětská armáda byla na Visle z vojenského hlediska skutečně v obtížné situaci. V září skončil sovětský pokus poslat polské jednotky, které byly ve svazku Rudé armády, přes řeku, aby se spojily se Zemskou armádou, katastrofou. Soustředěná palba německého dělostřelectva pak znemožnila přepravit přes řeku tanky, jež byly nezbytné ke zteči německých pozic. Samotná Rudá armáda dobyla Varšavu až za další tři měsíce. Nicméně Stalinova nevšímavost k lidskému utrpení, jeho snaha vydírat během tragédie londýnské Poláky, jeho pokrytecké odmítání umožnit letecké zásobování po pět drahocenných týdnů, neměnná mrazivost jeho prohlášení („sovětské velení došlo k závěru, že se musí distancovat od varšavského dobrodružství") a očividná politická výhoda, kterou likvidace Zemské armády přinesla Sovětskému svazu – to všechno způsobilo, že náhle spadla maska válečného přátelství a Západ spatřil nelítostnou tvář sovětské politiky. Tím, že nyní nekompromisně prosazoval to, co považoval za minimální požadavky poválečné bezpečnosti své země, Stalin nechtěně odhaloval neslučitelnost svých cílů i prostředků s angloamerickou koncepcí míru.

Mezitím připravila východní Evropa spojencům v průběhu téhož září ještě jednu krizi. Bulharsko, které nebylo s Ruskem ve válečném stavu, se rozhodlo kapitulovat, dokud to ještě bylo možné, před západními spojenci. Angličané a Američané začali jednat v Káhiře s bulharskými posly o podmínkách příměří. Moskva, popuzena tím, co pokládala za jasné vměšování Západu do své vlastní zóny životních zájmů, promptně vyhlásila Bulharsku válku, ujala se jednání o kapitulaci a s odkazem na italský precedent odepřela západním spojencům jakoukoli roli v kontrolní komisi v Bulharsku. V dlouhém a přemýšlivém telegramu uvažoval velvyslanec Harriman o problémech komunikace se Sovětským svazem. „Slova," připomínal, „mají zcela jiný význam pro Sověty než pro nás. Když mluví o nezbytnosti 'přátelských vlád' v sousedních zemích, mají na mysli něco zcela jiného, než

bychom měli my." Rusové, dohadoval se, skutečně věří, že Washington akceptuje „jejich stanovisko, že mají právo vyřešit problémy se svými západními sousedy jednostranně a pouze nás o tom informovat." Ale sovětské stanovisko se ještě vyvíjelo: „sovětská vláda nemá jednotný názor". Úkolem bylo, jak Harriman dříve řekl Harrymu Hopkinsovi, „posílení pozice těch lidí ze Stalinova okolí, kteří chtějí hrát podle našich pravidel". Způsob, jak toho dosáhnout, sděloval nyní Hullovi, spočíval v ochotě „chápat jejich přecitlivělost, vycházet jim vstříc mnohem dále než na půl cesty, dodávat jim odvahu a podporovat je, kde jen můžeme, a přece jim zároveň okamžitě a pevně oponovat, kdykoli uvidíme, že jdou špatným směrem. (...) Jediný způsob, jak můžeme případně dosáhnout dorozumění se Sovětským svazem v otázce nevměšování do vnitřních záležitostí jiných zemí, je, abychom se opravdu zajímali o řešení problémů v každé jednotlivé zemi, hned jak vzniknou."

Churchill, který se stále více obával důsledků ničím neomezeného soupeření ve východní Evropě, se však počátkem října rozhodl – na rozdíl od Harrimanovy promyšlené univerzalistické strategie – předložit své návrhy na vymezení sfér vlivu přímo Moskvě. Roosevelt byl nejprve ochoten nechat Churchilla mluvit i za sebe, a dokonce připravil telegram v tomto duchu. Avšak nekompromisní univerzalista Hopkins na vlastní odpovědnost telegram zadržel a varoval Roosevelta před možnými důsledky. A tak nakonec poslal Roosevelt Harrimanovi do Moskvy zprávu zdůrazňující, že má v úmyslu „ponechat si plnou svobodu jednání po skončení konference". V této situaci Churchill rychle navrhl – a Stalin stejně rychle přijal – slavné rozdělení jihovýchodní Evropy, jež skončilo (po dalším dohadování mezi Edenem a Molotovem) devadesáti procenty sovětské převahy v Rumunsku, osmdesáti procenty v Bulharsku a Maďarsku, poměrem padesát ku padesáti v Jugoslávii a devadesáti procenty britské převahy v Řecku.

Churchill užil při debatě s Harrimanem o těchto otázkách výrazu „sféry vlivu". Trval však na tom, že jde o pouhou „bezprostřední dohodu na dobu války", a obdržel od Roosevelta velmi obecné požehnání. Nicméně, ať to Churchill myslel jakkoli, jsou důvody se domnívat, že Stalin chápal dojednaná procenta jako dohodu, ne jako deklaraci; jako praktickou aritmetiku, ne jako algebru. Je třeba mít na paměti, že pro Stalina idea sfér vlivu neznamenala, že se vzdá všech pokusů šířit komunismus ve sféře některého jiného státu; znamenala, že kdyby se o to pokusil a druhá strana by na takový pokus rázně odpověděla, nemohl by mít vážné důvody ke stížnostem. Jak napsal Kennan Harrimanovi na konci roku 1944: „Pokud jde o sousední státy, sovětská vláda nikdy nepřestala uvažovat v kategorii sfér vlivu. Očekávají, že je podpoříme v jakékoli akci, kterou se v této části světa rozhodnou podniknout, bez ohledu na to, zda se nám nebo zbytku světa taková akce zdá být správná či špatná. (...) Nepochybuji o tom, že z jejich strany je takový přístup zcela čestně dodržován a že oni by byli také připraveni zdržet se morálních soudů ohledně každé akce, kterou bychom si přáli provést, například v karibské oblasti."

V každém případě byla tato záležitost už vystavena zkoušce na místě Moskvě mnohem bližším než Karibik. Komunisty ovládané odbojové hnutí v Řecku stálo v otevřené revoltě proti snahám Papandreovy vlády odzbrojit a rozpustit partyzánské jednotky (byl to tentýž Papandreu, jehož řečtí plukovníci nedávno uvěznili pod záminkou, že je nástrojem komunistů). Churchill poslal jednotky britské armády, aby povstání rozdrtily. Tato akce vyvolala bouři kritiky v jeho vlastní zemi i ve Spojených státech; americká vláda se dokonce od intervence veřejně distancovala a zdůraznila tak, že s dohodou o sférách vlivu

nemá nic společného. Avšak Stalin, jak Churchill později potvrdil, „pevně a věrně dodržel naši dohodu z října; a během dlouhých týdnů bojů s komunisty v athénských ulicích nepřinesla *Pravda* či *Izvestija* ani slovo výčitky", i když neexistuje žádný důkaz, že by se Stalin snažil řecké komunisty zastavit. A když komunistická revolta později v Řecku vypukla znovu, řekl v roce 1948 Stalin Jugoslávcům Kardeljovi a Djilasovi: „Povstání v Řecku musí být zastaveno, a to tak rychle, jak je to možné."

Nikdo nemůže samozřejmě vědět, co se ve skutečnosti skrývalo v myslích ruských vůdců. Kremelské archivy jsou uzavřené; z protagonistů žije už jen Molotov, a ten zatím nedal najevo, že by chtěl spolupracovat na projektu orální historie Columbijské univerzity. Určitě však víme, že Stalin nikdy zcela nepodlehl sentimentálním iluzím o svých nových přátelích. V červnu 1944, v noci před invazí do Normandie, řekl Djilasovi, že Angličané „nejraději ze všeho klamou své spojence... A Churchill? Churchill je typ, který by vám, když na něj nedáváte pozor, vytáhl z kapsy kopejku. Ano, kopejku z kapsy! (...) Roosevelt není takový. Ten natahuje ruce jen pro větší mince." Avšak ať byly jeho názory na kolegy jakékoli, není nelogické předpokládat, že by se Stalin na konci války spokojil se zabezpečením toho, co Kennan nazval „ochranné předpolí podél západních hranic Ruska", a že byl připraven dát výměnou za volnou ruku ve východní Evropě stejně tak volnou ruku Britům a Američanům v jejich sférách životních zájmů, včetně států tak blízkých Rusku jako Řecko (v případě Britů) a s velkou pravděpodobností – alespoň se tak domnívají Jugoslávci – Čína (v případě Spojených států). Jinými slovy: jeho původním záměrem velmi pravděpodobně nebylo dobytí světa, ale bezpečnost Ruska.

V

Nyní je na místě zjistit, proč Spojené státy odmítly myšlenku stabilizovat svět rozdělením na sféry vlivu a trvaly na nějaké strategii ve východní Evropě. Je třeba se vyvarovat unáhlených závěrů, že šlo jen o spor mezi tvrdohlavými realisty věřícími na mocenskou rovnováhu a romantickými wilsoniány. Roosevelt, Hopkins, Welles, Harriman, Bohlen, Berle, Dulles a ostatní univerzalisté byli tvrdí a seriózní muži. Proč tedy odmítli řešení založené na sférách zájmu?

První důvod spočívá v tom, že v tomto řešení se domnívali vidět skryté sémě třetí světové války. Idea mocenské rovnováhy se zdála oplývat vrozenou nestabilitou. V minulosti se vždy zhroutila. Vystavovala velmoci neustálému pokušení zvrátit rovnováhu ve vlastní prospěch a zabudovala takové pokušení do mezinárodního uspořádání. V roce 1945 by velmoci odvedla od cíle sladit své politické strategie k soupeření o poválečné výhody. Jak řekl v Teheránu Hopkins Molotovovi: „Prezident považuje za zásadně důležité pro světový mír, aby Rusko, Velká Británie a Spojené státy vypracovaly takový způsob kontroly, který neodstartuje nové zbrojení jedné ze tří velmocí proti druhým." „Eventuální konflikt," prohlásil Spojený výbor náčelníků štábů v roce 1944 (jediný konflikt, který si byl s to výbor ve své moudrosti „v dohledné budoucnosti" představit, byl eventuální konflikt mezi Británií a Ruskem), „...by se s největší pravděpodobností mohl vyvinout ze situace, že by jeden z těchto dvou států začal posilovat svou pozici tak, že by pro sebe získal část Evropy na úkor svého protivníka, a tím ho vystavil ohrožení." Američani byli ochotni uznat, že Rusko má nárok na spolehlivé zajištění své národní bezpečnosti – ale ne tímto způsobem. Hull to později vyjádřil takto: „Měl jsem plné pochopení pro Stalinovu

touhu zajistit své západní hranice proti budoucí agresi. Domníval jsem se však, že takové bezpečnosti lze nejlépe dosáhnout vytvořením silné mírové organizace po válce."

Hullova poznámka poukazuje k druhé námitce, podle níž by přístup založený na sférách vlivu dle názoru státního departmentu v roce 1945 „působil proti vytvoření a efektivnímu fungování širokého systému všeobecné bezpečnosti, na němž by se podílely všechny země". Stručně řečeno, Spojené národy byly považovány za alternativu systému mocenské rovnováhy. Univerzalisté také nepovažovali ruské přání mít na svých hranicích „spřátelené vlády" za nezbytně neslučitelné s americkým přáním, aby se ve východní Evropě uplatnil princip sebeurčení. Před Jaltou státní department hodnotil obecnou náladu v Evropě jako „levicovou, se silným sklonem k dalekosáhlým ekonomickým a sociálním reformám, avšak nenakloněnou zřízení levicových totalitních režimů, které by takové reformy prosazovaly". Východoevropské vlády by měly být dostatečně nalevo, aby „odvrátily podezření Sovětského svazu", ale zároveň měly dostatečně reprezentovat „středové a maloburžoazní vrstvy", aby nebyly pouhou předehrou komunistické diktatury. Podle amerických kritérií tyto vlády tedy „měly prosazovat občanské svobody" a „měly podporovat sociální a ekonomické reformy". Pásmo států vyznávajících principy amerického *new deal* – typu Finska a Československa – se zdálo být rozumným kompromisním řešením.

Zatřetí, univerzalisté se obávali, že přístup založený na zájmových sférách by se stal tím, co Hull označil jako „útočiště pro izolacionisty", kteří by obhajovali účast Ameriky na záležitostech západní polokoule pod podmínkou, že se nijak nebude spolupodílet na evropských či asijských záležitostech. Hull se také obával, že zájmové sféry by vedly k „uzavřeným zónám obchodu či různým diskriminačním systémům" a pohřbily by tak jeho milovaný sen o svobodném světovém obchodu a nízkých clech.

Začtvrté, řešení založené na sférách zájmů znamenalo opuštění principů, za něž se stále ještě bojovalo – Atlantické charty, čtyř svobod, Deklarace Spojených národů. Polsko toho bylo nejlepším příkladem. Británie, která vstoupila do války, aby bránila nezávislost Polska proti Němcům, nemohla dost dobře ukončit válku tak, že by ponechala nezávislost Polska napospas Rusům. Polsko se stalo „symbolem našich schopností řešit problémy spolu se Sovětským svazem", jak to řekl Hopkins Stalinovi po Rooseveltově smrti v roce 1945. Američtí liberálové nemohli také lhostejně přihlížet k tomu, jak se policejní režim rozšiřuje do zemí, z nichž většina nebyla skutečnými demokraciemi, ale ani diktaturami. Poprava vůdců polských socialistických odborů Ehrlicha a Altera v roce 1943 vzbudila hluboké znepokojení. Harriman v roce 1944 telegrafoval: „Zvláště mi leží na srdci odpor k instituci tajné policie, která může být zapojena do pronásledování osob, jež jsou opravdového demokratického přesvědčení, ale možná nejsou ochotny přizpůsobit se sovětským metodám."

Zapáté, řešení postavené na zájmových sférách by vytvořilo obtížné problémy v domácí americké politice. Roosevelt si byl ve volbách v roce 1944 vědom váhy přinejmenším šesti milionů polských voličů; a snad ještě naléhavěji si uvědomoval, že kdyby dovolil, aby válka skončila – poté co do ní vstoupil, aby zabránil nacistickému ovládnutí Evropy – komunistickým záborem východní Evropy, vystavil by se ještě širším a intenzivnějším útokům. V tomto smyslu varoval v lednu 1945 náměstek státního tajemníka pro veřejné záležitosti Archibald MacLeish: „Vlna deziluzí, které nás znepokojují během posledních týdnů, naroste, připustí-li se, aby v zahraničí vznikl dojem, že mají být ustavovány potenciálně totalitární prozatímní vlády bez adekvátních záruk, pokud jde o konání svobodných voleb

a uskutečnění principů Atlantické charty." Roosevelt byl přesvědčen, že nemůže přežít žádná administrativa, která by se nepokusila užít všech prostředků – s výjimkou války – k záchraně východní Evropy. A Roosevelt byl největší americký politik století.

Zašesté, kdyby se Rusům bez odporu povolilo ovládnout východní Evropu, nechtěli by více? V depeši z května 1944 připouštěl dokonce i Kennan, že „pud" může mít strašlivé důsledky: „Bude-li úspěšný na počátku, bude vědět, kde se zastavit? Nebude nesen samotnou svou povahou neúprosně vpřed, ve snaze získat vše – zajistit si úplné ovládnutí břehů Atalantiku i Pacifiku?" Jeho vlastní odpověď zněla, že ruský potenciál expanze má určité vrozené meze – „pokud nezíská morální i materiální podporu Západu, nebude pro Rusko snadné udržet nadvládu, jíž se právě zmocnilo nad národy východní a střední Evropy". Následný vývoj Kennanovu argumentaci potvrdil. Na konci čtyřicátých let vyhlásily svou nezávislost na Moskvě Jugoslávie a Albánie, dva východoevropské státy, které byly nejvzdálenější od Sovětského svazu a v nichž byl komunismus zaveden spíše zevnitř než zvnějšku. Nicméně vezmeme-li v úvahu, že Rusko po čtvrt století úspěšně udržovalo centralizovanou kontrolu nad mezinárodním komunistickým hnutím, kdo by si dokázal v roce 1944 představit, že může dojít ke komunistickým revoltám proti Moskvě?

Většina z těch, jichž se to týkalo, proto odmítla Kennanovu odpověď, avšak otázka, jak ji formuloval, je dále znepokojovala. Pokud by se Západ otočil k východní Evropě zády, bylo podle jejich mínění pravděpodobnější, že Rusko využije své bezpečnostní zóny nikoli jen k obranným účelům, ale jako odrazového můstku, odkud by se dal zahájit útok na západní Evropu, která byla rozvrácena válkou a představovala mocenské vakuum čekající na svého pána. „Jestliže se přistoupí na politiku, že Sovětský svaz má právo ovládnout kvůli své bezpečnosti bezprostřední sousedy, stane se za nějaký čas ovládnutí dalších bezprostředních sousedů stejně logickým," řekl v roce 1944 Harriman. Byl-li zápas s Ruskem nevyhnutelný, pak všechny racionální úvahy diktovaly závěr, že k němu má dojít spíše ve východní než v západní Evropě.

Idealismus i realismus se tak sjednotily v odmítnutí řešení založeného na sférách vlivu. Důsledkem bylo odhodlání prosazovat americký zájem o poválečné osudy všech národů, tedy i těch ve východní Evropě. V poselství, které Roosevelt a Hopkins připravili poté, co Hopkins zadržel původní Rooseveltův telegram, který opravňoval Churchilla mluvit na moskevském setkání v říjnu 1944 i za Spojené státy, Roosevelt teď říkal: „V této světové válce není jediné otázky, politické či vojenské, která by Spojené státy nezajímala." Po Rooseveltově smrti opakoval Hopkins toto stanovisko Stalinovi: „Hlavní zásada politiky prezidenta Roosevelta, již americký lid plně podporoval, spočívala v tom, že zájmy USA jsou celosvětové a nejsou omezeny na Severní a Jižní Ameriku a na Tichý oceán."

VI

Ať se nám to líbí nebo nelíbí, takové bylo americké stanovisko. Nyní je nezbytné pokusit se o myšlenkový skok a prozkoumat dopad tohoto stanoviska na vůdce Sovětského svazu, kteří – ať se nám to líbí nebo ne – dospěli k hořkému závěru, že přežití jejich země závisí na bezvýhradné kontrole nad trasami, přes které nepřátelé tolikrát napadli jejich vlast. Mohli tvrdit, že oni plní své sliby při jednání o sférách vlivu. Samozřejmě, snažili se ovládnout odbojová hnutí v západní Evropě; jmenováním Umanského velvyslancem v Mexiku vskutku dokonce začali rozšiřovat ilegální operace i na západní polokouli. Z jejich hlediska ovšem platilo: když to Západ dovolí, o to je hloupější; bude-li tomu

překážet, má na to plné právo. V záležitostech otevřené politiky Rusové úzkostlivě dodržovali pravidla hry. Nečinně přihlíželi, když Britové pobíjeli komunisty v Řecku. V Jugoslávii nutil Stalin Tita (jak později odhalil Djilas), aby ponechal na trůnu krále Petra. Nejenže akceptovali přednostní postavení Západu v Itálii, ale uznali i Badogliův režim; italští komunisté dokonce hlasovali (proti socialistům a liberálům) pro obnovení lateránských dohod.

Nepovažovali by antikomunistický postup v západní zóně za *casus belli*; ze strany Západu očekávali stejné koncese, jež by potvrdily jejich autoritu na Východě. Avšak princip sebeurčení vedl Spojené státy k hlubšímu angažování ve východní Evropě, než na jaké si Sovětský svaz činil právo (ať už prováděl jakékoli podzemní operace) v záležitostech Itálie, Řecka nebo Číny. Když nyní Rusové vykonávali nad východní Evropou stejnou brutální kontrolu, jakou byli ochotni tolerovat Washingtonu v americké sféře vlivu, zdály se jim být americké protesty bezpochyby – za daného stavu paranoické podezřívavosti způsobené jak ruskými dějinami tak leninskou ideologií – nejen aktem pokrytectví, ale i bezpečnostní hrozbou. Z ruského pohledu se návštěva sousedů snadno stala spiknutím za účelem podpálení jejich domu: když například poškozené americké letouny nouzově přistály v Polsku či Maďarsku, považovala to Moskva za pokus organizovat místní rezistenci. Není neobvyklé, že někdo podezřívá rivala z toho, co už dělá sám. Brutalita, s níž Rusové realizovali svou představu o sférách vlivu – v určitém smyslu snad i bezděčná, neboť Stalin nezacházel s Východoevropany hůře, než zacházel ve třicátých letech s Rusy – vzala Západu chuť, aby přistoupil na rovnici, jež se Kremlu zdála samozřejmá (například že Itálie rovná se Rumunsko).

Moskva tak velmi pravděpodobně a ne zcela nelogicky vnímala důraz na sebeurčení jako systematický a promyšlený tlak na západní hranice Ruska. Nadto restaurace kapitalismu v zemích, jež osvobodila Rudá armáda za strašlivou cenu, nepochybně Rusům připadala jako zrada principů, za které *oni* stále ještě bojovali. „Že oni, vítězové," vysvětluje Isaac Deutscher, „by nyní měli nechat přežít systém, od kterého zakusili jen nepřátelství a nemohli čekat nic jiného než nepřátelství, ... by pro jejich velkou 'osvobozeneckou válku' znamenalo nejubožejší porážku." V roce 1944 bylo klíčovým problémem Polsko; Harriman později řekl: „Podle instrukcí od prezidenta Roosevelta jsem se Stalinem mluvil o Polsku častěji než o jakékoli jiné záležitosti." I když Západ rozuměl jádru Stalinova požadavku „přátelské vlády" ve Varšavě, americký důraz na nedotknutelný princip svobodných voleb (ironií dějin v duchu bolševického Dekretu o míru z roku 1917, který potvrzoval „právo" každého národa „rozhodnout o formě své státní existence ve svobodném hlasování uskutečněném po úplné evakuaci sil vládnoucího anebo vůbec silnějšího národa") představoval neřešitelný problém v zemích jako Polsko (a Rumunsko), kde by svobodné volby takřka určitě vedly k vytvoření antisovětských vlád.

Rusové tak dost dobře mohli pokládat západní nátlak za vykalkulovaný, aby povzbudil jejich nepřátele ve východní Evropě a aby zmařil jejich minimální cíl na vytvoření obranného předpolí. Nicméně všechno stále ještě záviselo na vývoji vojenských operací. Spolupráce velmocí za války byla dána jednou jedinou okolností: hrozbou nacistického vítězství. Pokud trvala tato hrozba, pokračovala i tato spolupráce. Na konci prosince 1944 zahájil von Rundstedt svou protiofenzivu v Ardenách. Když se o několik týdnů později setkali Roosevelt, Churchill a Stalin na Krymu, stalo se tak ve stínu posledního velkého vzepětí německé moci. Setkání v Jaltě stále ještě ovládala atmosféra války.

Jalta zůstává něčím na způsob záhady dějin – v perspektivě roku 1967 méně kvůli mytické americké ochotě podřídit se tezi o sféře vlivů než kvůli dokumentované ruské ochotě podřídit se univerzalistické tezi. Proč Stalin přijal v roce 1945 Prohlášení o osvobozené Evropě a dohodu o Polsku, jež slibovala, že „tři vlády budou společně" jednat, aby zaručily „svobodné volby vlád odpovídajících vůli lidu"? Existuje několik pravděpodobných odpovědí: že válka nebyla ještě dobojována a Rusové chtěli, aby Američané zintenzivnili své válečné úsilí na západě; že jedna pasáž prohlášení předpokládala akci podle „společného úsudku tří vlád" a implikovala tak možnost sovětského veta, i když dohoda o Polsku byla určitější; hlavní však bylo, že univerzalistická algebra prohlášení byla ve Stalinově mysli jednoduše přeložena do termínů praktické aritmetiky jeho dohody s Churchillem o sférách vlivu z předchozího října. Stalinovo ujišťování Churchilla, že navrhovaný ruský dodatek k prohlášení se nebude vztahovat na Řecko, dokládá, že ve Stalinově mysli Rooseveltovy morální postoje nevymazaly Churchillova procenta. V tomto názoru mohl být jen posílen tím, že *po Jaltě* sám Churchill opakovaně potvrzoval podmínky říjnové dohody, jako kdyby je považoval bez ohledu na Jaltu, za stále platné.

Harriman měl před Jaltou stále ještě dojem, že Kreml má „ke své poválečné politice dva přístupy" a že sám Stalin je „dvojího mínění". Jeden přístup kladl důraz na vnitřní rekonstrukci a vývoj Ruska; druhý na vnější expanzi. Mezitím se však skutečnost, jež dominovala všem politickým rozhodnutím – to jest válka proti Německu – dostávala do své závěrečné fáze. V týdnech po Jaltě se vojenská situace měnila velmi rychle. Tak jako se zmenšovala nacistická hrozba, zmenšovala se i potřeba spolupráce. Sovětský svaz, který se cítil ohrožen americkou ideou sebeurčení a americkou politikou vůči svým sousedům, k níž tato idea vedla, a který byl skeptický k tomu, že by Spojené národy mohly ochránit jeho hranice tak spolehlivě jako sovětská nadvláda ve východní Evropě, začal naplňovat své bezpečnostní požadavky jednostranně.

V březnu dal Stalin najevo, jak hodnotí Spojené národy, když odmítl Rooseveltovu prosbu, aby Molotov přijel na konferenci do San Francisca alespoň na úvodní zasedání. V následujících týdnech Rusové energicky a brutálně prosazovali svou vůli ve východní Evropě, především ve „zkušební zemi" – v Polsku. Ignorovali Prohlášení o osvobozené Evropě, Atlantickou chartu, sebeurčení, lidskou svobodu a vše ostatní, co Američané považovali za zásadní pro trvalý mír. „Musí nám být zcela jasné," telegrafoval Harriman do Washingtonu několik dní před Rooseveltovou smrtí, „že sovětský program se rovná ustavení totalitarismu, konci svobody osobnosti a konci demokracie, jak my ji známe a respektujeme."

V téže době začali Rusové také mobilizovat komunistické zdroje v samotných Spojených státech, aby blokovali americký univerzalismus. V dubnu 1945 spustil Jacques Duclos, jenž byl v Kominterně zodpovědný za západní komunistické strany, v *Cahiers du Communisme* nekompromisní útok na politiku Komunistické strany USA. Duclos ostře odsoudil revizionismus amerického komunistického vůdce Earla Browdera, který „se projevil v koncepci dlouhodobého třídního smíru, možného zastavení třídního boje v poválečném období a vzniku harmonie mezi prací a kapitálem ve Spojených státech". Browder byl vyplísněn zvláště za podporu „sebeurčení" Evropy „na západ od Sovětského svazu" na buržoazně-demokratickém základě. Exkomunikace browderismu byla očividně uváženou reakcí sovětského politbyra na nadcházející porážku Německa; byla signálem komunistickým stranám na Západě, že se mají vrátit ke své původní identitě; byla pohotovostí pro

komunisty na celém světě, kterou Moskva vyhlásila, aby se připravili na novou politiku v poválečném světě.

Duclosův článek evidentně nemohl být naplánován a napsán o mnoho později, než se konala jaltská konference – totiž dříve než došlo k řadě událostí, které nyní revizionisté uvádějí, aby dokumentovali americkou odpovědnost za studenou válku: kupříkladu dříve než začal Allen Dulles vyjednávat o kapitulaci německých vojsk v Itálii (tato epizoda přiměla Stalina k tomu, aby Roosevelta obvinil ze snahy o uzavření separátního míru; Roosevelta naopak přiměla k odsouzení „odporných dezinterpretací" Stalinových informátorů); dříve než zemřel Roosevelt; mnoho měsíců před zkouškou atomové bomby; a ještě více měsíců předtím než Truman nařídil svrhnout bombu na Japonsko. William Z. Foster, který brzy nahradil Browdera jako předák komunistické strany USA a který ztělesňoval novou linii Moskvy, se později chlubil, že v lednu 1944 prohlásil: „Poválečná Rooseveltova administrativa bude i nadále tím, čím je dnes, totiž imperialistickou vládou." To byl bezpochyby závěr, k němuž Rusové dospívali v téže době, zvláště když stará podezření byla oživována americkým důrazem na univerzalismus. K sovětské kanonizaci Roosevelta (podobné jejich dnešní kanonizaci Kennedyho) došlo až po smrti amerického prezidenta.

Atmosféra vzájemného podezřívání se začala stupňovat. V lednu 1945 učinil Molotov formální návrh, aby Spojené státy poskytly Rusku úvěr šest miliard dolarů na poválečnou rekonstrukci. Se svým charakteristickým taktem vysvětlil, že tak činí Americe laskavost, aby ji ochránil před poválečnou depresí. Zdá se, že návrh byl učiněn i přijat s přílišným ostychem. Roosevelt žádal, aby se na americké straně o této záležitost „dále nejednalo", dokud nebude mít možnost mluvit se Stalinem; Rusové ale žádost nezopakovali, a to ani v únoru v Jaltě (kromě jedné letmé zmínky), ani během květnových rozhovorů Stalina s Hopkinsem, ani v Postupimi. Nakonec byl návrh znovu předložen až ve velmi rozdílné politické atmosféře srpna. Tentokrát Washington žádost nevysvětlitelně založil při přemísťování dokumentů zahraniční hospodářské správy do státního departmentu. Objevena byla teprve v březnu 1946. Samozřejmě se tomu Rusové zdráhali uvěřit; je obtížné uvěřit tomu i pro ty, kteří znají schopnost americké vlády počínat si nekompetentně. Celá záležitost sovětskou podezřívavost ohledně amerických záměrů pouze zvýšila.

Americký úvěr byl jedním ze způsobů, jak mohl Západ přispět k rekonstrukci Ruska. Jinou formou byla půjčka a pronájem; možnost pomoci na poválečnou obnovu podle smlouvy o půjčce a pronájmu byla projednávána už v roce 1944. Avšak v květnu 1945 bylo Rusko, stejně jako Británie, zasaženo Trumanovým náhlým zastavením dodávek poskytovaných v rámci smlouvy o půjčce a pronájmu. „Nešťastným, a dokonce hrubým" zastavením, řekl Stalin Hopkinsovi a dodal, že bylo-li to „myšleno jako forma nátlaku na Rusy, aby byl zlomen jejich odpor, pak to byla zásadní chyba." Třetí formou byly německé reparace. V tomto ohledu vyvinul Stalin největší úsilí v Jaltě, když požadoval pro Sovětský svaz deset miliard dolarů reparací. Roosevelt, i když se v zásadě ztotožňoval s Churchillovým odporem vůči této myšlence, pokusil se odsunout celou záležitost na pozdější dobu tím, že akceptoval Sověty navrhovanou sumu jako „základ pro diskusi", což byla formule, jež vedla k budoucím nedorozuměním. Ruská naděje na významnější západní pomoc při poválečné obnově zkrátka ztroskotala na třech událostech, které mohl Kreml dost dobře interpretovat jako úmyslnou sabotáž (žádost o půjčku), jako vydírání (zrušení půjčky a pronájmu) nebo jako proněmecký postoj (reparace).

Ve skutečnosti byla americká snaha uzavřít čtvrtý protokol o půjčce a pronájmu velmi vstřícná a Rusové se rozhodli nedospět k dohodě ze svých vlastních důvodů. I tak ovšem není zřejmé, že by uspokojení Moskvy v některé z těchto finančních záležitostí mohlo výrazně změnit další vývoj. Možná by to přesvědčilo některé holubice v Kremlu, že americká vláda je skutečně přátelská; možná by také přesvědčilo tamní jestřáby, že americká snaha udržet si sovětské přátelství dovoluje Moskvě jednat zcela podle svého, aniž by se tím vystavovala ze strany Spojených států námitkám či odporu. Bylo by zkrátka posílilo obě strany kremelského názorového spektra; stěží by zvrátilo hlubší tendence k zhoršování vzájemných vztahů. Hospodářská ujednání byla zajisté podřazena stupni vzájemné politické důvěry; a v této oblasti v měsících po Jaltě docházelo k stálému úpadku.

A teď začala studená válka. Nebyla produktem rozhodnutí, ale dilematu. Každá z obou stran se cítila přinucena přijmout strategie, jež druhá strana nemohla nepovažovat za hrozbu principům mírového uspořádání. A každá strana se pak cítila přinucena přijmout obranná opatření. Rusové tak neviděli jinou volbu než upevnit svou bezpečnost ve východní Evropě. Američané, pro které byla východní Evropa prvním krokem k Evropě západní, odpověděli prosazováním svého zájmu v zóně, kterou Rusové považovali za životně důležitou pro svou bezpečnost. Rusové z toho vyvodili závěr, že se Západ vrátil ke starému kursu kapitalistického obkličování a že cílevědomě staví základy ke vzniku antisovětských režimů v oblasti, kterou po staletí prolévaná krev učinila pro přežití Ruska klíčovou. Každá strana vášnivě věřila, že budoucí mezinárodní stabilita závisí na úspěchu její vlastní koncepce uspořádání světa. Tím, že prosazovala své vlastní jasně vytyčené a sobě drahé cíle, jedna i druhá strana pouze potvrzovala obavy protivníka, že usiluje o agresi.

Proces začal velmi brzy získávat kumulativní efekt. Nastávající zhroucení Německa tak vyvolalo nové obtíže: Rusové se například upřímně obávali, že Západ plánuje separátní kapitulaci německých armád v Itálii způsobem, který by uvolnil jednotky pro Hitlerovu východní frontu. Stejně tak se báli, že se nacistům podaří vzdát Berlín západním spojencům. Toto byl kontext, ve kterém se nyní objevila atomová bomba. Ačkoli revizionistický argument, že Truman nechal bombu svrhnout spíše proto, aby zastrašil Rusko, než aby porazil Japonsko, není přesvědčivý, taková úvaha se bezpochyby některým lidem ve Washingtonu zamlouvala přinejmenším jako výhodný vedlejší efekt Hirošimy.

A tak byla uvedena do pohybu mašinerie vzájemných podezření, akcí a reakcí. Avšak v rovině vztahů mezi tradičními národními státy stále ještě neexistoval žádný důvod, dokonce ani při všem tom poválečném pošťuchování, proč by se taková situace nedala zvládnout. Co tuto situaci učinilo nezvládnutelnou, co způsobilo rychlou eskalaci studené války a během dalších dvou let dovršilo rozdělení Evropy, byla řada činitelů, jimž se tento výklad zatím nevěnoval.

VII

Toto pojednání se zatím zabývalo schizmatem ve válečné koalici tak, jako by je způsobily jen neshody mezi národními státy. Přijmeme-li tento rámec, bezpochyby došlo k selhání komunikace mezi Amerikou a Ruskem, k neporozumění vzájemným signálům, a jak vývoj postupoval, narůstaly tendence připisovat druhé straně nepřátelské motivy. Je například

těžké popřít, že poválečná americká politika působila Rusům skutečné potíže, a dokonce je určitým způsobem ohrožovala. To vše revizionisté zdůraznili oprávněně a záslužně.

Klíčový omyl revizionistů – a zároveň zásadní vysvětlení rychlosti, kterou studená válka eskalovala – však tkví právě v tom, že Sovětský svaz *nebyl* tradičním národním státem.[5] Zde je „zrcadlový obraz", kterého se dovolávají někteří psychologové, nepoužitelný. Sovětský svaz byl totiž zcela odlišným jevem než Amerika nebo Británie: byl to totalitní stát, vybavený vševysvětlující a všezahrnující ideologií, oddaný principu neomylnosti vlády a strany, do jisté míry stále věřící ve své mesiášské poslání, ztotožňující nesouhlas se zradou a ovládaný diktátorem, jenž měl – přes všechny své mimořádné schopnosti – zcela paranoické chvíle.

Marxismus-leninismus vybavil ruské vůdce světovým názorem, podle něhož byly všechny společnosti neodvratně předurčeny k tomu, aby postupovaly v určených etapách vytyčenými cestami, až dosáhnou beztřídní nirvány. Navíc, protože kapitalisté tomuto vývoji odporovali, představovala existence každého nekomunistického státu *z principu* hrozbu Sovětskému svazu. „Pokud existuje kapitalismus i socialismus," napsal Lenin, „nemůžeme žít v míru: nakonec musí jeden nebo druhý zvítězit – rekviem se bude zpívat buď nad republikou Sovětů, nebo nad světovým kapitalismem."

Stalin a jeho společníci, ať Roosevelt a Truman dělali či nedělali cokoli, nutně museli pokládat Spojené státy za nepřítele, nikoli kvůli té či oné jejich akci, ale kvůli elementárnímu faktu, že Amerika byla vedoucí kapitalistickou mocností, a tudíž byla podle leninského sylogismu nesmiřitelným nepřítelem, vedeným logikou svého systému k nepřátelství a snaze obklíčit a zničit sovětské Rusko. Nic, co by Spojené státy mohly v letech 1944–1945 učinit, by neodstranilo základní stav nedůvěry, vyžadovaný a posvěcený marxistickým Písmem svatým – leda tak konverze Spojených států k stalinistickému despotismu; a dokonce ani to by nebylo stačilo, jak brzy ukázala zkušenost Jugoslávie a Číny, dokud by taková konverze nebyla provázena naprostým podřízením Moskvě. Pokud Spojené státy zůstávaly kapitalistickou demokracií, v podmínkách moskevské teologie nemohla mít žádná americká politika naději na to, že získá základní důvěru Sovětského svazu, a každá americká akce byla od samého počátku chápána jako zlo. Pokud Sovětský svaz zůstával státem s mesiášským posláním, jeho ideologie vyžadovala stálou expanzi komunismu.

Je ovšem snadné přecenit možnosti ideologie ovlivňovat chod událostí. Vnitřní puzení jednat podle abstraktních revolučních schémat nevydrží u většiny národů příliš dlouho: proto také spustil Mao Ce-tung svou kulturní revoluci ve snaze vytvořit permanentní revoluční náladu a ochránit čínský komunismus před degenerací, která dle jeho názoru ovládla komunismus ruský. Jak každá revoluce postupně stárne, začínají se ve zvýšené míře znovu prosazovat normální lidské a sociální motivy. Můžeme si být jisti tím, že časem nebude leninismus v ovládání každodenního života Rusů efektivnější, než je křesťanství

---

5 To je klasický omyl revizionistů – domněnka, že ve státech, kde ideologie a společenská organizace vytvořily zcela odlišný druh motivací, působí racionalita, anebo alespoň tradice. A tak jako revizionisté druhé světové války přehlížejí totalitární dynamismus nacismu a Hitlerův fanatismus, tak revizionisté občanské války přehlížejí, že otrokářský systém vytvořil na americkém Jihu doktrinářskou uzavřenou společnost. K některým z těchto otázek srv. The Causes of the Civil War: A Note on Historical Sentimentalism v mé práci *The Politics of Hope*. Boston 1963.

v ovládání každodenního života Američanů. Podobně jako Desatero přikázání a Kázání na hoře stanou se i pravdy leninismu ve vzrůstající míře všedními frázemi, dobrými k rituálnímu obřadu, ale nikoli k rozhodování o světských záležitostech. Nemůže být horšího omylu (přestože jej ve Spojených státech po určitou dobu horlivě provozovali i vážení lidé) než odvozovat z ideologie národa trvale platné závěry o jeho chování.

Dočasný ústup ideologie nastal už během druhé světové války, když musel Stalin nahradit marxistická hesla hesly národními, aby pozvedl svůj lid proti útočníkovi. („Neděláme si žádné iluze, že bojují za nás," řekl jednou Stalin Harrimanovi. „Oni bojují za Matičku Rus.") To se ovšem dálo jen ve velmi úzce vymezených hranicích. Sovětský svaz zůstal policejním státem jako předtím; režim byl stejně neomylný; cizinci a jejich myšlenky zůstali stejně podezřelí. „Nikdy, jedině snad během mé pozdější zkušenosti z doby, kdy jsem byl velvyslancem v Moskvě," napsal Kennan, „mě netížilo trvání sovětských úřadů na izolaci diplomatického sboru více ... než během prvních týdnů po mém návratu do Ruska v posledních měsících války. (...) Jednalo se s námi, jako kdybychom byli nositeli morové nákazy" – čímž ovšem ze sovětského hlediska skutečně byli: nositeli nákazy pochybování.

Ze všech sil schopných přivodit modifikaci ideologie byla paradoxně tou nejpraktičtější a nejúčinnější silou sovětská diktatura samotná. Byl-li Stalin ideolog, byl zároveň také pragmatik. Díval-li se na všechno brýlemi marxismu-leninismu, mohl také jako neomylný vykladač víry ospravedlnit cokoli, co chtěl v daném okamžiku učinit. Rooseveltova neznalost marxismu-leninismu byla bezpochyby neomluvitelná a vedla k politováníhodným chybám. Rooseveltovy snahy Stalina zpracovat a použít jeho vlivu však nebyly tak beznadějně naivní, jak se stalo módním se domnívat. S mimořádným instinktem velkého politika Roosevelt intuitivně pochopil, že Stalin je *jediným* nástrojem, který má Západ k dispozici proti leninské ideologii a sovětskému systému. Pouze v případě, že by se podařilo ovlivnit Stalina, existovala by šance přimět Rusy, aby jednali v rozporu s pravidly své víry. Nejlepším důkazem toho je fakt, že Roosevelt si udržel určitou schopnost působit na Stalina až do konce; nominální souhlas Sovětů s americkou univerzalistickou koncepcí ještě v Jaltě tomu snad nasvědčoval. V tomto smyslu měla Rooseveltova smrt klíčový význam – ne proto, jak se obecně uvádí, že by jeho nástupce změnil Rooseveltovu politiku, což se nestalo, nýbrž z toho důvodu, že žádný jiný Američan nemohl doufat, že bude mít na Stalina takový zmírňující vliv, jaký snad po nějakou dobu měl Roosevelt.

Jediný Stalin mohl změnit chod událostí. Nicméně, přes dojem uměřenosti a realismu, jímž působil na západní politiky, kteří se s ním setkali během druhé světové války, byl Stalin mužem hlubokých a morbidních obsesí a nutkavých představ. Ještě za jeho mládí kritizoval Stalinovy hrubé a svévolné způsoby Lenin. Pozorovatel s nepopiratelnou autoritou (N. S. Chruščov) to později komentoval takto: „Tyto jeho negativní charakterové vlastnosti se stále rozvíjely a v posledních letech nabyly zcela nesnesitelné podoby." Jeho paranoia, pravděpodobně vyvolaná sebevraždou manželky v roce 1932, vedla ke strašlivým čistkám uprostřed třicátých let a k bezohledným vraždám tisíců jeho bolševických soudruhů. „Všude a ve všem," říká Chruščov o této době, „viděl 'nepřátele', 'dvojité agenty' a 'špiony'." Válečná krize ho zřejmě jistým způsobem zklidnila, i když Chruščov mluví o jeho „nervozitě a hysterii ... i po začátku války". Šílenství, jež bylo po nějakou dobu přísně pod kontrolou, vypuklo s novou a šokující silou v poválečných letech. „Po válce," dosvědčuje Chruščov, „se situace ještě zkomplikovala. Stalin byl ještě náladovější, podráž-

děný a hrubý, a zvláště vzrostla jeho podezřívavost. Jeho stihomam nabyl neuvěřitelných rozměrů. (...) Rozhodoval o všem bez ohledu na kohokoli a na cokoli. Stalinova svéhlavost se projevovala ... také v zahraničních vztazích Sovětského svazu. (...) Úplně ztratil smysl pro realitu, svou podezřívavost a nadutost projevoval nejen ve vztahu k jednotlivcům v SSSR, ale ve vztahu k celým stranám a národům." Je omylem revizionismu pokládat Stalina za pouhého státníka z kategorie reálné politiky, tak jako revizionisté druhé světové války pokládají Hitlera za druhého Stresemanna nebo Bismarcka. Avšak dokumenty jasně ukazují, že na konci nemohlo Stalinovu paranoiu uspokojit nic. Neuspěli ani jeho vlastní soudruzi. Z jakého důvodu může kdokoli předpokládat, že by jakákoli americká politika mohla mít úspěch?

Analýza počátků studené války, jež vynechá tyto faktory – nesmiřitelnost leninské ideologie, hrozivou dynamiku totalitní společnosti a Stalinovo šílenství – je zřetelně neúplná. Právě tyto faktory velmi ztížily možnost, aby Západ přijal tezi, že Rusko je vedeno pouze touhou ochránit svou bezpečnost a že se uspokojí ovládnutím východní Evropy; právě tyto faktory zatížily debatu mezi koncepcí univerzalistickou a koncepcí sfér vlivu apokalyptickými možnostmi vývoje.

Leninismus a totalitarismus vytvořily struktury myšlení a chování, jež učinily poválečnou spolupráci mezi Ruskem a Amerikou – alespoň ve smyslu normálních civilizovaných styků mezi národními státy – z principu nemožnou. Sovětský diktátorský režim z roku 1945 by jednoduše takovou spolupráci nemohl přežít. A vskutku, o necelé čtvrt století později je sovětský režim, byť mezitím urazil úctyhodnou vzdálenost, stále stěží schopen přežít takovou spolupráci, aniž by riskoval, že se tím uvnitř Ruska uvolní síly komunistickému despotismu hluboce nepřátelské. Pokud jde o Stalina – ten mohl být v roce 1945 jedinou silou schopnou překonat stalinismus, ale právě ty povahové rysy, jež mu umožnily získat absolutní moc, zároveň manifestovaly hrozivou labilitu jeho duševního zdraví a temperamentu a stěží skýtaly solidní základnu pro mírový svět.

VIII

Rozdíl mezi Amerikou a Ruskem v roce 1945 spočíval v tom, že někteří Američané opravdu věřili, že v dlouhodobé perspektivě je *modus vivendi* s Ruskem možný; zatímco Rusové, pokud víme, nevěřili ve více než v jen krátkodobý *modus vivendi* se Spojenými státy.

Jak předchozí výklad ukázal, především Harriman a Kennan varovali Washington před obtížemi krátkodobých ujednání se Sovětským svazem. Oba však argumentovali, že když Spojené státy zformulují racionální politiku a budou jednat podle ní, existují po dlouhých a bouřlivých mezihrách vyhlídky na případné vyjasnění. „Jsem, jak víte," telegrafoval Harriman začátkem dubna do Washingtonu, „nejupřímnějším zastáncem porozumění se Sovětským svazem, takže to, co říkám, se týká jen způsobu, jak co nejlépe takového porozumění dosáhnout." Podobně i Kennan dal později jasně najevo, že smyslem jeho politiky zadržování je „převést nás přes obtížnou dobu a přivést nás k bodu, kde bychom mohli efektivně diskutovat s Rusy o nebezpečích a nevýhodách, jež s sebou nese uspořádání, které máme, a připravit s nimi mírovou cestou změnu tohoto uspořádání za lepší a zdravější". Následné životní dráhy obou mužů dosvědčují upřímnost těchto prohlášení.

Neexistují žádné podobné důkazy na ruské straně, že by se někdo seriózně snažil podobným způsobem o *modus vivendi*. Stalinova volba spočívala v úvaze, zda jeho dlou-

hodobým ideologickým a národním zájmům více prospěje krátkodobé příměří se Západem, anebo okamžité obnovení tlaku. V říjnu 1945 naznačil v Soči Harriamnovi, že má v plánu vybrat si druhou z možností – že se Sovětský svaz stáhne do izolace. K tomuto rozhodnutí bezpochyby přispěla řada problémů se Spojenými státy, ale hlavní příčiny jsou pravděpodobně jinde: ve vývoji situace ve východní a západní Evropě a ve Spojených státech.

Ve východní Evropě Stalin ještě po určitou dobu nepřestal experimentovat s různými technikami ovládání. Nyní však asi docházel k závěru, že nepřátelství východoevropských národů k ruskému panství podcenil. Maďarské volby v listopadu ho asi definitivně přesvědčily o tom, že jaltský recept znamená cestu k antisovětským vládám. Zároveň silněji než kdy jindy tušil své možnosti v západní Evropě: tato část kontinentu před ním nečekaně ležela politicky demoralizovaná, ekonomicky rozvrácená, vojensky bezbranná. Vyhlídky na lov se zdály být snadnější a bezpečnější, než by si byl kdy myslel. Pokud jde o Spojené státy, rychlost poválečné demobilizace mu nutně připomněla Rooseveltovu poznámku vyslovenou na okraj v Jaltě, že pro ponechání amerických jednotek v Evropě „bude limit dva roky". A navzdory pochybnostem dr. Eugena Vargy, že americká ekonomika stojí bezprostředně před zhroucením, marxistická doktrína Stalina ujišťovala o tom, že Spojené státy směřují k neúprosné poválečné krizi a že budou zcela zaměstnány svými vlastními problémy. Jestliže poměry ve východní Evropě způsobily, že jednostranná akce se zdála být v zájmu ruské bezpečnosti nezbytná, poměry v západní Evropě a ve Spojených státech nabízely komunistické expanzi nová pokušení. Studená válka byla nyní v plném běhu.

Zbýval však ještě rok přechodů z jedné tóniny do druhé a ochoty k přizpůsobení. Ministr Byrnes vedl dlouhou bezvýslednou kampaň, aby Rusy přesvědčil, že Americe jde pouze o takové vlády ve východní Evropě, které by „byly přátelské vůči Sovětskému svazu a současně reprezentovaly všechny demokratické elementy svých zemí". Byly překonány krize v otázkách Terstu a Íránu. Ministr Marshall se zřetelně nevzdával nadějí na dosažení *modu vivendi* až do moskevské konference ministrů zahraničí v březnu 1947. A ještě i potom byl Sovětský svaz pozván k účasti na Marshallově plánu.

Bod, z něhož už nebylo návratu, přišel 2. července 1947, kdy Molotov nejdříve s sebou přivezl do Paříže osmdesát devět odborníků a projevil počáteční zájem o projekt hospodářské rekonstrukce Evropy, a poté co obdržel z Moskvy bleskový telegram, odmítl celý plán a opustil konferenci. Dalších patnáct let zuřila studená válka s nezmenšenou silou, ztratila svou historickou dvojznačnost a stala se bojem zla proti dobru, plodila na obou stranách zjednodušení, stereotypy, účelové absolutní pravdy, často skryté ve frázích, jež byly snadno navzájem zaměnitelné. Dokonce i Amerika pod tímto tlakem opustila na celou jednu politováníhodnou dekádu své pragmatické a pluralitní tradice, hrála roli Bohem vyvoleného posla k nevědomcům a hříšníkům a podle sovětského příkladu očekávala, že se svět přetvoří k jejímu obrazu.

Je-li z dnešního hlediska nemožné vidět studenou válku jako případ americké agrese a ruské odpovědi na ni, je také obtížné vidět ji jako čistý případ ruské agrese a americké odpovědi. Hegel napsal: „Aby bylo něco opravdu tragické, musí být na obou stranách opravdové morální autority, jež na sebe narazí... Obě strany utrpí ztráty, a přece obě mají svou pravdu." V tomto smyslu měla studená válka své tragické stránky. Otázkou zůstává, zda šlo o případ řecké tragédie (v Audenově pojetí) – „tragédie nutnosti", kdy v divákovi roste pocit: „jaká škoda, že to muselo takto dopadnout", anebo křesťanské tragédie –

„tragédie možnosti", kdy vznikne pocit: „jaká škoda, že to dopadlo takto, když to mohlo být jinak".

Když se jednou něco stalo, je historik v pokušení předpokládat, že se to tak stát muselo; často ale může jít o velice nefilozofický předpoklad. Studené válce bylo možné se vyhnout jedině za předpokladu, že by Sovětský svaz nebyl posedlý přesvědčením o neomylnosti komunistického učení i o nevyhnutelnosti komunistického světa. Tato přesvědčení učinila z patové situace ve vztazích mezi národními státy náboženskou válku, z tragédie možnosti tragédii nutnosti. Člověk může želet, že si Amerika neuchovala duševní rovnováhu a uměřenost z prvních let studené války a že časem propadla své vlastní podobě svatouškovství. Avšak ani ta nejrozumnější americká politika nemohla odvrátit studenou válku. Teprve dnes, kdy Rusko začíná opouštět své mesiášské poslání a akceptovat, alespoň v praxi, když ne v principu, trvalou existenci různorodého světa, teprve nyní může doutnat naděje, že by nakonec tento dlouhý, bezútěšný, nákladný souboj mohl nabýt forem méně dramatických, méně kategorických a pro budoucnost lidstva méně nebezpečných.

Z angličtiny přeložil Oldřich Tůma.

Horizont

Poláci a jejich vztah k Němcům v letech 1945–1948 v pohledu polské historiografie

Piotr Madajczyk

Chceme-li přehlédnout vztah polské historiografie k problému Němců v Polsku v letech 1945–1948, je nutno pojednat o několika otázkách: 1. O vztahu Poláků k Němcům obecně, čili k občanům národa spjatého s nacistickou ideologií. 2. O postoji Poláků k možnosti spolužití s Němci jako spoluobčany polského státu (což je úzce spojeno s problémem hodnocení vysídlení) a chování vůči nim. 3. O poměru k původnímu domácímu (autochtonnímu) obyvatelstvu, tedy obyvatelstvu, u něhož neexistovala zřetelná hranice mezi německým a polským vědomím.

Přitom je nutné upozornit na to, že ačkoli formulace „Poláci a jejich vztah vůči Němcům" naznačuje jasné a čisté národnostní dělení, toto rozdělení ne vždy (a zvláště ne v letech 1945–1948) odpovídá historické skutečnosti. Existovaly totiž skupiny obyvatelstva, jež se tomuto dělení vymykaly. První z nich tvořily osoby zapsané v letech války na seznamy německé národnosti, takzvaných „volkslistů" (DVL), označované jako *Volksdeutsche*. Podle poválečného zhodnocení motivace jejich činnosti a následných výsledků rehabilitačního procesu mohli být uznáni buď za Němce, či za Poláky. Podobný postoj byl uplatněn i vůči původnímu domácímu obyvatelstvu, podrobenému národnostnímu prověření (verifikaci). Část těchto obyvatel musela dlouho čekat na rozhodnutí, jsou-li Poláky či Němci, přičemž verdikt úřadů byl někdy znovu změněn. Obě skupiny obyvatel přitom byly jako celek považovány většinou polské společnosti za Němce.

Konečně je třeba připomenout, že v poválečném Polsku se vyvinula dvojí tradice psaní o Němcích. Jednu zahájil Zygmunt Wojciechowski svojí knihou *Polska – Niemcy. Dzięć wieków zmagania* vydanou v Poznani v roce 1945, v níž líčí dějiny tisíciletého polského boje s germánským náporem. Autor nalézal zárodky hitlerismu již před stovkami let, přičemž „znovuzískání západních a severních zemí"[1] bylo podle něj hlavním cílem rozvoje polského státu. Wojciechowski uvažoval v geopolitických kategoriích: „Otázka polsko-německých hranic nespočívá jen v problému národním, tedy ve zlepšení předchozí hranice

1 V orig. „odzyskanie ziem zachodnich i północnych". (Pozn. překl.)

z národnostního hlediska, ale je také především problémem geografickým, přesněji geograficko-politickým... Ale geografie je také osidlování (kolonizace). Jde o to, jaké musí být území Polska, aby nebylo rozděleno kolonizací a z tohoto ohledu se nestalo cílem nové německé agrese" (s. 259). Podobný způsob pohledu na historii v novější polské historiografii přejal nejvýrazněji Bronisław Pasierb.

Méně kontrastní obraz vytvořil Józef Feldman v knize *Problem polsko-niemiecki w dziejach* (Katowice 1946), i když také on spojoval v polské historii výrazně prvek národní a státní: „Již krátká, ale násilná krize za Lokýtka, která zachránila národní charakter polského státu, obsahovala současně rozsudek likvidace odlišně existujícího německého živlu v rámci polské státnosti" (s. 17). Četba jeho knihy přitom nutně musela vyvolávat pochybnosti ohledně možnosti další existence německé menšiny v Polsku – autor byl přesvědčen (aniž uvažoval, zda se „psychika německého národa" může změnit), že nacionalismus a rasismus mohly v hitlerovském Německu sehrát takovou roli jen proto, že „všechny tyto prvky už po staletí tkvěly v německém charakteru" (s. 168).

Druhou tradici koncepce ve vztahu k Němcům založil Edmund Osmańczyk prací *Sprawy Polaków* z roku 1946, tento směr byl však po mnoho let z širšího dosahu eliminován, neboť Wojciechowského tradice mnohem více korespondovala jak s oficiální polskou propagandou, varující před neutuchajícím německým nebezpečím, tak s náladami polské společnosti. Osmańczyk chápal, že vztah k sousednímu národu není možné budovat na základě nenávisti a pohrdání, ale že je nutná mírová spolupráce, která Němce přiměje k míru a respektování Poláků i polské hranice. Jeho postoj byl v podstatě pragmatický, objevily se ovšem i další hlasy, apelující mnohem silněji na morální stránku problému. Jan Dobraczyński například psal: „Nemůžeme Němce nenávidět. Jestliže člověk nenávidí jeden národ, nenávidí lidstvo."[2] Na tuto tradici později navazoval Jan Józef Lipski.

I

V úvodu ke knize Edmunda Dmitrówa *Niemcy i okupacja hitlerowska w oczach Polaków* upozornil Jerzy Borejsza, že se až do vydání této práce (1987) nikdo ze známých a zasloužilých badatelů o studium podobné problematiky nepokusil.[3] Bohaté dílo, umožňující její hlubší zkoumání, vzniklo ovšem v rámci studia stereotypů Němce v Polsku,[4] a také při studiu obrazu Němců v očích Poláků a polského politického myšlení v obdobích dřívějších.[5]

---

2 DOBRACZYŃSKI, Jan: In: *Tygodnik powszechny*, (25.11.1945). Viz též GOŁUBIEW, Antoni: Zarażenie nienawiścią. In: *Tygodnik powszechny*, (22.2.1948); OSSOWSKI, S.: Na tle wydarzeń kieleckich. In: *Kuźnica*, č. 38, (30.9.1946).

3 DMITRÓW, E.: *Niemcy i okupacja hitlerowska w oczach Polaków*: Poglądy i opinie z lat 1945–1948. Warszawa 1987, s. 8. Text A. KWILECKÉHO: Niemcy w oczach Polaków po roku 1945. In: *Odra*, č. 11 (1977), se týkal pozdějších let.

4 SZAROTA, T.: Niemcy w oczach Polaków (1939-1945). In: *Odra*, č. 10 (1977); týž: Badanie nad stereotypem Polaka w Niemczech i Niemca w Polsce. In: *Dzieje Najnowsze*, č. 4 (1977); recenzoval KWILECKI, A.: Z pogranicza problematyki narodowej i międzynarodowej. Warszawa 1982.

5 WRZESIŃSKI, W.: Niemcy w oczach Polaków 1918–1939. In: *Odra*, č. 9 (1977), s. 3–14; týž: Niemcy w polskiej myśli patriotycznej 1864–1914: Główne nurty. In: ZIELIŃSKI, H. (red.): *Polska i jej sąsiedzi*. Wrocław 1975, s. 67–118.

Problémem postoje Polské dělnické strany (PPR) k Němcům a Německu se dříve zabýval Marian Orzechowski: „Politické koncepce PPR akceptovaly ve válečných podmínkách (se všemi jejich konsekvencemi a vlivem na polské národní vědomí, vztah k Německu i Němcům) tezi o trvalém polsko-německém konfliktu. V návaznosti na ni vytvořená politická a nacionální terminologie, frazeologie i mytologie PPR odmítala představy a stereotypy o 'třídních bratrech v cizích uniformách', typické pro revoluční levici období první světové války." Orzechowski se ovšem domníval, že tato politická koncepce PPR byla méně idealistická i nacionalistická než postoje jiných polských politických orientací. Zdůrazňoval přitom, že PPR přijala tradici boje o polský charakter západních a severních zemí i takzvanou piastovskou tradici.[6]

Naproti tomu Bronisław Pasierb, který analyzoval roli takzvaného německého problému v politice komunistické moci, dospěl k závěru, že tato role byla ryze instrumentální. Soudil ovšem, že podobně se k tomuto problému stavěly i další polské strany. V tomto přístupu k německému problému rozlišoval Pasierb různé funkce: kompenzační, kdy naplňoval pocit zadostiučinění vzhledem k touze po odvetě za utrpěné ztráty; funkci obrannou, kdy zahrnovala program zabezpečení před další německou agresí; funkci integrační, tedy jeho politické využití komunisty s cílem seskupit většinu národa pod heslem nenávisti k Němcům; funkci výchovnou, čili „poučení se" z minulosti, jak se nejlépe bránit před „potenciální německou dobyvačností".[7] Pasierb se ovšem nezabýval tím, jaký vliv měly tyto funkce na vztah Poláků k Němcům zůstavším v zemi či k původnímu domácímu obyvatelstvu na znovuzískaných územích, jež se vyvíjelo pod silným vlivem německé kultury.

Dmitrów ve své knize napsal, že válečné a okupační zkušenosti dotvořily v očích Poláků obraz Němce. Ztvrdily opodstatněnost jeho negativního stereotypu, ba vytvořily stereotyp ještě horší, jenž Němce představoval v odlidštěné podobě – bylo v něm místo pouze pro Němce-zločince či Němce tolerujícího zločiny. Pokusy o korigování tohoto stereotypu v závěrečném stadiu války už nemohly tento obraz, zafixovaný v polské společnosti, změnit, i když přispěly alespoň k moderování tendencí směřujících k slepé odvetě.[8]

Podobný stereotyp byl ovšem po porážce Německa konfrontován s obrazem „žebrajícího" a „plazícího se" národa, obrazem, který byl ještě umocněn setkáním Poláků s Němci v takzvaných západních územích. Němcům byla přisuzována loajálnost, ovšem i poslušnost a poníženost. Přehnané polské obavy z německých ilegálních, podzemních organizací přitom vyvolávaly projevy vzdoru. Dmitrów shrnoval, že německé rasové učení rezonovalo

---

6 ORZECHOWSKI, M.: Przeszłość i tradycje narodowe w myśli politycznej Polskiej Partii Robotniczej (1942–1948). In: ORZECHOWSKI, M. (red.): *Polska – naród – państwo*: Z badań nad myślą polityczną PPR 1942–1948. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972, s. 5-61.

7 Hlavní výsledky publikoval ve studiích: *Z badań nad polską myślą polityczną 1939–1949*. Acta Universitatis Wratislaviensis, ser. Nauki Polityczne, č. 9 (1978); Funkcje problemu niemieckiego w pierwszym okresie Polski Ludowej. In: JAŁOWIECKI, B. – PRZEWŁOCKI, J. (red.): *Stosunki polsko-niemieckie*: Integracja i rozwój ziem zachodnich i północnych. Katowice 1980, s. 109–123.

8 Psali o tom např.: STRZEMBOSZ, T.: Społeczne i psychologiczne problemy żołnierzy warszawskiej. In: *Rocznik Warszawski*, č. 14 (1978); SZAROTA, T.: *Okupowanej Warszawy dzień powszedni*. Warszawa 1978. Na široký dosah emocionální protiněmecké argumentace upozorňoval též JASIUKIEWICZ, M.: Koncepcje rozwiązania problemu niemieckiego w polskiej prasie katolickiej w latach 1945–1948. In: *Z badań nad polską myślą polityczną 1939–1949*. Acta Universitatis Wratislaviensis, ser. Nauki polityczne, č. 9 (1978), s. 75-86; PASIERB, B.: Funkcje..., s. 113.

„ve vztahu jiných národů k Němcům do stejných biologických kriterií" a pouze nepočetná menšina v Polsku tomu dokázala oponovat (s. 205–215).

Podle Dmitrowa naplňovala v době války hesla o mstě pocit spravedlnosti, usnadňovala přežití. „Je ale také pravda, že společnost, která v sobě přes šest let kumulovala nenávist a která očekávala ze dne na den spravedlivou pomstu, nemohla přes sebeušlechtilejší apely svůj postoj a náhled změnit" (s. 228). Averze panovala také vůči německému jazyku, odehrálo se několik veřejných exekucí německých válečných zločinců. Ve vnitřní politice pak stereotyp Němce jako jediného nepřítele pomáhal uvolnění antisovětských a protiruských komplexů. Komunisté v zápase s legální opozicí (tedy Polskou lidovou stranou) instrumentálně využívali jejího nařčení z proněmeckého postoje, na něž PSL reagovala akcentováním svého antiněmectví. Dmitrów tak poukázal ve své práci mnohem více než Pasierb na taktické využívání německého problému ve vnitropolitických zápasech.

Hranice na Odře a Nise byla všeobecně akceptována, byla považována i za jakousi kompenzaci za prodělané křivdy. Vztah k Němcům, kteří zůstali na nových územích, se utvářel ve znamení hesla – vysídlit! Toto všeobecné heslo vyjadřovalo mínění většiny polské společnosti.[9] Jakkoli se objevovalo v tisku, rozhlase a v peticích, nebylo výrazem aktu msty. Realizaci vysídlení Dmitrów hodnotil jako – vzhledem k tehdejším podmínkám a možnostem – provedenou dobře a regulérně, i když se během ní vyskytly i případy odvety, na něž upozorňoval již Stefan Banasiak.

Dmitrów odvolávaje se na názor Pasierba tvrdil, že poznání, že ne všichni Němci byli hitlerovci, bylo otázkou času.[10] Upozorňoval, že i s původním obyvatelstvem bylo mnohdy nakládáno jako s Němci, a to i s těmi obyvateli, kteří se považovali za Poláky (ve Warmii, Mazurech, Kašubsku a Horním Slezsku), psal o nepřátelství vůči volksdeutschům a o primitivně pojímané repolonizaci. Poukazoval ovšem také na případy dobrého sousedského spolužití, na pomoc při přípravě vysídlování, ochraně Němců před odvetou, jejich ukrývání před mocenskými orgány, za což byli někteří Poláci souzeni sovětskými vojenskými soudy. V místních podmínkách někdy normální postoje převážily nad stereotypem. Nicméně nepřátelství, negativní stereotyp a nenávist byly převažující formou, masovou záležitostí, proti nimž protestovali jen nemnozí. Takový byl důsledek války a demoralizace společnosti, zevšednění brutality, chaosu i bídy, bojů i pocitů provizornosti, s exterminací Němců to nemělo nic společného.

II

Dřívější práce se koncentrovaly na zdůrazňování role polských komunistů jako realizátorů takzvané západní politiky, jako tvůrců ideje polské západní hranice na Odře a Nise.[11]

---

9 Na tuto obecnou shodu upozornil již ORZECHOWSKI, M.: *Odra–Nisa Łużycka–Bałtyk w polskiej myśli politycznej okresu II wojny światowej*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1969, s. 252–261; BANASIAK, S.: *Przesiedlenie Niemców z Polski w latach 1945–1950*. Łódź 1968, s. 13–16.

10 PASIERB, B.: *Życie polityczne Dolnego Śląska* 1945–1950. Warszawa–Wrocław 1979, s. 26.

11 ORZECHOWSKI, M.: Koncepcje granic zachodnich w programie i działalności Polskiej Partii Robotniczej i lewicy rewolucyjnej na emigracji. In: *Śląski kwartalnik Historyczny Sobótka*, č. 2 (1962); DĄBROWSKI, S.: Motywy narodowe koncepcji ustrojowej i społeczno-ekonomicznej Polskiej Partii Robotniczej (1942–1948). In: *Polska–naród–państwo*, s. 101–137.

Pasierb zdůraznil, že i v polském komunistickém vedení byly silné hlasy, jež navazovaly na tradice vycházející ze staletého polsko-německého konfliktu (Wanda Wasilewska, Roman Zambrowski). Chceme-li „kriticky hovořit o názorech tohoto centra na trvalost polsko-německého antagonismu, pak především proto, že jej traktovalo výlučně instrumentálně, bez snah o jeho hlubší pochopení". Komunisté se však vyhýbali tvrzení o kolektivní odpovědnosti Němců, neuváděli, kdo má být potrestán, a užívali jen nejasných přívlastků (hitlerismus, fašismus, německý imperialismus). Hlasy o kolektivní odpovědnosti se množily teprve postupem času. Tyto hlasy podle Pasierba dominovaly v řadách prolondýnské Zemské armády (*Armia Krajowa, AK*) a mezi reprezentanty londýnské emigrační vlády.[12]

Polští komunisté v SSSR od roku 1943 hlásali heslo o Polsku jako monoetnickém státu (viz k tomu Lampe, A: Miejsce Polski w Europie. In: *Wolna Polska*, 15. 4. 1943). „Ohledně hranic s Německem je PPR přesvědčena, že Polsko získá všechna dříve germanizovaná území a že se stane státem z hlediska národního zcela jednotným, který bude zajištěn proti německé agresivitě dobrými sousedskými vztahy s východním sousedem."[13]

Problém v letech 1945–1948 realizovaného programu národního státu bez menšin, v němž byl občanský princip totožný s principem národním, zůstal – podobně jako jeho skutečný význam pro komunisty – polskou historiografií takřka opominut.[14] Pouze Krystyna Kerstenová ve své práci z roku 1974 o repatriaci polského obyvatelstva poukázala na národnostní proměny, jež byly výslednicí polského osidlování znovuzískaných západních a severních území, přesídlení Poláků z východních teritorií náležejících před válkou Polsku a transferu německého obyvatelstva.[15]

Historikové často pouze přejímali terminologii, jež byla spojena s tímto programem, aniž ji jakkoli reflektovali. Část z nich psala o německých „repatriantech",[16] podobně se hovořilo i o polských „repatriantech" z Východu, jak byli nazýváni Poláci přesídlovaní z území anektovaných SSSR. Tato koncepce měla zahladit vztahy východních území k Polsku stejně jako vztah nových polských západních území k Německu. Pojem „repatriace" užívá i Franciszek Ryszka v úvodu ke knize Jana Czerniakiewicze; podobně i Mikołaj Latuch, pro něhož byla repatriace „návratem do vlasti jak z emigrace, tak z území, jež v důsledku změny státních hranic přestala být součástí státu, stejně jako návratem obyvatelstva, jež se v důsledku válečných událostí ocitlo za hranicemi své vlasti".[17]

---

12 PASIERB, B.: *Polska myśl polityczna okresu II wojny światowej wobec Niemiec*. Wrocław 1990, s. 285–302.

13 *Tamtéž*, s. 256.

14 DĄBROWSKI, S.: Motywy narodowe..., se vůbec o koncepci monoetnického státu nezmiňuje.

15 KERSTEN, K.: *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej*: Studium historyczne. Wrocław 1974, s. 253; táž: Międzypaństwowe przesiedlenia ludności w XX wieku. In: *Kwartalnik Historyczny*, č. 1 (1966), s. 3–32; táž: Polska – państwo narodowe: Dylematy i rzeczywistość. In: KULA, M. (red.): *Narody*: Jak powstawały i wybijały się na niepodległość. Warszawa 1989, s. 442–477.

16 ŁEMPIŃSKI, Z.: *Przesiedlenie ludności niemieckiej z województwa śląsko-dąbrowskiego w latach 1945–1950*. Katowice 1979. Nejdůsledněji tuto koncepci obhajoval SOBCZAK, J.: *Repatriacja Niemców podczas II wojny światowej i jej związek z wysiedleniami ludności polskiej*. Zamość 1972. Menšiny posuzoval prostě jako nástroj, s nímž libovolně zachází příslušná mateřská země.

17 CZERNIAKIEWICZ, J.: *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR 1944–1948*. Warszawa 1987, s. 6 n. Na tomtéž pojetí setrval i v další studii *Przemieszczenia Polaków i Żydów na kresach wschodnich II*

Málo byla studována také role takzvaných polských západních politických koncepcí[18] a s nimi spojených středisek. I tyto koncepce měly nepochybně značný vliv na postoj k Němcům v poválečném Polsku. Dosavadní bádání se vzhledem k politickým okolnostem týkalo především meziválečného období. U tohoto období například končil syntetizující přehled polských západních politických koncepcí z pera Antoni Czubińského. Ten zdůrazňoval jejich obranný charakter a dovozoval, že nepochybně vyrůstaly „z nacionalistického podloží polského obranného vlastenectví přelomu 19. a 20. století".[19] Vliv těchto ideově politických koncepcí na vztah k Němcům a domácímu obyvatelstvu (bez ohledu na jeho další opci po roce 1945) dosud nebyl prostudován. Podobně chybí také studie o těchto západních koncepcích a osobnostech spojovaných s nimi komunistickou mocí a její politikou v prvních poválečných letech.

Změny státních hranic a stejně tak proměna národnostní struktury polské společnosti v roce 1945 byly zásadně posuzovány v integrálním celku – jako změna hranice, která byla provázena přesídlením obyvatelstva. Přitom těžištěm všech úvah byla otázka hranic na Odře a Nise, zatímco celá problematika Němců, kteří se tím dostali na polská teritoria, byla dotčena jen marginálně. Příkladem tu může být práce Bronisława Pasierba z univerzity ve Vratislavi z roku 1990, která je nejnovějším přehledem resumujícím polské západní koncepce. V podkapitole pojednávající o vztahu jednotlivých politických proudů k otázce hranic a německého obyvatelstva je nejméně osmdesát procent výkladu věnováno problému polsko-německé hranice.[20]

V pracích poznaňského střediska nebylo o vztahu k Němcům dlouho žádných pochybností, polsko-německé sousedství bylo prostě vnímáno v kategoriích nacionální konfrontace. Maria Kiełczewska a Leopold Gluck krátce po válce napsali: „Pohyb polského obyvatelstva na západ radikálně posune polsko-německou nacionální frontu, jež byla až dosud v neustálé defenzívě a 1000 let ustupovala. Pásmo, v němž se dotýká polské a německé obyvatelstvo, se posune na západ, na linii Nisy a Odry."[21] Podobně psal o konfliktu „polskosti" s „němectvím" a osvobození zdejšího slovanského obyvatelstva Zdisław Kaczmarczyk ve studii Polska granica zachodnia w perspektywie tysiąca lat historii, otištěné v časopise *Przegląd Zachodni*.

Ani někdejší ředitel poznaňského Západního institutu (*Instytut Zachodni*) Władysław Markiewicz nevěnoval ve studii, která začínala větou „Pocit sounáležitosti západních zemí

Rzeczpospolitej i w ZSRR 1939–1959. Warszawa 1991. Viz též LATUCH, M.: *Repatriacja ludności polskiej w latach 1955–1960 na tle zewnętrznych ruchów wędrówkowych*. Warszawa 1994, s. 14 n.

18 V orig. „myśli zachodniej".

19 CZUBIŃSKI, A.: Polska myśl zachodnia XIX i XX wieku. In: *Przegląd Zachodni*, č. 1 (1985), s. 1–23.

20 PASIERB, B.: *Polska myśl zachodnia...*, s. 244–271. Autor v této knize shrnul výsledky svých předchozích bádání, jež předtím již naznačil v článku Problem niemiecki w myśli politycznej Polskiej Partii Robotniczej (1942–1948). In: *Polska – naród – państwo...*, s. 220–258. Pro převzetí západních území používal Pasierb termínu „akt dějinné spravedlnosti", viz např. *Rok pierwszy*: Z problemów życia politycznego Dolnego Śląska w latach 1945–1946. Wrocław 1972, s. 28.

21 KIEŁCZEWSKA, M. – GLUCK, L.: Zagadnienie akcji migracyjnej na Ziemach Zachodnich. In: *Przegląd Zachodni*, č. 1 (1945). Leopold Gluck náležel k těm osobnostem spjatým s polskými západními politickými koncepcemi, jimž podobný způsob uvažování umožnil přijetí poválečného sociálně-politického systému. (Viz GLUCK, L.: *Od ziem postulowanych do ziem odzyskanych*. Warszawa 1971).

s teritoriem polského státu se v národním vědomí udržel po celá staletí, kdy se tyto země nacházely pod cizí vládou...", větší pozornost obyvatelstvu, jež tu žilo do roku 1945.[22]

Podobný „geopolitický" způsob uvažování o západních a severních územích, získaných po roce 1945, v němž jejich původní obyvatelstvo hrálo jen podřadnou roli, byl charakteristický pro většinu polské historiografie, nicméně i on se postupně měnil. Pasierb, navazující na Zygmunta Wojciechowského, se odvolával na „pionýrské" práce poznaňského střediska.[23] Podle A. Czubińského, který je s tímto centrem úzce spojen, „polští historikové teze Wojciechowského dávno opustili".[24] V další části tohoto přehledu se o tom ještě zmíníme v souvislosti s připomenutím významu sociologie pro novější výzkumy dané problematiky.

* * *

V polské historiografii nikdy nebyla, a neděje se tak ani v současné době, zásadně zpochybňována oprávněnost transferu Němců z Polska. A to ani tehdy, kdy se o něm hovořilo jako „o menším zlu". Autoři se zásadně odvolávali na postupimskou dohodu a až do šedesátých let se přitom tomuto problému nevěnovala zvláštní pozornost, byl jen stručně zmiňován v různých studiích.[25] Pouze S. Waszak zpracoval ve studii Liczba Niemców w Polsce w latach 1931–1949 (*Przegląd Zachodni* 1959, č. 6) statistický přehled německého obyvatelstva a Krzysztof Skubiszewski rozebral v práci *Wysiedlenie Niemców po II wojnie światowej* (Warszawa 1968) právní aspekty transferu.[26] Diskuse o bezpráví spáchaném v průběhu transferu byla brzy vyloučena, stejně jako odvolávání se na příslušnou německou dokumentaci,[27] a to jak vzhledem k omezením daným cenzurou, ale také

---

22 MARKIEWICZ, W.: Zasiedlenie i zagospodarowanie Ziem Zachodnich (1945–1964). In: *Przegląd Zachodni*, č. 4 (1964). Jistý význam měla také ideová tradice Floriana Znanieckého, jenž již v roce 1935 v knize *Socjologia w walce o Pomorze* poukazoval na to, že hlavním cílem musí být rozhodnutí konfliktu s Němci v rovině národnostní rivality.

23 PASIERB, B.: *Polska myśl...*, s. 245.

24 CZUBIŃSKI, A.: Stosunki polsko-niemieckie: Tradycje i doświadczenie. In: *Polska – Niemcy – Ukraina w Europie*: Uwarunkowania, założenia i przesłanki wzajemnej współpracy. Rzeszów 1996, s. 24.

25 ZIÓŁKOWSKI, J.: Ludność Ziem Zachodnich. In: *Polskie Ziemie Zachodnie*. Poznań 1959, s. 118–160; ZIELIŃSKI, R.: *Ruchy migracyjne między Odrą a Bugiem w dobie II wojny światowej*. Poznań 1960, s. 89; ORZECHOWSKI, M.: Koncepcja repolonizacji Ziem Zachodnich i Północnych z okresu II wojny światowej. In: *Sobótka*, č. 3–4 (1964), s. 225–239; KOKOT, J.: *Logika Poczdamu*. Katowice 1959. HELIŃSKI, Z.: Ludność Pomorza Zachodniego w latach 1945–1949. In: *Szczecin*, č. 10 (1959), s. 13 n.; PRZEDPELSKI, M. – SMOLIŃSKI, S.: *Struktura społeczno-gospodarcza Ziem Zachodnich w latach 1933–1960*. Poznań 1964; KOSIŃSKI, L. – PUDŁO, K.: Liczba i rozmieszczenie ludności na Ziemach Zachodnich w latach 1939–1958. In: GRUCHMAN, B. – ZIOŁKOWSKI, J. (red.): *Problemy rozwoju gospodarczego i demograficznego Ziem Zachodnich w latach 1945–1958*. Poznan 1960; DERESZIEWICZ, J. (red.): *Pomorze Zachodnie*. Poznań 1949; DOBRZYCKI, E. – LESIŃSKI, H. – ŁASKI, Z. (red.): *Pomorze Szczecińskie 1945–1965*. Poznań 1967, s. 93 n., etc.

26 Skubiszewski uzavíral: „Vysídlení Němců po II. světové válce nebylo ani výjimečným prostředkem, ani trestem, který by byl vyměřen německému národu, i když je pravda, že vysídlení v tak velkém rozsahu se dotklo pouze Němců. (...) Vysídlení Němců je třeba posuzovat jako jeden z prvků mezinárodního systému, a v rámci tohoto systému jako prostředek, který v delší časové perspektivě nikoli znesnadní, ale ulehčí koexistenci mezi Polskem a Německem."

27 Viz KAMIŃSKI, A. J.: O dokumentację przesiedlenia Niemców z obszarów na wschód od Odry i Nysy. In: *Przegląd Zachodni*, č. 7–8 (1954), s. 458–475.

vzhledem k nechuti společnosti vracet se k těmto problémům. Na tomto postoji se změnilo do roku 1989 jen velmi málo.

Pasierb uvedl: „V této otázce dominovalo přesvědčení, že spolužití Poláků a Němců bude po válce zcela nemožné, zcela se prosadil postulát nutného vysídlení Němců z Polska. Program transferu Němců z Polska, jakkoli všeobecně akceptovaný, ovšem nevyvolal při provádění jen souhlas."[28] K podobnému závěru dospěl i M. Orzechowski.[29] Stefan Banasiak ve studii o Státním repatriačním úřadě (*Państwowy Urząd Repatriacyjny*) napsal: „Většinu Němců nebylo potřeba k odjezdu ani nutit. V řadě případů se sami obraceli na polské úřady s žádostí o vystěhování do Německa."[30] V jeho úvahách je patrné, že odchod Němců z Polska považuje za samozřejmost, kterou není třeba objasňovat, stačil mu formální odkaz na výsledky postupimské konference.

Jakým způsobem transfer Němců probíhal? Už v šedesátých letech vznikla řada prací, které se zabývaly jeho průběhem, především jeho technickou stránkou, a vztahy mezi Poláky a Němci byly ignorovány. Tehdejší omezení daná cenzurou však jinou formulaci tématu vylučovala. I tak měly tyto práce svoji hodnotu, neboť poskytly alespoň rámcové informace o těchto událostech.

Počátkem šedesátých let dospěl k jistým zásadním postojům Banasiak, který považoval transfer za jedině možný způsob řešení národnostní otázky; za hlavní důvody odjezdů Němců považoval jednak nechuť Poláků vůči nim, jednak jejich obtížnou situaci hospodářskou (s. 30). Zdůraznil, že se na nezbytnosti vystěhování Němců shodla jak většina polské společnosti, tak i mocenské struktury. Předpokládal ostatně, že většina Němců odjet chtěla. Celkové hodnocení pak uzavřel konstatováním: 1) přestože došlo ojediněle k přehmatům, provedení transferu vcelku nevyvolává žádné námitky; 2) Němci byli náležitě zaopatřeni potravinami, podmínky cesty byly dobré, množství jejich zavazadel nebylo omezeno; 3) „v době přesidlování německého obyvatelstva se ani polská společnost, ani polské státní orgány nesnažily o odvetu za zločiny spáchané v Polsku v průběhu nacistické okupace"; 4) v podstatě stejné podmínky (včetně nedostatečné výživy) měli i polští „repatrianti" z Východu.[31]

Obdobný názor sdílel i Tadeusz Białecki ve své práci *Przemiany w strukturze społeczno-demograficznej ludności miast powiatu Chojna 1945–1962* (Szczecin 1966)[32] – chojnovský

---

28 PASIERB, B.: *Polska myśl* ..., s. 269.

29 ORZECHOWSKI, M.: Odra–Nysa Łużycka–Bałtyk..., s. 252.

30 BANASIAK, B.: *Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na Ziemach Odzyskanych w latach 1945–1947*. Poznań 1963, s. 82.

31 BANASIAK, S.: Przesiedlenie Niemców z Polski w latach 1945–1950. Łódź 1968. Tento rozmnožený strojopis byl ovšem opatřen poznámkou „Jen pro vnitřní potřebu". Studie navazovala na jeho starší bádání, jejichž výsledky publikoval mj. v článcích: Organizacja repatriacji ludności niemieckiej z Polski w latach 1946–1950. In: *Przegląd Zachodni*, č. 5 (1963). B. Pasierb v *Przesiedlenie...*, s. 268, píše, že vztah Poláků k Němcům vycházel ze všech humanitárních zásad. V práci *Migracja...*, s. 124–130, pak píše o dokonalém průběhu, pečlivosti příslušných orgánů i vděku přesidlovaných za dobrou organizaci. Podobně Z. Łempiński v *Przesiedlenie...*, s. 304, M. Jaworski, *Na piastowskim...*, s. 155, J. Kokot, *Logika Poczdamu...*, s. 169 (byly „momenty nesprávné", ale Němci byli odpovědni za zločiny svého státu). S těmito názory se shoduje i E. Dmitrów, *Polacy...*, s. 297, podobně i B. Nietschke, *Wysiedlenie...*, s. 113, jenž píše, že v Lubušsku (při soutoku Odry a Warty) byla akce prováděna zcela kontrolovaně, i když se i zde staly chyby a antihumánní činy, a to zejména v období před „Postupimí".

32 Problematika německého obyvatelstva, které na tomto území zůstalo nuceně a bylo zde nasazováno

okres je součástí štětínského vojvodství. Białecki věnoval tématu transferu Němců tři strany své práce, přičemž způsob považoval za maximálně humánní, vysídlenci podle něj byli zaopatřeni potravinami i lékařskou péčí. Zmiňoval se jen o obtížích, jež měli zbylí Němci, zaměstnávaní v zemědělství a průmyslu (s. 67–71). Německé obyvatelstvo ho zajímalo jen jako skupina přemísťující se do Německa, o vztahu Poláků k Němcům nenajdeme v jeho práci ani zmínku. Svá dřívější zásadní konstatování zopakoval i v knize vydané o tři roky později, ve které se předmětem jeho zájmu stala celá oblast západních Pomořan. Zdůraznil v ní nejen dobrou organizaci transferu, ale také korektní postoj polské společnosti („přes krutá utrpení a křivdy v době války a hitlerovské okupace Poláci neusilovali ani o odvetu, ani mstu vůči německým občanům") i úřadů.[33]

Zygmunt Łempiński, který tyto procesy studoval v oblasti Horního Slezska, hodnotil transfer pozitivně, neboť byl prováděn humánním způsobem, korektně a plánovaně. Později však formuloval své závěry opatrněji: „Přesidlovací akce byla v podmínkách teprve se vytvářející administrativy a nestabilizované vnitřní situace poznamenána řadou organizačních nedostatků, odehrály se případy svévole, ba deformací příkazů vojvodských úřadů. (...) Od roku 1946 se podmínky zlepšily, neodehrávaly se již násilnosti a odvetné akce..."[34] Ve svých závěrech se vcelku shodoval s Banasiakem, když psal o objektivních obtížích a podmínkách srovnatelných s těmi, za nichž přicházeli repatrianti polští. Podobná hodnocení zopakoval ve svých „modernizovaných" a opravených *Dějinách Polska 1939–1947* i J. R. Szaflik.

Hodnocení plné pochybností a protikladů zformuloval v roce 1995 ve své knize Jan Korbel. Na jedné straně považoval realizaci transferu za eliminování ohnisek potenciálních konfliktů vzhledem k nepřátelství obou národů v momentě skončení války, na druhé straně ovšem tvrdil, že nad pozitivy převážily negativní emoce, plynoucí z přesunů obyvatelstva (pocit křivdy, přání pomsty aj.).[35] Korbelova kniha byla pokusem o jiný pohled, ale objasnit dilema „menšího zla" se jejímu autorovi nepodařilo.[36]

Ve studiích publikovaných v sedmdesátých letech a později byla otázka německé menšiny v Polsku považována za definitivně uzavřenou.[37] „Repolonizace západních Pomořan vyžadovala (s výjimkou oblasti Bytowa a Złotowa) nahrazení dosavadního obyvatelstva tohoto území nově přicházející populací polskou. Tento proces ale nemohl trvat

na práci, byla ve studii zcela pominuta.

33 BIAŁECKI, T.: *Przesiedlenie ludności niemieckiej z Pomorza Zachodniego po II wojnie światowej*. Poznań 1969. Ve svých konstatováních se přitom odvolával na článek L. SOWIŃSKÉHO: Repatriacja ludności niemieckiej z terenu województwa szczecińskiego. In: *Państwowy Urząd Repatriacyjny na Pomorzu Zachodnim od 1 IV 1945 do 31 XII 1947*. Szczecin 1947.

34 ŁEMPIŃSKI, Z.: *Przesiedlenie*, s. 260.

35 KORBEL, J.: *Polska – Górny Śląsk – Niemcy*: Polityczny bilans 50-lecia Poczdamu. Opole 1995, s. 15–21.

36 Pojem „menší zlo" užil ve svém eseji z roku 1981 poprvé J. J. Lipski (viz *Kultura*. Paryž 1981, č. 10; naposledy v J. J. LIPSKI: *Powiedzieć sobie wszystko...*: Eseje o sąsiedztwie polsko-niemieckim. Gliwice–Warszawa 1996), který transfer Němců označil jako zlo, ale zlo nevyhnutelné v poválečné situaci, nemělo-li Polsko zaplatit ještě další cenu za válku, když už ztratilo několik milionů lidí a svá východní území. Lipski sice nebyl historik, ale jeho pojetí bylo v široké míře akceptováno.

37 Tak např. LABUDA, G.: *Polska granica zachodnia*. Tysiąc lat dziejów politycznych. Poznań 1971, s. 298. GÓRA, W.: *Polska Rzeczpospolita Ludowa 1944–1974*. Warszawa 1976, s. 140. CZUBIŃSKI, A.: *Najnowsze dzieje Polski 1914–1983*. Warszawa 1987, s. 345.

desetiletí. Bylo obtížné se spoléhat na postupnou polonizaci či repolonizaci německého nebo poněmčeného živlu," psala Krystyna Kerstenová. A dále se ve své studii problému německého obyvatelstva nevěnovala.[38] Při tomto nahlížení na danou problematiku bylo samozřejmě významné i již zmiňované postupné zaměřování badatelského zájmu polských historiků na otázky související s transferem německého obyvatelstva, především na jeho technickou organizaci, které nastalo v šedesátých letech. Otázka vztahu německého a polského obyvatelstva však měla z hlediska vynucených migrací jen druhořadý význam.

A jak se po porážce chovali Němci? Stále aktuální je zřejmě rozdělení, k němuž v roce 1964 dospěl Zygmunt Dulczewski – příslušníci první skupiny, kteří si v nové situaci nevěděli rady, svůj osud přijímali s apatií – druhá, méně početná skupina nehodlala kapitulovat a pokračovala v boji formou diverze a sabotáží.[39] Pro většinu z nich znamenala změna situace sociální degradaci, výdělek prostřednictvím nejprostší fyzické práce. Podle Dulczewského Němci nedbali o děti a mládež, „německé ženy pak příliš neceníly ani svoji osobní čest, ani hrdost národní". Popíral, že by se mezi Poláky projevovaly tendence k odvetě. Polské obyvatelstvo pouze přejímalo funkce, které až dosud drželi Němci, a aplikovalo tak okupační model využívání práce druhých (tedy v tomto případě práce Němců) pro vlastní prospěch. To byl podle něj rozhodující prvek – jednotícím znakem vztahu Poláků k Němcům byla „možnost disponovat německou pracovní silou". Postavení Němců se zlepšovalo až v souvislosti se zmenšováním jejich počtu, kdy se začal projevovat nedostatek pracovních sil v rámci jejich pracovního nasazení.[40]

Edmund Wojnowski, který se věnoval studiu německé populace ve východopruské oblasti *Warmia i Mazury w latach 1945–1947* (Olsztyn 1968), zdůrazňoval jejich nevýhodnou sociální strukturu (převahu dětí a žen), ale připomínal i jejich aktivitu namířenou proti polským úřadům, záměrné komplikování situace příchozím polským osadníkům, někdy i pasivní odpor a také jejich vliv na místní (slovanské) obyvatelstvo. Němci se snažili docílit toho, aby se nehlásilo k polské národnosti, šířili mezi ním pocit dočasnosti nových polských kolonistů a podobně. Akcentoval tedy destruktivní vlivy, jež byly eliminovány až nejprve dobrovolným odchodem a později nuceným odsunem Němců. Problému vztahu Poláků k Němcům se příliš nedotkl, a své postoje nezměnil ani v průběhu dalších let.[41]

Migraci Němců z Dolního Slezska věnoval svoji studii i Bronisław Pasierb (*Migracja ludności niemieckiej z Dolnego Śląska w latach 1944–1947*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969). Zabýval se v ní dočasným působením zdejší německé administrativy až do příchodu Poláků a oceňoval, že přes původní záměry nebyly realizovány plány na pomstu a nedošlo k odvetě, neboť nakonec zvítězil „lidský vztah vůči poraženému nepříteli". Polské úřady vyžadovaly od zbylých Němců především loajalitu, která také byla většinou dodržována,

---

38 KERSTEN, K.: Osadnictwo polskie na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1947. In: *Przeobrażenia społeczne na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1947*. Poznań 1964, s. 33–70.

39 Význam německého ilegálního podzemí akcentoval např. KOWALIK, K.: Geneza, organizacja i działalność podziemia niemieckiego na Dolnym Śląsku (1945–1947). In: *Sobótka*, č. 4 (1967); MISZTAL, J.: Działalność propagandowa podziemia niemieckiego na Śląsku Opolskim w latach 1945–1949. In: *Kwartalnik Historyczny*, č. 1 (1978); ŁEMPIŃSKI, Z.: *Przesiedlenie...*,

40 DULCZEWSKI, Z.: Socjologiczne aspekty migracji ludności na Pomorzu Zachodnim. In: *Przeobrażenia społeczne na Pomorzu Zachodnim...*, s. 71–118.

41 Opakoval je v části publikace: WOJNOWSKI, E. (red.): *Warmia i Mazury w Polsce Ludowej*. Olsztyn 1985, s. 29.

obyvatelstvo bylo převážně apatické, smířené se svým osudem. Pasierb si také všiml, že Němci často hledali pomoc u Rusů a snažili se je využívat proti Polákům.[42] Podobně jako Dulczewski i on poukázal na všeobecnou tendenci využívat Němce jako levné pracovní síly. Zásobovací situaci Němců hodnotil jako obtížnou, ale odpovídající tehdejším poměrům. Problematiky polských táborů pro Němce se dotkl jen při citaci údajně nepravdivé pasáže německé studie. Připomněl také existenci německé protifašistické opozice ve Vratislavi a její pozdější spolupráci s polskými úřady při odhalování hitlerovců i organizaci života zbylé německé populace. Aktivisté této takzvané Antify (*Antifaschistische Freiheitsbewegung*) se podíleli na sociální péči a kulturních aktivitách Němců. Sami byli ovšem přesvědčeni o nevyhnutelnosti jejich odjezdu z Vratislavi do Německa.[43]

Vztahy polského a německého obyvatelstva se zabýval Tadeusz Białecki ve své práci o vysídlení Němců ze Západních Pomořan. Konstatoval, že vztah Poláků k nim sice nebyl přátelský, ale nedocházelo k aktům msty a mnohé záleželo na chování Němců samých. Připomněl mnohé případy sabotáže a diverze, ale uznával, že většina Němců se chovala rezignovaně, apaticky, ba podlézavě. I on uvedl, že se mnozí neúspěšně snažili zkalit dobré polsko-sovětské vztahy. Polské obyvatelstvo bylo tolerantní, případné loupeže vyplývaly z celkového stavu bezpečnosti. Existenční podmínky Němců byly spojovány s vykonanou prací, ovlivňoval je ovšem i obecný nedostatek potravin. Vcelku byly „všemu německému obyvatelstvu do jeho vysídlení vytvořeny takové podmínky existence, jaké bylo v dané situaci možné vůbec vytvořit," úřady se staraly, aby pro ně zajistily obživu. Němci podle něj nebyli využíváni jako kvalifikovaní odborníci, nýbrž pouze jako manuální pracovní síla.[44]

Postoje německého obyvatelstva, ale i aktivitu německého ilegálního podzemí analyzoval Zdisław Łempiński ve své knize *Przesiedlenie ludności niemieckiej z województwa śląsko-dąbrowskiego w latach 1945–1950* (s. 57–83). Opakoval některé názory o šoku, defétismu, strachu a pasivitě Němců; jejich zhroucení však brzy pominulo a znovu se objevily silné protipolské nálady. Autor poukázal na pokusy německých komunistů (či spíše kvazikomunistů) využívat „jistých sporů" mezi polskými úřady a místními sovětskými velitelstvími, jež dával do souvislosti s německým ilegálním podzemím. Zdůrazňoval dobrovolnost odjezdu Němců, jejichž životní podmínky nebyly horší než podmínky Poláků, jakkoli vůči nim některé místní úřady zastávaly „ostřejší kurs". Pro úřady ovšem byli Němci – jak se to autor pokusil zkratkou charakterizovat – obtížný a škodlivý element. Problém vztahu Poláků k Němcům pak nebyl v práci Łempińského zmiňován.

Nedotkl se ho ani Andrzej Paczkowski ve své knize Půl století dějin Polska 1939–1989 (*Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*, Warszawa 1996). Bolestivost procesu transferu a zrodu národního státu ovšem alespoň naznačil: „Od února 1946 byla na příkaz Mezi-

---

42 Tento problém byl z pochopitelných důvodů zmiňován ve starších pracích jen marginálně, jen jako neúspěšné pokusy o rozeštvání Poláků a sovětských vojenských orgánů. Diskutovat se o něm začalo až po roce 1989. Srov. např. MISZTAL, J.: Przesunięcie Polski na zachód. In: *Polska w Europie*, zvláštní číslo (1995); MADAJCZYK, P.: *Przyłączenie Śląska Opolskiego do Polski (1945–1948)*. Warszawa 1996.

43 PASIERB, B.: Niemieckie ugrupowania antyfaszystowskie we Wrocławiu (maj–grudzień 1945 r.). In: *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*, č. 2 (1965); KONIECZNY, A.: *Ruch oporu w czasie oblężenia Wrocławia. Studia Śląskie* (1962), t. 5; JONCA, K. – KONIECZNY, A.: *Upadek „Festung Breslau" 15 II – 6 V 1945*. Wrocław 1963.

44 BIAŁECKI, T.: *Przesiedlenie ludności niemieckiej...*, s. 43–54.

spojenecké kontrolní komise zahájena velká, pro Němce bolestivá a obtížná přesidlovací akce. V jejím průběhu došlo k početným excesům i loupežím... Polský stát se stal státem národním, z tohoto aspektu asi nejvíce monolitním v této části Evropy, a s výjimkou výrazně rozptýlené menšiny Bělorusů přestala být menšinová otázka závažným problémem, jenž tolik tížil druhou republiku (1918–1939, pozn. překl.). Okolnosti, za jakých k tomu došlo, ovšem resentimenty a vzájemné fobie neutlumily, ba spíše podpořily zrod další nenávisti" (s. 150). Paczkowski tak navázal na soudy Wojciecha Roszkowského, poprvé vyřčené v jeho *Najnowsze dzieje Polski 1918–1980* (Warszawa 1983), vydaných ještě pod pseudonymem Andrzej Albert.

Zajímavým pojetím tohoto problému se vyznačovala práce Zenona Romanowa vydaná ve Słupsku roku 1992, jež se ale nedočkala širšího ohlasu ani v kruzích odborníků.[45] Na rozdíl od dosavadních zpracování, která si vztahů mezi oběma skupinami obyvatel prakticky nevšímala, pojal jejich vzájemný poměr odlišně. Neopomněl připomenout německé naděje na další změnu hranic a jejich agresivní postoj i pokusy ovlivňovat místní obyvatelstvo, shodl se s klasifikací Dulczewského, podle níž Němci buď podlehli apatii, nebo projevili vůli k dalšímu ozbrojenému zápasu. Připomněl také, že „přece nebylo možné izolovat obě společenství – Poláci i Němci se stýkali takřka všude. Společně pracovali, bydleli, udržovali společenské kontakty" (s. 74). Všímal si také vztahu nově příchozích s německými rodinami na vesnicích, jakkoli je neidealizoval. Častěji je poznamenávala nedůvěra a nechuť, někdy ale také sympatie a porozumění.[46] Došlo i k uzavírání formálních a neformálních manželství a vztahů.

V podobném směru v tomto bádání pokračovali Czesław Osękowski a Beata Ociepka, jež se pokusila o komplexní studium života Němců v Dolním Slezsku po druhé světové válce, tedy i jeho aspektů sociálních, právních, jeho kultury a osvěty.[47]

Většina nových studií týkajících se polsko-německých vztahů se však na problém poměru Poláků k Němcům meritorně nezaměřovala. Všeobecně totiž panuje názorová shoda, že jejich kontakty nebyly příliš široké, a i tam, kde byly dobré, doprovázelo je přesvědčení o nevyhnutelnosti transferu Němců z Polska. Objevily se také pokusy o srovnání přesidlování Poláků a Němců. I díky tomu bylo zahájeno studium této dosud nejzanedbanější kapitoly z dějin Němců v Polsku v prvních poválečných letech.

---

45 ROMANÓW, Z.: *Ludność niemiecka na ziemach zachodnich i północnych w latach 1945–1947*. Słupsk 1992.

46 Na paralely mezi lokálním společenstvím Poláků přesídlených z Východu a Němců čekajících na vysídlení upozornil RUCHNIEWICZ, K.: Schweidnitz/Świdnica 1945–1947. In: *Przebudź się, serce moje, i pomyśl*: Przyczynek do historii stosunków między Śląskem i Berlinem-Brandenburgią. Berlin–Opole 1995, s. 408–415.

47 CHOLEWA, B.: *Niemcy na Dolnym Śląsku w latach 1945–1970*. Wrocław 1992, dotisk 1994; viz týž: Migracje Niemców z Dolnego Śląska po II wojnie światowej. In: *Przegląd Zachodni*, č. 2 (1990); OSĘKOWSKI, Cz.: *Społeczeństwo Polski Zachodniej i Północnej w latach 1945–1956*. Zielona Góra 1994. Podobnou problematikou se zabývala i Bernadetta NITSCHKE: Wysiedlenie Niemców z ziemi Lubuskiej w latach 1945–1950. In: *Zeszyty Historyczne*, Paryž 1993, č. 104, s. 103–113; Sytuacja niemieckiej ludności cywilnej na ziemach polskich. In: *Polska w Europie*, zvláštní číslo, Warszawa 1995, s. 36–44, kde podala celkový přehled problémů. Studie téže autorky Wysiedlenie ludności niemieckiej oraz napływ ludności polskiej z kresów wschodnich na obszar województwa śląsko-dąbrowskiego – współżycie obu społeczności. In: *Polska w Europie*, č. 19 (1996), s. 51–64, si problému polsko-německého soužití (v rozporu s názvem) nevšimla.

Jednou ze zásadních mezer v bádání o situaci Němců v Polsku po roce 1945 a poměru Poláků k nim je absence studií o sběrných táborech, v nichž byli Němci soustřeďováni. Tato mezera je citlivá právě proto, že Němci – jestliže se nestačili ukrýt – byli buď ihned vysídleni, nebo byli z velké části shromažďováni v těchto táborech. Bez zřetele k realitě těchto táborů (a v nich masově užívanému násilí) také nelze pochopit německou reakci, především odhodlání k dobrovolnému opuštění Polska (problém nepřímého nátlaku při přesídlování).

Monografický charakter má práce Edmunda Nowaka o táboře v Łambinowicích, která vyvolala zveřejněním údajů o zločinech na místním slezském obyvatelstvu bez ohledu na jeho národnostní opci největší kontroverze.[48] Této problematice se aktivně věnuje i Jacek Ruszczewski[49] a zlomkovitě se problému dotkl i Ryszard Tomczyk ve své práci o zvláštní komisi proti zpronevěře a hospodářskému záškodnictví v olštýnském vojvodství.[50] To jsou však jen začátky, opírající se o omezenou pramennou základnu.

Kromě nevalné dostupnosti archivních dokumentů týkajících se sběrných táborů je dalším problémem studia absence pramenných edic, které se týkají německé skupiny obyvatelstva. Sborník materiálů *Przesiedlenie ludności niemieckiej z Polski po II wojnie światowej w świetle dokumentów* (Warszawa 1982), který vydali Piotr Lippóczy a Tadeusz Walichnowski, byl značně jednostranný, neobjektivní a kromě toho byl zaměřen pouze na vlastní problematiku transferu.

Teprve od roku 1992 začínají vycházet pramenné edice, jež problematiku po roce 1945 zachycují celistvě, tedy včetně problémů spojených s německým obyvatelstvem. První podobný soubor, týkající se centrálních Pomořan (*Pomorze Środkowe*), připravil již roku 1990 Janusz Śniadecki v Koszalinu.[51] V roce 1994 publikoval Tadeusz Baryła v Olštýně analogický sborník dokumentů z roku 1945, týkající se Warmie a Mazurska,[52] druhý díl (rok 1946) je v současné době v tisku. Ve stejném roce se objevil v dvojjazyčné úpravě – jako výsledek polsko-německé spolupráce – i výbor dokumentů o situaci ve Štětíně v letech 1945–1946.[53] Tadeusz Białecki a Jan Macholak pak následujícího roku vydali

---

48 NOWAK, E.: *Cień Łambinowic*: Próba rekonstrukcji dziejów Obozu Pracy w Łambinowicach 1945–1946. Opole 1991. Témuž problému věnoval i své další studie: Obóz pracy w Łambinowicach (1945–1946) w świetle ujawnionych dokumentów. In: *Śląsk Opolski*, č. 2 (1991), s. 33–39; týž: Z archiwum obozu pracy w Łambinowicach (1945–1946). In: *Zeszyty Historyczne*, č. 109 (1994), s. 23–30; týž: Powojenne obozy na Śląsku: Potrzeby badawcze. In: *Inter Finitimos*: Informator naukowy do badań nad stosunkami polsko-niemieckimi, č. 4 (1993); týž: Obozy – forma represji. In: *Polska w Europie*, č. 19 (1996), s. 88–103.

49 RUSZCZEWSKI, J.: Powojenne obozy na Śląsku Opolskim. In: *Tygodnik Powszechny*, č. 46 (1991); týž: Polskie obozy i miejsca odosobnienia dla ludności śląskiej i niemieckiej na Śląsku Opolskim w latach 1945–1949. In: *Kwartalnik Opolski*, č. 4 (1993), s. 3–23.

50 TOMCZYK, R.: *Olsztyńska Delegatura Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 1945–1954*. Olsztyn 1995.

51 *Kształtowanie sie społeczności polskiej na Pomorzu Środkowym w latach 1945–1950*. Wstęp, wybór i opracowanie J. Śniadecki. Díl IV/1: *Przejmowanie Pomorza Środkowego przez władze polskie. Problemy osadnicze – ruchy migracyjne*: Wybór dokumentów do dziejów Pomorza Środkowego. Koszalin 1990; Díl IV/2: *Zjawiska i procesy społeczne pierwszych lat powojennych*. Koszalin 1989.

52 BARYŁA, T. (ed.): *Warmiacy i Mazurzy w PRL*: Wybór dokumentów. Rok 1945. Olsztyn 1994.

53 *Stettin – Szczecin 1945–1946*: Dokumente – Erinnerungen: Dokumenty – wspomnienia. Ed. T. Białecki, J. Gudden-Lüddecke, J. Hackmann, J. Mai, H. W. Rautenberg, A. Talarczyk. Rostock 1994.

Źródła do dziejów Pomorza Zachodniego, VI. Bezpieczeństwo i porządek publiczny w latach 1945–1950, Szczecin 1995.

III.

Takzvaná národní verifikace domácího (autochtonního) obyvatelstva po roce 1945 byla v pracích historiků spjatých s komunistickým režimem označována jako spojení „prvků národních a třídních" a doprovázena tvrzením, že byla všeobecně podporována většinou obyvatelstva.[54] Nicméně nechyběly ani názory vyváženější (M. Orzechowski), podle nichž se toto rozhodování o obyvatelstvu na znovuzískaných územích opíralo o předpoklad změnitelnosti etnických procesů (v tomto případě germanizace), čili o zvýšení počtu osob, které bylo možné získat pro znovunabytí polské národnosti. Skutečná politika byla pak pokusem skloubit tyto naděje s varováním jejích oponentů, podle nichž germanizace části zdejšího autochtonního obyvatelstva již postoupila příliš daleko, než aby ji bylo možno zvrátit.[55]

Podle Wojnowského byl hlavním problémem v oblasti Warmie a Mazurska vliv Němců na zdejší domácí obyvatelstvo, a dále konflikty konfesní a rozdělení mnoha rodin. Autor zjistil, že autochtonní obyvatelé byli na různém stupni národního uvědomění, udržovali blízké kontakty s Němci a často sami německy mluvili. Všiml si také, že nově přistěhovavší se obyvatelstvo bylo vůči starousedlíkům nepřátelské a označovalo je za Němce, což bylo mnohdy dáno touhou zmocnit se beztrestně jejich majetku. Wojnowski soudil, že nejnebezpečnější bylo už samo přesvědčení osadníků, že všichni původní obyvatelé jsou Němci.[56]

Zásadním omylem národní verifikace bylo nedocenění vzájemného promísení německého a polského elementu. To bylo slabou stránkou i jinak věcné analýzy průběhu verifikace z pera Jana Misztala.[57]

V polském dějepisectví je průběh této verifikace i s odstupem mnoha let většinou posuzován pozitivně.[58] Bylo třeba přihlédnout k faktu, že domácí obyvatelstvo bylo na různém stupni národního uvědomění, ba mnohdy je již zcela pozbylo (například pomořanští Slovinci), a přece na něj nebylo možno rezignovat.[59] Převážně kladné oceňování tohoto procesu je tím zajímavější, že již po roce 1956 bylo napsáno více prací kritizujících způsob jeho provádění. Ty byly ovšem až do konce osmdesátých let z veřejné distribuce

---

54 Podobný ideologizovaný názor srv. např.: SURMACZYŃSKI, M.: Klasowe i narodowe aspekty działalności PPR na Ziemach Zachodnich (1945–1948). In: *Polska – naród – państwo...*, s. 138–171.

55 ORZECHOWSKI, M.: *Odra–Nysa Łużycka–Bałtyk...*, s. 265.

56 WOJNOWSKI, E.: *Warmia i Mazury w latach 1945–1947*. Olsztyn 1968, s. 211–233.

57 MISZTAL, J.: *Weryfikacja narodowościowa na Śląsku Opolskim 1945–1950*. Kraków 1984; týž: *Weryfikacja narodowościowa na Ziemach Odzyskanych*. Warszawa 1990. Podobně např. KOWALSKI, Z.: Weryfikacja polskiej ludności rodzimej na Śląsku Opolskim w latach 1945–1948. In: *Społeczeństwo Śląska Opolskiego*: Materialy i Studia Opolskie. Opole 1984, seš. 54, s. 59–89.

58 Viz. KOWALSKI, Z.: Weryfikacja, s. 81 n.; BROŻEK, A.: Ludność niemiecka na ziemach polskich po roku 1944–45. In: *Kwartalnik Nauczyciela Opolskiego*, č. 1 (1965), s. 18; JAWORSKI, M.: Główne problemy Ziem Odzyskanych w latach 1945–1948. In: *Zeszyty Naukowe WAP*, č. 22 (1965), s. 86; týž *Na piastowskim szlaku*, s. 248. Jaworski je označuje za velký úspěch bez ohledu na statisíce pozdějších odjezdů.

59 RYBICKI, H.: Weryfikacja polskiej ludności rodzimej na Pomorzu Zachodnim (1945–1948). In: *Rocznik koszaliński*, 1967, díl 3, s. 219.

vyřazeny. Teprve od nedávné doby zaujímá část autorů k verifikaci kritická stanoviska. Podle Nowaka například její zneužití způsobilo jak morální, tak materiální škody polskému státu, a navíc vtisklo původnímu obyvatelstvu trvalý pocit spáchané křivdy.[60]

Potřebu nového pohledu na hornoslezské problémy se snažil obhájit Stanisław Bieniasz ve svém eseji otištěném v pařížské *Kultuře* roku 1990.[61] Klíčový význam pro nový pohled na původní obyvatele a jejich spletité ovlivňování Poláky i Němci měly ovšem až výsledky polských sociologických bádání. Na počátku se sociologové soustřeďovali především na problém integrace původního obyvatelstva. K nejdůležitějším studiím náleží práce Stefana Golachowského, H. Sukienického, Z. Chrzanowského, St. Nowakowského, A. Nasza, Krzysztofa Kwaśniewského, Kazimierza Żygulského, Zygmunta Dulczewského, Zygmunta Izdebského, Bohdana Jałowieckého, Antoniny Kłoskowské, Władysława Markiewicza a Alojze Targy.

Podstatný význam, signalizující zaostření pohledu sociologů na tuto otázku, měl článek Marie Szmieji, která podrobila kritice dosavadní hodnocení společenského postavení domácího obyvatelstva v opolském Slezsku;[62] na něj pak navázaly studie Danuty Berlińské (ze Slezského institutu v Opolí), Adama Bartoszka, A. Trzecielińské-Polusové a Marie Śmiełowské.[63]

V novějších pracích se upozorňuje na to, že při rozboru vztahu Poláků k Němcům se problém verifikace místního obyvatelstva nedá opominout, obdobně jako vztah Poláků k němu. Obecně se – podle Stanisława Ossowského – akceptuje, že je nemožné vést jasnou dělicí linii mezi Poláky – starousedlíky (autochtony) a Němci, neboť národní vědomí původních obyvatel je odstupňováno – někdo se může cítit méně či více Polákem i Němcem.[64] Podobný trend, v dřívějších dobách z politických důvodů marginalizovaný, existoval již dříve.[65]

---

60 NOWAK, E.: *Cień Łambinowic*, s. 58.

61 BIENIASZ, St.: Co dzieli, a co powinno łączyć. In: *Kultura*, č. 4 (1990), s. 24–34.

62 SZMIEJA, M.: Sytuacja ludności rodzimej Śląska Opolskiego po II wojnie światowej. In: *Przegląd Zachodni*, č. 2 (1989), s. 57 nn.

63 BARTOSZEK, A.: Integracja narodowa na Śląsku Opolskim a instytucje lokalne i socjalistyczne państwo. In: *Integracja społeczna ludności rodzimej Śląska po 1945 roku*. Opole 1994, s. 32–71; BERLIŃSKA, D.: Ślązacy jako współnota regionalna w świetle badań socjologicznych na Śląsku Opolskim. In: *Przegląd Zachodni*, č. 2 (1990), s. 57–70; ŚMIEŁOWSKA, M.: Przemiany śląskich społeczności lokalnych po 1945 r. In: *Przegląd Zachodni*, č. 2 (1990), s. 35–46.

64 OSSOWSKI, S.: Zagadnienie więzi regionalnej i więzi narodowej na Śląsku Opolskim. In: *Przegląd Socjologiczny*, č. 2 (1947); viz též GOLACHOWSKI, S. – WEYSSENHOF, K.: Polska ludność rodzima na Ziemach Zachodnich i Północnych. In: *Ziemie Zachodnie i Północne*: Zagadnienia demograficzne. Díl 1. Poznań 1959, s. 37–60; DULCZEWSKI, Z.: Problematyka badań socjograficznych na Ziemach Zachodnich i Północnych. In: *Ziemie Zachodnie i Północne*: Zagadnienia demograficzne. Díl 2., s. 100–105.

65 Již L. M. Szwengrubová, *Zagadnienie polskiej świadomości narodowej u Warmiaków i Mazurów*: Studium oparte o materiały i obserwacje terenowe zebrane przez autorkę w czasie badań socjologicznych w latach 1947–50, 1957–60 i 1963 na terenie województwa opolskiego. Warszawa 1963, upozornila, že obyvatelstvo, které se přistěhovalo po roce 1945, považovalo starousedlíky za Němce, což napomohlo ke sblížení autochtonů s Němci, i když bylo jen přechodné. Szwengrubová upozorňovala také na možný rozdíl mezi původem a národním vědomím a rozebírala procesy, které vedly k odjezdům starousedlíků do Německa. Její práce byla dostupná jen v omezeném měřítku jako rozmnožený strojopis.

Velký význam měly i práce Andrzeje Saksona, jenž psal o původním obyvatelstvu v kategoriích „společnosti na hranicích", tedy společnosti spjaté s „dvěma konkurenčními kulturními vzorci".[66] Tvrdil, že v tomto případě „převažují dočasně nebo trvale ty civilizačně-kulturní okruhy, jež se zdejší populaci zdají buď atraktivnější, nebo více reálné". To znamenalo nový, netradiční pohled na problém polského či německého vědomí místních slovanských (autochtonních) obyvatel. Sakson se tu přitom mohl odvolat i na studia prováděná již od osmdesátých let, zvláště na práce Wojciecha Wrzesińského.[67]

Podle názoru Leszka Belzyta, jak jej zformuloval ve své knize *Między Polską a Niemcami*: Weryfikacja narodowościowa i jej następstwa na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1945–1950 (Toruń 1996), měl rozhodující vliv na neúspěch verifikace nepřátelský postoj nově příchozího živlu vůči starousedlíkům jako Němcům. „V literatuře i pramenech nalezneme mnoho dokladů o tom, že s polskými starousedlíky bylo často nakládáno jako s Němci. To ovšem znamenalo, že po všech hrůzách války a okupace mohly být proti nim sankcionovány prakticky nejhorší činy... Uvolnění mravů, všeobecná lidská lhostejnost vůči křivdám – to vše situaci polských starousedlíků, kteří měli úzké vazby s Němci, nikterak nezlepšilo."

Z polštiny přeložil Jindřich Dejmek.

66 Srv. SAKSON, A.: *Mazurzy – społeczność pograniczna*. Poznań 1990, ale i jeho starší studie.

67 WRZESIŃSKI, W.: Tradycje pogranicza polsko-niemieckiego i ich znaczenie dla kształtowania stosunków polsko-niemieckich. In: *Stosunki polsko-niemieckie...*; týž: Kresy czy pogranicze? Problem Ziem Zachodnich i Północnych w polskiej myśli politycznej XIX i XX w. In: WRZESIŃSKI, W. (red.): *Między Polską etniczną a historyczną*. Wrocław–Warszawa–Gdańsk–Łódź 1988. Wrzesiński psal o problémech národního vědomí na Warmii a Mazurech a Povislí již dříve v periodiku *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*.

Recenze

Sověti a obrana ČSR?

Milan Hauner

LUKES, Igor: *Czechoslovakia between Stalin and Hitler*: The Diplomacy of Edvard Beneš in the 1930s. New York–Oxford, Oxford University Press 1996, 318 s.

PFAFF, Ivan: *Die Sowjetunion und die Verteidigung der Tschechoslowakei 1934–1938*: Versuch der Revision einer Legende. Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag 1996, 510 s.

V květnu 1942 měl prezident Beneš v Londýně bouřlivý rozhovor s generálem Sikorskim, premiérem polské exilové vlády. Když mu Sikorski vyčetl, že se příliš orientuje na Sověty a že by měl svou politiku opřít o Ameriku a Anglii, odpověděl mu Beneš (dle Ripkova záznamu po rozhovoru z 20.5.1942), že „takové důvěry k anglosaským mocnostem mít nemůže prostě z důvodu, že jsme prošli strašnou zkušeností mnichovskou: co bylo pro Poláky dělení Polska, tím byl pro nás Mnichov. Na to se bude myslet po generace a všichni Čechoslováci se budou stále starat o to, jak zajistit, aby se Mnichov neopakoval..." Nakonec dodal, „že o Mnichovu ještě poslední slovo na všechny adresy neřekl a že přijde chvíle, kdy je řekne".[1] Prezident Beneš se nedostal k tomu, aby řekl toto poslední slovo; onen poslední díl svých *Pamětí*, pro který si snad svá tajemství schovával, se mu nepodařilo dokončit.

Téměř půl století po Benešově smrti se dva autoři pokusili říci svým způsobem „poslední slovo" o Mnichovu. Nesměřuje pochopitelně „na všechny adresy", protože je explicitně adresováno sovětské supervelmoci, která donedávna nahánělа každému strach – ale dnes již, alespoň dle jména, přestala existovat. Neodradila je neúplnost sovětských pramenů a oba v podstatě odpovídají na tutéž otázku, zda byl Sovětský svaz odhodlán přispěchat s vojenskou pomocí ohroženému Československu v září 1938. V podstatě je to zásadní polemika s dosavadní tezí Amort/Hájek/Král (abychom symbolicky vyjmenovali minimálně tři autory) o výlučné připravenosti a ochotě SSSR bezpodmínečně a nezištně pomoci

1 *Czechoslovak-Polish Negotiations of the Establishment of Confederation and Alliance, 1939–1944.* Red. I. Šťovíček and J. Valenta. Prague 1995, Publishing House Karolinum and The Institute of History, Academy of Sciences of the Czech Republic, s. 202.

ČSR proti nacistickému přepadení, tezí, která – s výjimkou snad krátké epizody pokusu o svobodnou diskusi v letech 1968/69 – ovládala československou historiografii až do převratu 1989/90 a v postkomunistickém Rusku dominuje dodnes. Stoupenci této teze nadále tvrdí, že hlavní vinu na absenci sovětské pomoci nesl vlastně v prvé řadě sám prezident Beneš, neboť to byl on a jeho vláda, kdo dali v posledním okamžiku přednost kapitulaci před sovětskou intervencí, a to z obavy před sociální revolucí, kterou by příchod Rudé armády vyvolal.

Pád komunismu byl pro domácí i zahraniční historiky signálem, aby se znovu pustili do křížku s věčným traumatem československých dějin, symbolicky vyjádřeným hesly „Mnichov" a „Beneš". Zpřístupnění archivních fondů vyneslo od roku 1990 na povrch neznámé dokumenty a dalo podnět k novým interpretacím. V sedmém roce po převratu je možno rozdělit nepublikované diplomatické prameny východoevropských archivů zhruba do tří skupin: materiál zásadně přístupný, materiál přístupný jen selektivně, materiál v zásadě nepřístupný. Do prvé skupiny se zařadily už v roce 1990 archivy československé včetně takzvaného Benešova londýnského archivu (původně blokovaný v Ústavu marxismu-leninismu, dnes zpřístupněný v *Archivu Ústavu TGM*) a cenných písemných pozůstalostí Benešových spolupracovníků, jako Prokopa Drtiny, Zdeňka Fierlingera, Vojtěcha Mastného a Jaromíra Smutného. Relevantní sovětské prameny v ruských archivech, stejně tak důležité pro téma obou českých autorů, se dnes bohužel vrátily z kategorie pramenů selektivně přístupných mezi prameny nepřístupné. Nedostatek sovětských materiálů nahradili oba autoři, především zkušenější Ivan Pfaff, intenzivním využitím publikovaných pramenů a písemností ve státních archivech západních.

Igor Lukeš, pětačtyřicetiletý americký historik českého původu, který dnes přednáší na Bostonské univerzitě, zvolil pro svou první monografii titul připomínající nejznámější práci nedávno zesnulého Eduarda Táborského. Lukeš končí své vybrané kapitoly meziválečných československo-sovětských vztahů prakticky tam, kde Táborský svou práci začínal, tj. Mnichovem. Obsah knihy neodpovídá titulu a je oproti němu asymetrický, protože Lukeš výslovně sleduje československo-sovětské vztahy na úrovni diplomatické, vojenské a ideologické. O Hitlerovi a o Německu se tu pojednává jen okrajově.

Zatímco Lukešovi postačuje dokázat vnitřní logiku sovětské nedůslednosti při opakovaných slibech vojensky asistovat ČSR, u Pfaffa cítíme, že mu jde o naplnění morálního poslání, jako by chtěl stůj co stůj dokázat, že sovětská zahraniční politika vykazovala nepřerušenou kontinuitu od roku 1918 – nejen do roku 1938/39, tj. do ztráty československé nezávislosti, nýbrž až do roku 1948! Pfaff je skálopevně přesvědčen, že trvalým rysem sovětské zahraniční politiky byla po celých třicet let systematická bolševizace, export revoluce na bodácích Rudé armády. Pokud nachází v análech evidenci o nějakém vybočení, přerušení, alternativní strategii, bagatelizuje tuto evidenci jako anomálii; nezřídka ji potlačí či „přehodnotí". V jistých ideologických pasážích připomíná Václava Krále obráceného naruby. Pfaffova česká publikace z roku 1993, *Sovětská zrada 1938*, vyjadřuje zřetelně autorovo vypjaté moralistické stanovisko: *quod erat demonstrandum*.

Igor Lukeš i Ivan Pfaff vyslovili svůj kategorický záporný soud nad možností sovětské vojenské pomoci vlastně již předem v řadě odborných článků publikovaných většinou v zahraničí. Po této stránce nepřináší jejich hlavní teze žádný moment překvapení. Přestože nepodložili své kategorické soudy adekvátními sovětskými dokumenty, je třeba obě práce přivítat a oběma autorům vyslovit uznání za to, že snesli tolik nových a zajíma-

vých fakt, i když s jejich základní tezí a interpretací nemusí čtenář souhlasit. Doufejme, že poslouží jako výzva ruským kolegům ke zveřejnění dlouho očekávaných sovětských dokumentů vojenského i politického charakteru o plánech sovětské vojenské intervence do východní Evropy na podzim 1938.

Ačkoli Lukeše i Pfaffa spojuje stejný cíl, tj. odmítnutí teze komunistické historiografie o sovětské ochotě a připravenosti k vojenské pomoci, oba volí při sledování této ústřední myšlenky poněkud jinou metodu. Lukešovi stačí sedm kapitol věnovaných převážně diplomatickým a ideologickým aspektům (tj. propagandě Kominterny a taktiky KSČ) československo-sovětských vztahů v období meziválečném. Pfaffova práce má úctyhodných sedmnáct kapitol a je rozsahem dvakrát delší než Lukešova kniha. Těžištěm jsou především diplomatické styky ve všech polohách a nuancích, mezinárodní smlouvy a vojenské pakty a jejich aplikace počínaje Locarnem a konče Mnichovem. Jediné kapitoly, které nesledují Sověty jako hlavního činitele, se týkají Rumunska; ještě se k nim vrátíme. Pfaff vyčerpávajícím způsobem dokazuje, že ani jedna z obou smluv o vzájemné pomoci, které ČSR uzavřela nejdříve s Francií (1924) a pak se SSSR (1935), neobsahovala vojenské klauzule s konkrétní aplikací tohoto principu. Benešův blízký spolupracovník Hubert Ripka se nechal unést v květnu 1935 posledním triumfem svého mistra v Moskvě natolik, že ztratil veškerou soudnost. V *Lidových novinách* nadšeně napsal, že „naše zahraniční politika dosáhla maxima, jakého se dalo vůbec za dané mezinárodní situace dosáhnout. Je to víc než úspěch: je to jistota, že dokážeme odrazit jakýkoliv útok, který bude na nás namířen." Ripkova euforie byla předčasná. Oba pakty byly triumfem Benešovy opatrnosti, který odmítl vyjednávat a podepsat konkrétní vojenské klauzule automaticky zavazující Francii a SSSR zakročit proti agresorovi vojensky a svolit k pravidelným poradám generálních štábů. Oba autoři, jistě nezávisle na sobě (ačkoli Lukeš korektně cituje Pfaffovy články tam, kde se sluší a patří, Pfaffa nenapadne, aby se revanšoval), napsali dramatickou kapitolu o maršálu Tuchačevském, který však kromě jedné záhadné epizody na samém sklonku svého života neměl s Československem naprosto nic společného. Ani Lukeš, ani Pfaff nezjistili, jaký byl Tuchačevského názor na sovětsko-československou smlouvu a společnou válku proti Německu. Písemné důkazy o jeho údajné zradě ve prospěch Německa, padělané v Heydrichově ústředně sicherheitsdienstu, putovaly na Stalinův stůl přes kancelář prezidenta Beneše – tak to alespoň tvrdí ta nejrozšířenější verze, podložená několikanásobným svědectvím československých zpravodajských důstojníků. Navzdory *glasnosti* se doposud v ruských archivech nenašla žádná indicie ohledně legendárního „Benešova dossier". Oba autory to neodradilo od dalekosáhlé spekulace. Nejdále zašel Pfaff ve svém článku ve *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* (1987), který svého času vyvolal značnou kontroverzi. Němečtí a čeští historikové v něm našli na tucty pokřivených citací a slepých odkazů. Namátková prověrka v archivech vynesla na povrch, že Pfaffem uváděné dokumenty a jména nebyly k nalezení... Zachránit ho mohla jen sovětská strana, která sice přetiskla jeho článek už v roce 1988, ale (pokud vím) nenabídla odborný komentář podepřený sovětskými dokumenty. Je to dost poučné pro heuristický standard sovětské historiografie na vrcholu *glasnosti*. Některé Pfaffovy neuvěřitelné objevy, jako například cesta dvou vysokých policejních úředníků z Prahy do berlínského sídla gestapa v záležitosti Tuchačevského, nedoložené čtyři schůzky mezi Benešem a sovětským vyslancem Alexandrovským mezi 26.4. a 4.5.1937, a zejména stěžejní Benešův dopis Stalinovi z 8.5.1937, zůstávají dodnes bez náležité verifikace. Není mi známo, že by Pfaff na tuto

seriózní kritiku reagoval; naopak převzal svůj původní článek z roku 1987 do své nové knihy s bezvýznamnými kosmetickými úpravami.

Přestože má Lukeš skvělý detektivní talent a dokáže být poutavým vypravěčem, jeho kapitola o Tuchačevském a Benešovi senzační objevy nepřináší; je naopak velice mezerovitá a opatrná. Ačkoli Pfaffův článek zná, kritizuje jej jen mírně. Lukeš popírá, že by Beneš poslal před zatčením Tuchačevského inkriminující materiály Stalinovi do Moskvy, protože Alexandrovskij o tom údajně nepsal. Pokud by měl Lukeš pravdu, pak Benešovo osobní tvrzení před řadou svědků (Churchill byl jedním z nich), že mu byl Stalin vděčný za to, že pomohl odhalit Tuchačevského jako německého agenta v samém středu Rudé armády, zůstává záhadou. Historik by si jistě měl položit otázku, proč vůbec Beneš přijal ono pověstné a zatím nenalezené „dossier" z hlavního stanu gestapa a bez prověření je předal Stalinovi. Walter Laqueur se v jedné ze svých nedávných publikací neovládl a komentoval Benešův čin – jistě přehnaně a velice nevlídně – těmito slovy: „His act of monumental stupidity contributed to the extinction of the Czech republic two years later." (*Soviet Realities,* New Brunswich, Transaction Publications 1990, s. 102.) Bez radikální hypotézy nedává totiž Benešovo chování smysl. Alternativní cestu z této slepé uličky volil Lukeš zřejmě tím, že se pokusil najít o Tuchačevském jiný zdroj informací, a to v neznámém sdělení od Fritze Thyssena přes Jaroslava Preisse. Zde je třeba si položit otázku, proč by měl německý průmyslník padělat Tuchačevského podpisy v korespondenci s vysokými důstojníky reichswehru? Tato hypotéza nemá jedinou nosnou motivaci.

Alexandrovského záznam o rozhovoru s Benešem, který se konal 3.7.1937, tj. zhruba čtyři týdny po popravě Tuchačevského a jeho společníků, si nicméně zasluhuje stručnou reprodukci. Jako červená nit se Benešovým dvouhodinovým výkladem vine panický strach před „novým Rapallem" v podobě nacisticko-sovětského sblížení, kdyby Rusové typu Tuchačevského svrhli Stalina. Tím by se stala bezpečnost Československa naprosto neudržitelnou, pokračoval Beneš, a my bychom museli uzavřít s Německem dohodu, což by byl konec naší nezávislosti. Pokud je to v zájmu Moskvy, snažil se ujistit Beneš sovětského vyslance, „potud bude Československo bezvýhradně spojencem Moskvy... Tímto přátelstvím," pokračoval Beneš, „nemohou otřást žádné popravy, ani vnitřní změny..."

Je škoda, že mravenčí práce obou historiků zatím nevedla k metodickému průlomu při zpracování této neobyčejně komplikované mezinárodní záležitosti, kde je třeba paralelně sledovat rivalitní konspiraci na půdě německé (Canaris–Heydrich–Schellenberg) a francouzské (především emigrační *milieu* kolem generála Skoblina a úlohu *Deuxième Bureau*), nemluvě o zatím zatajovaném podílu NKVD. Našim autorům se však nepodařilo uspokojivě vysvětlit ani Benešovo složité manévrování v letech 1936/37 v souvislosti s tajným československo-německým jednáním o rozšíření arbitrážní smlouvy na pakt o neútočení. Zmiňují se sice o tajných návštěvách německých emisarů hraběte Trauttmannsdorfa a Albrechta Haushofera na Hradě u prezidenta Beneše, ale pouze Pfaff dokáže tyto epizody interpretovat na pozadí československých spojeneckých smluv s Francií a se SSSR. Benešova vstřícnost vůči německým návrhům, jejichž prosazení by *de facto* znamenalo neutralizaci spojeneckých smluv s Francií a SSSR, překazila jednání o československo-sovětské vojenské konvenci (Pfaff, s. 165). Jak například vysvětlit paradoxní fakt, že přibližně v téže době, kdy Beneš před Alexandrovským vášnivě obhajuje československo-sovětský pakt o vzájemné pomoci proti Německu a schvaluje popravu údajně proně-

meckého maršála Tuchačevského jako nebezpečného Stalinova protivníka, nechává si shromažďovat materiály a sám komponuje text pro zásadní publikaci na téma československo-německého smíření? Mám na mysli dvoudílnou monografii *Německo a Československo*, dokončenou během srpna 1937, jejíž první díl byl na pokračování poprvé uveřejněn pod autorskou značkou „X. Y." v *Prager Presse*, a později vyšel anonymně celý text anglicky v nakladatelství Orbis. Jde o stěžejní Benešovu práci zabývající se německou otázkou, tj. nejdůležitějším politickým problémem Československa, a ani jeden z obou autorů si jí nepovšiml!

Vstupujeme do osudového roku 1938, kterému oba autoři vymezili ve svých knihách více než polovinu místa. Anšlus Rakouska interpretují diferencovaně. Lukešovi se jeho odideologizovaná věcnost vyplácí, kvalita jeho kapitol se zvyšuje a jeho Benešův portrét patří k nejzdařilejším z těch, které interpretují nejtěžší fázi prezidentovy kariéry. Zatímco Pfaff, sveden vlažným vystoupením Litvinova ve prospěch ČSR na tiskové konferenci 17. března 1938, bezprostředně po anšlusu Rakouska, vyslovil svůj předčasný ortel nad sovětskou nepřipraveností pomoci ČSR, Lukeš dospěl k opačnému úsudku na základě rozumné spekulace kolem tajné schůzky v Kremlu 23.4., které se zúčastnil Alexandrovskij.

V následující kapitole se Lukeš pokouší vysledovat dvě paralelní akce československé krize z konce srpna a začátku září 1938. První symbolizuje lord Runciman a pikle henleinovců, druhou Andrej Ždanov, který byl Kominternou vyslán inkognito z Moskvy do ČSR. Obě akce směřovaly k rozbití ČSR zevnitř. Lukešův pokus o dramatické vylíčení obou paralelních akcí je velice zdařilý a působí věrohodně, včetně líčení záhadných cest poslance Klementa Gottwalda do Moskvy a Ždanovova tajného projevu z konce srpna (údajně ani Beneš nic netušil). Stalinův emisar apeloval na československé soudruhy, aby s podporou Rudé armády připravili proletářskou revoluci ve střední Evropě, která bude následovat hned po Hitlerově útoku na ČSR. Jednalo se o druhé vydání klasické bolševické teze o transformaci imperialistické války ve válku třídní a Lukeš přesvědčivě dokazuje, že Ždanovův projev logicky zapadal do tenoru tehdejšího sovětského tisku a direktiv Kominterny. Zatímco transformace Československa na kolbiště třídního boje dle dispozic Kominterny zůstává na papíře, henleinovci organizují 13. září neúspěšné povstání. Tímto datem končí dvacetiletý experiment mnohonárodnostní ČSR. I Benešovi bylo jasné, že bez vítězné války neudrží ČSR ve versailleských hranicích. Na podzim 1938 však nikdo nechtěl vést válku s Německem, která by mohla trvat několik let. Protože Beneš správně tušil, že se na chystané schůzce mezi Chamberlainem a Hitlerem bude projednávat vydání Sudet Německu, snažil se tomu předejít 15. září vysláním svého důvěrníka ministra Jaromíra Nečase do Paříže s přísně tajným plánem nabídnout Hitlerovi prostřednictvím Francie a Anglie maximálně 4000 km^2 území; to byla jen asi jedna desetina toho, co o dva týdny později žádal mnichovský diktát, a to si Beneš ještě chtěl ponechat pevnostní pásma a požadoval vystěhování 1,5 až 2 milionů neloajálních sudetoněmeckých obyvatel. Přišel však pozdě; Daladier byl sice o Benešově návrhu informován, na poradě v Londýně jej však nepřednesl, protože bylo zřejmé, že by Chamberlaina nezajímal; ten totiž přislíbil Hitlerovi v Obersalzbergu mnohem více. Zatímco Lukeš věnuje Nečasově misi adekvátní prostor, Pfaff se o henleinovském povstání zmiňuje jen jednou větou a o první Nečasově misi vůbec ne.

Poslední, sedmá, „benešovská" kapitola se Lukešovi dle mého soudu vydařila nejlépe. Autor se zdá být ve svém živlu, když se může soustředit na jednu osobnost v průsečíku

světového dění. Pochopitelně; bohatě psychologizuje, používá levných triků, ale místy se trefí do černého. Lukeš na sebe upozornil, a to jasněji než kterýkoli z předchozích autorů zabývajících se Benešem, již v mistrné miniatuře publikované česky ve *Slovanském přehledu* (1993, č. 3–4), kde se mu podařilo sledovat Beneše v posledních dnech zářijové krize téměř hodinu po hodině. Už tehdy neváhal jasně vyslovit svou tezi, že v této závěrečné fázi krize (tj. po druhé Chamberlainově neúspěšné návštěvě u Hitlera v Bad Godesbergu) si Beneš přál válku, ale nesměl to říkat nahlas.

Snadná stravitelnost Lukešovy poslední kapitoly jistě spočívá v autorově dovednosti koncentrovat se na Beneše jako na hlavního aktéra československé tragédie. Drama posledních dnů před verdiktem mnichovské konference jako by se redukovalo na Benešovu fyzickou a duševní odolnost a schopnost udržovat nepřetržitě otevřenou linku do Moskvy jako poslední záchytnou oporu ve stále se zužujícím kruhu diplomatického manévrování, který Benešovi zbýval. Dokonce i po diktátu čtyř velmocí z Mnichova Beneš ještě během celého dne – 30. září – neustále odsunoval rozhodnutí pozvat Rudou armádu až do nejzazšího termínu. Žádný text Benešova telefonátu s jednoznačnou výzvou k vojenské akci se nenašel (například na způsob: „Vydal jsem rozkaz armádě nevyklizovat opevnění. Jsme odhodláni se bránit. Počítáme s vaší pomocí.") Takový text Beneš v osudové chvíli zformulovat nedokázal. V tom okamžiku ho mohl jediný krok buď svrhnout do bezedné propasti sociální revoluce, anebo vysadit na piedestal hrdiny první velikosti, který předešel 2. světové válce tím, že se stal katalyzátorem menší války o rok dříve. Beneš si byl jistě vědom toho, co činí. Opřel se o racionální analýzu expertů, včetně generála Husárka, kteří mu vyložili, že ani Sověti nepomohou – a kapituloval.

Není proto divu, že – řečeno obrazně – kdokoli držel v Moskvě telefon, nakonec ho vyčerpáním položil; spojení mohlo být konečně přerušeno i úmyslně. Pfaff v tom pochopitelně vidí potvrzení své teze o nekonečné věrolomnosti Sovětů. V tom spočíval onen velký paradox celé situace, který si Pfaff připouští jen občas. Beneš, který byl ochoten jít do války s francouzskou podporou, o níž doufal, že přece jen přijde spolu se změnou vlády v Paříži, se ocitl v naprosté izolaci, maje jako svého potenciálního zachránce pouze neproniknutelného Stalina. Ten si ovšem kladl podmínku, že v případě selhání Francie musí být SSSR k vojenské intervenci veřejně pozván československou vládou a vyzván Společností národů. Většině současníků bylo na základě zkušeností španělské občanské války jasné, co se za takovou intervencí skrývalo: nemilosrdná bolševizace území pod kontrolou Rudé armády. V září 1938 Beneš ještě odmítá vzít na sebe tuto odpovědnost; proto přijímá mnichovský diktát. Lukeš označuje Mnichov v Benešově životě za dočasnou, nikoli úplnou porážku, protože se Beneš dokázal během války vzpamatovat a zahájit houževnatý boj za obnovu ČSR. Stalina naproti tomu přehnaně nazývá jediným vítězem Mnichova. To zní poněkud ukvapeně. Pokud Stalin plánoval využití československé krize k zahájení „španělské varianty" ve střední Evropě, tak neuspěl. Výsledkem Mnichova bylo vyloučení SSSR z koncertu Evropy čtyřmi velmocemi. O jedenáct měsíců později Stalin uzavřel s Hitlerem pakt, jímž bylo zahájeno nacisticko-sovětské kondominium nad východní Evropou. To byl jistě pravý opak toho, co měl zajistit Mnichov. Partnerství s Hitlerem bylo pro Stalina přijatelnější – jak nám potvrdila například jeho dcera Světlana – nežli angloameričtí spojenci. Porážka Hitlera a sovětská okupace východní Evropy obrátily ideu Mnichova naruby. Lukešův klíčový soud nad Benešem zůstává dle mého soudu realistickým a lidským ohodnocením Benešovy agonie rozhodování: „Třebaže ho

bude pronásledovat přijetí mnichovského diktátu až do konce života, Beneš byl přesvědčen, že učinil správné rozhodnutí" (s. 262).

Pfaff, který se staví k této otázce mnohem emocionálněji, jde o krok dále – a to je třeba ocenit. Je přesvědčen, že Sověti nás zradili a že Beneš se měl pustit do války s Německem třebas sám, protože Československo by se dokázalo bránit samo po několik měsíců! To je odvážné tvrzení (s. 496), k němuž však autor nepřikládá dostatek důkazů. Vojenská intervence SSSR v září 1938 na straně ČSR proti Německu (a eventuálně i Polsku) obsahovala spoustu neznámých. Na globální úrovni by tato varianta vyžadovala zastavení ozbrojeného konfliktu s Japonskem na Dálném východě, protože pro eurasijské Rusko muselo být axiomatem číslo jedna vyvarovat se války na dvou frontách. Samotný fakt, že Sověti měli pro Evropu vypracovaný revoluční scénář, jak transformovat vojenskou intervenci v revoluční válku (tzv. Vorošilovův plán alias „španělská varianta"), tak argumentuje Pfaff, by sám o sobě válku nevyhrál. Průchod do Evropy v čistě geografickém smyslu blokovalo Polsko, které *de facto* spolupracovalo s Německem a Maďarskem na rozbití Československa. Dalším závažným negativním faktem byla skutečnost, že důstojnický sbor Rudé armády byl v oné době příšerně paralyzován stalinskými čistkami. Například v ukrajinském vojenském okruhu, kde byla soustředěna většina jednotek Rudé armády určených k intervenci ve prospěch ČSR, bylo čistkami zlikvidováno až devadesát procent vyšších důstojníků. Takto zdecimovaná armáda by se měla účastnit maximálně náročné, ještě nikdy předtím nevyzkoušené paradesantní operace do vzdálené země přes rumunský koridor?

Pfaff – na rozdíl od Lukeše, který odmítá riskovat další spekulace v tomto směru – má velkou zásluhu na uvedení rumunské dimenze do mnichovského dramatu, které věnovala historiografie dosud jen minimální pozornost. Jelikož byla minimální naděje, že by Varšava povolila průchod Rudé armádě na pomoc ČSR přes své území, postoj Bukurešti se stal rozhodujícím. Přestože přelety sovětských vojenských letadel přes rumunské území tolerovala Bukurešť v minimálním počtu již po několik měsíců, zásadní otázka tranzitu jednotek Rudé armády s těžkou výzbrojí po rumunských železnicích směrem na východní Slovensko nebyla dořešena až do 24.9.1938, kdy rumunský ministr zahraničí Petrescu-Comnen zaslal Litvinovovi nótu s detailními pokyny. Rumunská nóta sice povolovala otevření leteckého mostu bez omezení, ale strach před okupací Besarábie diktoval omezení tranzitu jen na 100 tisíc mužů, 750 děl a 350 tanků a dobu průjezdu na 144 hodin, a to s otevřeným datem – až po zahájení německé agrese vůči ČSR! Pomocí šesti zvláštních map se Pfaff ve dvou kapitolách snaží podat superoptimistický obraz úspěšné pozemní a paradesantní operace na pomoc Československu začátkem října 1938. Směle uvádí čísla jako 500 transportních velkoletadel schopných převézt nerušeně až 350 tisíc plně vyzbrojených elitních jednotek Rudé armády na území ČSR v nejkratší možné době. Při existenci 20 nevybavených polních letišť mezi Banskou Bystricí a Chustem a jediné jednokolejné železnice s nízkou kapacitou vlaků není třeba být velkým vojenským expertem k tomu, aby se celá tato nerealistická úvaha odsunula tam, kam patří: do říše čiré fantazie.

Na druhé straně by nemělo toto realistické usměrnění zbavit historiky povinnosti empiricky zjistit, co se vůbec v „rumunském koridoru" na podzim 1938 dělo. Do jaké míry se dají ověřit sovětské přípravy na intervenci v přilehlých vojenských oblastech, o kterých se velice podrobně rozepisuje například maršál M. V. Zacharov ve svých reminiscencích (1989) a o nichž sovětská strana publikovala dokumenty, které nelze šmahem označit za

padělky? Lukeš sice tyto zdroje uvádí, ale očividně jim nedůvěřuje (s. 268); Pfaff, který je neobyčejně zběhlý ve znalosti diplomatické literatury a dokumentů, projevuje demonstrativní nezájem o literaturu a dokumenty vojenské povahy. Oba autoři s největší pravděpodobností nejsou seznámeni se základními pracemi polských vojenských historiků (například Henryk Bulhak, Marian Zgórniak). Jak například fungovala rumunsko-sovětská štábní spolupráce při přípravách k otevření koridoru? Předpokládám, že v rámci Malé dohody se v koridoru nacházeli i československí styční důstojníci. Proč o tom dosud ještě nebylo nic napsáno? Lukeš i Pfaff opomenuli důležitý článek J. Tomaszewského z roku 1983 o hlášeních polských diplomatů z Rumunska, která potvrzují pohyb sovětského vojenského personálu a válečné výzbroje po rumunských železnicích v září 1938.

Podařilo se Pfaffově životnímu dílu skoncovat s falešnou legendou o sovětské pomoci? Autorova závěrečná slova jsou vyváženější než jeho emocionální komentáře v předchozích kapitolách a jeho vysvětlení hlavního paradoxu sovětského počínání na podzim 1938 (s. 481 n.) je vcelku možno přijmout jako nosnou hypotézu až do okamžiku, kdy ruské archivy předloží doklady k jejímu vyvrácení – nebo potvrzení: Urychlené formování „velké čtyřky" na konci září 1938 v Mnichově bylo v Moskvě správně dešifrováno jako bariéra proti paralelním plánům „sovětizace" střední Evropy, kterou měl náhlý rozpad ČSR zahájit. Nevylučuji, že existuje sovětský ekvivalent Hitlerova zasvěceného projevu, zaprotokolovaný ruským dvojníkem plk. Hossbacha, kterému naslouchali jak Vorošilov, tak i Ždanov a kde Stalin detailně vyložil, jak si představoval nasazení Rudé armády v rámci „španělské varianty" pro východní Evropu, podobně jako to učinil Hitler ve svém scénáři z 5.11.1937, kdy neskrývaně hovořil o tom, jak využije sociální (Francie!) a národnostní (Československo!) krize v Evropě k ofenzivnímu zásahu Německa s cílem dosáhnout sérií bleskurychlých vojenských úderů nadvlády nad Evropou – bez rizika rozpoutání světové války.

Pokud by se Beneš odhodlal pozvat Rudou armádu (což neučinil, ačkoli určitou dobu váhal, jak víme), pak by si zřejmě i zasloužil odsouzení ve shora uvedeném citátu Waltera Laquera. Jenomže, kdo mohl tehdy předvídat další osudové peripetie ve střední Evropě? Jednal snad Chamberlain méně „stupidně", když sedl na lep Hitlerově demagogii a přesvědčil Francii, že v zájmu míru *for our time* je třeba odzbrojit a rozparcelovat Československo?

Slibné předznamenání

Nová ročenka pro československé, české i slovenské dějiny

František Šmahel

Česko-slovenská historická ročenka 1996. Vydává Česko-slovenská/Slovensko-česká komise historiků ve Vydavatelství Masarykovy univerzity v Brně. Výkonný redaktor Vladimír Goněc. Brno 1996, 331 s.

Historici nejnovějších dějin z obou jazykově-národních částí dnes již zaniklého Československa měli mezi sebou vždy užší odborné i osobní kontakty než jejich kolegové se zaměřením na předchozí, více než tisícileté období odděleného dějinného vývoje. Rozumí se proto samo sebou, že právě z jejich řad vzešel v únoru 1994 podnět k ustavení Česko-slovenské/Slovensko-české komise historiků. A protože tuto iniciativu podpořily oba národní komitéty, již v listopadu téhož roku se nová komise sešla na svém prvém řádném zasedání. V širokém rejstříku příštích úkolů a projektů se rovněž vynořil záměr uspořádat vědeckou konferenci k závažnému tématu: „Obnova společného státu Čechů a Slováků v roce 1945. Naděje a obavy, představy a skutečnost." Také v tomto případě osobní zaujetí dokázalo překonat překážky, takže v pořadí již páté pracovní setkání historiků nejnovějších dějin ČR a SR se uskutečnilo v Brně ve dnech 19. a 20. října 1995. Díky finanční podpoře Grantové agentury ČR mohla publikace konferenčních materiálů přerůst v úkol neméně závažné, doufejme trvalé povahy, tj. v ročenku věnovanou československým, českým a slovenským dějinám.

Zhruba dvě třetiny ročenky zaujímají materiály z výše uvedené konference, jež jsou rozčleněny do tří diskusních bloků. První z nich, věnovaný české a slovenské společnosti při obnově společného státu, otevírá úvaha Viléma Prečana Promarněná příležitost nového začátku? Na některé zde položené otázky přinesly prvé odpovědi následující příspěvky, jiné jsou výzvou k dalšímu bádání. Důraz na verifikaci domněnek, reflektovanou terminologii a ujasněný instrumentář konceptů, jenž tu má nabádavou podobu, v řadě referátů nalezl již konkrétní odezvu. Toto společné, či alespoň převažující hledání badatelských přístupů k nedávné, zčásti ještě živé minulosti bude i nadále, jak jinak, oscilovat mezi ohledy k bolavým místům a mezi neúprosným osvětlováním zamlženého pozadí.

Dojmy čtenáře, který se zabývá vzdálenou minulostí, nejsou ani směrodatné, ani postačující pro postižení přínosu, případně slabin jednoho každého z více než dvou desítek otištěných příspěvků. Zdá se mi, že slovenské dějepisectví více postoupilo v poznání zkoumaného úseku a že se již může pokoušet o syntetizující pohledy oproštěné od apriorních tezí minulé doby. České bádání jako by zatím sondovalo půdu, tu za zavřenými dveřmi sekretariátů politických stran, tu ve vysídleném jihočeském pohraničí, kam přicházeli slovenští bezzemci.

Přínosnost referátů druhého diskusního bloku napůl předem zajistilo samo sevřené téma „starých a nových elit". Vedle příspěvků vycházejících ze zkušeností zahraničních výzkumů a reflektujících obecnou problematiku zde nalezneme dílčí rozbory konkrétních elit a kvazielit, jež zaplňují bílá místa celkové mozaiky. Neméně závažné bylo téma třetího diskusního bloku, neboť problémy státoprávního uspořádání, práva a spravedlnosti měly existenční význam pro společný stát nejen v letech 1944–1946, ale i pro čtyři následující desetiletí.

Nová ročenka se přihlašuje mezi odborná periodika svými pravidelnými rubrikami. K standardním (recenze, zprávy z vědeckého života) přibyly informace o zasedáních a jiné činnosti Česko-slovenské/Slovensko-české komise historiků a ohlasy „stojící za povšimnutí". Ty se sice poněkud vymykají odborné revui, na druhé straně však ilustrují mimovědecké reakce, s nimiž je nutno i v příštím období počítat. Závěrečná výběrová bibliografie slovacik z let 1990–1995/6 publikovaných v edicích na území České republiky zdařile dovršuje celou ročenku. Lze jen doufat, že první vykročení nezůstane posledním a že si *Československá historická ročenka* podrží svou vysokou úroveň.

Recenze

Pražské jaro – nové pohledy, nové poznatky

Jitka Vondrová

PAUER, Jan: *Prag 1968*: Der Einmarsch des Warschauer Paktes. Hintergründe – Planung – Durchführung. Bremen, Edition Temmen 1995, 415 s.

PRIESS, Lutz – KURAL, Václav – WILKE, Manfred: *Die SED und der „Prager Frühling" 1968*: Politik gegen einen „Sozialismus mit menschlichem Antlitz". Berlin, Akademie Verlag 1996, 300 s.

Rok 1989 vytvořil neobyčejně příznivé předpoklady pro bádání o Pražském jaru 1968, prvním pokusu postupně a nenásilně transformovat komunistický režim sovětského typu, v podobě Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970. Z výsledků její práce vycházejí i obě recenzované knihy, věnované mezinárodnímu kontextu československého reformního pokusu. První – Pauerova monografie – tak činí s téměř výlučným zaměřením na konflikt mezi vedením KSČ a Sovětským svazem, prosazujícím nakonec své politické cíle vojenskou intervencí do Československa 21. srpna 1968. Druhá – kolektivní práce trojice historiků – se zaměřuje na úlohu východoněmeckého vedení při potlačení československého reformního pokusu, ale přináší i širší záběr do vnitropolitické problematiky Československa.

Jan Pauer byl jedním z několika „západních" historiků, který byl pozván ke spolupráci s vládní komisí. Získal tak příležitost rozšířit svůj dřívější výzkum k problematice Pražského jara o dokumentaci vládní komise – hlavně o materiály bývalého *Archivu ÚV KSČ*, dokumenty zpřístupněné stranami antireformní protičeskoslovenské koalice, „pětky", a rozhovory vedené s předními účastníky Pražského jara. Využil však i dokumentaci nacházející se na území SRN (v Mnichově, Scheinfeldu a Brémách), soukromé archivy politicky exponovaných osob a vědců (Mlynář, Kaplan aj.), vlastní rozhovory i memoáry. Ve své práci, knižní podobě disertace o mezinárodním faktoru Pražského jara, shrnuje stav poznání k roku 1993, aktualizovaný pouze o nové poznatky k politice sovětského vedení, zpřístupněné Rudolfem Pichojou.[1]

---

1 PICHOJA, R. G.: Čechoslovakija, 1968 god: Vzgljad iz Moskvy. In: *Novaja i novejšaja istorija*, č. 6 (1994), s. 3–20; č. 1 (1995), s. 34–48.

Výsledkem jeho úsilí je důkladná monografie pojatá v několika interpretačních rovinách – od materiálové studie, která publikováním obsáhlých parafrází a přímých citací prvořadých a čtenářsky atraktivních dokumentů svým způsobem téměř nahrazuje edici, až po úvahy spíše politologického zaměření o postojích a jednání reformního vedení KSČ. Autor s ohledem na každý detail rekonstruuje klíčové momenty ve vývoji konfliktu mezi reformním vedením KSČ a antireformní koalicí, vedenou Sovětským svazem, od ledna do srpna 1968. Soustřeďuje se přitom na analýzu komunikačních struktur mezi československým a sovětským stranickým vedením a jejich hlavního rysu, chybné interpretace úmyslů druhé strany, vedoucí nakonec k tragickému vyústění v srpnu 1968. Činí tak s přesvědčením, že stávající pramenná základna podobnou analýzu umožňuje provést.[2] Autor zde zjevně přeceňuje současný stav – byť se pramenná základna po roce 1989 značně rozšířila, přesto k řadě důležitých jednání a rozhovorů obou aktérů scházejí relevantní materiály a v našem poznání zbývá vyplnit ještě dosti mezer. Je rovněž škoda, že se autor příliš spolehl na dokumentaci shromážděnou vládní komisí, ne vždy úplnou, a neprovedl vlastní archivní průzkum, především ve fondech vzniklých z činnosti vedení KSČ. Platí to tím spíše, že v centru jeho zájmu stojí, jak československé reformněkomunistické vedení vnímalo a reflektovalo konflikt mezi ním a „pětkou" ve své politice, jak v tomto konfliktu obstálo a jak se s ním nakonec vyrovnalo. Svým závěrům, zejména k takzvané závazkové kauze, mohl dalšími argumenty dodat na průkaznosti. Mohl se také vyvarovat opakování některých omylů tradovaných v pozdějších svědectvích reformistů i konzervativců z řad KSČ[3] a ušetřit si mnohdy zbytečnou práci, například při rekonstrukci průběhu schůze předsednictva ÚV KSČ 20. srpna.[4] Větší zřetel na archivní prameny by možná zmírnil některé jeho příkré soudy o politice československých reformátorů, například o její naprosté bezkoncepčnosti či amatérském přístupu k rokováním v Čierné nad Tisou.[5]

Autor v krátkém úvodu – Československo v roce 1968 (s. 15–33) – nastiňuje vývojovou krizi československé společnosti šedesátých let a základní rysy reformního a demokratizačního procesu po lednu 1968. Ve třech kapitolách – Konflikt (s. 34–197), Vojenská intervence 20.–21. srpna 1968 (s. 198–282) a Počátek restaurace (s. 283–380) – sleduje

---

2 Srv. Pauerovy úvahy o dostatečné pramenné základně k rozhovorům v Čierné nad Tisou či k jednáním v Moskvě po 21. srpnu na s. 135, 283.

3 Počínaje již jednáním Politického poradního výboru Varšavské smlouvy v Sofii na počátku března 1968. Pauer opakuje nedoložená tvrzení O. Švestky a V. Biľaka z srpna 1969, že předmětem kritiky byla situace v Československu (s. 36). Nezmiňuje se však o tom, že čs. delegace v čele s Dubčekem přistoupila na separátní rozhovory o Rumunsku bez Rumunska a beze všech rozpaků se jich aktivně zúčastnila.

4 V rozporu s autorovým tvrzením (s. 237) založeným na svědectví O. Švestky ze srpna 1969, že se nevedl protokol, protokol z této, v pořadí 93. schůze PÚV KSČ existuje, a to včetně záznamu z diskuse k prvním dvěma bodům původně celkem čtrnáctibodového programu schůze a diskuse následující po vstupu vojsk Varšavské smlouvy do Československa (bod 15 – Obsazení ČSSR vojsky Varšavské smlouvy). Jedná se celkem o 54 stran. Záznamy jsou pouze v rukopise. *SÚA – A ÚV KSČ*, f. 02/1, sv. 79–80, a.j. 119.

5 Autor se např. spolu s Biľakem diví, že se po prvním dnu jednání v Čierné nesešlo vedení KSČ a neporadilo se, jak dál (s. 137). Ve skutečnosti se v Čierné konalo pět schůzí PÚV KSČ, z toho první právě 29. července ve 23.30, tedy bezprostředně po skončení jednání pléna. Záznamy z nich, psané Dubčekovým tajemníkem Z. Sojákem, jsou přístupné jak v bývalém stranickém archivu, tak i v dokumentaci vládní komise. *SÚA – A ÚV KSČ*, f. 02/1, a.j. 110–114.

jednotlivé etapy konfliktu mezi Dubčekovým vedením a postupně se formující antireformní koalicí, představovanou především Sovětským svazem, která se snažila dosáhnout svých politických cílů, zastavení reformy v Československu, nejprve politikou zastrašování na setkáních v Drážďanech a Moskvě, poté politikou stupňování nátlaku vrcholící v druhé polovině července 1968 a nakonec přímou vojenskou agresí. Nemilosrdně líčí nová a nová selhání československých reformních vůdců v tomto konfliktu, který byl pro další osudy nejen reformy, ale celého národa rozhodující. Po celých osm měsíců reformního pokusu nedokázalo československé vedení odpovědět na stupňující se nátlakovou politiku antireformní koalice jinak než defenzivním ospravedlňováním vlastních úmyslů vůči KSSS ve snaze vyhnout se přímému střetu. Podle Pauera KSČ věřila, že uklidní protistranu, bude-li manifestačně vyhlašovat svou věrnost spojeneckým závazkům a uzná-li část kritických výhrad, a jednostranně doufala, že konflikt zmizí, aniž by chtěla a pravděpodobně i mohla odstranit jeho vnitropolitické příčiny. Proto se s výjimkou maďarského vedení pražští reformátoři ani nesnažili aktivně hledat potenciální spojence a učinit možnou sovětskou agresi předmětem diskuse přesahující hranice. Autor zde poukazuje na skutečnost, že v důsledku přesvědčení reformátorů o slučitelnosti cílů jejich reformní politiky se zájmy SSSR nebyla vypracována žádná koncepce řešení konfliktu se sovětským vedením a reformní vedení se ani nepokusilo systematicky analyzovat sovětské zájmy a úmysly (s. 226). Soudím, že zde jisté náběhy byly, především po květnových rozhovorech v Moskvě, jak dvoustranných, odkud se vedení KSČ vrátilo silně ovlivněno argumentací Sovětů, tak zejména multilaterálních s vyloučením KSČ, kdy se předsednictvo ÚV KSČ zabývalo zhoršením vztahů se stranami „pětky" a připravilo řadu námětů k jejich zlepšení, jež však s prvním náznakem uklidnění situace odložilo ihned *ad acta*.

Autor v souvislosti s rozborem politiky reformního vedení KSČ vyslovuje řadu velmi podnětných soudů o charakteru takzvaných závazků. Charakterizuje je jako *quid-pro-quo* dohody, tedy dohody uzavřené způsobem, který dovoloval oběma jednajícím stranám různou interpretaci výsledků jednání. Sovětská strana na ně přistupovala zprvu proto, že ještě věřila Dubčekovi, že provede změnu své politiky podle jejích intencí, a československá strana proto, že nemohla přistoupit na jednoznačný výklad dohod, nechtěla-li zastavit své reformní snažení. Tak již v Drážďanech 23. března a poté v Moskvě 4.–5. května nebyly přijaty konkrétní dohody, ale podle československé delegace proběhla pouze názorová výměna. Brežněv v ní však spatřoval konkrétní požadavky, které má československá strana neprodleně plnit.

Klasický příklad *quid-pro-quo* dohod, kdy obě strany byly přesvědčeny, že protihráč v konfliktu byl získán pro záměry druhé strany, představují podle Pauera dohody z Čierné nad Tisou. Brežněv se snažil podle Dubčekovy informace své vlastní vývody stále prezentovat jako závazné dohody. Dubček proti tomu chápal sovětskou kritiku jako výklad sovětských názorů a proseb. Protože jí však nijak neoponoval, mohl se Brežněv domnívat, že s ní souhlasí. Zde byl zdroj rozdílných interpretací výsledků jednání. Autor tento postup Dubčeka, zaměňující faktické výsledky jednání za vlastní interpretaci, hodnotí vzhledem k tehdejšímu existenčnímu ohrožení Československa jako mimořádně lehkomyslný: reformní vedení KSČ tím prokázalo vážný nedostatek v hodnocení sovětských strategických zájmů a svých možností a rezignovalo tak na vlastní ofenzivní hledání kompromisu s druhou stranou konfliktu. V nepřesně formulovaných ujednáních, která si každá strana vykládala po svém, pokračoval Dubček i v Bratislavě. Opět tak v přítomných stranických

šéfech vyvolal dojem, že československé vedení v rozhodujících bodech ustoupilo sovětskému tlaku, ztvrzený ještě jeho podpisem dvojznačných formulací bratislavské deklarace. Pauer to vysvětluje tehdejší ideologicky zakořeněnou Dubčekovou vírou, že Sovětský svaz se z prestižních důvodů neodváží vojenské intervence, a spoléháním se na to, že nadcházející 14. sjezd KSČ upevní jeho pozici.

Srpnu 1968 je věnována podstatná část knihy. Autor rozšiřuje svůj pohled i na československou vnitřní politiku, občanskou společnost, mezinárodní situaci. Vyslovuje se kriticky k těm badatelům (J. Valenta), kteří – ve shodě s Dubčekovým názorem, že v Čierné se mu podařilo dosáhnout stanoveného cíle, tj. zachránit sjezd KSČ a tak zajistit polednový kurs, aniž by došlo k roztržce se SSSR, čímž umožnil Sovětskému svazu čestný ústup – vycházeli z toho, že v Čierné a Bratislavě bylo dosaženo vzájemného kompromisu obou stran a teprve poté sovětská politika provedla neočekávaný obrat. Nesouhlasí ani s těmi historiky (V. Mencl), kteří považovali rozhovory v Čierné za pouhou kouřovou clonu před připravovanou invazí. Pauer v nich vidí poslední pokus sovětského vedení pohnout Dubčeka k zásadnímu obratu jeho politiky. Domnívá se – na základě svědectví Dubčeka ze září 1969 – , že Dubček měl v úmyslu splnit alespoň částečně sovětské požadavky, včetně personálních změn, a to na plenárním zasedání ÚV KSČ svolaném na 29. srpen (s. 200). Nevím, zda je podobné tvrzení oprávněné, dokud nikdo neprovedl důkladnou analýzu materiálů předsednictva ÚV KSČ té doby – jednak záznamů diskusí, v nichž „zdravé síly" požadovaly „realizovat Čiernou a Bratislavu zcela upřímně" v duchu přijatých závazků, zatímco Dubček i Černík odmítali existenci jakýchkoli smluv či závazků a připouštěli pouze, že dali Sovětům ujištění a sobě samým úkol řešit situaci; jednak materiálů, které byly předsednictvu ÚV KSČ 13. srpna předloženy k otázkám, jež byly předmětem takzvaných závazků, tedy k ministerstvu vnitra a jeho rozdělení, ke KAN a K 231, k sociální demokracii, k nesocialistickým stranám aj., a jejichž projednávání bylo neznámo proč přesunuto na 20. srpen. Zatím se mi zdá, že Dubček o nějakém plnění sovětských požadavků ještě před 14. sjezdem KSČ vůbec neuvažoval a že jediné, oč se v té době snažil, bylo nedovolit „zdravým silám" vyvolat mocenský střet, který by mohl ohrozit chystaný sjezd. Proto původně vůbec nezamýšlel svolat plénum ÚV KSČ, i když o tom Brežněva neustále ujišťoval,[6] a svůj názor změnil až těsně před intervencí, zřejmě pod vlivem dvou dopisů zaslaných mu Brežněvem 16. srpna a poté politbyrem ÚV KSSS 17. srpna.[7] A tak teprve na zasedání předsednictva ÚV KSČ 20. srpna 1968 bylo přijato usnesení svolat plénum ÚV KSČ na 2. září,[8] což byla pro Dubčeka před sjezdem nečekaná komplikace. Pauer zde oprávněně Dubčekovi vytýká jeho fixaci na sjezd, který přitom nemohl nic změnit na konfliktu se Sovětským svazem, ale díky níž se Dubček stával slepým vůči dějům v Československu a kolem něj. Starosti o socialismus Dubčekovi zabránily, aby přijal restrikce ve vnitřní politice, a uchránil tak zemi před invazí, tvrdí Pauer shodně s některými badateli, například s Petrem Pithartem.

---

6 Srv. PECKA, J. (vyd.): Záznam telefonického rozhovoru L. Brežněva s A. Dubčekem 13. 8. 1968. In: *Soudobé dějiny*, roč. I, č. 4–5 (1994), s. 577–590.

7 Oba dopisy viz PECKA, J. (vyd.): Z jednání politického byra ÚV KSSS o Československu (16.–17. 8. 1968). In: *Soudobé dějiny*, roč. I, č. 6 (1994), s. 771–780. Srv. též Dubčekovy poznámky k těmto dopisům publikované autorkou této recenze in: *Historie a vojenství*, roč. 40, č. 1 (1991), s. 157 n.

8 *SÚA – A ÚV KSČ*, f. 02/1, a.j. 119, b. 1a, usnesení k návrhu referátu pro XIV. sjezd KSČ.

V souvislosti s intervencí se autor zabývá i postoji západních států a mezinárodního komunistického hnutí k československo-sovětskému konfliktu, jakož i otázkou možného odporu v ČSSR jako jediným faktorem, který mohl zásadněji ovlivnit rozhodovací proces Sovětů. Kriticky posuzuje reformněkomunistickou zahraniční a bezpečnostní koncepci Dubčekova vedení, jeho politickou odpovědnost za to, že vystavilo zemi politické agresi, aniž by pomyslelo na to, zda a jak lze zemi hájit. Podle něj právě neexistence alespoň v náznacích existující alternativy jednání pro případ frontálního konfliktu se Sovětským svazem vyjevila míru politické porážky reformněkomunistické koncepce, která počítala s tím, že lze zabránit konfliktu se SSSR, a současně demokratizovat systém.

Velkou pozornost věnuje Pauer moskevským jednáním a jejich výsledku, moskevskému protokolu. Kritizuje postup československé delegace, která nedokázala využít situace, kdy se SSSR nacházel v tísni, a přistoupila na dalekosáhlé ústupky bez přesně formulovaných protislužeb. Moskevský protokol nepovažuje za zradu či za kompromis dvou nerovných partnerů, jak bývá někdy hodnocen, ale za kapitulaci, diktát pojatý v protokolární formě a zaměřený proti podstatě reformního hnutí, což nemohly zakrýt žádné zdánlivé ústupky Sovětského svazu nebo stylistická zamlžení: „Při důkladnější analýze se sovětské ústupky jeví mnohem méně závažnější, a tak nelze pouhou diskrepanci mezi maximálními cíli intervence a korekturami a modifikacemi v procesu jejich prosazování směšovat s kompromisem. Sovětské ústupky jsou nadto jen marginální. Československí reformátoři svým podpisem *de facto* legalizovali intervenci a souhlasili s využitím své autority pro sovětské cíle. Zavázali se, že budou praktikovat kabinetní politiku a fakticky kolaborovat se sovětským vedením... V podobě ponížených, morálně zlomeného, ve své politické podstatě zasaženého reformněkomunistického vedení nalezli Sověti východisko z politické slepé uličky, v níž se po intervenci octli." Naprostý nedostatek politické vůle Dubčeka a spol. k odporu je vysvětlen trojím konfliktem loajality československých reformátorů – mezi zájmy národa, komunistické strany a SSSR. Ten určoval i jejich první kroky po návratu do vlasti, jež autor sleduje až do srpnového pléna ÚV KSČ. Všichni – snad s výjimkou Smrkovského – pokračovali vůči národu v té politice, jakou praktikovali předtím: zastírali podstatu moskevských ujednání, vědomě dezinformovali veřejnost, vyvolávali iluze o možnosti jít dál v reformním kursu, a v podstatě tak splnili sovětská očekávání o jejich ochotě a připravenosti kolaborovat a dokončit to, v čem Sověti 21. srpna neuspěli.

Pauer rozebírá i postoje zbývajících zemí antireformní koalice, včetně NDR. Konstatuje, že vedení SED patřilo od počátku k nejostřejším kritikům československého reformního pokusu. Některá tvrzení – jeho i dalších autorů – však bude nutné korigovat, poté co byly zpřístupněny fondy SED.

První kroky v tomto směru činí druhá recenzovaná kniha. Její autoři L. Priess, V. Kural a M. Wilke podávají nejprve přehled vnitropolitického vývoje v ČSSR, vycházející z kolektivní práce českých historiků *Československo roku 1968*,[9] a poté rozbor politiky SED vůči vedení KSČ, založený převážně na materiálech SED, českému historikovi většinou dosud neznámých – od prvních pochybností o politice nového československého vedení, formulovaných na plénu ÚV SED v lednu 1968, až po účast východoněmecké armády na

9 *Československo roku 1968*: 1. díl: obrodný proces. Praha 1993.

intervenci do Československa a počátky „normalizace". Nezastírají podíl SED na prosazení rozhodnutí za každou cenu potlačit československý reformní pokus, upozorňují však, že v rozhodovacím procesu mělo východoněmecké vedení pouze poradní hlas; právo rozhodnout zůstávalo plně v sovětských rukou.

Vztah mezi NDR a Sovětským svazem přitom nebyl v této době tak jednoznačný a bezkonfliktní, jak bývá často líčen,[10] ale byl na straně NDR poznamenán rozpory mezi jejími a sovětskými zájmy vůči SRN. NDR se cítila ohrožena nejen novou východní politikou západoněmecké vlády, která podle Ulbrichta neusilovala o nic jiného než proniknout do NDR a přenést tam státněmonopolistický kapitalismus s Bundeswehrem, ale i sovětsko-západoněmeckými rozhovory o dohodě o oboustranném zřeknutí se násilí, zahájenými v lednu 1967. Viděla v nich nebezpečí sblížení mezi SRN a SSSR na svůj úkor a pokusila se je eliminovat konstrukcí o přímé souvislosti mezi novou východní politikou SRN a československým reformním pokusem. Tato konstrukce představuje specifický příspěvek SED do intervenční politiky „pětky".[11]

Specificky východoněmecké zájmy týkající se mezinárodního uznání NDR a normalizace vztahů se SRN vedly k tomu, že Ulbricht a SED nepatřili k těm, kteří požadovali vojenské obsazení Československa, ale preferovali možnost použít k potlačení reformního pokusu v Československu konzervativní síly v KSČ a vojenský nátlak zvenčí. Ukazuje se tedy, že běžná tvrzení o SED jako zastánkyni vojenské intervence ve světle nových pramenů neobstojí. Vyplývá to i z materiálů sedmého plenárního zasedání ÚV SED 7. srpna 1968, které se zabývalo výlučně a výjimečně pouze situací v Československu. Při hodnocení bratislavského setkání ve dnech 2.–3. srpna Ulbricht konstatoval, že delegace SED v Bratislavě byla nejveselejší. Důvodem jejího veselí byla skutečnost, že podpisem bratislavské deklarace dosáhla antireformní koalice toho, co se jí nepodařilo varšavským dopisem, tedy připojení KSČ k principům socialistického internacionalismu, či jinak řečeno bezpodmínečného podřízení se vůli Moskvy a konzervativní většiny ve Varšavské smlouvě. Ulbricht z toho vyvozoval závazek KSČ provést čistku ve straně podle pokynů Moskvy vlastními silami. Vojenská intervence tedy již nehrozí a SED se může konečně opět věnovat řešení svých vnitropolitických a zahraničněpolitických otázek, především vztahům mezi oběma německými státy. Také tak okamžitě učinila. Jak je vidět, Ulbricht i Dubček hodnotili Bratislavu shodně jako vítězství. Lišili se jen v tom, koho považovali za vítěze, což však v případě Ulbrichta nemělo tak dalekosáhlé důsledky.

Obě knihy si všímají i vojenských otázek spojených s přípravou a provedením vojenské intervence pěti států Varšavské smlouvy do Československa, v práci o SED se zaměřením

---

10 Tak např. vízová opatření NDR z jara 1968 jsou považována za výsledek dohody mezi NDR a SSSR. PAUER, J.: *Prag 1968...*, s. 82.

11 Autoři uvádějí, že vážný konflikt zájmů mezi SED a KSSS v otázce vztahu k nové východní politice NSR a k západoněmecké sociální demokracii vypukl v červnu, kdy se 18. června sešel sovětský velvyslanec v NDR P. Abrasimov s ministrem zahraničních věcí NSR W. Brandtem, aniž by byla tato schůzka napřed prokonzultována s Ulbrichtem. Upozorňují na osud závěrečného slova Ulbrichta na 6. plénu ÚV SED z 8. června, uveřejněného teprve 21. června, a ptají se, zda slova o liberalizaci socialistických zemí byla určena československé, nebo sovětské straně. Dále však tento problém nesledují, a nevysvětlují tedy ani příčiny přerušení rozhovorů o oboustranném zřeknutí se násilí a zveřejnění dosud vyměněných memorand sovětskou stranou v červenci 1968.

na zapojení východoněmecké armády. Autoři přejímají závěry publikované R. Wenzkem,[12] jenž na základě studia materiálů východoněmeckého ministerstva národní obrany korigoval dosavadní tvrzení o přímé účasti Národní lidové armády NDR na intervenci. Nová fakta sami nepřinášejí.

Závěrem nezbývá než si přát, aby se oběma pracím dostalo náležité pozornosti ze strany historiků zabývajících se tímto tématem – jedné pro podnětnost úvah o politice československého reformního vedení, druhé především pro množství nových poznatků a z nich vyplývajících nových souvislostí – a doufat, že podobné práce vzniknou i v dalších zemích antireformní koalice. Podobná práce z Polska už je ostatně ohlášena.

12 WENZKE, Rüdiger: *Die NVA und der Prager Frühling*: Die Rolle Ulbrichts und der DDR Streitkräfte bei der Niederschlagung der tschechoslowakischen Reformbewegung. Berlín 1994.

Knížečka, která stojí za přečtení

Václav Kural

PICK, Miloš: *Přes Acherón zpátky to šlo hůř*: Opožděná zpověď vnoučatům. Litomyšl, Augusta s. r. o. 1997, 62 s.

Do současného rozjímání či polemik o česko-německém rozchodu za druhé světové války a po ní přichází Pickova zpověď pro vnoučata jako svérázný osobní příspěvek k vysvětlení jedné z podstatných příčin vysídlení Němců z českých zemí. Autor sděluje, že ji napsal vlastně nerad – popisovat vlastní utrpení mu připadá, „jako když žebráci ukazují vlastní pahýly". Kromě toho je podle něj „atmosféra vyhlazovacího lágru nesdělitelná". Ke psaní ho však přece jen pohnula obava, jako by se znovu začínali „vracet démoni rozdmychávající vášně a nálady, které by mohly dláždit cestu novým Hitlerům".

Věřme, že to tak zlé nebude – německá skutečnost je dnes jiná – přesto však je v současných česko-německých diskusích, kdy se dílem útočně, dílem flagelantsky preferují pouze hrůzy transferu, zatímco jeho příčiny se přecházejí, Pickova zpověď velmi užitečnou připomínkou hlavního zla, zla, které bylo příčinou dalšího.

Pick své vyprávění začíná vzpomínkou na mládí prožité v Libáni, kde jeho otec, Žid a český národovec, vlastnil továrničku, pokračuje popisem zážitků s německou okupační správou do Heydrichova příchodu v roce 1941 a pak se dostává k jádru věci: k tragickému osudu českých Židů v Terezíně a Osvětimi. Je přitom velmi osobní a konkrétní, ale i střízlivý až cudný; jeho svědectví při veškeré své děsivosti „nevystavuje pahýly", ale spíše vyzvedává statečnost druhů v utrpení, a dokonce tu a tam dokáže s jemným sarkasmem prezentovat i záblesky černého humoru.

K nim patří kupříkladu i zážitek z prvního dne se židovskou hvězdou na kabátě, kdy v jinak ustrašené Libáni zavolala jedna „žena s nůší" přes celé přeplněné tržiště na autorovu sestřenici: „Slečinko krásná, že toho pacholka posloucháte, koukejte to sundat!" „Od té doby se ta hvězda docela hezky nosila," komentuje to Pick; uznale píše ovšem i o věcech vážnějších: život mu vlastně zachránila skupina mladých přátel, mezi nimi historici František Graus, Miroslav Kárný a také Miloš Hájek, na konci války odsouzenec k smrti, později chartista a nejnověji nositel vysokého izraelského vyznamenání Yad Vashem (Spravedlivý mezi národy), udělovaného za záchranu židovských životů.

Po poměrném libáňském klidu přišel za Heydricha na řadu Terezín. Autor líčí život v táboře ve shodě se známými tragickými fakty a zážitky. Díky terezínské ilegální organizaci spadl Pick do osvětimského transportu až v květnu 1944. Pak následovalo peklo Osvětimi: Oheň šlehající z komínů krematorií do noci, kilometry plotů z ostnatého drátu, reflektory, strážní věže, hlad, týrání, a hlavně nikdy nepolevující vědomí číhající smrti. „Ve dne v noci, každý den, ne 24 hodin, ale každou z těch 86 tisíc vteřin jsme vlastně byli ve frontě na smrt... Tady byl na Acherónu uragán hnaný hučícími dmychadly krematorií. Všechno, co jsem zažil jinde, je s tímhle nesrovnatelné, i když i tam se zabíjelo."

Pak následoval „normálnější" tábor Mäuselwitz, výrobní pobočka Buchenwaldu, kde se umíralo už „jen" na nedostatek jídla a na nadbytek otrocké práce. Přece zde však mnozí přežili a dočkali se samotného konce války. V dubnu 1945 následovala evakuace: po 150 „kusech" v otevřených vagonech, několik dní bez jídla a vody až do Kraslic. Zde chodili Němci na transport „čumět jako na zajímavou zvěř", ale jíst heftlingům nedali. Něco k snědku nosili jen dva lidé ze všech, „ona Srbka, on Němec". Zato když utekla skupina vězňů, uspořádali na ně civilisté s loveckými puškami hon a přivedli je zpět. „Ve srovnání s reichem, kde už bylo cítit známky rozkladu, to tady, v Sudetech, klapalo jako hodinky... Vypadalo to tu jak pevnost, která zůstala Hitlerovi věrná do poslední chvíle, doslova až za hrob."

Krušný návrat přes Acherón však ještě nekončil. Následoval pěší transport a útěk, který Picka a jeho druhy přivedl až domů. A tak autor dnes mohl podat své opožděné svědectví. Přes všechno prožité utrpení se nestal nějakým zavilým antiněmeckým nacionalistou. Píše: „...myslím, že po půl století již dozrál čas k usmíření", ne ovšem s těmi, kteří jsou nenapravitelní, ale v zájmu budoucnosti.

Pickova knížečka stojí za to, aby byla čtena a promýšlena. Jednak pro svou věrohodnou střízlivost, jednak proto, když dnes, upoutáváni následkem, tj. transferem sudetských Němců, zapomínáme (a nejen my, Češi!) na děsivou tvářnost jeho příčin, anebo když se nám podsouvá svérázné dělení zodpovědností ve stylu „půl na půl" či „na jedné straně – na druhé straně".

Základní práce o rakousko-jugoslávských vztazích

Miroslav Tejchman

SUPPAN, Arnold: *Jugoslawien und Österreich 1918–1938*: Bilaterale Aussenpolitik im europäischen Umfeld. Wien, Verlag für Geschichte und Politik, München, Oldenbourg 1996. 1380 s., 33 tab., 45 fot., 9 map. (Veröffentlichungen des Österreichisches Ost- und Südosteuropa Instituts; Band XIV.)

Profesor východoevropských dějin vídeňské univerzity a ředitel rakouského Ústavu pro východní a jihovýchodní Evropu, sám rodák z Korutan a odchovanec známého historika prof. R. G. Plaschky, se prezentuje prací, která by co do rozsahu, hutnosti a kvality obsahu měla být snem každého seriózního historika. Na svém díle pracoval dvacet let; začal za studijních pobytů v bývalé Jugoslávii v první polovině sedmdesátých let, kdy byl diskutován jugoslávsko-rakouský konflikt, jehož předmětem se stala slovinská menšina v jižních Korutanech. V první variantě se rukopis objevil jako disertace. Pak následovaly další výzkumy v jugoslávských, československých, rakouských, ale i italských, německých a britských archivech, rozhovory s desítkami současných historiků a poctivé studium dobového tisku, literatury a obrovského kvanta historických prací v mnoha jazycích.

Výsledek, více než třináct set stran hutného textu, rozděleného do osmi velkých kapitol, postihuje jak vzájemné bilaterální vztahy rakousko-jugoslávské, tak i paralelní historii těchto dvou zemí. Autor sám svou práci charakterizuje jako pokus o postižení vzájemných vztahů mezi dvěma sousedy na pozadí evropské politiky, vycházející z analýzy nacionálních, náboženských, sociálních, hospodářských, politických a ideologických struktur. Zdůrazňuje přednostní zájem o hraniční konflikt v letech 1918–1920, reciprocitu v menšinových otázkách, vytváření obrazu souseda v historiografii a veřejném mínění, kooperaci v kultuře a ekonomice a v neposlední řadě o otázky restaurace a anšlusu. Tyto klíčové body autorova zájmu byly pak formulovány rozborem protikladných zahraničněpolitických koncepcí obou států, jejich rozdílných historických tradic a podobně.

Suppanova práce je „vyprávění" o dvou nerovných sousedech, o jejich vztazích a myšlení. Vychází z toho, že Rakouská republika a Království Srbů, Chorvatů a Slovinců

(Jugoslávie) se od sebe lišily v teritoriálním smyslu, geostrategické situaci, sociální a ekonomickou strukturou, ale především historickými zkušenostmi a okolnostmi svého vzniku. Na straně jedné vznikla ze zbytku mnohonárodní monarchie národnostně takřka jednolitá republika (kde menšiny tvořily 6 % obyvatel), na straně druhé z více různorodých územních celků vznikla národnostně velmi pestrá monarchie (kde menšiny tvořily takřka pětinu obyvatel a kde se nemohly shodnout tři základní jihoslovanské národy, o jejichž oficiální jednotu se státnost Jugoslávie opírala).

Bilaterální rakousko-jugoslávské vztahy v letech 1918–1938 vycházely z „oficiálních" vztahů vlád, parlamentů, politických stran, institucí a církví, ale svým způsobem je vždy určovaly i „neformální vztahy" mezi konkrétními lidmi, politickými, ekonomickými a kulturními činiteli. Současně byly tyto bilaterální vztahy odvozené od konkrétní vnitřní a zahraniční politiky státu a závisely na současné mezinárodní situaci v Evropě a multilaterálních vztazích v regionu. Některé faktory určující vzájemné vztahy byly společné – geostrategické položení, nedostatek historické kontinuity, oba státy vznikly v podstatě jako nástupnické (byť o Rakousku se tak obvykle nemluví) a oba se postupně „dopracovaly" k diktatuře; jiné byly rozličné – Rakousko bylo státem hospodářsky vyváženým, s rozvinutým průmyslem a zemědělstvím a s malými surovinovými zdroji, naopak Jugoslávie byla agrární stát s bohatými surovinovými zdroji, a zatímco se Jugoslávie definovala jako stát jediného trojjmenného národa jugoslávského (který ve skutečnosti ovládali Srbové), Rakousko se samo vydávalo za druhý německý stát (po roce 1933 za „lepší německý stát").

První kapitola Suppanovy práce, nazvaná Vnitropolitické struktury (s. 25–100), bohatě dokumentuje geostrategické pozice obou zemí, jejich nacionální, politické a hospodářské struktury a nejdůležitější vnitropolitické procesy, které v nich v daném období proběhly. Velmi plasticky je líčen vznik prvního společného jihoslovanského státu a boje o jeho konkrétní podobu mezi zastánci unitárního centralismu a autonomního federalismu. Stejně tak ale i kolísání tvůrců nové rakouské státnosti mezi proporční demokracií a mentalitou poražených (*Lagermentalität*). Oba státy se zařadily do nového systému mezinárodních vztahů, vytvořeného vítěznými velmocemi Dohody, byť jeden do tábora zemí vítězných, a druhý do tábora poražených. Rozdíl poněkud umenšoval fakt, že oba státy byly nuceny postoupit část svého území Itálii (anexe jihoslovanských území v Přímoří, Dalmácii a jižních Tyrol). Jugoslávie prošla v období budování státu složitým procesem nezbytné unifikace zákonů, státní správy, ekonomiky, zahájila pozemkovou reformu a „zkrotila" válkou zdivočelou levici. Koncem dvacátých let, poté co totálně selhal parlamentní systém, byla v zemi nastolena diktatura. Rakousko více pálily problémy společné poraženým zemím, svou suverenitu znovu plně obnovilo až v roce 1926. I ono se muselo vypořádat s levicí, zejména v krvavých srážkách se sociálněmokratickými schutzbundlery na přelomu let 1933–34, a nakonec v něm byla nastolena diktatura.

Druhá kapitola, Zahraničněpolitická strategie (s. 101–305), začíná rozborem mezinárodní politiky na konci 1. světové války, kdy se mnohdy rozhodovalo mezi všeobecně bezpečnostními zájmy všech a sobeckými zájmy jednotlivých vítězných velmocí. Tím, že nový systém vznikl na základě jisté „etnické nespravedlnosti", která byla v podstatě diktátem vítězů, a že se sebeurčovací princip uplatňoval různě, byla územně poškozena řada zemí a vytvoření nových menšin do budoucna zatížilo mír hypotékou. Rozdělení států střední a jihovýchodní Evropy na vítěze, nástupnické státy a na poražené státy

usilující o revizi mělo za následek vytvoření mnoha problémů, z nichž mnohé se „zúročily" za 2. světové války. Na meziválečném vývoji tohoto teritoria se podepsaly i nacistické plány na vytvoření *Großwirtschaftsraum* s německou hegemonií. Jugoslávie v daném období hledala místo mezi dunajským prostorem (*Donauraum*) a jihovýchodní Evropou, a Rakousko mezi střední Evropou a dunajským prostorem. Rakouská republika (*Deutsch Österreich*) zprvu usilovala o sjednocení všech Němci obývaných území ze zemí zastoupených na Říšské radě, musela se však vzdát německých oblastí v Čechách a na Moravě, ve Slezsku, Tyrolech a Kraňsku, a Rener počátkem roku 1919 konstatoval, že z deseti milionů Němců se v novém státě ocitla jen necelá polovina. Ve svém očekávání, že velmoci potvrdí sebeurčovací právo Němců ve zmíněných zemích, se Vídeň zklamala. Rakousko vzniklo v rozsahu, jaký byl v dané situaci možný. V tomto případě se Suppan mohl hlouběji zamyslet, zda a proč bylo rakouským Němcům ublíženo, respektive konstatovat, že nové uspořádání nevzešlo z přiznání sebeurčovacího práva každému. Místo toho (a za to mu budiž vzdán hold) snesl informace o tom, „jak to vlastně bylo". Rakousko ztratilo, respektive nezískalo historická území Království českého, západních Uher, jižního Štýrska a jižních Tyrol, nicméně však získalo Burgenland a jižní Korutany. Ve dvacátých letech nový rakouský stát zprvu přilnul k Itálii (Římské protokoly), s kterou měla Jugoslávie při stanovování nových hranic nejvíce problémů a která nakonec anektovala území s půlmilionem Jihoslovanů. I když budoucí král Alexandr na konci války ujišťoval, že nový jihoslovanský stát bude žádat jen spravedlivé etnické hranice, předložila nakonec jugoslávská delegace na pařížské mírové konferenci územní požadavky vůči všem sousedním zemím. V zahraničněpolitické oblasti se Jugoslávie opírala o Francii a postupně vytvářené spojenecké systémy Malé a Balkánské dohody. Ve třicátých letech však začala hledat oporu u dosavadních protivníků, především Německa. K Itálii a Německu se v meziválečném období přiklánělo i Rakousko.

Zahraničněpolitickým aspektům vývoje vzájemných vztahů je věnována i kapitola Mezi diplomacií a bezpečnostní politikou (s. 306–467). Zatímco v předchozí části se autor zabýval spíše obecnějšími otázkami zahraničněpolitické orientace obou států, nyní se konkrétně věnuje popisu toho, jak vypadaly na počátku dvacátých let *Ballhausplatz* a *Žuta kua* (tedy ministerstva zahraničních věcí), jaké byly strategické záměry obou ministerstev a jak se realizovaly v bilaterálním rakousko-jugoslávském vztahu. Najdeme zde podrobné vylíčení cesty kancléře Seipela do Bělehradu v roce 1923, archivní dohody, návštěvy ministra Ninčiće ve Vídni roku 1924, ale i záležitost nepochybně vztahovou, byť týkající se spíše rakouské strany. Bělehradská vláda totiž oprávněně podezírala Vídeň z poskytování útočiště nepřátelům nového jihoslovanského státu: ve Vídni působilo vedení v Jugoslávii zakázané komunistické strany, ale i ultrapravicoví chorvatští separatisté, zejména ustašovci. V zájmu pravdy Suppan mimo jiné také ale uvádí, že Jugoslávie přijala přes dva tisíce nacionálních socialistů, kteří z Rakouska uprchli po nezdařeném pokusu o puč. Rakouští nacisté se za to Jugoslávii odvděčili nejen svým poměrně značným podílem na vojenském útoku Osy na tuto zemi v roce 1941, ale i podílem na německé okupační správě v Srbsku. Součástí kapitoly Mezi diplomacií a bezpečnostní politikou jsou i velmi dobře zpracované přehledy stavu armád obou zemí, vojenské zpravodajské služby a vojenských plánů.

Následující kapitoly Suppanovy práce mají výrazně vztahový charakter. První z nich se týká „hraničních konfliktů mezi sousedy" (s. 468–656) a vychází z rozboru obecné

problematiky vzniku národních států a faktorů, které ovlivňovaly vytyčování jejich hranic. Autor se zde pochopitelně nemohl vyhnout rozboru stavu *ante*, a tak se například podrobně věnuje problematice jazykové hranice ve Štýrsku a Korutanech, ale i jihoslovanským a rakouským představám o budoucnosti sporných území. Napjatou situaci v jižních Korutanech, která přerostla ve vojenské srážky, musela nakonec zklidňovat spojenecká mise plukovníka Milese. O budoucnosti tohoto území současně jednala i pařížská mírová konference, která se nakonec přiklonila k jejímu řešení plebiscitem. Pro českého čtenáře bude jistě zajímavá podkapitola o takzvaném koridoru (s. 564), který měl přes částečně Chorvaty obydlenou část Burgenlandu spojit nový jihoslovanský stát s Československem. Kapitola nazvaná Reciprocita v menšinové politice (s. 657–922) je zaměřena na detailní popis situace německých menšin, tedy takzvaných dunajských Švábů (ve Vojvodině a východní Slavonii), Němců v Dolním Štýrsku a Kraňsku v Jugoslávii, a naopak jihoslovanských menšin v Rakousku, tedy korutanských Slovinců a burgenlandských Chorvatů. Suppan v širokém záběru dvacátých a třicátých let detailně popisuje podmínky, v kterých tyto menšiny žily, jak byly organizovány, jak fungovalo školství, církve a společenský život a jaký byl vztah bělehradské, respektive vídeňské vlády k nim.

Kapitola Sousedé jako přátelé (s. 913–1011) je úspěšným popisem toho, jak si o sobě obě sousední země vzájemně vytvářely svůj obraz. Ukazuje, jak viděli Němci Jihoslovany a Jihoslované Němce a jak se to konkrétně projevovalo například ve vztahu zejména k Srbům z rakouské strany a k Habsburkům ze strany jihoslovanské, ale i to, jak v meziválečném období vypadala slovinská iredenta. Další kapitola, nazvaná Kooperace a konfrontace v ekonomice (s. 1012–1190), se zabývá vzájemnými hospodářskými vztahy obou zemí, a to od prvních kompenzačních výměn zboží přes sekvestry majetku, první obchodní dohody, hospodářské restrikce v letech světové hospodářské krize až po podrobný rozbor rozdílné struktury zahraničního obchodu Rakouska a Jugoslávie ve třicátých letech.

Závěrečná kapitola, kterou Suppan nazval Restaurace, či anšlus? (s. 1144–1222), zabírá v horizontu dvaceti let problémy spjaté s úvahami či pokusy o restauraci Habsburků, respektive o připojení Rakouska k Německu. Obě dvě možnosti vylučovaly mírové smlouvy a malodohodová politika. Ještě v polovině třicátých let se malodohodoví představitelé dokázali shodnout na tom, že restaurace by byla pro ČSR, Jugoslávii i Rumunsko důvodem nejen k mobilizaci, ale i k pochodu armád. Otázka anšlusu se stala velmi aktuální po příchodu nacistů k moci v roce 1933. Již počátkem roku prohlásil Adolf Hitler, že nepřipustí, aby se Rakousko stalo mostem mezi jednotlivými státy Malé dohody. Českoslovenští představitelé nepřestali tvrdit, že „Rakousko musí zůstat rakouské", avšak v Bělehradě premiér Stojadinović dospěl k názoru, že anšlus by byl menší zlo, které by mohlo zastavit případný italský tlak v Podunají. V roce 1938 Berlín ujistil, že anšlus bude považovat za vnitroněmeckou záležitost. Samozřejmě že tato „oficiální" politika byla masivně kritizovaná jugoslávskou opozicí.

V krátkém závěru shrnuje autor všechny základní faktory spoluvytvářející bilaterální rakousko-jugoslávské vztahy v celé jejich šíři v meziválečném období. Znovu zdůrazňuje, že do sousedského vztahu obyvatelé obou zemí vstupovali „vyzbrojení" předválečnou a válečnou zkušeností Srbů s Rakušany a že Bělehrad neustále viděl ve Vídni město, kde se mohou shromažďovat a působit všichni jeho nepřátelé. Součástí Suppanovy práce je

i přes dvacet tabulek zařazených v textu a dalších dvanáct v příloze, které obsahují údaje o národnostním složení na základě sčítání obyvatelstva v roce 1910, v letech 1921 a 1931 v Jugoslávii a v letech 1923 a 1934 v Rakousku, o hospodářském vývoji a zahraničním obchodu, výsledky parlamentních voleb a seznamy jmen premiérů a nejdůležitějších ministrů. Samozřejmostí je jmenný a místní rejstřík, seznam použitých pramenů a literatury čítá několik set položek (s. 1239–1283).

Suppanova kniha není klasickou prací o vzájemných vztazích dvou zemí. Autor je v jistém smyslu maximalista. Informuje-li o jednotlivých faktorech vzájemných vztahů, chce, aby čtenář pochopil nejen tyto vztahy, ale i vše ostatní, co je určuje. A tak je jeho práce současně paralelní historií Rakouska a Jugoslávie v období let 1918–1938. Ten, kdo ji pečlivě přečte, najde v ní i poměrně podrobné líčení vnitropolitického vývoje obou zemí, jejich zahraniční politiky, ale třeba i základních problémů ekonomických a z nich vyplývajících otázek zahraničněobchodních vztahů. Kdyby tato práce pokrývala jen bilaterální rakousko-jugoslávské vztahy, mohla by mít poloviční rozsah. Suppan však správně zvolil druhý, daleko pracnější, pro čtenáře a uživatele knihy užitečnější postup. Nejprve podat vyčerpávající informace o všem, co tyto vztahy určuje, z čeho vycházejí, co vymezuje jejich kvalitu a kvantitu, a teprve pak se jimi konkrétně zabývat. Jestliže známe hlavní tendence vnitropolitického vývoje obou zemí, hlavní problémy mezinárodní politiky dané doby a víme-li, jaké problémy musely řešit v oblasti vnějších vztahů a nač musely reagovat, můžeme daleko snáz pochopit, proč byly vzájemné vztahy takové, jaké byly. Řada autorů vědeckých monografií vychází z toho, že čtenář leccos zná. Suppan začne naopak řešit každý problém, jako by vycházel z předpokladu, že čtenář základní informace znát nemusí. A to je dobře. V každé kapitole hned na počátku seznámí s hlavními problémy a tyto nové či obecné informace vytvářejí vynikající „terén" pro další seznamování s vlastní vztahovou problematikou.

Práce Arnolda Suppana je napsaná v nejlepší tradici německé pozitivistické historiografie. Nakonec nevadí ani dnes již méně obvyklý rozsah, zájemce o problematiku obrovské kvantum informací vděčně přijme. Lze říci, že dílo je a dlouho zůstane základní informací o rakousko-jugoslávských vztazích v letech 1918–1938, ale i základní informací v němčině pro rakouské a jugoslávské dějiny daného období. Přehledné kapitoly o vzniku a budování nových států po roce 1918, jejich politických a nacionálních strukturách, ale i zahraniční službě a armádách, jsou toho nejlepším důkazem. Je třeba ocenit, že Suppan jako historik střední generace není poplatný ideologickým schématům a že jeho názory a pracovní metody přímo navazují na jeho předchozí práce. Namísto příkrých a sebevědomých odsudků klade důraz na fakta, která čtenáři nepodsouvá, ale snaží se mu je předložit ve velkém výběru, aby si je sám vyhodnotil v jejich souběžném působení.

Dokumenty

Rozhovor Josefa Smrkovského s generálem N. V. Ogarkovem 30.8.1968

Jindřich Pecka

V pozůstalosti Josefa Smrkovského, který od 18.4.1968 do 29.1.1969 zastával funkci předsedy Národního shromáždění, se zachoval originál strojopisného zápisu o jeho jednání s generálplukovníkem N. V. Ogarkovem o podmínkách stažení sovětských vojsk z Prahy a ostatních velkých obcí a měst Československa.[1]

Jednání se uskutečnilo v napjaté situaci čtvrtý den po návratu československých představitelů z Moskvy, kde pod nátlakem podepsali takzvaný moskevský protokol. Byly to dny, kdy zasedala vláda, Národní shromáždění, Slovenská národní rada a v Bratislavě se konal mimořádný sjezd KSS. Představitelé nového (vysočanského) a předsjezdového vedení KSČ jednali o personálním sjednocení. ÚRO vyzvala závodní organizace ROH k pohotovosti a permanentnímu zasedání.[2] Usnesení vrcholných orgánů z 21. srpna odsuzující vpád vojsk Varšavské smlouvy jako okupaci zůstávala v platnosti a plenární schůze Národního shromáždění, kterou řídil už Josef Smrkovský, toto stanovisko znovu 28. srpna potvrdila.[3]

V den, kdy došlo ke schůzce, o níž byl pořízen tento zápis, jednal zároveň pověřenec SNR Štefan Berenič se zástupci intervenčních vojsk o uvolnění důležitých objektů v Bra-

---

1 *Státní ústřední archiv* (*SÚA*) Praha, Pozůstalost Josefa Smrkovského, nezařazené. – Kopie tohoto zápisu je uložena v *Archivu předsednictva vlády* (fond F. Hamouz), z níž byla v roce 1991 pořízena další xerokopie pro Komisi vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970 (*ÚSD*, Sb. KV ČSFR, C II/201). Srv. následující dokument, pozn. a.

2 Podrobný výčet událostí těchto dnů viz *Proměny Pražského jara*: Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti 1968–69. Brno, Doplněk 1993, s. 381–384.

3 Podle sdělení tehdejšího ředitele *Archivu Národního shromáždění* Františka Cigánka zasedalo 30. srpna 1968 předsednictvo NS a usneslo se zaslat ústavním orgánům pěti zemí Varšavské smlouvy dopis s požadavkem, aby se vzájemně zastavily útoky ve sdělovacích prostředcích. Text byl připraven, ale zůstal neodeslán. Srv. také *Proměny Pražského jara*, s. 159 n. Základní údaje o životě, politické činnosti a vývoji názorů Josefa Smrkovského (1911–1974) viz VRABEC, V.: *Vybočil z řady*. Praha, Naše vojsko 1991.

tislavě, zároveň vyšlo první číslo okupačního časopisu *Zprávy* a do kin byl uveden filmový dokument o srpnové okupaci Prahy. Postupně začala opadávat prudká vlna odporu k moskevskému diktátu. Veřejnost tak vyjadřovala solidaritu s představiteli „pražského jara" v naději, že reformní kurs je pouze vyšinut z rytmu, nikoli zastaven.[4]

Tyto skutečnosti působily na atmosféru, v jaké se odvíjelo Smrkovského jednání s Ogarkovem. K jejich schůzce došlo z iniciativy sovětského velení a zprostředkoval ji ministr národní obrany Martin Dzúr. Není ovšem zcela jasné, proč si Sověti vybrali k tomuto jednání právě Smrkovského, jehož veřejný projev po návratu z Moskvy ostře kritizovali.[5] Pracovníci tehdejšího aparátu Národního shromáždění[6] vyslovili domněnku, že to mohla být ze sovětské strany sondáž, jak se Smrkovský zachová a do jaké míry s ním mohou Sověti počítat. Vyskytl se také názor, že, jako mnohokrát před srpnem, zastoupil indisponovaného Dubčeka.[7] Zdá se však, že sovětské velení vycházelo především z toho, že Smrkovský měl tehdy v zemi všeobecnou autoritu,[8] a mohl proto jejich požadavky důvěryhodně tlumočit československé veřejnosti.

Ze zápisu, který pořídil jeho politický tajemník bezprostředně po tomto jednání, je až nápadná Smrkovského vstřícnost vůči sovětským požadavkům. Nemůže tu jít o zkreslení či posun v interpretaci, neboť Smrkovský text sám revidoval a originál vlastnoručně podepsal. Mnohé může osvětlit dobová atmosféra. „Smrkovský byl ještě poněkud zakřiknutý," řekl o něm v roce 1997 Hubert Maxa. „Teprve po návratu z Moskvy si spolu s ostatními začal plně uvědomovat, co to je moskevský protokol... Když poprvé vyjel z Hradu, vezli jsme ho kolem rozstříleného Národního muzea. Celou cestu mlčel a pak najednou řekl: 'A co lidi, neodsoudí nás?'"[9]

V rozhovoru s Ogarkovem se nepochybně mísila tato obava s nedávnou zkušeností z internace a hrubého nátlaku Moskvy. Hubert Maxa se také domnívá, že určitá vstřícnost a stísněnost zároveň byla u Smrkovského dána i prostředím. „Na Hradě se necítil dobře," řekl, když se po letech zamýšlel nad tímto dokumentem. „Nebyl u Svobody oblíben a jednal vstřícně, protože byli přítomni 'hradní lidé'."[10]

---

4 MENCL, V. a kol.: *Osm měsíců pražského jara 1968*. Praha, Práce 1991, s. 197–199.

5 Smrkovský pronesl svůj rozhlasový projev jako poslední ze čtveřice ústavních činitelů (po Svobodovi, Dubčekovi a Černíkovi) až 29. srpna. TASS komentovala předchozí tři vystoupení, avšak o Smrkovského projevu nepřinesla ani zmínku. Sovětské vedení mu vytýkalo, že vzbuzoval „nemístné vášně a falešné emoce". VRABEC, V.: *Vybočil z řady*, s. 153.

6 Dne 11.2.1997 jsem požádal o rozhovor tehdejšího tajemníka Josefa Smrkovského Huberta Maxu a ředitele *Archivu NS* Františka Cigánka, kteří mi pomohli proniknout hlouběji do situace, v níž předkládaný dokument z 30.8.1968 vznikl. Patří jim za to můj dík.

7 Hubert Maxa o tom v citovaném rozhovoru řekl: „Mohlo to být také tak (jako často v minulosti), že se obrátili na Dubčeka a on je odkázal na Smrkovského. Dubček, když z nějakého důvodu nemohl absolvovat některou akci, zavolal obyčejně Smrkovskému: 'Josef, vezmi to za mě,' a Smrkovský vzal kabát a jel."

8 Výzkum veřejného mínění provedený dva dny před jednáním Smrkovského s Ogarkovem uvádí Smrkovského na čtvrtém místě v žebříčku popularity československých politiků. SLEJŠKA, D. – HERZMANN, J.: *Sondy do veřejného mínění*: Jaro 68, podzim 89. Praha, Svoboda 1990, s. 26.

9 Podobně prožíval tuto situaci i Alexander Dubček. Hubert Maxa s ním hovořil na Pražském hradě krátce po jeho projevu, který se odtud vysílal 27. srpna. Ve vzpomínce na toto setkání uvádí: „Dubček mi řekl: Když jsem se podíval z pracovny Hradu dolů na Prahu a představil si lidi, co tam žijí, pocítil jsem tu strašlivou zodpovědnost a myslel jsem, že ten projev ani nedokončím." Viz pozn. 6.

10 Tamtéž.

Při pozorném čtení textu si ovšem nelze nepovšimnout, že za každou formulací, kterou vychází vstříc sovětskému generálovi, vzápětí opakovaně předkládá československé požadavky. Dalo by se říci, že jeho vstřícnost byla účelová. Chtěl dosáhnout stažení vojsk z Prahy a dalších měst a obnovení chodu centrálních úřadů a institucí, což by do jisté míry ospravedlnilo jeho podpis pod moskevským protokolem. Byl si také vědom toho, že Ogarkov není jen pouhým generálem, ale že jako vedoucí sovětské vojenské delegace zastupuje v Praze ministra obrany SSSR.[11] Podle toho také probíhalo jednání: oficiálně, bez pohoštění, úsměvů a neformálních zdvořilostí. Jednacím jazykem byla ruština. Rozhovor vedli jen Smrkovský a Ogarkov, ostatní do jednání nezasahovali (s výjimkou plk. Kužela, který byl v závěru přímo osloven).

Také Ogarkov zřejmě respektoval pozici Smrkovského jako člena předsednictva ÚV KSČ a předsedy Národního shromáždění, neboť dikce jeho projevu nebyla tak arogantní jako v případech, kdy jednal s představiteli československé armády.[12] Řídil se však zcela logikou okupační moci, která vojensky obsadila zemi, způsobila jí těžké trauma a pak vyslala emisary, „aby pomohli udělat, co mohou, při řešení našich otázek".[13] Řešení ovšem viděli v jednostranném plnění moskevského protokolu, tj. v tom, že československé sdělovací prostředky budou pracovat „v žádoucím směru"[14] a že z ulic obcí a měst zmizí protiokupační nápisy, které by prý neměly „dobrý vliv" na odcházející sovětské vojáky.[15] Zvlášť paradoxně zněla generálova žádost, aby českoslovenští představitelé mluvili „lidským jazykem", což znamenalo, že neměli nazývat okupanty pravým jménem.[16]

Dokument, zachovaný v pozůstalosti Josefa Smrkovského ve *Státním ústředním archivu* v Praze, tak vydává svědectví o tom, jak od konce srpna 1968 začal dopadat do poměrů v Československu stín moskevského protokolu, s nímž přicházely i první kroky prosovětského režimu normalizace.

* * *

[...][a]

Záznam z jednání předsedy Národního shromáždění soudruha J[osefa] Smrkovského se zástupci sovětského velení v Praze 30.8.1968

Dnešního dne v ranních hodinách se dostavili do budovy Národního shromáždění dva sovětští plukovníci a oznámili, budou-li odstraněny nápisy a hesla z budov i ulic, sovětská vojska dnes odejdou z Prahy.[17]

---

11 BELDA, J. – BENČÍK, A. – PECKA, J.: *Dislokace sovětských vojsk v Československu 1968–1969*. Praha, ÚSD 1994 (Materiály, studie, dokumenty č. 6), s. 21.

12 *Tamtéž*. Viz také následující dokument, pozn. 3.

13 Originál zápisu, s. 1.

14 Tamtéž, s. 3.

15 Tamtéž, s. 2.

16 Tamtéž, s. 5.

17 Toho dne uvolnila sovětská vojska pouze budovu *Rudého práva*, Karolina, správy spojů a nádraží a v měsíci září ještě několik budov v Praze. Při jednání O. Černíka a F. Hamouze 10.9.1968 v Moskvě L. Brežněv prohlásil: „Půjde-li vše dobře, tak v blízké budoucnosti, možná už do příštího měsíce, bychom začali s postupným odchodem části vojsk," ale vzápětí dodal: „Je však nutno chápat, že část vojsk na vašem území zůstane dosti dlouho." (*ÚSD*, Sb. KV ČSFR, f. Z/S. Stenografický záznam

Prostřednictvím soudruha ministra Dzúra[18] byla poté uskutečněna na Hradě schůzka soudruha Smrkovského s generálplukovníkem Ogarkovem[19] a ještě jedním sovětským generálem (jméno neznámo). Jednání se zúčastnili vedle jmenovaných vedoucí Vojenské kanceláře prezidenta republiky plukovník Václav Kužel a politický tajemník soudruha Smrkovského Hubert Maxa.[20] Během diskuse přišli primátor Prahy Ludvík Černý, ministr hornictví František Penc a vedoucí Kanceláře prezidenta republiky Ladislav Novák.[21]

Generál Ogarkov oznámil, že přicházejí navázat kontakty, aby pomohli udělat, co mohou, při řešení našich otázek.

S[oudruh] Smrkovský:[b] Informoval sovětské generály a jejich prostřednictvím sovětské velení, že naši vedoucí představitelé ukončili etapu podávání zpráv našemu národu. Mluvil prezident republiky, první tajemník, předseda vlády, předseda NS.[22] Podali národu celkový obraz o všech problémech. Důležité to bylo proto, že úřední komuniké vyvolalo veliký neklid.[23] Soudruh Smrkovský oznámil, že se domnívá, že vše, co řekli,

---

rozhovoru Brežněva, Kosygina a Podgorného s Černíkem a Hamouzem 10.9.1968.) V druhé polovině září a v první polovině října byla nucena ČSLA provést rozsáhlá redislokační opatření vyvolaná ubytovacími požadavky sovětských vojsk. Přemístění 83 čs. útvarů s veškerou vojenskou technikou si vyžádalo náklady 3–3,5 mld. Kčs. (*Nezvaná armáda*. Praha, Agentura Cesty b. r., s. 27.) Po urychleně podepsané a ratifikované smlouvě o podmínkách pobytu sovětských vojsk (18.10.1968) zahájily první jednotky přesun ze západních Čech do NDR. Ve dnech 1.–7.11.1968 se pak začaly sovětské jednotky stahovat z hustě osídlených center do kasáren a vojenských výcvikových prostorů uvolněných čs. armádou. BELDA, J. – BENČÍK, A. – PECKA, J.: *Dislokace...*, s. 88–92; *Proměny Pražského jara*, s. 394.

18 Martin Dzúr (1919–1989), generál, v letech 1961–1968 zástupce ministra, od 8.4.1968 do 10.1.1985 ministr národní obrany ČSSR.

19 Generálplukovník N. A. Ogarkov působil v Praze jako zplnomocněný zástupce ministra obrany SSSR maršála A. A. Grečka. Následujícího dne (31.8.) vedl jednání s představiteli ČSLA, přičemž prohlásil otázku stažení vojsk za předčasnou. Naopak pohrozil jejich zesílením. Jako důvod uvedl, že „v Praze zůstává mnoho hesel, která urážejí důstojnost sovětských lidí, vlády SSSR a jeho vedoucích osobností. Vysílání rozhlasu proti SSSR a armádám nacházejícím se na území ČSSR pokračuje i přes příslib s[oudruha] Smrkovského." *Slovenský národní archiv*, f. ÚV SSR – vláda ČSSR 60–68, č. 3. Zpráva ministra národní obrany o odchodu a redislokaci vojsk pěti států z měst a vesnic, 3.9.1968. Viz též BELDA, J. – BENČÍK, A. – PECKA, J.: *Dislokace...*, s. 21.

20 Hubert Maxa (nar. 23.10.1925) byl politickým tajemníkem předsedy NS a pracovníkem Kanceláře NS (od 15.6.1968 do 5.1.1970). S nástupem „normalizace" byl ze služeb NS propuštěn. Jeho úkolem na tomto jednání nebylo pořizovat zápis, ale když viděl, že sovětský generál, který A. M. Ogarkova doprovázel, průběh rozhovoru zapisuje, začal si také dělat poznámky, na jejichž základě bezprostředně po schůzce vypracoval strojopisný záznam pro potřeby J. Smrkovského.

21 Ludvík Černý (1920), primátor hl. m. Prahy, se zúčastnil jako host srpnového zasedání NS a zajišťoval koordinaci postupu národního výboru a parlamentu. (CIGÁNEK, F.: *Národní shromáždění 21.–28. srpna 1968*. Brno, Doplněk 1995, s. 95–98.) František Penc (1921–1972), od 10.11.1965 do 8.4.1968 ministr hornictví ve vládě Jozefa Lenárta a od 8.4.1968 do 31.12.1968 ve vládě O. Černíka. Ladislav Novák (1922), v letech 1954–1968 vedoucí Kanceláře prezidenta republiky, účastník moskevských jednání 23.–26.8.1968. V letech 1969–1970 byl velvyslancem v Egyptě a od roku 1971 do roku 1989 pracoval v Archeologickém ústavu ČSAV.

22 Text těchto projevů viz *Sedm pražských dnů*: 21.–27. srpen 1968. Dokumentace. Praha, Academia 1990, s. 299–306, 309–318. Komentovaný výtah z projevu J. Smrkovského viz VRABEC, V.: *Vybočil z řady*, s. 151–153.

23 *Tamtéž*, s. 297–299. Viz také *Rudé právo*, (10.9.1968), s. 7; *Usnesení orgánů ÚV KSČ*. Praha, ÚV KSČ 1968, č. 36, s. 27 n.; BENČÍK, A. – DOMAŇSKÝ, J.: *21. srpen 1968*. Praha, Tvorba 1990, s. 114–116.

je obsaženo v dohodách, které v Moskvě podepsali.[24] Výsledkem bylo, že došlo k uklidnění národa (gen. Ogarkov na to reagoval poznámkou: Eto zametno).[c] To byl smysl projevu, abychom mohli v klidnější atmosféře řešit, co je třeba. Ještě jedna poznámka – naše řeč musí být srozumitelná našemu lidu, protože jinak by se minula účinkem.

Druhý problém – rychle uvádět poměry do normálního stavu, aby se národ vrátil k práci, aby vzrušení, které dosud bylo, se uklidnilo. Konkrétně bychom potřebovali,[25] aby z Prahy a ostatních velkých měst odešla sovětská vojska. To by byl důkaz nad důkazy, že se uskutečňuje, co jsme řekli. Máme stále obavy, aby nedošlo k neuváženým činům, i když děláme vše, aby k ničemu nedošlo.[26]

Chci se zeptat, zda najdeme u sovětských zástupců pro toto pochopení. Jsme denně ve spojení se s[oudruhem] Brežněvem, předevčírem a včera s ním mluvil s[oudruh] Dubček, bude pravděpodobně mluvit i dnes, stejně jako s[oudruh] Husák, první tajemník ÚV KSS. Bude mluvit o sjezdu KSS.[27]

Sdělil jsem prezidentu republiky, prvnímu tajemníku i předsedovi vlády, že se právě uskutečňuje tento rozhovor s vámi.

Soudruh Smrkovský požádal sovětské zástupce, jestli mají jiné představy, aby je řekli.

Gen[erál] Ogarkov: Nemají jiné představy. Chápeme vaši situaci, chápeme, že se přijímají opatření k normalizaci. S pochopením se dívají na naši situaci. Prosí, aby nápisy a hesla po ulicích a domech byla zlikvidována. Zůstanou-li a budou-li sovětští vojáci opouštět Prahu, nebude to mít na ně dobrý vliv.[28]

S[oudruh] Smrkovský: Jestli řeknete, že vaše vojska opustí města, my se postaráme, aby nápisy dnes zmizely. Pozval jsem za tím účelem i primátora Prahy. Po domluvě s vámi bychom vystoupili v rozhlase.

Gen[erál] Ogarkov: Druhá otázka, která je zajímá, se týká rozhlasu a televize.

S[oudruh] Smrkovský: Bylo dojednáno mezi vládou a vaším velitelstvím (Pavlovský[29] či jeho zástupce). Ovládnout krajské vysílače můžeme jedině z centrální budovy v Praze.

---

24 Rozuměl tím tzv. moskevský protokol o „dohodách" z 23.–26. srpna 1968, který byl prohlášen za přísně tajný. Zveřejněn byl pouze v exilovém *Svědectví*, roč. IX, č. 33–36 (1968–69), s. 228–232. V Československu vyšel až po listopadu 1989. Viz BENČÍK, A. – DOMAŇSKÝ, J.: *21. srpen...*, s. 116–120. Kritické vydání s komentářem viz *Historie a vojenství*, č. 1 (1991), s. 141–166.

25 Srv. pozn. e.

26 Tyto obavy v souvislosti s pobytem sovětských vojsk ve velkých městech ČSSR vyjádřil také O. Černík při jednání v Moskvě 10.9.1968. Byl si toho vědom i L. Brežněv, který svůj požadavek na jejich dlouhodobý pobyt v Československu doplnil slovy: „...jestliže je rozumně rozmístíme a ubytujeme, tak nebudou v každodenním životě vzbuzovat zvláštní pozornost." *ÚSD*, Sb. KV ČSFR, f. Z/S. Stenografický záznam rozhovoru Brežněva, Kosygina a Podgorného s Černíkem a Hamouzem, Moskva 10.9.1968.

27 Dubček volal telefonicky Brežněva uprostřed zasedání ÚV KSČ 28. srpna. Dotazoval se na mínění Moskvy o kooptaci některých členů zvolených do vedení na vysočanském sjezdu. Brežněv nakonec s tímto postupem souhlasil, ale např. kooptaci V. Šilhána označil za nepřijatelnou. (*Srpen 1968*. Praha, Práce 1990, s. 106.) V Bratislavě zároveň probíhal sjezd KSS, který skončil po půlnoci 29. srpna. Jeho účastníci vzali na vědomí v Moskvě dohodnutou neplatnost 14. sjezdu KSČ a vyslovili požadavek na ústavní zakotvení federace. Novým prvním tajemníkem byl na sjezdu zvolen G. Husák. *Osm měsíců pražského jara 1968*. Praha, Práce 1991, s. 200 n.; *Proměny Pražského jara*, s. 383.

28 Podle sdělení H. Maxy představitele Sovětské armády nejvíce popouzely nápisy, které kladly symboly SSSR do souvislosti s nacistickými SS, a také heslo „Lenine, vstávej, Brežněv se zbláznil". Viz pozn. 5.

29 Generál Ivan Grigorijevič Pavlovskij (nar. 24.2.1909) byl velitelem intervenčních vojsk.

Kromě toho vláda už jmenovala pověřence pro tisk, rozhlas, televizi, kteří jako zástupci vlády budou dbát politicky a obsahově na vysílání.[30] Ovšem podmínkou je, abychom dostali centrální budovy.[31]

Gen[erál] Ogarkov: Je žádoucí, aby byla přijata opatření, aby tisk, rozhlas, televize pracovaly v žádoucím směru.[32]

S[oudruh] Smrkovský: Kromě zmocněnců vláda ještě vytvořila zvláštní komisi.[33] Znovu žádá, aby sovětští zástupci pochopili, že pro nás je nyní hlavní, abychom dostali centrální budovy v Praze, abychom pomocí jejich techniky mohli ovládnout i krajské vysílače.

Kromě toho jsme jednali se všemi kraji, krajskými výbory, aby oni politicky ovlivnili vysílače. Během dvou až tří dnů budou tyto otázky zcela v našich rukou.

(V této chvíli přišel primátor L. Černý a zanedlouho ministr Penc. Soudruh Smrkovský informoval sovětské zástupce, že je pozval, aby mohly být vzájemné přísliby rychle realizovány.)

S[oudruh] Smrkovský informoval o tom, že se uskutečnila jednání s velkým počtem novinářů. Došlo k dohodě, že novináři budou pracovat v intencích vlády a vedení strany. Pochopili vedení strany a slíbili, že budou disciplinovaně politiku vlády respektovat.[34]

---

30 ÚV KSČ dal pokyn k vytvoření skupin „autocenzury" ve všech redakcích a vláda jmenovala zmocněnce pro rozhlas a televizi. Dne 28.8. se ustavila operativní skupina ústředních orgánů při předsednictvu vlády pro organizačně-technické záležitosti spojené s pobytem sovětských vojsk. O čtyři dny později (2.9.) schválila vláda návrh zákona o opatřeních v tisku a ostatních sdělovacích prostředcích. Tímto zákonem se zřizoval Úřad pro tisk a informace a měnil se a doplňoval dosavadní zákon o periodickém tisku. Ředitel úřadu J. Vohnout vydal hned 3.9. vládní pokyny, které v duchu moskevského protokolu značně omezovaly svobodu projevu. Nesmělo se publikovat nic, co by mohlo vyznít jako kritika Sovětského svazu, vedoucí úlohy komunistické strany apod. Zakazovalo se používat výrazů „okupant", „okupace" v souvislosti s vojsky Varšavské smlouvy. *Rudé právo,* (4.9.1968), s. 1; *Československo roku 1968,* 2. díl. Praha, Parta 1993, s. 10; *Proměny Pražského jara,* s. 385.

31 K tomu po dalších jednáních skutečně došlo a 7.9.1968 se v Československém rozhlase v Praze konalo shromáždění u příležitosti vrácení rozhlasové budovy, na němž promluvil ministr kultury M. Galuška, ředitel rozhlasu Z. Hejzlar a tajemník ÚV KSČ Z. Mlynář. *Srpen 1968,* s. 94 n.

32 Sovětská strana mnohokrát v roce 1968 vyjádřila, jak si představuje „žádoucí směr" v oblasti sdělovacích prostředků. Naposledy tak učinila ve čtvrtém bodě moskevského protokolu: „Představitelé KSČ vyjádřili nutnost rychlého provedení řady opatření směřujících k upevnění vlády pracujících a pozic socialismu. V souvislosti s tím byl zvlášť zdůrazněn význam takových přednostních opatření, jako je ovládání sdělovacích prostředků... Přerušit v tisku, rozhlase a televizi antisocialistická vystoupení, přerušit činnost různých skupin a organizací stojících na antisocialistických pozicích... Stranické a státní orgány upraví situaci v tisku, rozhlase a televizi pomocí nových zákonů a opatření... Budou provedena nutná kádrová opatření ve vedení tisku, v rozhlase a televizi." BENČÍK, A. – DOMAŇSKÝ, J.: *21. srpen,* s. 117 n. Viz pozn. 24.

33 Vznikl vládní výbor pro tisk a informace, jehož řízením byl pověřen místopředseda vlády P. Colotka.

34 J. Smrkovský se tu odvolává na konferenci šéfredaktorů tisku, rozhlasu a televize s předsedou vlády O. Černíkem, která se konala 28.8.1968. Premiér tu podle strojopisného záznamu řekl, že museli v Moskvě přijmout tři podmínky, které mají být splněny do tří dnů: „1. prohlásit XIV. sjezd za neplatný, 2. zrušení K 231 a KAN a nedovolit soc. dem. stranu, 3. zavedení cenzury zpráv o SSSR. Budou-li podmínky splněny, budou okupační vojska odcházet ve třech etapách: 1. odchod z měst do vyhr[azených] prostorů, 2. odchod z vládních budov, rozhlasu a televize, 3. úplný odchod." Na otázku,

Gen[erál] Ogarkov: Informoval poté, že dnes v noci odvezli z Prahy některé jednotky.

S[oudruh] Smrkovský: Projevil speciální prosbu, aby byla uvolněna univerzita. Informoval sovětské zástupce, že jde o velmi citlivou věc, žádná vláda si nedovolila porušit univerzitní tradice. V současné době se sjíždějí a budou nadále sjíždět studenti. Vytvořilo by to nebezpečnou situaci.

Gen[erál] Ogarkov: Dám ihned rozkaz – osvobodit.

S[oudruh] Smrkovský: Z rozhodnutí sovětských vojsk byla zakázána činnost ČSAV. Rozkaz prý vydal nějaký Orlov.

Gen[erál] Ogarkov: Dal jsem rozkaz zjistit tuto věc. Podali mně zprávu, že žádný Orlov neexistuje.[35]

S[oudruh] Smrkovský: Požádal, aby oficiálně sdělili předsedovi ČSAV s[oudruhu] Šormovi, že dříve vydaný rozkaz je neplatný a že pracovníci ČSAV mohou normálně pracovat.

Gen[erál] Ogarkov na to reagoval poznámkou, že je to správné. Současně sdělil, že maršál Grečko mu přikázal umožnit personálu spojů, aby mohl pracovat. Pokud jde o rozhlas, bude informovat maršála Grečka a domnívá se, že budovy budou uvolněny.[36]

S[oudruh] Smrkovský informoval, že mít v rukou tyto instituce znamená ovládnout situaci.

Na žádost soudruha Smrkovského, aby se udělal a podepsal z této porady zápis, gen[erál] Ogarkov odpověděl, že napřed musí podat zprávu do Moskvy. Soudruh Smrkovský znovu zdůraznil, že v této době nás především zajímá odchod vojsk. Mají-li zmizet nápisy, musí odejít i vojska. Kdybychom se angažovali a vyzvali k odstranění nápisů, avšak vojska zůstala, lidé by nám pak nevěřili a hesla by napsali znovu.

Generál Ogarkov: dostali jsme rozkaz pracovat v duchu komuniké.[37]

S[oudruh] Smrkovský: I [my][d] chceme postupovat v duchu domluvy.

Gen[erál] Ogarkov: Před odchodem vojsk musíme projednat tyto otázky s MNO, protože je třeba připravit místa, kam vojska vyvést. Ustavíme kontakty s gen[erálem] Muchou.[38]

S[oudruh] Smrkovský: Prosí o odpověď, kdy se uskuteční odchod vojsk z Prahy, my uděláme, co sovětští zástupci žádají.

Další otázka: Národní shromáždění přijalo usnesení, v němž žádá orgány sovětské moci, aby byly propuštěny na svobodu osoby zadržené nebo zatčené.[39] Tyto případy existují.

---

co lze psát o SSSR a zemích Varšavské smlouvy, předseda vlády odpověděl, že „je lépe o nich nepsat – ignorovat je". (*ÚSD*, Sb. KV ČSFR, Zpráva z tiskové konference šéfredaktorů s předsedou vlády O. Černíkem dne 28.8.1968, s. 1. Srv. také SÍGL, M.: *Na vlně 490 metrů.* Praha, Naše vojsko 1990, s. 115.) Ještě téhož dne informoval veřejnost v rozhlasovém projevu, v němž mimo jiné oznámil: „Vláda dnes schválila mimořádná opatření týkající se tisku, rozhlasu a televize, která odpovídají současné mezinárodní situaci, kdy je třeba uplatnit plně vliv vlády na rozhlas, televizi a ČTK." *Srpen 1968*, s. 91.

35 V téže době měli ovšem autoři tzv. *Černé knihy* k dispozici oficiální návrh na vyznamenání gardového nadporučíka Jurije Alexandroviče Orlova řádem Rudé hvězdy za „odvahu" při obsazování budovy ČSAV. *Sedm pražských dnů*, s. 98.

36 V tentýž den (30.8.) požádal také pověřenec SNR pro kulturu a informace Š. Berenič velení sovětských vojsk v Bratislavě o uvolnění vysílače rozhlasu a televize na Slovensku. *Proměny Pražského jara*, s. 384.

37 Viz pozn. 23.

38 Generálporučík Alexandr Mucha byl tehdy zástupcem ministra národní obrany, členem vojenské rady a náčelníkem Hlavní správy pozemních vojsk ČSLA.

39 Viz prohlášení Národního shromáždění z 28.8.1968, kde se v pátém odstavci píše: „...trváme na tom, aby byli propuštěni na svobodu všichni občané, kteří ještě jsou protizákonně drženi a vězněni

Je to v rozporu s naším moskevským ujednáním a prosíme, aby to bylo uvedeno do pořádku.

Gen[erál] Ogarkov: Tato otázka má dvě strany: dostali jsme rozkaz zabezpečit návrat turistů, kteří čekají na hranicích a dožadují se návratu do Československa. Byl vydán pokyn neklást jim překážky a pustit je. Pokud jde o zatčené, neví přesně o této věci, avšak ve jméně soudruha Smrkovského podá zprávu.

S[oudruh] Smrkovský: Uvádí konkrétní případ náčelníka čs. kontrarozvědky soudruha Formánka, který byl zatčen a odvezen.[40]
(Soudruh Novák informuje, že byla předána sovětskému velvyslanectví čs. nóta, která obsahuje konkrétní jména zatčených.)[41]

Gen[erál] Ogarkov: Vyslovuje poslední žádost – mluvit lidským jazykem, nepoužívat v řeči ministrů termínu okupanti, „trébujeme"[e] apod., protože to brání normalizaci.

S[oudruh] Smrkovský: Žádá, aby pochopili, že je to reagence na vzniklou situaci. Tato situace se bude lepšit. Žádá soudruha Pence, aby sdělil vládě přání sovětských zástupců, aby se změnil tón a výrazy ve vystoupeních představitelů vlády, protože to má negativní vliv na sovětské orgány.[42]

Na závěr besedy s[oudruh] Smrkovský prosil znovu o odpověď ohledně odchodu vojsk. My se v této době ještě poradíme, jak odstranit nápisy.

Před svým odchodem sovětští zástupci ještě vyslovili soudruhu pluk[ovníkovi] Kuželovi přání, aby mohli býti umístěni v blízkosti soudruha gen[erála] Muchy, a mohli s ním tak mít co nejužší kontakty. Soudruh Kužel poté doporučil, aby ministr [národní obrany][f] Dzúr uvolnil jednu z vil, kde by sovětští zástupci mohli být ubytováni. Dosud bydlí či

---

československými i cizími orgány od 21. srpna 1968." *Sedm pražských dnů*, s. 308; *Dokumenty o Národním shromáždění ve dnech 21.–28. srpna 1968.* Praha, NS 1968, dok. č. 20; CIGÁNEK, F.: *Národní shromáždění...*, s. 300.

40 Zástupce náčelníka HS Stb a náčelník II. správy pplk. Zdeněk Formánek byl internován v noci z 22. na 23. srpna a o tři dny později (26.8.) byl i s dalšími pracovníky ministerstva vnitra dopraven letecky do Drážďan, odkud se vrátil až 6.9.1968 po opakovaných žádostech československé vlády a parlamentu. HOMOLÁČ, M.: *Srpnové dny na ministerstvu vnitra a jemu podřízených složkách v roce 1968.* Praha, ÚSD 1992 – rkp., s. 23.

41 Mezi zatčenými byli kromě pplk. Zdeňka Formánka tito pracovníci ministerstva vnitra: první náměstek ministra Stanislav Padrůněk, zástupce náčelníka HS Stb pplk. Jaroslav Jankerle, osobní tajemník ministra pplk. Jiří Hošek a mjr. Vladimír Pešek. *Tamtéž*, s. 23. Za některá upřesnění děkuji kolegovi Františku Koudelkovi.

42 Viz pozn. 14. Za používání termínu okupanti v dokumentech vysočanského sjezdu ostře napadl Brežněv československou delegaci ještě při jednání 3. a 4. října 1968 v Moskvě: „...14. sjezd byl sjezdem kontrarevolucionářů. Usvědčují je i usnesení tohoto sjezdu. Tady máte jedno z nich proti okupantům. (Brežněv je hodil delegaci přes stůl.) To mají na mysli nás? Reprezentanty první socialistické země? Kdyby naši vojáci byli okupanty, tak by se vyvalovali v postelích s vašimi ženskými a dcerami a nespali by ve studených tancích. I tohle jste zavinili vy svým usnesením předsednictva ÚV v noci z 20. na 21. srpna." *ÚSD*, Sb. KV ČSFR, Z/S – Zápis z moskevské porady 3.–4.10.1968. Srv. MORAVEC, J.: *Sedmý den byla neděle.* Praha, Naše vojsko 1990, s. 308. Oficiální pokusy nahradit termín okupanti narážely na bariéru veřejného mínění a lidového humoru. Viz o tom ŠKUTINA, V.: *Rusové přicházejí... a odcházejí.* Praha, Magazín Vladimíra Škutiny 1990, s. 12.

pracují na sovětském velvyslanectví. Soudruh Kužel nedoporučoval, aby jejich kanceláře byly umístěny na předsednictvu vlády.

V Praze 30.8.1968
Zapsal H. Maxa J. Smrkovský [v. r.]

SÚA Praha, Pozůstalost J. Smrkovského. Zápis z jednání předsedy Národního shromáždění se zástupci sovětského velení v Praze 30.8.1968. – Originál strojopis A4, 5 s.

---

[a] V kopii uložené v *Archivu předsednictva vlády* je na tomto místě rukopisná poznámka: „Projednáno ve skupině 307."
[b] Autor zápisu jména jednajících (Smrkovský, Ogarkov) na prvních dvou stranách strojopisné podtrhával, ale na dalších třech stranách od toho upustil. Zde přetiskuji jednotně kurzivou.
[c] To je zřejmé.
[d] Vepsáno rukou J. Smrkovského.
[e] Potřebujeme.
[f] V originále MNO.

Anotace

Soudobé dějiny zavádějí od tohoto čísla jako doplněk k oddílům Recenze a Bibliografie stálou rubriku anotací nejnovější knižní a časopisecké produkce – aktuálních zpráv o domácí i zahraniční odborné literatuře (včetně tištěných pramenů), jež je tak či onak relevatní pro obecné, československé, české a slovenské dějiny od roku 1918 do současnosti.

Redakce přijímá anotace knih vydaných vždy v předcházejících dvou letech a v běžném roce (v letošním ročníku zaznamenáváme knihy vydané po 1. lednu 1994) v rozsahu do 40 řádek rukopisu, anotace časopiseckých článků a materiálů vydaných v předcházejícím a v běžném roce (v letošním ročníku informujeme o článcích vyšlých po 1. lednu 1996) v rozsahu do 20 řádek rukopisu. Vítáme anotace od autorů domácích i zahraničních.

Vilém Prečan

Demokracie a ústavnost. Uspořádal Jiří Kunc. Praha, Karolinum 1996, 264 s.

Sborník kratších studií, na němž se podílelo 22 autorů (v abecedním pořadí: Miloslav Černík, Radmila Dostálová, Vladimíra Dvořáková, Jan Filip, Aleš Gerloch, Miroslav Hroch, Věra Jirásková, Jiří Kunc, Mirjam Moravcová, Martin Palouš, Václav Pavlíček, Zdeněk Pinc, Petr Pithart, Martin Potůček, Jana Reschová, Ivan Rynda, Blanka Říchová, Jan Sokol, František Šamalík, Jiří Šedivý, Vojtěch Šimíček, Ivana Zoubková), je uspořádán do devíti tematických celků, z nichž jen první představuje stručný historický nárys „ústava a ústavnost od antiky k modernosti". Ostatní jsou orientovány k současným otázkám a vymezeny následujícími tématy: Evropa, národy a státy (s historickým přehledem „národního státu" od Miroslava Hrocha), lidská a občanská práva, obecné otázky demokracie jako ideálu a politického systému, ústava a politický systém ČR, etika a politika, občanská společnost, mládež a občanství. Poslední oddíl se obrací metodickými radami a didaktickými návody k adresátům, kterým je kniha určena především – k učitelům občanské výchovy a všem, kteří se bez předchozího hlubšího studia speciálních vědních oborů zajímají jako „laikové" o demokracii a ústavnost. Ke každé části je připojena stručná výběrová bibliografie, v závěru knihy i rozsáhlejší výběr doporučené literatury ke studiu. Na malé ploše je obsaženo hodně informací a práce s pojmy by si zasloužila pozornost i historiků píšících o povaze komunistického režimu, jeho krizi a rozpadu v Československu v roce 1989.

Obecné reflexe a modely politických systémů z hlediska vědy o státu a právu, politologie, sociologie nebo filozofie politiky, jejichž

příkladem je i tento sborník, by se neměly míjet s historickým výzkumem soudobých dějin.

František Svátek

DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra – KUNC, Jiří: *O přechodech k demokracii*. Praha, Sociologické nakladatelství SLON 1994, 157 s. (Ediční řada Studie, sv. 6.) Bibliografie, anglické a španělské resumé.

Publikace podává přehled základních otázek diskutovaných v této souvislosti ve světové politologické literatuře od konce 60. let. Exploze zájmu politologů o *transition*, přechod od totalitních a autoritativních režimů k demokracii, začala na Západě dávno před velkými „demokratickými revolucemi" roku 1989 a byla nesena hlavně studiem režimů románské a středomořské části Evropy a jejich revolucemi (Španělsko, Portugalsko, Řecko), případně proměny zemí Latinské Ameriky. Po roce 1989 ovšem dostala tato akademická industrie nový impuls a zmnohonásobily se konference a sborníky (mnohem méně monografie), které se pokoušely do již vypracovaných „modelů přechodu k demokracii" vměstnat také současný i předpokládaný vývoj zemí střední, jihovýchodní a východní Evropy, aniž však dospěly k „definitivní teorii" *transition*. Výběrový soupis literatury v anotované publikaci zahrnuje jen několik titulů z první fáze této debaty na počátku 70. let, podrobněji mapuje příspěvky z 80. a počátku 90. let; dodatečné odkazy jsou ale i v poznámkách pod čarou. Pro historiky naší nedávné minulosti bude zajímavé, že jedna z kapitolek se pokouší zařadit – byť jako první náčrt problému – vývoj v Československu zhruba od 70. let do „konce starého režimu" a počátku „přechodu k demokracii" do kontextu této politologické diskuse. Autoři se přitom přidržují jednotlivých tematických polí, jak si je vymezili a popsali v předchozích kapitolkách: Jak se rodí demokracie?, Povaha odstraňovaného režimu, Konec starého režimu, Etapy přechodu k demokracii, Co si počít s minulostí. Připomínám, že například historik první ČSR obeznámený s aplikací teorie „proporční demokracie" na meziválečný československý politický systém (viz Peter Heumos aj.) jistě uvítá informaci o debatě politologů (Lijphart, Lehmbruch, Dahl aj.), a dokonce i o jejích ohlasech v českých časopisech, které proběhly vesměs bez účasti historiků a snad i bez jejich povšimnutí (viz s. 105 n. knihy). Podobně může inspirovat zapojení historiografické debaty o revolucích (a to i francouzské revoluce 18. století, viz François Furet aj.) do diskuse o „přechodech k demokracii". Ač již od vydání knihy uběhlo několik let, nezdá se, že by se na českém knižním trhu objevila novinka, která by její výsledky, založené na velmi dobré znalosti světové literatury, výrazněji doplnila.

František Svátek

Encyklopedie moderní historie. (1 700 hesel a tabulek, rejstřík cca 2 000 osob.) Autoři Marek Pečenka, Petr Luňák a kolektiv (Jaroslav Hrbek, Bohuslav Litera, Petr Mareš, Martin Nechvátal, Karel Žaloudek). Praha, Libri 1995, 589 s.

Slovník mapuje – jak je řečeno v úvodu – období moderních a nejnovějších dějin od Velké francouzské revoluce až po současnost. Editor uvádí, že hesla jsou rozdělena do čtyř skupin.

1. „Střechová hesla" (například Druhá světová válka, Velká francouzská revoluce apod.).

2. Výkladová hesla týkající se podstatných konkrétních pojmů a událostí (například Anarchismus, Marshallův plán, Trojspolek ad.).

3. Jen několikařádková popisná hesla jednotlivých událostí (například bitev).

4. Samostatnou skupinu tvoří odkazy na pojmy, které nemají samostatné heslo, ale jsou pojednány v rámci jiného hesla.

Toto členění lze přijmout bez výhrad, nikoli snad proto, že by bylo ideální, ale protože ideálně dokonalý systém neexistuje.

Kvalitu publikace jsem „testoval" empiricky. Namátkou jsem zvolil určitý pojem či heslo a ověřoval faktografii (data, jména, místa, letopočty aj.) a způsob výkladu. V celku jsem nabyl dojem, že je to spis seriózní, nesporně užitečný a hodný doporučení.

Za velký nedostatek považuji, že v heslech obecnějšího typu téměř vždy chybí definice, která je nahrazena velmi zjednodušeným historickým nástinem. V hesle Fašismus autor neuvedl, že to původně byla koncepce řešení

sociální problematiky novodobé společnosti. (A významný pojem „sociální otázka" není ani speciálně zmíněn.) Pokud pak v hesle Fašismus chybí pojem „korporace" či „korporativní systém", je to výklad nedostatečný. Podobně v pojmech „socialismus" a „komunismus" by vedle definice nemělo chybět například jméno Leroux a pojmy „utopický socialismus" či „družstevní socialismus" i některé jiné, zcela základní. Čtenář najde určité historické údaje a několik emocí společných výkladu hesel „komunismus" a „socialismus", ale nepozná, jaký je mezi nimi rozdíl. A je neodpustitelné, že jsou pominuta hesla tak závažná jako „liberalismus" či „kapitalismus". Práce je šita dobrou nití, ale poněkud horkou jehlou.

Jan Měchýř

FURET, François: *Promýšlet Francouzskou revoluci*. Brno, Atlantis 1994, 207 s.

Opožděný překlad slavné „revizionistické" knihy, v níž se Furet poprvé utkal s „vulgátou" téměř oficiálního výkladu francouzské revoluce 1789–1799, panující od 40. let i na univerzitách, s interpretací, která byla silně ovlivněna marxistickým pojetím dějin (zejména v pracích u nás hodně překládaného Alberta Soboula, ale i jeho předchůdců, jako byl Georges Lefèbvre nebo Albert Mathieu, či u Soboulova nástupce na stolici dějin francouzské revoluce na Sorbonně Michela Vovella). Kniha, sestavená ze série studií, které vznikaly již od 60. let, se obrátila pro „klíč" k výkladu událostí revoluce k dějinám politických představ a politických idejí, orientovala se na pozapomenuté konzervativní kritiky revoluce (Auguste Cochin) a na místo Marxe hledala oporu u Alexise de Tocquevilla. Furetovu knihu by si měli však čeští čtenáři doplnit jejím „pokračováním", dvěma knihami, které kriticky analyzovaly vztah Marxe a francouzské revoluce (*Marx et la Révolution Française*, 1988) a dále proměny pohledu na francouzskou revoluci v politickém myšlení Francie 19. století (*La Gauche et la Révolution Française au milieu du 19ème siècle*, 1986), a konečně nejvíce „politickou" a generalizující Furetovou knihou na toto téma, srovnávající „totalitní" tendence a tradice francouzské revoluce s „totalitarismy" 20. století, zejména komunismu (*Le Passé d' une Illusion*, viz recenzi J. Rupnika v *Soudobých dějinách*, č. 4/1996). Furetův odklon od sociálněstrukturálních dějin revoluce k dějinám idejí se od doby vydání knihy *Penser la Révolution Française* stále prohluboval a získával stále větší ohlas u novější generace historiků, jak to ukázal i rozporný průběh oficiálních oslav 200. výročí revoluce ve Francii roku 1989. Je důležité, že francouzsky nečtoucí čtenář má k dispozici knihu, která byla východiskem všech současných sporů, a to ve výtečném překladu filozofa Petra Horáka.

František Svátek

Hospodářský a sociální vývoj Československa (1945–1992). Acta Oeconomica Pragensia – vědecký sborník Vysoké školy ekonomické v Praze, číslo 3, roč. 4. Ed. Václav Průcha. Praha, VŠE 1996, 281 s.

Sborník se člení do tří chronologicky ohraničených oddílů (1939–1948, 1948–1989, 1989–1992) a zahrnuje celkem 13 příspěvků. Jsou mezi nimi stati sumarizující či přehledné (například A. Bálek: Československo v letech 1939–1945; Z. Šulc: Československé hospodářství v podmínkách centrálního plánování: Vývoj chtěný a skutečný) i specificky zaměřené monografické studie (například A. Hadrabová: Vodní hospodářství v Československu v letech 1948–1989; O. Mesároš: Vývoj zbrojního průmyslu v Československu v letech 1945–1992; J. Koubek: Vývoj pracovních zdrojů a pracovních sil v Československu v letech 1948–1990). Na rozhraní mezi oběma typy je obsáhlá studie Lenky Kalinové Sociální situace a sociální politika v Československu v letech 1945–1948. Tři příspěvky (S. Šaroch, V. Prorok a A. Lisa, M. Ľupták) jsou věnovány programovým koncepcím některých politických stran. A. Bálek (ale částečně i jiní autoři) ze zabývá specifickými rysy a vzájemnými vztahy české a slovenské ekonomiky (1945–1948). L. Němcová zkoumá problematiku družstevnictví (1939–1948), J. Žižková nastiňuje sociální charakter a aktuální sociální problémy České republiky.

Nejen pro úzký okruh odborníků, ale i pro širší čtenářskou obec by byla jistě zajímavá stať V. Proroka a A. Lisy Komparace hospo-

dářských koncepcí ve volebních programech vybraných politických stran České republiky v letech 1992–1994, a právě tak článek M. Ľuptáka Ekonomické programy slovenských parlamentních politických stran: Základní vývojové tendence a praktická realizace.

I v tomto sborníku, jako v kterékoli jiné publikaci obdobného zaměření a provenience, jsou příspěvky nestejné úrovně a závažnosti, ale jeho přínos to nikterak nesnižuje.

Jan Měchýř

HRUBÝ, Karel (ed.): *Léta mimo domov*: K historii československé sociální demokracie v exilu. Praha, nákladem vlastním 1996, 238 s. + obrazové přílohy. Autoři Václav Holub, Karel Hrubý, Čestmír Ješina, Jaroslav Krejčí, Jiří Loewy, Jaroslav Zběhlík.

Publikace se člení na čtyři oddíly, které poměrně souvisle popisují období od let druhé světové války až do roku 1995.

Oddíl I – Předehry – se zabývá obdobím před únorem 1948.

Oddíl II – Od února 1948 k srpnu 1968 – je věnován „organizaci zápasu" v exilu, ale registruje i události „na domácí frontě", mimo jiné i „naděje a limity roku 1968".

Oddíl III – Druhé dvacetiletí – zahrnuje období 1969–1989. Obsahuje i kapitolu Spjati s domovem, ale především se přirozeně zabývá historií exilové strany. Konfrontuje ji však i s problémy hledání nové orientace Socialistické internacionály.

Oddíl IV – Přes horizont exilu – přibližuje léta 1989–1995 a poskytuje mimo jiné pod povšechným názvem Závěrečná kapitola zajímavé informace o aktivitě exilové strany při formování obnovené sociální demokracie v Československu.

Je to práce ve své podstatě memoárová, nesporně dobrý pramen k poznání málo známé stránky toho, co také patří do našich národních dějin. Historik, který s tímto pramenem bude pracovat, podrobí jej přirozeně nezbytné kritice.

Všechny příspěvky či kapitoly knihy reflektují i charakteristický atribut socialistického hnutí, který je provází od samého jeho vzniku už v 70. letech minulého století: vnitřní svár mezi radikály a smířlivci. Od roku 1921 se pak dostavuje nesmiřitelná averze ke všem mutacím komunistického hnutí. Zcela pochopitelná je kritika postojů nejen Zdeňka Fierlingera, ale i Bohumila Laušmana anebo Jiřího S. Hájka. Lidsky pochopitelná je i nedůvěra exilových sociálních demokratů k bývalým komunistům, včetně takřečených osmašedesátníků. Zda to bylo politicky prozíravé, to zde nelze rozsuzovat. Přestože sociální demokraté v exilu udržovali faktickou kontinuitu strany, zlikvidované formálně „sloučením" s KSČ v červnu 1948, nedokázali se již v obnovené straně prosadit. V březnu 1995 dvěma třetinami hlasů rozhodl Ústřední výkonný výbor exilové sociální demokracie o ukončení její existence.

Jan Měchýř

KAPLAN, Karel: Pět kapitol o únoru. Brno, Doplněk ve spolupráci s ÚSD AV ČR 1997, 557 s.

Věcně, obsahem, rozsahem i odbornou úrovní je dílo vrcholem Kaplanovy vědecké práce a zároveň nejucelenějším a nejpodrobnějším obrazem „února 1948", ale i událostí, které mu předcházely.

Kniha je přímo nabita fakty, není to ale pouhý soupis událostí. Kaplan v souladu s názvem zkoumá pět skutečných a základních problémů.

I. Komunistické zpravodajství v koaličních stranách. Skutečnost, že KSČ prováděla v ostatních politických stranách v poválečném Československu špionáž a vysílala do jejich řad či z nich získávala své rezidenty a pozdější „renegáty", byla odborné veřejnosti známa od konce 60. let. Teprve Kaplanova publikace však tyto aktivity podrobně dokumentuje.

II. Komunisté v Bezpečnosti jako mocenskopolitická síla. Někteří dějepisci se domnívali, že Kaplan ve svých pracích ne zcela přiměřeně akcentuje roli policie (zejména Stb). V této knize jsou proporce adekvátní. Bezpečnost je zde prezentována spíše jako záloha pro krajní variantu cesty k moci než jako rozhodující činitel. Autor to dokládá i v dalších kapitolách.

III. Seskupování politických sil. Název nevystihuje mnohost problémů, o kterých tato kapitola pojednává. Kaplan analyzuje volební výsledky z roku 1946, charakterizuje jed-

notlivé politické strany a v podkapitole Slovenský podzim podrobně popisuje prozatím nepříliš známou nejvážnější politickou událost v ČSR mezi květnem 1945 a únorem 1948.

IV. K rozhodujícímu mocenskému střetnutí; V. Kalendář únorové krize. Obě kapitoly, líčící politický vývoj od prosince 1947 do 25. února 1948, lze označit za „kalendář", ale jen potud, že se zde jedná o chronologický popis. Ten je však nejen bohatě dokumentován, ale i glosován či interpretován. Pro způsob, jakým Kaplan komentuje dějinné události, má německý jazyk pojem *Einfühlungsgefühl*, česky snad nejadekvátněji: schopnost vcítit se do dějů minulých, pochopit duch doby.

VI. Kapitola navíc a závěrečná. Je jakýmsi závěrem a zároveň dodatkem, kde autor uvádí další fakta, která se nevešla do předešlých kapitol.

Kaplan v úvodu hodnotí své dílo pouze jako „pokus" o „částečné zaplnění" mezery v našich znalostech o významné události soudobých dějin Československa. Domnívám se, že přispět k dokonalejšímu poznání oné doby se už sotva komu podaří.

Publikace obsahuje jmenný rejstřík a výběrovou, ale obsáhlou bibliografii (víc než 150 titulů). Nutno ocenit i její formální vybavení. Výtvarná úprava spolu s jinými technickými náležitostmi – například úplná tiráž, což je dnes už vzácnost – je dobrým vysvědčením pro vydavatele i pro odpovědnou redaktorku (Milena Janišová).

Jan Měchýř

KLOBAS, Oldřich: *Jak se chodí v laně*: Svědectví politického vězně z padesátých let o jáchymovském táboře Nikolaj. Brno, Blok 1996, 255 s.

Oldřich Klobas (nar. 1933) je autorem literatury faktu, který se dosud zaměřoval převážně na problematiku českého národněosvobozeneckého boje v období druhé světové války. V roce 1953 byl zatčen za protistátní činnost a byl více než 10 let vězněn. Po propuštění pracoval jako dělník, od roku 1989 je zaměstnán v Historickém muzeu ve Slavkově u Brna. Kniha *Jak se chodí v laně* patří mezi memoárové práce vypovídající o poměrech v československých pracovních táborech 50. let na Jáchymovsku. Autor podává svědectví o událostech v táboře Nikolaj v letech 1953–1956, jichž byl očitým svědkem či přímo aktérem. Protože sám nezažil období nejtvrdšího teroru, které v táboře vládlo v letech 1949–1953, doplňuje své osobní prožitky vzpomínkami dr. Strachoně, svého spoluvězně, který zde právě toto období strávil. Jména osob, události i data uváděná v knize jsou pravdivá. Autor se vyvaroval vší fabulace i umělecké nadsázky; podle jeho vlastních slov se mu jednalo skutečně pouze o zachycení svědectví o této kapitole našich nejnovějších dějin. Paměti Oldřicha Klobase mají výpovědní hodnotu i pro studium dějin protikomunistického odporu. V jejich úvodní části totiž autor popisuje činnost ilegální skautské organizace působící v Křenovicích u Slavkova na Brněnsku, sleduje okolnosti jejího vzniku a analyzuje i příčiny jejího odhalení orgány Státní bezpečnosti. Popisuje také metody užívané vyšetřovateli při výsleších, tak jak je zažil sám a jak je poznal druhý hrdina jeho vzpomínek dr. Strachoň.

Vzpomínky Oldřicha Klobase jsou přes nezbytný subjektivní náboj významným příspěvkem k poznání historie odporu proti totalitní moci v Československu.

Jiří Pernes

KOHÚT, Leo: *Tu bola kedysi ulica*. Bratislava, Vydavateľstvo Q 111, 1995, 391 s.

Aj spomienky človeka, ktorý neurobil politickú kariéru alebo nestál v svetle rámp, môžu byť zaujímavé. Je to prípad Leo Kohúta-Kohna (nar. 1917), ktorý vyrástol v ortodoxnej židovskej rodine v bratislavskom ghete zvanom Židovňa. Ako šestnásťročný opustil židovskú školu. Nedostal sa do gymnázia, vystriedal niekoľko zamestnaní a vyučil sa sadzačom. Popri tom vstúpil do židovskej skautskej organizácie, ktorej cieľ bola výchova pre život v Palestíne. Od roku 1940 si vojenskú službu odkrútil v pracovnom tábore, čím sa v tomto období zachránil pred najťažšou perzekúciou – deportáciou. Ako „hospodársky dôležitý Žid" pracoval v štátnej tlačiarni. Po vypuknutí povstania sa s falošnými papiermi ukrýval v Bratislave. Vo februári 1945 sa dostal do rúk gestapa a bol aj s manželkou transportovaný do koncentrač-

ného tábora. Prešiel Sachsenhausen, putovanie do tábora smrti Bergen-Belsen.

Po svojom návrate z Nemecka študoval na Štátnej grafickej škole v Prahe. Návrat na Slovensko ho zastihol v dobe nástupu komunistickej strany k moci, ktorému venuje značnú pozornosť. Keď hovorí o päťdesiatych rokoch, opisuje centralizačné snahy pražských úradov likvidovať samostatné slovenské vydavateľstvá, politické procesy na Slovensku, intervencie v prospech niektorých svojich známych. Píše o svojom vytriezvení z predtým nadšeného komunistu, ktorého vedomie, že „aktívne pomáhal víťazstvu strany, ktorá sa dopustila najťažších zločinov proti ľudskosti, mu podlomilo zdravie".

V roku 1960 dokončil v Bratislave štúdium dejín umenia. Od roku 1963 takmer desať rokov pracoval v Kabinete teórie a dejín umenia SAV. V tomto období vydal sedem kníh z oblasti knižnej kultúry. Vo svojich spomienkach popisuje priebeh normalizácie v tomto ústave, previerky a veľmi konkrétne líči, ako sa lámali charaktery. Po vylúčení z KSS a núteným odchode zo SAV pracoval ako korektor. Kniha končí autorovou emigráciou v roku 1978 do Nemecka, kde až do roku 1982 pracoval v Nadácii pre knižné umenie vo Frankfurte. Dnes žije striedavo v Nemecku a v USA.

V knihe vystupujú mnohé známe osobnosti slovenského politického a vedeckého života. Bohužiaľ sú v nej nepresnosti spôsobené nedbalou redaktorskou prácou.

Vojtech Čelko

Krystalizace struktury politických stran v České republice po roce 1989. Sborník příspěvků z vědecké konference (září 1995). Uspořádali Vladimíra Dvořáková a Aleš Gerloch. Praha, Česká společnost pro politické vědy 1996, 127 s.

Sborník se člení na tři části. V první se celkem 6 příspěvků (J. Škaloud, M. Klíma, J. Pinz, L. Křížkovský a L. Tomášek) zabývá obecnějšími problémy politického stranictví. Druhý oddíl (V. Dvořáková, J. Kunc, Z. Jičínský, V. Slavík, K. Vodička, J. Kroupa, J. Fibich) se věnuje vývoji stranického systému v České republice po listopadu 1989. Třetí část (J. Filip, V. Šimíček, A. Gerloch, V. Zoubek) obsahuje příspěvky orientované na právní úpravu postavení politických stran a na volební systém v České republice.

Jádrem sborníku je druhá část, uvedená příspěvkem V. Dvořákové a J. Kunce Zrod českého stranického systému. Autoři na deseti stranách podávají stručný, nicméně výstižný přehled hlavních problémů od listopadu 1989 až do předvečera voleb 1996. Zmiňují skrytý boj o kompetence či autoritu mezi vládami, zákonodárnými sbory a prezidentem, postupný přechod skutečného politického rozhodování do rukou vládních politických stran, či spíše jejich šéfů a sekretariátů. Tato role, běžná i v některých „zavedených demokraciích", je v ČR deformována „systematickou snahou o vyloučení opozice z politické debaty a její prezentaci jako antisystémové síly" (s. 62). Ačkoli se zformoval určitý počet relevantních politických stran, „nelze v žádném případě hovořit o dotvořeném a fungujícím stranickém systému" (tamtéž).

Podrobněji se tímto problémem zabývá J. Kroupa (Opozice v posttotalitní České republice), který zaznamenává jako jeden ze znaků pravicových stran jejich pouze slovní uznání práva na opozici, kterou však ve skutečnosti považují nikoli za „službu, nezbytnou podmínku fungování (demokratického) systému", nýbrž „za nepřítele", jímž v lepším případě pohrdají.

Úroveň jednotlivých příspěvků je rozdílná, ale vesměs dobrá. I když se nutně připomínají také skutečnosti poměrně známé (vznik desítek stran, často ovšem programově nerozlišitelných, nečekaný propad tradičních politických stran, například stran agrárního typu i sociální demokracie, ve volbách 1990), přináší publikace nové pohledy a postřehy.

Jan Měchýř

Occursus – Setkání – Begegnung: Sborník ku poctě 65. narozenin prof. dr. Jana Křena. Zdeněk Pousta, Pavel Seifter, Jiří Pešek (editoři). Praha, Historický klub, Institut mezinárodních studií FSV UK, vydavatelství Karolinum 1996, 224 s.

Sborník sestavený u příležitosti životního jubilea Jana Křena obsahuje příspěvky zaměřené zvláště k tématu česko-německých vztahů. Publikace uvozená pozdravným dopisem

prezidenta Václava Havla je rozčleněna do dvou částí. První oddíl obsahuje čtyři příspěvky vzpomínkového charakteru Křenovi blízkých generačních druhů a známých historiků Miloše Hájka, Václava Kurala, Miloslava Moulise a Václava Vrabce, kteří rekapitulují společná léta práce i osobního přátelství.

Druhá část sborníku obsahuje patnáct vědeckých studií významných českých a německých historiků. O sociálním liberalismu Ernsta von Plenera (rakousko-uherského ministra financí let 1893–1895) pojednává Frank Boldt. Činností meziministerské komise pro transfer německého obyvatelstva, zřízené na konci roku 1943 britskou vládou, se zabývá Detlef Brandes. Eva Broklová porovnává a zkoumá roli politických stran při tvorbě a stabilizaci demokratického politického systému v meziválečné ČSR a výmarské německé republice. O problémech obnovy a rekonstrukce občanské společnosti ve východní Evropě po pádu komunistických režimů pojednává Wolfgang Eichwede. Vztahu prezidenta T. G. Masaryka a historika J. Golla je věnována studie Josefa Hanzala. Legendě komunistického odboje J. Fučíkovi a jeho vyšetřovateli, referentovi pražského gestapa J. Böhmovi, je věnován příspěvek Františka Janáčka. Rudolf Jaworski srovnává dvě vize evropské budoucnosti z prvních desetiletí našeho století na příkladu Masarykovy Nové Evropy a Mitteleuropy Friedricha Naumanna. Případu učitele Schussera z Mariánských Lázní z května 1885 je věnován příspěvek Hanse Lemberga. Sociálněpsychologickou úvahu o dějinách a smíchu, zvláště pak „o vypravování vtipů v diktaturách", s nadhledem a s osobitým humorem podává Bedřich Loewenstein. Státoprávní problematiku ve vztahu českého státu a středověké německé říše sleduje Karel Malý. Autorem zamyšlení nad smyslem dějin je Vojtěch Mencl. Význam první světové války a vzniku ČSR v historické paměti Čechů hodnotí Karel Pichlík. Problému německy mluvících antifašistů, kteří zůstali v ČSR po odsunu německého obyvatelstva, je věnován příspěvek Michala Reimana. O vzájemných česko-německých historických reflexích pojednává Ferdinand Seibt. Osobnosti historika Františka Grause se v závěrečném příspěvku věnuje František Šmahel.

Obsahová různorodost jednotlivých příspěvků svědčí o velikosti a šíři ústředního tématu sborníku, který svou kvalitou překrývá rámec pouhé pocty jubilantovi.

Jiří Kocián

Protokol XXVII. sjezdu ČSSD. (Tiráž: Publikaci vydala pro vnitřní potřebu ČSSD, v nákladu 1200 výtisků. Publikace je neprodejná. Vytiskla NATI 1995, 185 s.)

Protokoly sjezdových i jiných oficiálních zasedání politických stran, a tím spíše stran nikoli nevýznamných, patří v politických dějinách k pramenům prvořadého významu. Odborný časopis, zejména vzhledem k nepřehledné situaci na knižním trhu, by je měl zaznamenávat. V tomto případě je však tato anotace především velice přísnou výtkou editorům.

Publikace tohoto druhu studují jako aktuální materiál zpravidla pouze týmy stranických analytiků a prolistuje jimi jen několik žurnalistů pro rubriku politických komentářů. Jinak jsou materiálem povýtce historickým, pramenem. Tuto skutečnost by měl brát v úvahu každý editor. Proto by bylo žádoucí, aby publikace byla uvedena alespoň stručným úvodem, informací, kdy a kde se sjezd konal, zda je protokol úplný, či zda bylo něco vynecháno, případně jak a kým byl redigován. Lze tolerovat, že není vybavena jmenným rejstříkem, je ale neodpustitelným prohřeškem, že editor nepřipojil ani obsah.

Sjezd, jak je to v podobných případech obvyklé, přijal řadu rezolucí, a to i velice závažných. V publikovaném protokolu však chybějí. To je základní nedostatek. Především není zřejmé, jakou „linii" či program sjezd stanovil, a tak vydání protokolu pozbývá svůj hlavní smysl. Navíc se přirozeně značná část diskusních příspěvků týkala právě oněch základních dokumentů – takže pro čtenáře je vlastně nesrozumitelná.

A ještě zdánlivá podružnost. Soudobá sociální demokracie opustila své tradiční vzájemné oslovování „soudruhu" či „soudruzi" a nahradila je oslovením „příteli", „přátelé". V protokolu se pak vyskytuje zkratka „př." namísto kdysi užívané zkratky „s." v protokolech socialistické provenience. V moderní edici je obé nepatřičné. (Zároveň ovšem

i změna oslovení může někdy usnadnit pochopení určitého historického fenoménu názorněji než mnoho slov v programových dokumentech. To je ovšem už jiný problém.)

Jan Měchýř

SLÁDEK, Miroslav: *Právě Váš hlas rozhodne*. Jihlava, Etis, s. s r. o. 1996. Vydání první. 206 s. + 16 stran fotopřílohy.

Kniha je souborem statí vyjadřujících názory představitele strany, která se sice netěší přízni kultivovanější části společnosti, ale která jako jedna z mála získala parlamentní zastoupení.

Do publikace autor zařadil své projevy na veřejných shromážděních, pomluvy v diskusích s posluchači některých rozhlasových stanic i texty, které koncipoval pro tento předvolební spis z roku 1996. Shrnuje v nich základní teze svého programu a vymezuje a abecedně řadí tematické okruhy své kritiky stávajícího establishmentu: armáda, byty, Cikáni (sic!) a další – celkem 26 témat. Řadí k nim mimo jiné požadavek opětného připojení Podkarpatské Rusi k ČR, což je sice absurdní, ale nepodstatné. Oproti tomu nalézají ohlas jeho názory na „Cikány", na Němce i na podstatu takzvané sametové revoluce (s. 61–63), podle nichž „ti nejzkompromitovanější pohlaváři (bývalého režimu) odešli v klidu do důchodu i s těmi nakradenými penězi. Z těch méně zkompromitovaných se stali soudruzi podnikatelé... A ti nejméně zkompromitovaní, taková ta generace Dlouhých apod., po nich převzali vládu..."

Historik bude zkoumat nejen to, zda tyto teze odpovídají skutečnosti, ale bude je vnímat i jako svědectví o smýšlení nezanedbatelné části veřejnosti sedm let po „listopadu".

Jan Měchýř

TUNYS, Ladislav: *Noc před popravou*: K. H. Frank a jeho obhájce. Archivy promluvily. Praha, Nakladatelství J&J 1995, 176 s. + 8 stran fotopřílohy, reprodukce portrétu JUDr. Kamilla Reslera jako frontispis.

Záměr knihy je nesporně velmi zajímavý: konfrontovat politickou a intelektuální biografii Reslerovu – známé postavy české bibliofilské obce, sběratele tisků a časopisů českého anarchismu, přítele předních českých literátů a umělců mezi válkami, zapojeného za okupace do odboje – s biografií státního tajemníka Protektorátu Čechy a Morava K. H. Franka, zejména s líčením jeho protektorátní činnosti a poválečné „odplaty". Autor získal od rodiny JUDr. Kamilla Reslera, obhájce *ex offo* K. H. Franka v jeho procesu v Praze roku 1946, cenný materiál a osobní svědectví. Podtitul Archivy promluvily chce podtrhnout, že autor měl k dispozici dosud nepoužité prameny. Bohužel s nimi nezacházel jako historik, nejen protože v práci chybí podrobnější odkazy a seznam použité literatury (několik odkazů pod čarou tento aparát nemůže nahradit), ale především povrchní prací s literaturou všude tam, kde se pokouší charakterizovat širší kontext, ale i povahu Frankovy činnosti v předmnichovském Československu a v protektorátu. Na rozdíl od kapitolek o Reslerově životě se čtenář o Frankovi nedoví mnoho nového, opakují se známá klišé. V knize jsou ale poprvé otištěny (z pozůstalosti Reslerovy) některé detaily o Frankově pobytu ve věznici, autor přetiskuje (s. 84 n.) Frankův dopis psaný krátce po převozu do pankrácké vazby ministru spravedlnosti Jaroslavu Stránskému; podrobně, reportážní formou je vylíčen průběh procesu a až nadbytečně, a poněkud morbidně, podrobnosti jeho posledních hodin před popravou a sám průběh popravy (s. 83–159). Snad se alespoň budoucím filmovým scénáristům či dokumentaristům budou hodit seznamy šatstva a prádla, „ve kterých byl K. H. Frank oběšen", i dalších jeho svršků a věcí na cele (s. 158 n.) nebo záznam v deníku „pitvaných mrtvol" v Ústavu pro soudní lékařství Lékařské fakulty Karlovy univerzity v Praze (s. 159). Na způsobu zacházení s takovými detaily se ale nejlépe pozná, co je bažina takzvané literatury faktu – a co je historie.

Tunysova kniha se bohužel nestala spolehlivou a kritickou biografií, i když v české literatuře vedle standardního hodnocení Franka-politika „změkčuje" jeho obraz „soukromého člověka" některými detaily, na základě záznamů rozhovorů advokáta Reslera a vězně Franka. Nedovede však odlišit významné od banálního a hledá to, co by mohlo zajímat „bulvár".

František Svátek

ARMS, Thomas S.: *Encyclopedia of the Cold War.* New York, Facts on File 1994, XII + 628 s.

Encyklopedie je jedním z pokusů přehledným způsobem poskytnout základní informace o historii studené války – v podstatě tedy o světových dějinách v letech 1945–1991. Činí tak v úctyhodném rozsahu několika set osobních, geografických i věcných hesel, která zaujímají i několik stran textu (například Československu je věnováno 5 stran). Nespornou předností je, že vybraná hesla nejsou omezena na mezinárodní vztahy, ale snaží se zachytit i vnitřní vývoj v jednotlivých zemích; většinou podávají dobrý přehled o popisovaných událostech, osobách či pojmech. Většina hesel je zpracována důkladně i s odkazy na další literaturu; encyklopedie je bezesporu užitečným dílem.

Hesla nejsou bez chyb, a také jejich výběr je diskutabilní. Chyb a opomenutí přibývá, čím dále na východ je zaměřena autorova pozornost, a nejen proto, že se Arms opírá takřka výhradně o anglosaskou literaturu. Slovanská jména často komolí; například autor knihy *Mráz přichází z Kremlu* Mlynář se tu uvádí jednou jako Mlnar, podruhé jako Menar, a opravdu nejde o výjimku.

Slabiny i přednosti *Encyklopedie studené války* je možno demonstrovat na heslech vztahujících se k Československu. Jeho dějinám je věnováno osm samostatných hesel: Charter 77 (s. 110 n.), Czechoslovakia (s. 149–154), Gustáv Husák (s. 294 n.), Jan Masaryk (s. 385 n.), Antonín Novotný (s. 441), Pilsen Riots (s. 458), Ludvík Svoboda (s. 536 n.) a Antonín Zápotocký (s. 589). Pouze jako odkazová (většinou s odkazem na Československo) jsou uvedena hesla Beneš, Dubček, Prague Spring, chybějí však další, jež by bylo možno očekávat, například Gottwald, Havel či Velvet revolution. Uvedená hesla jsou zpracována dosti podrobně, většinou poskytují vyvážený popis a přijatelný výklad, i když se některé údaje či celé pasáže opakují. Obsahují však také celou řadu nepřesností či nesprávných údajů. Namátkou některé nejkřiklavější: Charta 77 přitahovala tolik následovníků, že v roce 1979 byla komunistická strana donucena provést čistku mezi svými členy (s. 110); Sudety jsou kraj v severních Čechách, kde žily více než tři miliony Němců (s. 149); v únoru 1948 obklíčili Prahu ozbrojení (komunističtí) aktivisté podporovaní sovětskou armádou (s. 150); v srpnu 1968 se ve Vysočanech sešlo na zvláštním zasedání přes 1000 členů ÚV KSČ (s. 152); v roce 1968 emigrovalo z Československa 35 000 lidí do Maďarska (tamtéž); Jan Masaryk podal v únoru demisi s ostatními nekomunistickými ministry a potom uprostřed krize vypadl z okna a zabil se či byl zabit (s. 386); během nepokojů v Plzni 1. června 1953 bylo zabito šest lidí a sporadicky se střílelo ještě 4. června (s. 458). Ludvík Svoboda byl podle autora ztělesněním československého národního ducha, měl obrovský respekt u Sovětů, reformy i Dubčeka udatně bránil i po roce 1969; i když byl později v menšině či v izolaci, neodvážili se jej odstranit; zásadním způsobem zvrátil jednání v Čierné nad Tisou, kde „pronesl vášnivou obhajobu práva své země pokračovat v liberalizačním programu. Na Sověty učinil Svobodův projev takový dojem, že na setkání vedoucích činitelů Varšavské smlouvy doporučili, aby Pražské jaro smělo pokračovat."

Oldřich Tůma

JANSEN, Christian – WECKBECKER, Arno: *Der „Volksdeutsche Selbstschutz" in Polen 1939/40.* München, R. Oldenbourg 1992, 243 s. (Schriftenreihe der *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Bd. 64.)

Publikace vydaná v řadě Institutu pro soudobé dějiny v Mnichově je jakousi labutí písní činnosti ústřední německé instituce (v SRN) pro vyhledávání a trestání nacistických válečných zločinců – *Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen* v Ludwigsburgu. Vzešla také z původní iniciativy někdejšího ředitele této instituce, již zemřelého Adalberta Rückerla a z materiálu, který léta shromažďoval. Autoři, Rückerlovi spolupracovníci, považovali materiál za jeho odkaz a závazek k dokončení knihy. S nezvyklou a ostrou kritičností kreslí obraz činnosti německých obyvatel (*Volksdeutsche*) předválečného Polska, zejména té jejich části, která propadla šovinistickému nacionalismu. Ten se projevoval již před zářím 1939 v činnosti extremistických organizací, těšících se podpoře nacionálněsocialistického Německa při jeho agresi

proti Polsku. V počátcích války pak vedl k „spontánnímu" zakládání *volksdeutsch* dobrovolnických oddílů (milic). Ty pak byly od přelomu let 1939–1940 přebudovány ve *Volksdeutsche Selbstschutz*. Tato organizace fungovala jako represivní orgán, spolupracující i s gestapem a orgány SS, v západním a jihovýchodním Prusku, Gdaňsku (Danzig), na Poznaňsku a v Horním Slezsku. Autoři svědomitě a s použitím i pramenů polských vyšetřujících komisí a z poválečných procesů rekonstruují zapojení této organizace do sítě represivních orgánů okupační moci, všímají si její vnitřní struktury i jednotlivých vůdců. Studie je zakončena údaji o poválečných procesech s některými válečnými zločinci z řad této organizace. Obsahuje rozsáhlý seznam literatury a pramenů (užitečný i pro zkoumání širší otázky spoluúčasti části Němců na Východě na okupační politice Hitlerovy říše) a jmenný rejstřík.

Podstatou historické práce je umění diferenciace, rozlišování – a to i v míře odpovědnosti různých osob, politických proudů a ideologií za tragédie minulosti. Psát takovou historii je nejtěžší u příslušníků vlastního národa či etnické skupiny. Autoři práce prokázali službu nejen polské historiografii, tím že se podjali úkolu kriticky zvládnout „německou minulost" (či spíše její negativní část), nýbrž i historiografii a politické přítomnosti německé. V tom kontrastuje jejich dílo s „mrtvým tichem" o činnosti jiných skupin Němců na Východě v období druhé světové války.

František Svátek

MESSERSCHMIDT, Horst: Mythos Schmelztiegel! Einige neue Erscheinungen zur „Flüchtlingsforschung" der letzten Jahre. In: *Neue politische Literatur*, roč. 37, č. 1 (1992), s. 34–55.

Autor přehledu seznamuje se stavem bádání o „vyhnancích" z bývalých „německých východních zemí", zejména Polska a Československa, ale i dalších oblastí, a to nejen s ohledem na tragédii vyhánění a odsunu, ale též na nesmírně obtížný proces usidlování a integrace v SRN po roce 1945. Jde o práci specialisty, který v Marburgu obhájil doktorskou disertaci (1991) o asimilaci a integraci „vyhnanců" v Hesensku a publikoval na toto téma větší edici i řadu dalších monografií. Jeho bibliografický výběr v 55 poznámkách obsahuje na dvě stě knih a studií, mezi nimi i několik knih o „sudetoněmecké otázce", počínaje knihou H. Raschofera z roku 1953 a její reedicí s doplňky Otto Kimminicha z roku 1988. Ač od publikace přehledu uplynula již řada let a přibyla i nová literatura, studie je užitečným východiskem a orientací v problematice. Prospěšná by mohla být také publicistům vyjadřujícím se v aktuální debatě k česko-německým a česko-sudetoněmeckým vztahům.

Touto anotací chceme však také připomenout velmi důležitou bibliografickou pomůcku, kterou je časopis *Neue politische Literatur*, vycházející třikrát ročně v nakladatelství Peter Lang, Frankfurt a/M., péčí řady vydavatelů z německých univerzit (členy vydavatelské rady jsou jak spíše konzervativní historik „totalitarismu" K. D. Bracher, tak „sociálně-strukturní" historik Wolfgang Schieder nebo historik protinacistického odboje Peter Steinbach aj.). Časopis přináší v každém čísle na 180 stranách vedle asi desítky přehledných statí o stavu bádání v různých speciálních otázkách soudobých dějin a politického myšlení i jednotlivé recenze, na nichž se podílejí jak politologové a sociologové, tak historici zejména soudobých dějin v SRN. Zakladatelem této kritické revue byl známý levicový katolík a historik „třetí říše" Eugen Kogon, který ji také zakotvil na Institutu historických studií při Technické univerzitě v Darmstadtu, kde je redigována dodnes.

František Svátek

Bibliografie

Bibliografický přehled zachycuje zahraniční články z odborných časopisů a sborníků vydaných v letech 1990–1996. V soupisu jsou uvedeny i záznamy z počítačové bibliografické báze ABSEES zpracovávané na univerzitě v Illinois (University of Illinois, Graduate School of Library and Information Science), které nám zaslal p. Jan Čulík. Bibliografie má výběrový charakter. Počítačová databáze knih a článků je přístupná ve studovně Ústavu pro soudobé dějiny.

Zpracovala Věra Břeňová ve spolupráci s Oldřichem Tůmou.

Schéma:

I. Historiografie
I.A Obecné problémy historiografie, historici
I.B Archivy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce, sborníky z konferencí, katalogy výstav
I.C Bibliografie
I.D Encyklopedická literatura, slovníky, příručky
I.E Světové / evropské dějiny

II. Společenské vědy, publicistika
II.A Ekonomie
II.B Filozofie, politologie, publicistika
II.C Sociologie, demografie, urbanistika
II.D Právo
II.E Ekologie

III. Prameny
III.A Projevy, stati
III.B Dokumenty, fotografie
III.C Memoáry, deníky, svědectví
III.D Rozhovory
III.E Korespondence

IV. Chronologická část
IV.A 1918–1939
IV.B 1939–1945
IV.C 1945–1948
IV.D 1948–1967
IV.E 1968–1970
IV.F 1970–1989
IV.G 1990–1996
IV.H Více období (mimo tituly uvedené pod V.A–G)

V. Tematická část
V.A Střední / východní Evropa
V.B České / československé vztahy se zahraničím (mimo tituly uvedené pod V.C a D)
V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy
V.D Česko / československo-německé vztahy
V.E Židé v Československu
V.F Osobnosti, biografie
V.G Kultura, umění, literatura

I. Historiografie

I.A Obecné problémy historiografie, historici

BICHA, Karel D. 1
Czech American Historiography 1964-1987 / Karel D. Bicha. - In: Czechoslovak and Central European Journal Kosmas. - Roč. 9, č. 1/2 (1990), s. 144-150.

KOVÁČ, Dušan 2
Die slowakische Historiographie nach 1989 : Aktiva, Probleme, Perspektiven / Dušan Kováč. - In: Bohemia. - Roč. 37, č. 1 (1996), s. 169-174. - Příl. Gesetzentwurf des Nationalsrats der Slowakischen Republik über die Matica slovenská, Stellungnahme des Direktors des Historischen Instituts, Stellungnahme der Mitarbeiter des Historischen Instituts s. 175-180.

PETRUF, Pavol 3
Die slowakische Historiographie in den Jahren 1990-1994 / Pavol Petruf. - In: Bohemia. - Roč. 37, č. 1 (1996), s. 153-168.

Viz též 95.

I.B Archivy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce, sborníky z konferencí, katalogy výstav

GESETZENTWURF 4
Gesetzentwurf des Nationalsrats der Slowakischen Republik über die Matica slovenská / Übersetzt v. Peter Heumos. - In: Bohemia. - Roč. 37, č. 1 (1996), s. 175-178.

Viz též 83.

II. Společenské vědy, publicistika

II.A Ekonomie

GÖMMEL, Rainer - 5
BRAUN, Helmut
Die Entwicklung des Bankensystems in der Tschechischen Republik nach 1989 in historischer Perspektive / Rainer Gömmel, Helmut Braun. - In: Bankhistorisches Archiv. - Roč. 22, č. 1 (1996), s. 3-26.

KENWAY, Peter - KLVAČOVÁ, Eva 6
The Web of Cross - ownership among Czech financial Intermediaries : An Assessment / Peter Kenway, Eva Klvačová. - In: Europe-Asia Studies. - Roč. 48, č. 5 (1993), s. 797-809.

Viz též 19, 37, 42, 56, 59, 98, 116, 135, 161

II.B Filozofie, politologie, publicistika

JELINEK, Yeshayahu A. 7
Historical and Actual Minority Problems in Czechoslovakia / Yeshayahu A. Jelinek. - In: Pattern of Prejudice. - Roč. 27, č. 1 (1993), s. 93-105.

SCHULZE WESSEL, Martin 8
Vom Tabu zum Mythos? : Der "spezifische Weg zum Sozialismus" in der Tschechoslowakei / Martin Schulze Wessel. - In: Kommunismus und Osteuropa. - München : R. Oldenbourg, 1994. - S. 243-255.

Viz též 10, 11, 99, 110, 131

II.C Sociologie, demografie, urbanistika

HOLETON, David R. 9
The Moravian origins of confirmation : A Gift to the churches / David R. Holeton. - In: Czechoslovak and Central European Journal. - Roč. 10, č. 1 (1991), s. 45-59.

RÜHL, Paul 10
"Volk ohne Religion?" : Die Tschechen und der Katholizismus / Paul Rühl. - In: Osteuropa. - Roč. 46, č. 1 (1996), s. A40-A47.

II.D Právo

RHODES, Matthew 11
National Identity and Minority Rights in the Constitutions of the Czech Republic and Slovakia / Matthew Rhodes. - In: East European Quarterly. - Roč. 29, č. 3 (1995), s. 347-369.

Viz též 21, 61, 105

III. Prameny

III.B Dokumenty, fotografie

ČERNEV, A. D. 12
"Ot pravdy nikuda ne ujdeš'"... : Novyje dokumenty o sobytijach v Čechoslovakii v 1968 g. / Ed. A. D. Černev. - In: Kentavr. - Č. 4 (1993), s. 75-92.

III.C Memoáry, deníky, svědectví

MALAŠENKO, Jevgenij Ivanovič 13
Ja v razvedke s sorok pervogo... / Jevgenij Ivanovič Malašenko. - In: Vojenno-istoričeskij žurnal. - Č. 3 (1995), s. 73-78.

IV. Chronologická část

IV.A 1918–1939

BAIER, Herwig 14
Die deutsche Hilfsschule in den böhmischen Ländern : Ein exemplarisches Kapitel der Schulpolitik / Herwig Baier. - In: Bohemia. - Roč. 37, č. 2 (1996), s. 391-401.

BAKER, Vaughan Burdin 15
Selective Inattention : The Runciman Mission to Czechoslovakia, 1938 / Vaughan Burdin Baker. - In: East European Quarterly. - Roč. 24, č. 4 (1990), s. 425-445.

BECHER, Peter 16
Kulturpolitische Konfliktherde in der Ersten Republik : Der Streit um das Prager Ständetheater 1920 und die Prager Tonfilmaffäre 1930 / Peter Becher. - In: Das Scheitern der Verständigung : Tschechen, Deutsche und Slowaken in der Ersten Republik (1918-1938) / Hrsg. Jörg K. Hoensch, Dušan Kováč. - Essen : Klartext, 1994. - 179 s. - S. 119-133.

BESTRY, Jerzy 17
Polska służba konsularna w Czechosłowacji w okresie międzywojennym / Jerzy Bestry. - In: Sobótka. - Roč. 47, č. 3/4 (1992), s. 429-437. - Res. něm.

BLACKWOOD, Lee 18
Czech and Polish National Democracy at the Dawn of Independent Statehood : 1918-1919 / Lee Blackwood. - In: East European Politics and Societies. - Roč. 4, č. 3 (1990), s. 469-488.

BOYER, Christoph 19
Die Vergabe von Staatsaufträgen in der ČSR - in den dreissiger Jahren - ein Vehikel zur Ruinierung der sudetendeutschen Wirtschaft? / Christoph Boyer. - In: Das Scheitern der Verständigung : Tschechen, Deutsche und Slowaken in der Ersten Republik (1918-1938) / Hrsg. Jörg K. Hoensch, Dušan Kováč. - Essen : Klartext, 1994. - 179 s. - S. 81-117.

BRAUN, Karl 20
Der 4. März 1919 : Zur Herausbildung sudetendeutscher Identität / Karl Braun. - In: Bohemia. - Roč. 37, č. 2 (1996), s. 353-380.

BURIAN, Peter 21
Der neue Staat und seine Verfassung / Peter Burian. - In: Das Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa. - München : R. Oldenbourg, 1993. - S. 203-214.

BYSTRICKÝ, Valerián 22
Die diplomatischen und militärischen Voraussetzungen der Verteidigung der ČSR gegen die nationalsozialistische Aggression / Valerián Bystrický. - In: Das Scheitern der Verständigung : Tschechen, Deutsche und Slowaken in der Ersten Republik (1918-1938) / Hrsg. Jörg K. Hoensch, Dušan Kováč. - Essen : Klartext, 1994. - 179 s. - S. 135-145.

CORNWALL, Mark 23
Dr. Edvard Benes and Czechoslovakia's German minority, 1918-1943 / Mark Cornwall. - In: The Czech and Slovak Experience : Selected Papers from the Fourth World Congress for Soviet and East European Studies. - New York : St. Martin's Press, 1992. - 235 s. - Akce: 4.World Congress for Soviet and East European Studies [světový kongres]. Harrogate 1990.

CORNWALL, Mark 24
A Fluctuating Barometer : British Diplomatic Views of the Czech-German Relationship in Czechoslovakia, 1918-1938 / Mark Cornwall. - In: Grossbritannien, die USA und die böhmischen Länder 1848-1938. - München : R. Oldenbourg, 1991. - S. 313-333.

DAVID, Katherine 25
Czech Feminists and Nationalism in the late Habsburg Monarchy : "The First in Austria" / Katherine David. - In: Journal of Women's History. - Roč. 3, č. 2 (1991), s. 26-45.

DOSTAL', Marina Jur'jevna 26
Rossijskije slavisty-emigranty v Bratislave / Marina Jur'jevna Dostal'. - In: Slavjanovedenije. - Č. 4 (1993), s. 49-62.

FARNHAM, Barbara 27
Roosevelt and the Munich Crisis : Insights from Prospect Theory / Barbara Farnham. - In: Political Psychology. - Roč. 13, č. 2 (1992), s. 205-236.

FELAK, James 28
Slovak considerations of the Slovak question : the ludak, agrarian, socialist and communist views in interwar Czechoslovakia / James Felak. - In: The Czech and Slovak Experience : Selected Papers from the Fourth World Congress for Soviet and East European Studies. - New York : St. Martin's Press, 1992. - 235 s. - Akce: 4.World Congress for Soviet and East European Studies [světový kongres]. Harrogate 1990.

FELAK, James 29
Social Democratic-Communist Relations in Interwar Czechoslovakia / James Felak. - In: East Central Europe. - Roč. 18, č. 2 (1991), s. 155-176.

FIRSOV, Jevgenij F. 30
Nacionalizm ili tupik? : Čechoslovackaja partija nacional'nych demokratov v period krizisa 30-ch godov v ČSR / Jevgenij F. Firsov. - In: Vestnik Moskovskogo Universiteta. Ser. 8 Istorija. - Č. 1 (1994), s. 64-76.

GARVER, Bruce 31
Vaclav Klofac and the Czechoslovak National Socialist Party / Bruce Garver. - In: East Central Europe. - Roč. 17, č. 2 (1990), s. 155-178.

GOTOVSKA, Todorička 32
Die Rolle der Tschechoslowakei in der Vorbereitung der Konferenz in Genua 1922 / Todorička Gotovska. - In: Bulgarian Historical Review. - Roč. 24, č. 1 (1996), s. 47-66.

HADLER, Frank 33
The European Policy of Czechoslovakia on the Eve of the Genoa Conference of 1922 / Frank Hadler. - In: Genoa, Rapallo, and European Reconstruction in 1922 / Eds. Carole Fink, Axel Frohn. - New York : Cambridge University Press, 1991. - S. 171-185.

HADLER, Frank 34
Locarno im Blickwinkel tschechoslowakischer Aussenpolitik / Frank Hadler. - In: Locarno und Osteuropa : Fragen eines europäischen Sicherheitssystems in den 20er Jahren. - Marburg : Hitzeroth, 1994. - S. 147-153.

HAHN, Fred 35
The German Social Democratic Party of Czechoslovakia, 1918-1926 / Fred Hahn. - In: The Czech and Slovak Experience : Selected Papers from the Fourth World Congress for Soviet and East European Studies. - New York : St. Martin's Press, 1992. - 235 s. - Akce: 4.World Congress for Soviet and East European Studies [světový kongres]. Harrogate 1990.

HOENSCH, Jörg K. 36
Tschechoslowakismus oder Autonomie : Die Auseinandersetzungen um die Eingliederung der Slowakei in die Tschechoslowakische Republik / Jörg K. Hoensch. - In: Das Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa. - München : R. Oldenbourg, 1993. - S. 129-157.

JAWORSKI, Rudolf 37
Nationalwirtschaftliche Integrationsprobleme in Ostmitteleuropa nach 1918 / Rudolf Jaworski. - In: Das Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa. - München : R. Oldenbourg, 1993. - S. 51-61.

JEPSEN, Harald Hartwig 38
Kampen mod sodomi-paragrafferne i Tjekkoslovakiet 1918-1938 / Harald Hartwig Jepsen. - In: Nordisk Ost-Forum. - Roč. 7, č. 3 (1993), s. 41-50.

KELLY, David 39
Woodrow Wilson and the Creation of Czechoslovakia / David Kelly. - In: East European Quarterly. - Roč. 26, č. 2 (1992), s. 185-207.

KERŠIČ-SVETEL, Marjeta 40
Češko-slovenski stiki med svetovnima vojnama. 1-2. / Marjeta Keršič-Svetel. - In: Zgodovinski časopis. - Roč. 49, č. 2-3 (1995), s. 231-258 ; 427-454.

KIŠKIN, Lev Sergejevič 41
Ruskaja emigracija v Prage : kul'turnaja žizň (1920-1930-je gody) / Lev Sergejevič Kiškin. - In: Slavjanovedenije. - Č. 4 (1995), s. 17-26.

KOPANIC, Michael J. Jr. 42
Labor Unions in Interwar Czechoslovakia : The Case of Slovakia, 1918-1929 / Michael J. Kopanic Jr. - In: East Central Europe. - Roč. 19, č. 1 (1992), s. 26-44.

KOVÁČ, Dušan 43
Tschechen, Deutsche und Slowaken in der Ersten Tschechoslowakischen Republik (1918-1938) : Fragen und Antworten / Dušan Kováč. - In: Das Scheitern der Verständigung : Tschechen, Deutsche und Slowaken in der Ersten Republik (1918-1938) / Hrsg. Jörg K. Hoensch, Dušan Kováč. - Essen : Klartext, 1994. - 179 s. - S. 163-170.

KRÜGER, Peter 44
Die Friedensordnung von 1919 und die Entstehung neuer Staaten in Ostmitteleuropa / Peter Krüger. - In: Das Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa. - München : R. Oldenbourg, 1993. - S. 93-115.

LACAZE, Yvon 45
Les relations culturelles franco-tchécoslovaques et la crise de Munich / Yvon Lacaze. - In: Revue des études. - Roč. 66, č. 2 (1994), s. 382-400.

LEMBERG, Hans 46
Tschechen, Slowaken und Deutsche in der Tschechoslowakischen Republik 1918-1938 / Hans Lemberg. - In: Tschechen, Slowaken und Deutsche : Nachbarn in Europa. - Hannover : Niedersächsische Landeszentrale für politische Bildung, 1995. - S. 30-49.

LEMBERG, Hans 47
Die Tschechoslowakei im Jahr 1 : Der Staatsaufbau, die Liquidierung der Revolution und die Alternativen 1919 / Hans Lemberg. - In: Das

Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa. - München : R. Oldenbourg, 1993. - S. 225-248.

LIPTÁK, Ľubomír 48
Der "Krach" der tschechoslowakischen Staatsidee / Ľubomír Lipták. - In: Das Scheitern der Verständigung : Tschechen, Deutsche und Slowaken in der Ersten Republik (1918-1938) / Hrsg. Jörg K. Hoensch, Dušan Kováč. - Essen : Klartext, 1994. - 179 s. - S. 43-49.

MAGOCSI, Paul Robert 49
Magyars and Carpatho-Rusyns : On the Seventieth Anniversary of the Founding of Czechoslovakia / Paul Robert Magocsi. - In: Harvard Ukrainian Studies. - Roč. 14, č. 3/4 (1990), s. 427-460.

MAGOCSI, Paul Robert 50
Magyars and Carpatho-Rusyns / Paul Robert Magocsi. - In: Czechoslovakia, 1918-88 : Seventy Years from Independence / Ed. H. Gordon Skilling. - London : Macmillan, 1991. - 232 s. - S. 105-129. - (St Anhony's/Macmillan Series)

MAMATEY, Victor S. 51
Czechoslovak International Politics in the Perception of American Envoys in Prague, 1918-1938 / Victor S. Mamatey. - In: Grossbritannien, die USA und die böhmischen Länder 1848-1938. - München : R. Oldenbourg, 1991. - S. 299-312.

MICHEL, Bernard 52
Les constructeurs de la Tchécoslovaquie / Bernard Michel. - In: L'Histoire. - Č. 158 (1992), s. 68-71.

MICHEL, Bernard 53
Prague, Varsovie: deux capitales "occidentales" 1918-1939 / Bernard Michel. - In: Relations internationales. - Č. 72 (1992).

MUROMCEVA, L. P. - 54
PERKHAVKO, V. B.
Iz istorii kul'turnoprosvetitel'skoj dejatel'nosti rossijskoj emigracii v Čechoslovakii v 20-30-je gody / L. P. Muromceva, V. B. Perkhavko. - In: Vestnik Moskovskogo Universiteta. Serija 8 Istorija. - Č. 3 (1994), s. 17-26.

MUSYNKA, Mykola 55
The Postwar Development of the Regional Culture of the Rusyn-Ukrainians of Czechoslovakia / Mykola Musynka. - In: The Persistence of Regional Cultures : Rusyns and Ukrainians in their Carpathian homeland and abroad / Ed. Paul Robert Magocsi. - Fairview : Carpatho-Rusyn Research Center, 1993. - S. 53-82. - (Classics of Carpatho-Rusyn scholarship ; 5) (East European monographs ; 365)

NATMESSNIG, Charlotte 56
The establishment of the Anglo-Czechoslovak Bank : conflicting interests / Charlotte Natmessnig. - In: Universal Banking in the Twentieth Century : Finance, Industry and the State in North and Central Europe. - Aldershot : E. Elgar, 1994. - S. 96-115.

NOLTE, Claire E. 57
"Every Czech a Sokol!" : Feminism and Nationalism in the Czech Sokol Movement / Claire E. Nolte. - In: Austrian History Yearbook. - Č. 24 (1993), s. 79-100.

NOWINOWSKI, Sławomir M. 58
Wizyta Eduarda Beneša w Warszawie (20-23 IV 1925 r.) / Sławomir M. Nowinowski. - In: Acta Universitatis Lodźiensis. Folia Historica. Z dziejów drugiej Rzeczypospolitej. - Roč. 54, (1995), s. 63-81. - Res. franc.

ORDE, Anne 59
Baring Brothers, the Bank of England, the British Government and the Czechoslovak State Loan of 1922 / Anne Orde. - In: The English Historical Review. - Roč. 106, č. 418 (1991), s. 27-40.

ROJEK, Wojciech 60
Le conflit territorial polono-tchèque en Silésie de Cieszyn, Oravie et Spisz et la politique étrangère de la France 1918-1924 / Wojciech Rojek. - In: Prace Historyczne. - Č. 98 (1992), s. 73-89.

SCHUBERT, Werner 61
Der tschechoslowakische Entwurf zu einem Bürgerlichen Gesetzbuch und das ABGB von 1937 / Werner Schubert. - In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. - Roč. 12 (1995), s. 271-315.

SKILLING, Harold Gordon 62
T. G. Masaryk and the Slovaks / H. Gordon Skilling. - In: Czechoslovak and Central European Journal. - Roč. 10, č. 2 (1991), s. 20-44.

SMELSER, Ronald 63
Czechoslovakia in American Public Consciousness - Public Awareness and Political Discourse / Ronald Smelser. - In: Großbritannien, die USA und die böhmischen Länder 1848-1938. - München : R. Oldenbourg, 1991. - S. 285-297.

STEINWEIS, Alan E. 64
German Cultural Imperialism in Czechoslovakia and Poland, 1938-1945 / Alan E. Steinweis. - In: International History Review. - Roč. 13, č. 3 (1991), s. 466-480.

WAGNER, Jonathan F. 65
Prague's Socialist Olympics of 1934 / Jonathan F. Wagner. - In: Canadian Journal of History of Sport. - Roč. 23, č. 1 (1992), s. 1-18.

WINGFIELD, Nancy M. 66
Czech, German of Jew : the Jewish community of Prague during the inter-war period / Nancy M. Wingfield. - In: The Czech and Slovak Experience : Selected Papers from the Fourth World Congress for Soviet and East European Studies. - New York : St. Martin's Press, 1992. - 235 s. - Akce: 4.World Congress for Soviet and East European Studies [světový konfres]. Harrogate 1990.

WINTERS, Stanley B. 67
Passionate Patriots : Czechoslovak National Democracy in the 1920s / Stanley B. Winters. - In: East Central Europe. - Roč. 18, č. 1 (1991), s. 55-68.

Viz též 129, 134, 164

IV.B 1939–1945

KISIELEWSKI, Tadeusz 68
The Problem of a Polish-Czechoslovak and Central European Confederation during World War II. / Tadeusz Kisielewski. - In: Polish Western Affairs. - Roč. 35, č. 2 (1992), s. 273-290.

KOVÁČ, Dušan 69
Milan Hodža : Vom Belvederkreis zum Föderationsgedanken im Zweiten Weltkrieg / Dušan Kováč. - In: Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. - Wien : Verl. der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1995. - S. 165-170.

KOVÁČ, Dušan 70
La question tchèco-slovaque après 1939 / Dušan Kováč. - In: Revue d'Europe Centrale. - Roč. 1, č. 2 (1993), s. 133-145.

SETON-WATSON, Christopher 71
R. W. Seton-Watson and the Czechoslovaks, 1935-1939 / Christopher Seton-Watson. - In: Großbritannien, die USA und die böhmischen Länder 1848-1938. - München : R. Oldenbourg, 1991. - S. 335-352.

SOVETSKIJ 72
Sovetskij sojuz i Slovackoje nacional'noje vosstanije 1944 g. 1-2. - In: Novaja i novejšaja istorija. - Č. 5-6 (1996), s. 100-130 ; 112-123.

TÖNSMEYER, Tatjana 73
Die Bedeutung der Slowakei für das Deutsche Reich in den Jahren 1939-1945 / Tatjana Tönsmeyer. - In: Bohemia. - Roč. 37, č. 1 (1996), s. 79-97.

Viz též 14, 23, 64, 129

IV.C 1945–1948

ABRAMS, Brad 74
The Politics of Retribution : The Trial of Jozef Tiso / Brad Abrams. - In: East European Politics and Societies. - Roč. 10, č. 2 (1996), s. 255-292.

HÖSLINGER, Christoph 75
Die "Brünner Emigration" als diplomatischer Konfliktstoff zwischen Wien und Prag / Christoph Höslinger. - In: Kontakte und Konflikte : Böhmen, Mähren und Österreich : Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte. - Horn-Waidhofen a.d.Thaya : Waldviertler Heimatbund, 1993. - S. 413-428.

JELINEK, Yeshayahu A. 76
Violence and Arbitrariness during the Expulsion of Germans from Czechoslovakia : Pages from the Report of the U.S. Liaison Officer / Yeshayahu A. Jelinek. - In: Bohemia. - Roč. 34, č. 1 (1993), s. 123-132.

KAMIŃSKI, Marek Kazimierz 77
Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Czechosłowacji w latach 1946-1947 / Marek Kazimierz Kamiński. - In: Studia z dziejów ZSSR i Europy środkowej. - Roč. 26 (1992), s. 69-91. - Res. rus., angl.

KOROVICYNA, Natal'ja Vasil'jevna 78
Istorija kul'tury ČSSR v poslevojennom čechoslovackom obščestvovedenii : Podchody, rezul'taty, problemy / N. V. Korovicyna. - In: Sovetskoje slavjanovedenije. - Č. 1 (1990), s. 3-11.

LUFT, Robert 79
Umbruch oder Kontinuität : Die Tschechoslowakei und Ostmitteleuropa 1945-1948 / Robert Luft. - In: Nordost-Archiv. Neue Folge. - Roč. 5, č. 1 (1996), s. 107-112. - Akce: Die Tschechoslowakei und Ostmitteleuropa 1945-1948 [zasedání]. Bad Wiessee 1995.

MURASCHKO, Galina P. - NOSKOWA, Albina F. 80
Politisch-psychologische Aspekte der Umsiedlung der Deutschen aus Polen und der Tschechoslowakei nach dem Zweiten Weltkrieg / Galina P. Muraschko, Albina F. Noskowa. - In: Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. - Roč. 44, č. 11 (1996), s. 979-990.

RATHKOLB, Oliver 81
"Ein schwieriges Verhältnis" - Österreich und die ČSR 1945 bis 1950 / Oliver Rathkolb. - In: Kontakte und Konflikte : Böhmen, Mähren und Österreich : Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte. - Horn-Waidhofen a.d.Thaya : Waldwiertler Heimatbund, 1993. - S. 479-490.

REICH, Andreas 82
Das Genossenschaftswesen in der Tschechoslowakei und die Übernahme des sowjetischen Modells nach dem Zweiten Weltkrieg : Mit einem vergleichenden Hinweis auf die Situation in Polen / Andreas Reich. - In: Sowjetisches Modell und nationale Prägung : Kontinuität und Wandel in Ostmitteleuropa nach dem Zweiten Weltkrieg. - Marburg /Lahn : J.G.Herder-Institut, 1991. - S. 256-276.

SIMMONS, P. J. 83
Report from Eastern Europe / P. J. Simmons. - In: Cold War International History Project Bulletin. - Č. 1 (1992), s. 1n.

SMELSER, Ronald M. 84
The Expulsion of the Sudeten Germans / Ronald M. Smelser. - In: Nationalities Papers. - Roč. 24, č. 1 (1996), s. 79-92.

Viz též 118, 145

IV.D 1948–1967

BARNOVSKÝ, Michal 85
Die Slowakei nach dem Staatsstreich im Februar 1948 / Michal Barnovský. - In: Bohemia. - Roč. 37, č. 1 (1996), s. 120-139.

IHME-TUCHEL, Beate 86
Die tschechoslowakische Politik gegenüber der deutschen Minderheit und das Verhältnis zur DDR zwischen 1949 und 1960 / Beate Ihme-Tuchel. - In: Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. - Roč. 44, č. 11 (1996), s. 965-978.

KARLSCH, Rainer 87
Der Aufbau der Uranindustrien in der SBZ/DDR und ČSR als Folge der sowjetischen "Uralidee" / Rainer Karlsch. - In: Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. - Roč. 44, č. 1 (1996), s. 5-24.

PÚČIK, Miloslav 88
Slovakia's Place in the Czechoslovak Defense System of the Late 1960's / Miloslav Púčik. - In: East European Quarterly. - Roč. 30, č. 2 (1996), s. 187-204.

Viz též 81, 82

IV.E 1968–1970

KIERAN, D. Williams 89
Czechoslovakia 1968 / D. Williams Kieran. - In: The Slavonic and East European Review. - Roč. 74, č. 1 (1996), s. 79-89.

KRAMER, Mark 90
The Prague Spring and the Soviet Invasion of Czechoslovakia : New Interpretations. 2. / Mark Kramer. - In: Cold War International History Project Bulletin. - Č. 3 (1993), s. 2-13, 54-55.

ORLIK, Igor I. 91
Zapad i Praga v 1968 g. : Po dokumentam archiva ministerstva inostrannych del Češskoj Respubliki / Igor I. Orlik. - In: Novaja i novejšaja istorija. - Č. 3 (1996), s. 3-20.

PRIESS, Lutz - 92
WILKE, Manfred
Die DDR und die Besetzung der Tschechoslowakei am 21. August 1968 / Lutz Priess, Manfred Wilke. - In: Aus Politik und Zeitgeschichte. - Roč. 36 (1992), s. 26-34.

Viz též 12, 94, 168

IV.F 1970–1989

ADAMS, Tenley 93
Charter 77 and the Workers' Defense Committee : The Struggle for Human Rights in Czechoslovakia and Poland / Tenley Adams. - In: East European Quarterly. - Roč. 26, č. 2 (1992), s. 219-238.

ARRIGHI, Giovanni - 94
HOPKINS, Terence K. - WALLERSTEIN, Immanuel
1989 : The Continuation of 1968 / Giovanni Arrighi, Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein. - In: Review Fernand Braudel Center. - Roč. 15, č. 2 (1992), s. 221-242.

LEVIATIN, David 95
Listening to the New World : Voices from the Velvet Revolution / David Leviatin. - In: Oral History Review. - Roč. 21, č. 1 (1993), s. 9-22.

IV.G 1990–1994

BATOWSKI, Henryk 96
Przyczyny rozpadu byłej Czecho-Słowacji / Henryk Batowski. - In: Prace Komisji Środkowoeuropejskiej. - Roč. 1 (1998), s. 107-121. - Res. angl.

BOYNTON, Robert S. 97
Bratislava Postcard : Czech Mates / Robert S. Boynton. - In: New Republic. - Roč. 205, č. 6 (1991), s. 14-16.

BRADA, Josef C. 98
Take Two : The Czech Republic / Josef C. Brada. - In: International Economic Insights. - Roč. 4, č. 3 (1993), s. 13-16.

CORNELIUS, Deborah S. 99
In Search of the Nation : Hungarian Minority Youth in the New Czechoslovak Republic / Deborah S. Cornelius. - In: Nationalities Papers. - Roč. 24, č. 4 (1996), s. 709-720.

GORUPPI, Walter 100
Cechia / Walter Goruppi. - In: Est-Ovest. - Roč. 27, č. 3 (1996), s. 35-49.

HAAS, Hanns 101
Die Zerstörung der Lebenseinheit "Grenze" im 20. Jahrhundert / Hanns Haas. - In: Kontakte und Konflikte : Böhmen, Mähren und Österreich : Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte. - Horn-Waidhofen a.d.Thaya : Waldviertler Heimatbund, 1993. - S. 363-386.

HATSCHIKJAN, Magarditsch A. 102
Von der "sanften Revolution" zur "sanften Scheidung" : Politik, Parteien und Wahlen in der CSFR 1989-1992 / Magarditsch A. Hatschikjan. - In: Parteilandschaften in Osteuropa : Politik, Parteien und Transformation in Ungarn, Polen, der Tschechoslowakei und Bulgarien 1989-1992. - Paderborn : F. Schöningh, 1994. - S. 83-126.

KIRSCHBAUM, Stanislav Jozef 103
La fin des mythes? : La Tchécoslovaquie et les Slovaques / Stanislav Jozef Kirschbaum. - In: Revue d'Europe Centrale. - Roč. 1, č. 2 (1993), s. 147-156.

MLÁDEK, Jozef - 104
KROLL, Georgia
Sektorale und regionale Aspekte der Industrietransformation in der Slowakei / Jozef Mládek, Georgia Kroll. - In: Europa regional. - Roč. 4, č. 3 (1996), s. 31-37.

OSTERLAND, Holly A. 105
National Self-Determination and Secession : The Slovak Model / Holly A. Osterland. - In: Case Western Reserve Journal of International Law. - Roč. 25, č. 3 (1993), s. 655-702.

SEBOR DE WSSEBORZICZ, Miloś 106
Security Indivisible / Miloś Sebor de Wsseborzicz. - In: Czechoslovak History Newsletter. - Roč. 18, č. 1 (1995), s. 6-8.

SCHMID, Karin 107
Die Slowakische Republik : Staat im Schatten / Karin Schmid. - In: Bohemia. - Roč. 37, č. 1 (1996), s. 140-152.

WOLCHIK, Sharon L. 108
The Politics of Transition and the Break-Up of Czechoslovakia / Sharon L. Wolchik. - In: The End of Czechoslovakia / Ed. Jiří Musil. - Budapest; London : Central European University Press, 1995. - 284 s. - S. 225-244.

Viz též 3, 120, 122

IV.H Více období
(mimo tituly uvedené pod V.A – G)

BARNARD, Frederick M. 109
Political Culture : Continuity and Discontinuity / Frederick M. Barnard. - In: Czechoslovakia, 1918-88 : Seventy Years from Independence / Ed. H. Gordon Skilling. - London : Macmillan, 1991. - 232 s. - S. 133-153. - (St Anthony's/Macmillan Series)

KLETECKA, Thomas 110
Religion und ethnische Gruppen in der Tschechoslowakei / Thomas Kletecka. - In: Nationen, Nationalitäten, Minderheiten : Probleme des Nationalismus in Jugoslawien, Ungarn, Rumänien, der Tschechoslowakei, Bulgarien, Polen, der Ukraine, Italien und Österreich 1945-1990 / Hrsg. Valeria Heuberger...[aj.]. - Wien : Verl. für Geschichte und Politik, 1994. - 278 s. - S. 172-178.

PUSTEJOVSKY, Otfrid 111
Das Prager "Schwarzbuch" (1968) - das Prager "Weißbuch" (1989) : Zur Politik und Geschichtswissenschaft / Otfrid Pustejovsky. - In: Westmitteleuropa - Ostmitteleuropa : Vergleiche und Beziehungen : Festschrift für Ferdinand Seibt zum 65. Geburtstag. - München : R. Oldenbourg, 1992. - S. 377-391.

RICHIR, M. 112
Évolution des frontières de la Tchécoslovaquie / M. Richir. - In: Lettres d'information des historiens de l'Europe Occidentale. - Č. 3/4 (1992), s. 157-198.

SEIBT, Ferdinand 113
Böhmische Verwirrungen / Ferdinand Seibt. - In: Communio viatorum. - Roč. 38, č. 2 (1996), s. 110-116.

SKILLING, H. Gordon 114
Lions or Foxes : Heroes or Lackeys? / H. Gordon Skilling. - In: Czechoslovakia, 1918-88 : Seventy

Years from Independence / Ed. H. Gordon Skilling. - London : Macmillan, 1991. - 232 s. - S. 3-22. - (St Anthony's/Macmillan Series)

SOKOLOVSKÝ, Leon 115
Die Slowakei in der Verwaltung der Tschechoslowakei / Leon Sokolovský. - In: Bohemia. - Roč. 37, č. 1 (1996), s. 69-78.

SPAULDING, Robert Mark 116
German Trade Policy in Eastern Europe, 1890-1990 : Preconditions for Applying International Trade Leverage / Robert Mark Spaulding. - In: International Organization. - Roč. 45, č. 3 (1991), s. 343-368.

WOLCHIK, Sharon L. 117
Czechoslovakia / Sharon L. Wolchik. - In: The Columbia History of Eastern Europe in the Twentieth Century / Ed. Joseph Held. - New York : Columbia University Press, 1992. - S. 119-163.

Viz též 102

V. Tematická část

V.A Střední/východní Evropa

BARTOSZEWICZ, Henryk 118
Polityka Związku Sowieckiego wobec państw Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej przed paryską konferencją pokojową (styczeń-lipiec 1946 roku) / Henryk Bartoszewicz. - In: Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej. - Roč. 28 (1993), s. 87-107.

BELLER, Steven 119
Central Europe : Birthplace of the Modern World? / Steven Beller. - In: Austrian History Yearbook. - Č. 23 (1992), s. 72-90.

BERNHARD, Michael 120
Civil Society and Democratic Transition in East Central Europe / Michael Bernhard. - In: Political Science Quarterly. - Roč. 108, č. 2 (1993), s. 307-326.

GNEVECKOW, Jürgen 121
Umweltpolitik in Mittel- und Osteuropa - der Prozess "Umwelt für Europa" : Beschreibung, Bewertung und perspektivische Betrachtung / Jürgen Gneveckow. - In: Osteuropa. - Roč. 46, č. 4 (1996), s. 343-363.

GOBET, Sergio 122
Ungheria, Cechia, Slovacchia, Austria : tendenze del traffico oltremare attraverso alcuni principali porti del Nord e del Sud d'Europa nel 1995 / Sergio Gobet. - In: Est-Ovest. - Roč. 27, č. 4 (1996), s. 38-46.

GÖTZE, Andreas 123
Verständnisprobleme auf dem Weg zur Partnerschaft nach 1989 / Andreas Götze. - In: Tschechen, Slowaken und Deutsche : Nachbarn in Europa. - Hannover : Niedersächsische Landeszentrale für politische Bildung, 1995. - S. 85-117.

GRIMM, Frank-Dieter 124
Diskrepanzen und Verbundenheiten zwischen den deutschen, polnischen und tschechischen Grenzregionen an der Lausitzer Neiße ("Euroregion Neiße") / Frank-Dieter Grimm. - In: Europa regional. - Roč. 4, č. 1 (1996), s. 1-14.

GUMPEL, Werner 125
Die Assoziierung der osteuropäischen Länder an die Europäische Union / Werner Gumpel. - In: Südosteuropa Mitteilungen. - Roč. 34, č. 3 (1994), s. 180-186.

JUDT, Tony 126
The Dilemmas of Dissidence : The Politics of Opposition in East-Central Europe / Tony Judt. - In: Crisis and Reform in Eastern Europe / Eds. Ferenc Feher, Andrew Arato. - New Brunswick : Transaction, 1991. - S. 253-301.

KAMIŃSKI, Antoni Z. 127
Institutional Transformations in the Post-Communist World and the Emergency of a New European Order / Antoni Z. Kamiński. - In: The Polish Quarterly of International Affairs. - Roč. 4, č. 3 (1995), s. 5-32.

KLETECKA, Thomas 128
Soziale Perspektiven in der nationalen Revolution : die Rätebewegung in Ostmitteleuropa / Thomas Kletecka. - In: Das Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa. - München : R. Oldenbourg, 1993. - S. 117-128.

KONRAD, Helmut 129
Linksgerichteter Widerstand und Mitteleuropa 1939-1941 / Helmut Konrad. - In: Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. - Wien : Verl. der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1995. - S. 359-368.

KORBOŃSKI, Andrzej 130
The Decline and Rise of Pluralism in East Central Europe, 1949-1989, or How not to see the forest for the trees / Andrzej Korboński. - In: Communist and Post-Communist Studies. - Roč. 26, č. 4 (1993), s. 432-445.

KUCIO, Josef 131
The Outcasts of Europe / Josef Kucio. - In: Uncaptive Minds. - Roč. 5, č. 1 (1992), s. 5-11.

KÜPPER, Herbert 132
Die Wiedergutmachung nationalsozialistischen Unrechts in den Staaten Osteuropas / Herbert Küpper. - In: Osteuropa. - Roč. 46, č. 8 (1996), s. 758-768.

KURAN, Timur 133
Now out of Never : The Element of Surprise in the East European Revolution of 1989 / Timur Kuran. - In: World Politics. - Roč. 44, č. 1 (1991), s. 7-48.

LEMBERG, Hans 134
Das östliche Europa 1919 / Hans Lemberg. - In: Das Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa. - München : R. Oldenbourg, 1993. - S. 32-50.

LÜCKE, Matthias 135
Die Auswirkungen des Handels mit Mittel- und Osteuropa auf den deutschen Arbeitsmarkt / Matthias Lücke. - In: Weltwirtschaft. - Č. 2 (1996), s. 171-189.

MACDONALD, Douglas J. 136
The Truman Administration and Global Responsibilities : The Birth of the Falling Domino Principle / Douglas J. Macdonald. - In: Dominoes and Bandwagons : Strategic Beliefs and Great Power Competition in the Euroasian Rimland / Eds. Robert Jervis, Jack Snyder. - New York : Oxford University Press, 1991. - S. 112-144.

MACK, Karlheinz 137
Vom Umbruch zum Aufbruch - oder Zusammenbruch? / Karlheinz Mack. - In: Österreichische Osthefte. - Roč. 34, č. 1 (1992), s. 145-153.

MAKARA, M. P. - MYHOVYČ, I. I. 138
Karpats'ki rusyny v kontexti sučasnoho etnopolityčnoho žyttja / M. P. Makara, I. I. Myhovyč. - In: Ukrajinski istoryčny žurnal. - Č. 1 (1994), s. 117-128.

MAR'JINA, Valentina Vladimirovna 139
Komintern : likvidacija ili modifikacija? (1939-1943 gg.) / Valentina Vladimirovna Mar'jina. - In: Slavjanovedenije. - Č. 5 (1994), s. 14-28.

MICHEL, Bernard 140
Militärorganisation und sowjetisches Modell in Ostmitteleuropa 1943-1956 / Bernard Michel. - In: Sowjetisches Modell und nationale Prägung : Kontinuität und Wandel in Ostmitteleuropa nach dem Zweiten Weltkrieg. - Marburg a. Lahn : J.G.Herder-Institut, 1991. - S. 177-185.

RAMET, Sabrina Petra 141
Back to the Future in Eastern Europe : A Comparison of Post-1989 with Post-1918 Tendencies / Sabrina Petra Ramet. - In: Acta Slavica Iaponica. - Roč. 13 (1995), s. 61-82.

SAVICKIJ, P. N. 142
Geopolitičeskije zametki po russkoj istorii / P. N. Savickij. - In: Voprosy istorii. - Č. 11/12 (1993), s. 120-139.

SEEWANN, Gerhard 143
Minderheiten in der ungarischen Innenpolitik / Gerhard Seewann. - In: Nationen, Nationalitäten, Minderheiten : Probleme des Nationalismus in Jugoslawien, Ungarn, Rumänien, der Tschechoslowakei, Bulgarien, Polen, der Ukraine, Italien und Österreich 1945-1990 / Hrsg. Valeria Heuberger...[aj.]. - Wien : Verl. für Geschichte und Politik, 1994. - 278 s. - S. 105-114.

SCHAMSCHULA, Walter 144
Gedanken zu einer Kulturmorphologie Ostmittel- und Westmitteleuropas / Walter Schamschula. - In: Westmitteleuropa - Ostmitteleuropa : Vergleiche und Beziehungen : Festschrift für Ferdinand Seibt zum 65. Geburtstag. - München : R. Oldenbourg, 1992. - S. 47-58.

TILKOVSZKY, Loránt 145
Minderheiten in der Innenpolitik Ungarns in den ersten Jahren nach dem zweiten Weltkrieg / Loránt Tilkovszky. - In: Nationen, Nationalitäten, Minderheiten : Probleme des Nationalismus in Jugoslawien, Ungarn, Rumänien, der Tschechoslowakei, Bulgarien, Polen, der Ukraine, Italien und Österreich 1945-1990 / Hrsg. Valeria Heuberger...[aj.]. - Wien : Verl. für Geschichte und Politik, 1994. - 278 s. - S. 115-121.

Viz též 44

V.B České/československé vztahy se zahraničím (mimo tituly uvedené pod V.C a D)

MEDVEC, Stephen E. 146
Poland and Czechoslovakia : Can they find that they need each other? / Stephen E. Medvec. - In: Polish Review. - Roč. 36, č. 4 (1991), s. 451-469.

Viz též 1, 17, 18, 24, 40, 45, 49, 51, 53, 58, 60, 63, 68, 76, 81, 91, 101, 116, 124, 159, 170

V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy

BOSÁK, Edita 147
Slovaks and Czechs : An Uneasy Coexistence / Edita Bosák. - In: Czechoslovakia, 1918-88 : Seventy Years from Independence / Ed. H. Gordon Skilling. - London : Macmillan, 1991. - 232 s. - S. 65-81. - (St Anthony's/Macmillan Series)

DARSKI, Jozef 148
Slovakia : The Power Game / Jozef Darski. - In: Uncaptive Minds. - Roč. 4, č. 2 (1991), s. 80-88.

HOENSCH, Jörg K. 149
Die Entwicklung der Slowakei im 19. und 20. Jahrhundert und ihre Beziehungen zu den böhmischen Ländern bis zur Auflösung des gemeinsamen Staatswesens / Jörg K. Hoensch. - In: Tschechen, Slowaken und Deutsche : Nachbarn in Europa. - Hannover : Niedersächsische Landeszentrale für politische Bildung, 1995. - S. 118-134.

KOROVICYNA, Natal'ja Vasil'jevna 150
Dva rešenija nacional'nogo voprosa / N. V. Korovicyna. - In: Slavjanovedenije. - Č. 6 (1995), s. 46-55.

KOVÁČ, Dušan 151
Die nationalen Minderheiten in der Slowakei zwischen Innen- und Aussenpolitik / Dušan Kováč. - In: Nationen, Nationalitäten, Minderheiten : Probleme des Nationalismus in Jugoslawien, Ungarn, Rumänien, der Tschechoslowakei, Bulgarien, Polen, der Ukraine, Italien und Österreich 1945-1990 / Hrsg. Valeria Heuberger...[aj.]. - Wien : Verl. für Geschichte und Politik, 1994. - 278 s. - S. 158-171.

PERÍKOVÁ, Magdaléna 152
Slowakische Enklaven und Diasporagemeinden in Ungarn / Magdaléna Períková. - In: Nationen, Nationalitäten, Minderheiten : Probleme des Nationalismus in Jugoslawien, Ungarn, Rumänien, der Tschechoslowakei, Bulgarien, Polen, der Ukraine, Italien und Österreich 1945-1990 / Hrsg. Valeria Heuberger...[aj.]. - Wien : Verl. für Geschichte und Politik, 1994. - 278 s. - S. 122-129.

Viz též 2, 4, 26, 28, 36, 42, 43, 48, 62, 69, 70, 72, 73, 74, 85, 88, 96, 97, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 115, 160, 171

V.D Česko/československo-německé vztahy

CORNWALL, Mark 153
The Struggle on the Czech-German Language Border, 1880-1940 / Mark Cornwall. - In: The English Historical Review. - Roč. 109, č. 433 (1994), s. 914-951.

CZIOMER, Erhard 154
Niemcy sudeccy jako problem stosunków niemiecko-czechosłowackich po 1945 roku / Erhard Cziomer. - In: Prace Komisji Środkowoeuropejskiej. - Roč. 1 (1993), s. 91-105. - Res. angl.

DOLEZEL, Heidrun 155
Die deutsch-tschechischen Beziehungen 1918-1938 im Spiegel der neuesten tschechischen Schulbücher / Heidrun Dolezel. - In: Internationale Schulbuchforschung. - Roč. 15, č. 4 (1993), s. 451-466.

PUSTEJOVSKY, Otfrid 156
Tomáš Staněk über die Deutschen in den böhmischen Ländern nach 1948 / Otfrid Pustejovsky. - In: Bohemia. - Roč. 37, č. 2 (1996), s. 402-408.

REICH, Andreas 157
Das tschechoslowakische Bildungswesen vor dem Hintergrund des deutsch-tschechischen Nationalitätenproblems / Andreas Reich. - In: Bohemia. - Roč. 36, č. 1 (1995), s. 19-38. - Res. angl., franc., čes.

SMELSER, Ronald M. 158
Castles on the Landscape : Czech-German Relations / Ronald M. Smelser. - In: Czechoslovakia, 1918-88 : Seventy Years from Independence / Ed. H. Gordon Skilling. - London : Macmillan, 1991. - 232 s. - S. 82-104. - (St Anthony's/Macmillan Series)

Viz též 14, 20, 23, 24, 35, 43, 80

V.E Židé v Československu

EPSTEIN, Helen 159
Uncovering Moravia / Helen Epstein. - In: Cross Currents : A Yearbook of Cetral European Culture. - Č. 11 (1992), s. 93-115.

FATRAN, Gila 160
Die Deportation der Juden aus der Slowakei 1944-1945 / Gila Fatran. - In: Bohemia. - Roč. 37, č. 1 (1996), s. 98-119.

Viz též 66, 162

V.F Osobnosti, biografie

ALBRECHT, Catherine 161
Two Czech Economists : Albin Braf and Josef Kaizl / Catherine Albrecht. - In: East Central Europe. - Roč. 19, č. 1 (1992), s. 1-15.

KUEHN, Heinz R. 162
Max Brod / Heinz R. Kuehn. - In: American Scholar. - Roč. 62, č. 2 (1993), s. 269-276.

LACKNER, Helmut 163
Vom Schusterhandwerk zur Grossindustrie : Das Beispiel Baťa / Helmut Lackner. - In: Kontakte und Konflikte : Böhmen, Mähren und Österreich : Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte. - Horn-Waidhofen a.d.Thaya : Waldviertler Heimatbund, 1993. - S. 347-354.

LAPTEVA, L. P. 164
Russkij istorik-emigrant A. V. Florovskij kak issledovatel' češsko-russkich svjazej / L. P. Lapteva. - In: Vestnik Moskovskogo Universiteta. Serija 8 Istorija. - Č. 1 (1994), s. 55-63.

REINFELD, Barbara K. 165
Masaryk and Havlicek / Barbara K. Reinfeld. - In: East European Quarterly. - Roč. 25, č. 3 (1991), s. 307-324.

SKILLING, H. Gordon 166
Masaryk : religious heretic / H. Gordon Skilling. - In: The Czech and Slovak Experience : Selected Papers from the Fourth World Congress for Soviet and East European Studies. - New York : St. Martin's Press, 1992. - 235 s. - Akce: 4.World Congress for Soviet and East European Studies [světový kongres]. Harrogate 1990.

ULLMANN, Walter 167
Beneš between East and West / Walter Ullmann. - In: Czechoslovakia, 1918-88 : Seventy Years from Independence / Ed. H. Gordon Skilling. - London : Macmillan, 1991. - 232 s. - S. 55-61. - (St Anthony's/Macmillan Series)

WILSON, Paul 168
Unlikely Hero [Alexander Dubček] / Paul Wilson. - In: New York Review of Books. - Roč. 40, č. 15 (1993), 41-45.

Viz též 23, 27, 31, 39, 62, 69, 71

V.G Kultura, umění, literatura

BISCHOFF, Peter 169
Limonadovy Joe or The Western in Czechoslovakia / Peter Bischoff. - In: Journal of Popular Culture. - Roč. 27, č. 1 (1993), s. 23-27.

KEYES, William 170
"We were--We shall be" : Puppetry and Czecho-Slovak Politics, 1860-1990 / William Keyes. - In: Pittsburgh History. - Roč. 75, č. 2 (1992), s. 72-88.

PETRO, Peter 171
Slovak Literature : Loyal, Dissident and Émigré / Peter Petro. - In: Czechoslovakia, 1918-88 : Seventy Years from Independence / Ed. H. Gordon Skilling. - London : Macmillan, 1991. - 232 s. - S. 196-210. - (St Anthony'/Macmillan Series)

SHORT, David 172
Common Czech and Common Literature : The Case of Frýbort / David Short. - In: The Slavonic and East European Review. - Roč. 70, č. 2 (1992), s. 201-212.

Viz též 16, 45, 64, 78

Jmenný rejstřík

ABRAMS, Brad 74
ADAMS, Tenley 93
ALBRECHT, Catherine 161
ARATO, Andrew 126
ARRIGHI, Giovanni 94
BAIER, Herwig 14
BAKER, Vaughan Burdin 15
BARNARD, Frederick M. 109
BARNOVSKÝ, Michal 85
BARTOSZEWICZ, Henryk 118
BAŤA (RODINA) 163
BATOWSKI, Henryk 96
BECHER, Peter 16
BELLER, Steven 119
BENEŠ, Edvard 23, 58, 167
BERNHARD, Michael 120
BESTRY, Jerzy 17
BICHA, Karel D. 1
BISCHOFF, Peter 169
BLACKWOOD, Lee 18
BOSÁK, Edita 147
BOYER, Christoph 19
BOYNTON, Robert S. 97
BRADA, Josef C. 98
BRÁF, Albín 161
BRAUN, Helmut 5
BRAUN, Karl 20
BROD, Max 162

BURIAN, Peter 21
BYSTRICKÝ, Valerián 22
CORNELIUS, Deborah S. 99
CORNWALL, Mark 23, 24, 153
CZIOMER, Erhard 154
ČERNEV, A. D. 12
DARSKI, Jozef 148
DAVID, Katherine 25
DOLEZEL, Heidrun 155
DOSTAL', Marina Jur'jevna 26
EPSTEIN, Helen 159
FARNHAM, Barbara 27
FATRAN, Giła 160
FEHER, Ferenc 126
FELAK, James 28, 29
FINK, Carole 33
FIRSOV, Jevgenij F. 30
FLOROVSKIJ, Anton Vasiljevič 164
FROHN, Axel 33
FRÝBORT, Pavel 172
GARVER, Bruce 31
GNEVECKOW, Jürgen 121
GOBET, Sergio 122
GÖMMEL, Rainer 5
GORUPPI, Walter 100
GOTOVSKA, Todorička 32
GÖTZE, Andreas 123
GRIMM, Frank-Dieter 124
GUMPEL, Werner 125
HAAS, Hanns 101
HADLER, Frank 33, 34
HAHN, Fred 35
HATSCHIKJAN, Magarditsch A. 102
HAVLÍČEK, Karel 165
HELD, Joseph 117
HEUBERGER, Valeria 110, 143, 145, 151, 152
HODŽA, Milan 69
HOENSCH, Jörg K. 16, 19, 22, 36, 43, 48, 149
HOLETON, David R. 9
HOPKINS, Terence K. 94
HÖSLINGER, Christoph 75
IHME-TUCHEL, Beate 86
JAWORSKI, Rudolf 37
JELINEK, Yeshayahu A. 7, 76
JEPSEN, Harald Hartwig 38
JERVIS, Robert 136
JUDT, Tony 126
KAIZL, Josef 161
KAMIŃSKI, Antoni Z. 127
KAMIŃSKI, Marek Kazimierz 77
KARLSCH, Rainer 87
KELLY, David 39
KENWAY, Peter 6
KERŠIČ-SVETEL, Marjeta 40
KEYES, William 170
KIERAN, D. Williams 89
KIRSCHBAUM, Stanislav Jozef 103
KISIELEWSKI, Tadeusz 68
KIŠKIN, Lev Sergejevič 41
KLETECKA, Thomas 110, 128
KLOFÁČ, Václav 31
KLVAČOVÁ, Eva 6
KONRAD, Helmut 129
KOPANIC, Michael J. Jr. 42
KORBOŃSKI, Andrzej 130
KOROVICYNA, Natal'ja Vasil'jevna 78, 150
KOVÁČ, Dušan 2, 16, 19, 22, 43, 48, 69, 70, 151
KRAMER, Mark 90
KROLL, Georgia 104
KRÜGER, Peter 44
KUCIO, Josef 131
KUEHN, Heinz R. 162
KÜPPER, Herbert 132
KURAN, Timur 133
LACAZE, Yvon 45
LACKNER, Helmut 163
LAPTEVA, L. P. 164
LEMBERG, Hans 46, 47, 134
LEVIATIN, David 95
LIPTÁK, Ľubomír 48
LÜCKE, Matthias 135
LUFT, Robert 79
MACDONALD, Douglas J. 136
MACK, Karlheinz 137
MAGOCSI, Paul Robert 49, 50, 55
MAKARA, M. P. 138
MALAŠENKO, Jevgenij Ivanovič 13
MAMATEY, Victor S. 51
MAR'JINA, Valentina Vladimirovna 139
MASARYK, Tomáš Garrigue 165, 166
MEDVEC, Stephen E. 146
MICHEL, Bernard 52, 53, 140
MLÁDEK, Jozef 104
MURASCHKO, Galina P. 80
MUROMCEVA, L. P. 54
MUSIL, Jiří 108
MUSYNKA, Mykola 55
MYHOVYČ, I. I. 138
NATMESSNIG, Charlotte 56
NOLTE, Claire E. 57
NOSKOWA, Albina F. 80
NOWINOWSKI, Sławomir M. 58
ORDE, Anne 59
ORLIK, Igor I. 91
OSTERLAND, Holly A. 105
PERÍKOVÁ, Magdaléna 152
PERKHAVKO, V. B. 54
PETRO, Peter 171

PETRUF, Pavol 3
PRIESS, Lutz 92
PÚČIK, Miloslav 88
PUSTEJOVSKY, Otfrid 111, 156
RAMET, Sabrina Petra 141
RATHKOLB, Oliver 81
REICH, Andreas 82, 157
REINFELD, Barbara K. 165
RHODES, Matthew 11
RICHIR, M. 112
ROJEK, Wojciech 60
ROOSEVELT, Franklin D. 27
RÜHL, Paul 10
RUNCIMAN, Walter 15
SAVICKIJ, P. N. 142
SEBOR DE WSSEBORZICZ, Miloš 106
SEEWANN, Gerhard 143
SEIBT, Ferdinand 113
SETON-WATSON, Christopher 71
SETON-WATSON, Robert William 71
SHORT, David 172
SCHAMSCHULA, Walter 144
SCHMID, Karin 107
SCHUBERT, Werner 61
SCHULZE WESSEL, Martin 8
SIMMONS, P. J. 83
SKILLING, Harold Gordon 50, 62, 109, 114, 147, 158, 166, 167, 171
SMELSER, Ronald 63
SMELSER, Ronald M. 84, 158
SNYDER, Jack 136
SOKOLOVSKÝ, Leon 115
SPAULDING, Robert Mark 116
STEINWEIS, Alan E. 64
TILKOVSZKY, Loránt 145
TISO, Jozef 74
TÖNSMEYER, Tatjana 73
ULLMANN, Walter 167
WAGNER, Jonathan F. 65
WALLERSTEIN, Immanuel 94
WILKE, Manfred 92
WILSON, Paul 168
WILSON, Woodrow 39
WINGFIELD, Nancy M. 66
WINTERS, Stanley B. 67
WOLCHIK, Sharon L. 108, 117

Názvový rejstřík

Die Assoziierung... 125
Der Aufbau der Uranindustrien... 87
Die Auswirkungen des Handels... 135
Back to the Future in Eastern Europe 141
Baring Brothers, the Bank... 59
Die Bedeutung der Slowakei... 73
Beneš between East and West 167
Böhmische Verwirrungen 113
Bratislava Postcard 97
Die "Brünner Emigration"... 75
Castles on the Landscape 158
Cechia 100
Central Europe 119
Civil Society and Democratic... 120
Common Czech and Common Literature 172
Le conflit territorial... 60
Les constructeurs... 52
Czech American Historiography... 1
Czech and Polish National... 18
Czech Feminists and Nationalism... 25
Czech, German of Jew 66
Czechoslovak International... 51
Czechoslovakia 117
Czechoslovakia 1968 89
Czechoslovakia in America Public... 63
Češko-slovenski stiki... 40
Die DDR und die Besetzung... 92
The Decline and Rise of Pluralism... 130
Die Deportation der Juden... 160
Die deutsch-tschechischen... 155
Die deutsche Hilfsschule... 14
The Dilemmas of Dissidence 126
Die diplomatischen und... 22
Diskrepanzen und Verbundenheiten... 124
Dr. Edvard Benes and... 23
Dva rešenija nacional'nogo voprosa 150
Die Entwicklung der Slowakei... 149
Die Entwicklung des Bankensystems... 5
The establishment of the... 56
The European Policy... 33
"Every Czech a Sokol!" 57
Évolution des frontières... 112
The Expulsion of the Sudeten Germans 84
La fin des mythes? 103
A Fluctuating Barometer 24
Die Friedensordnung von 1919... 44
Gedanken zu einer... 144
Das Genossenschaftswesen in der... 82
Geopolitičeskije zametki... 142
German Cultural Imperialism... 64

The German Social Democratic... 35
German Trade Policy in Eastern... 116
Gesetzentwurf des Nationalsrats... 4
Historical and Actual Minority... 7
Charter 77 and the Workers'... 93
In Search of the Nation 99
Institutional Transformations... 127
Istorija kul'tury ČSSR... 78
Iz istorii... 54
Ja v razvedke s sorok pervogo... 13
Kampen mod sodomi-paragrafferne... 38
Karpats'ki rusyny v kontexti... 138
Komintern 139
Der "Krach" der... 48
Kulturpolitische Konfliktherde... 16
Labor Unions in Interwar... 42
Limonadovy Joe or The Western... 169
Linksgerichteter Widerstand und... 129
Lions or Foxes 114
Listening to the New World 95
Locarno im Blickwinkel... 34
Magyars and Carpatho-Rusyns 49, 50
Masaryk 166
Masaryk and Havlicek 165
Max Brod 162
Milan Hodža 69
Militärorganisation und... 140
Minderheiten in der Innenpolitik... 145
Minderheiten in der ungarischen... 143
The Moravian origins of confirmation 9
Nacionalizm ili tupik? 30
National Identity and Minority... 11
National Self-Determination and... 105
Die nationalen Minderheiten... 151
Nationalwirtschaftliche... 37
Der neue Staat und seine Verfassung 21
Niemcy sudeccy jako problem... 154
1989 94
Now out of Never 133
Das östliche Europa 1919 134
"Ot pravdy nikuda ne ujdeš'"... 12
The Outcasts of Europe 131
Passionate Patriots 67
Poland and Czechoslovakia 146
Political Culture 109
The Politics of Retribution 74
The Politics of Transition and... 108
Politisch-psychologische Aspekte... 80
Polityka Stanów Zjednoczonych... 77
Polityka Związku Sowieckiego... 118
Polska służba konsularna... 17
The Postwar Development of the... 55
Das Prager "Schwarzbuch" (1968)... 111
The Prague Spring and the Soviet... 90
Prague's Socialist Olympics of 1934 65
Prague, Varsovie: deux capitales... 53
The Problem... 68
Przyczyny rozpadu byłej... 96
La question tchèco-slovaque après... 70
R. W. Seton-Watson and the... 71
Les relations culturelles... 45
Religion und ethnische Gruppen... 110
Report from Eastern Europe 83
Die Rolle der Tschechoslowakei... 32
Roosevelt and the Munich Crisis 27
Rossijskije slavisty-emigranty... 26
Ruskaja emigracija v Prage 41
Russkij istorik-emigrant... 164
Security Indivisible 106
Sektorale und regionale Aspekte... 104
Selective Inattention 15
"Ein schwieriges Verhältnis"... 81
Slovak considerations of the... 28
Slovak Literature 171
Slovakia 148
Slovakia's Place in the... 88
Slovaks and Czechs 147
Die Slowakei in der Verwaltung... 115
Die Slowakei nach dem... 85
Slowakische Enklaven und... 152
Die slowakische Historiographie... 2, 3
Die Slowakische Republik 107
Social Democratic-Communist... 29
Sovetskij sojuz i Slovackoje... 72
Soziale Perspektiven in der... 128
The Struggle on the Czech-German... 153
T. G. Masaryk and the Slovaks 62
Take Two 98
Tomáš Staněk über die Deutschen... 156
The Truman Administration and... 136
Tschechen, Deutsche und Slowaken... 43
Tschechen, Slowaken und Deutsche... 46
Die Tschechoslowakei im Jahr 1 47
Der tschechoslowakische Entwurf... 61
Die tschechoslowakische Politik... 86
Das tschechoslowakische... 157
Tschechoslowakismus oder Autonomie 36
Two Czech Economists 161
Umbruch oder Kontinuität 79
Umweltpolitik in Mittel- und... 121
Uncovering Moravia 159
Ungheria, Cechia, Slovacchia... 122
Unlikely Hero 168
Vaclav Klofac and the... 31
Die Vergabe von Staatsaufträgen... 19
Verständnisprobleme auf dem Weg... 123
Der 4. März 1919 20
Violence and Arbitrariness during... 76

"Volk ohne Religion?" 10
Vom Schusterhandwerk zur... 163
Vom Tabu zum Mythos? 8
Vom Umbruch zum Aufbruch... 137
Von der "sanften Revolution" zur... 102
"We were--We shall be" 170
The Web of Cross - ownership... 6
Die Wiedergutmachung... 132
Wizyta Eduarda Beneša w Warszawie... 58
Woodrow Wilson and the Creation... 39
Zapad i Praga v 1968 g. 91
Die Zerstörung der Lebenseinheit... 101

Soupis excerpovaných časopisů a sborníků

Acta Slavica Iaponica - 13 (1995)
Acta Universitatis Lodźiensis. Folia Historica - 54 (1995)
American Scholar - 62 (1993)
Aus Politik und Zeitgeschichte - 36 (1992)
Austrian History Yearbook - (1992), (1993)
Bankhistorisches Archiv - 22 (1996)
Bohemia - 34 (1993), 36 (1995), 37 (1996)
Bulgarian Historical Review - 24 (1996)
Canadian Journal of History of Sport - 23 (1992)
Case Western Reserve Journal of International Law - 25 (1993)
Cold War International History Project Bulletin - (1992), (1993)
The Columbia History of Eastern Europe in the Twentieth Century - (1992)
Communio viatorum - 38 (1996)
Communist and Post-Communist Studies - 26 (1993)
Crisis and Reform in Eastern Europe (1991)
Cross Currents - (1992)
The Czech and Slovak Experience (1992)
Czechoslovak and Central European Journal - 9 (1990), 10 (1991)
Czechoslovak History Newsletter - 18 (1995)
Czechoslovakia, 1918-88 (1991)
Dominoes and Bandwagons (1991)
East Central Europe - 17 (1990), 18 (1991), 19 (1992)
East European Politics and Societies - 4 (1990), 10 (1996)
East European Quarterly - 24 (1990), 25 (1991), 26 (1992), 29 (1995), 30 (1996)
The End of Czechoslovakia (1995)
The English Historical Review - 106 (1991), 109 (1994)
Est-Ovest - 27 (1996)
Europa regional - 4 (1996)
Europe-Asia Studies - 48 (1993)
Genoa, Rapallo, and European Reconstruction in 1922 (1991)
Grossbritannien, die USA und die böhmischen Länder 1848-1938 (1991)
Harvard Ukrainian Studies - 14 (1990)
L'Histoire - (1992)
International Economic Insights - 4 (1993)
International History Review - 13 (1991)
International Organization - 45 (1991)
Internationale Schulbuchforschung - 15 (1993)
Das Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa (1993)
Journal of Popular Culture - 27 (1993)
Journal of Women's History - 3 (1991)
Kentavr - (1993)
Kommunismus und Osteuropa (1994)
Kontakte und Konflikte : Böhmen, Mähren und Österreich (1993)
Lettres d'information des historiens de l'Europe Occidentale - (1992)
Locarno und Osteuropa (1994)
Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts (1995)
Nationalities Papers - 24 (1996)
Nationen, Nationalitäten, Minderheiten (1994)
New Republic - 205 (1991)
New York Review of Books - 40 (1993)
Nordisk Ost-Forum - 7 (1993)
Nordost-Archiv - 5 (1996)
Novaja i novejšaja istorija - (1996)
Oral History Review - 21 (1993)
Österreichische Osthefte - 34 (1992)
Osteuropa - 46 (1996)
Parteilandschaften in Osteuropa (1994)
Pattern of Prejudice - 27 (1993)
The Persistence of Regional Cultures (1993)
Pittsburgh History - 75 (1992)
The Polish Quarterly of International Affairs - 4 (1995)
Polish Review - 36 (1991)
Polish Western Affairs - 35 (1992)
Political Psychology - 13 (1992)

Political Science Quarterly - 108 (1993)
Prace Historyczne - (1992)
Prace Komisji Środkowoeuropejskiej - 1 (1993)
Relations internationales - (1992)
Review Fernand Braudel Center - 15 (1992)
Revue d'Europe Centrale - 1 (1993)
Revue des études - 66 (1994)
Das Scheitern der Verständigung (1994)
Slavjanovedenije - (1993), (1994), (1995)
The Slavonic and East European Review - 70 (1992), 74 (1996)
Sobótka - 47 (1992)
Sovetskoje slavjanovedenije - (1990)
Sowjetisches Modell und nationale Prägung (1991)
Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej - 28 (1993)
Studia z dziejów ZSSR i Europy Środkowej - 26 (1992)
Südosteuropa Mitteilungen - 34 (1994)
Tschechen, Slowaken und Deutsche (1995)
Ukrajinski istoryčny žurnal - (1994)
Uncaptive Minds - 4 (1991), 5 (1992)
Universal Banking in the Twentieth Century (1994)
Vestnik Moskovskogo Universiteta - (1994)
Vojenno-istoričeskij žurnal - (1995)
Voprosy istorii - (1993)
Weltwirtschaft - (1996)
Westmitteleuropa - Ostmitteleuropa : Vergleiche und Beziehungen (1992)
World Politics - 44 (1991)
Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte - 12 (1995)
Zeitschrift für Geschichtswissenschaft - 44 (1996)

Summaries

Waiting for Godot: American Policy and the Czechoslovak Elections, May 1946

Petr Mareš

The author traces the development of official US opinion on Czechoslovakia's orientation to democracy in the period just after World War II till the general elections in Czechoslovakia in May 1946. Drawing largely on American sources in the National Archives, the Library of Congress and the Truman Library, he follows the dispatches of US Ambassador to Czechoslovakia, Laurence Steinhardt, and the opposing views which the ambassador occasionally met with in the State Department. The author sees the main obstacle to the ambassador's ability to assess developments in Czechoslovakia as residing in his belief in free elections as a cure-all for Czechoslovakia's ills in this period. Steinhardt's optimism, as is clear from the archival records, did not wane even after the elections in which the Communists had made substantial gains.

The author discusses how the Americans successfully managed to get the Soviets to withdraw their troops from Czechoslovakia (achieved largely because of the presence of American troops in the country). Here, Steinhardt convinced the State Department to accept his view that American troops should remain as long as Soviet troops were present, to demonstrate to the Czechoslovaks (who would soon being going to the polls) that the Americans had not abandoned them. Truman requested of Stalin that both the Soviets and the Americans withdraw their troops - an unprecedented step in Czechoslovak-American relations. And within several weeks Stalin complied.

The primary problem in American-Czechoslovak relations in 1946 was the nationalization and confiscation of property in Czechoslovakia belonging to American citizens. Steinhardt tried, mostly without success, to prevent its nationalization or confiscation, or, failing that, to obtain compensation. Related to this was the question of American lend-lease for Czechoslovakia. On each question, Steinhardt saw the coming elections as the watershed for American policy. In the case of lend-lease, the ambassador faced the dilemma that if lend-lease were granted to the Czechoslovaks before the elections, the existing government, consisting of many Communists, would take the credit for having achieved it, and if it were denied, it could create the impression that the Americans were leaving Czechoslovakia at the mercy of the Soviets. Steinhardt's solution was a compromise in the form of a first loan, for the purchase of American cotton, with the possibility of other loans later. Steinhardt, however, was not alone in his optimism about Czechoslovakia not taking a Communist course: the Export-Import Bank of Washington and US Department of Defense also commented favourably on developments in Czechoslovakia.

For an entire year after the end of WW II, therefore, American foreign policy makers were waiting for the Czechoslovak general elections as the moment of salvation which would return Czechoslovakia where, in the American government's view, it belonged and was orientated, that is, to democratic pluralism and Western-style political culture. They were waiting for a clear demonstration of the Czechs and Slovaks' desire to share in shaping the post-war world in the image of the great American projects of post-war international cooperation. The information they were getting from Prague (mostly from Ambassador Steinhardt) and what they saw in the democratic elections in Hungary and Austria in 1945, increased American foreign policy maker's confidence in the correctness of their expectations.

The author concludes that with the election results of May 1946 they were confronted with harsh reality. The elections demonstrated that Czechoslovak politics formed within the country were more along the lines of Teheran and Yalta than of Bretton Woods and San Francisco. This confrontation did not, however, come as a shock to US foreign policy makers. After all, the Teheran-Yalta conception had always to a certain extent been present in the thinking of American diplomats, and the wait for the victory of democrats in the Czechoslovak elections was only a wait for evidence that the impact of the Teheran-Yalta conception would not be as fateful as many had feared. Electoral expectations were not met, and American policy began, with a year's delay, to clarify the possibilities and prospects of its relations with a Czechoslovak government in which Communists had the main say, but which also, at least partially, preserved the attributes of a democratic government. With the coming of the Truman Doctrine American foreign policy would no longer be satisfied with passively waiting for change in the political situation, where elections, like a deus ex machina, would solve all of Central Europe's problems.

Moscow and Eastern Europe: Some Aspects of the Creation of the Soviet Bloc

Leonid Gibiansky

The author investigates the process of the creation of the Soviet bloc, which began in 1944-45 with the gradual establishment of the 'people's democracies' in Eastern Europe, and came to a peak with the establishment of Communist régimes in each country of the region. The Communist leaders in the 'people's democracies' saw in the Soviet Union and in membership in the bloc assistance and support in firming up their own régimes and in the struggle against 'world imperialism'. For the Soviet leadership, the bloc was ultimately formed with the expansion of the 'socialist system' beyond the frontiers of the USSR and also with the expansion of the USSR's spheres of influence and control.

Gibiansky focuses on the role of the Communist Party of the Soviet Union (CPSU) and of Soviet institutions in the formation of the bloc's basic structure. He analyzes the ways and means of running foreign Communist parties which had from the beginning been in the governments and gradually gained a monopoly of power in the countries of the region. For the creation of the Soviet bloc, two factors were decisive. The first was the unity of aims of the Soviet régime and the Communist parties in Eastern Europe ('the building of socialism', expansion of the spheres of 'socialism' throughout the world, the fight against 'imperialism') and shared basic ideas about how to achieve these ends. The second

comprised the organizational link between the Communist parties and the USSR as the international Communist centre which emerged even while the Comintern was still in existence, and in the concluding phases of the war it became the basis of the newly formed post-Comintern structure of direction, control and manipulation, entirely in Moscow's hands.

The basis for the formation of the Soviet bloc was, therefore, the hierarchy in which Soviet institutions stood above the Communist parties of Eastern Europe. At first, up until the autumn of 1945, the Communist parties of Eastern Europe were run by the re-organized mechanism of the older Comintern, the international information department of the Central Committee of the CPSU. The department, an integral part of the CPSU apparat, was led by Georgi Dimitrov till he left for Bulgaria in November 1945. After the war Moscow was in covert communication with the leaders of all the Communist parties in the region. Another form of controlling and directing them were the talks between East European Communist leaders, which were held in Moscow.

With the end of the war, an extensive system of Soviet offices and institutions was linked into the system of direction and control, and developed its activity in the region. These included Soviet diplomats, military personnel, intelligence and economic organs, as well as other Soviet organizations (particularly, the Pan-Slavic Committee in Moscow). The apparat of the CPSU Central Committee, with re-organization and the creation of a CPSU foreign policy department after Dimitrov's departure, lost its monopolistic position as the only manipulator of the East European countries and their Communist parties in the course of 1946, but maintained its clandestine telegraphic links with them and also sent its workers to the region on inspection visits.

Soviet direction and control at this time had three main targets. The first was the internal policy of the Communist parties of the nascent bloc, which was oriented according to the Kremlin's momentary intentions. The Soviet side continued to try to influence the foreign policy of each 'people's democracy' according to its owns plans and intentions; it also regulated the mutual relations between the countries of the region and, according to its needs, applied Soviet arbitration.

The basis for the forming of the bloc's structure and of the system of its internal relations and of the axis of its construction consisted in the bilateral links between each 'people's democracy' (which the author describes as a 'radial' structure). Neither the founding of the Cominform in the autumn of 1947 nor the establishment of the Council for Mutual Economic Assistance (COMECON) in January 1949, however, led to the creation of a multi-lateral structure in the Soviet bloc. The Cominform was an additional Soviet instrument for the control of the East European régimes and was the organizer of operations against the Yugoslav Communist régime. In COMECON, as well, despite its organizational structure and negotiating procedure, the Soviets determined the basic direction of activity and took all the important decisions. By 1949 the Soviet bloc was a monolith, entirely subservient to Moscow.

Stalin after the War, 1945-48

Michal Reiman

At the end of World War II Stalin was pushing for the territorial expansion of the Soviet Union and the building up of a buffer zone of satellite states. He was, however, interested

in maintaining cooperation with the powers of the anti-Hitler coalition. The post-war states system and the conditions of the postwar reconstruction of the Soviet Union (including the fate of Germany, the Far East, reparations) depended on this cooperation. Stalin wanted to support the left-wing trend in European politics and was counting on continued good relations with Great Britain and France. His ability for reaching compromises was, however, diminished by his rigid socio-political conception and by the weak indigenous base of Soviet and other Communist influence in central and south-eastern Europe (with the exception of Czechoslovakia, Yugoslavia and Bulgaria), which contributed to the brutality of Soviet methods. Also at work, though, was the radicalism of the Communist parties, particularly in the Balkans. In 1946, therefore, Stalin promoted the preservation of certain forms of economic and political pluralism as 'particular roads to socialism'. He thereby wanted to facilitate the consolidation of Soviet influence in Poland, Czechoslovakia and other countries, and to strengthen contacts with socialist parties in the West. He underestimated, however, American ability and resolve to consolidate the situation in Western Europe, particularly in West Germany. Stalin's policies were influenced by the difficulties the Soviet Union was facing at home after the war. His poor health hampered his control over political events. Top-ranking Soviets were, moreover, not of one mind; some were clearly inclined to a radicalization of both internal and foreign policies.

The dénouement came with the Paris conference on the Marshall Plan, in the summer of 1947, preceded by the departure of the Communists from the French and Italian governments. Stalin feared a weakening of Soviet influence in the 'people's democracies' and was made uneasy by the diverse approaches of the Communist parties, which were not in accord with the Soviets on all matters. He reacted by founding the Informburo, which proclaimed the division of the world into two camps, and hamstrung the independence of non-Soviet Communists. In his criticism of non-Soviet Communists, Stalin was, until the split with Yugoslavia in the spring of 1948 (or till the autumn of 1948), unquestionably more cautious than a number of other Soviet politicians (particularly Zhdanov and Suslov). The worsening of relations between the USSR and the West meant the failure of Stalin's postwar political conception. This failure heightened internal political disputes (for example, the removal of Zhdanov and Molotov, the 'Leningrad case', the fight against 'cosmopolitanism') and led to an intensification of the 'anti-bourgeois' course of Stalin's policies in the 'people's democracies', and to the struggle against 'nationalism', 'Titoism' and 'Zionism'.

Missed Opportunities after Stalin's Death?
Vojtěch Mastný

The Cold War dragged on for more than forty years. But as early as 1953, after Stalin's death when power was transferred into the hands of a collective leadership (particularly Malenkov, Molotov, Beria and Khrushchev), and the United States came under a new administration whose self-declared aim was to reverse its predecessors' ineffectual management of the Cold War, there seem to have existed opportunities for rapprochement. To ask whether or not these were missed, says the author, yields only inconclusive answers. It is, however, still important, he maintains, to ask why rapprochement did not occur. Did the objectives set by the Soviet and American governments and the methods employed to attain them preclude this possibility? Were other policies proposed but ignored? If so, why?

Since the motives and results of Western decision-making in foreign policy are reasonably clear from the archival evidence, the author has turned his attention to the new collective Soviet leadership, considering alternative policies advocated by different individuals or groups. In ending the war in Korea, establishing relations with Yugoslavia similar to those with other bourgeois states linked with NATO, renouncing territorial claims against Turkey, restoring diplomatic relations with Greece and with Israel, Stalin's successors sought to rectify some of his most egregious mistakes for which the USSR had been paying a price. And it sought to form a provisional unified government in Germany, and to conclude a peace treaty with her which would make German membership in either NATO or EDC impossible.

The author discusses Beria's role in foreign affairs during the less than four months of his ascendency after Stalin's death. But, he maintains, the scattered pieces of evidence make it difficult to determine exactly what Beria thought and did. The bulk of the evidence, moreover, originates with Beria's enemies at the time of his arrest, and is mostly concerned with demonstrating his actual or intended abuses of power at home. Beria showed a particular interest in the German question, but was clumsy in his foreign-policy efforts and found himself completely isolated. He soon withdrew his proposal that the USSR abandon East Germany, and submitted to the majority. Beria, says the author, had no concept, much less a policy of reform or détente.

The revolt in East Germany at first paralysed the Communist régime, conveying the very weakness the new Kremlin leadership had been endeavouring to hide. But the course of events in Germany caught the West unprepared as well; America's proclaimed readiness to challenge Soviet power by exploiting its vulnerabilities was tested by the East Berlin uprising and turned out to be limited. Britain and France, the other two Western powers in Germany, even showed sympathy for Moscow's predicament by conceding it the right to restore order in its own occupation zone. Swift Soviet action and Western inaction allowed Stalin's heirs to ride out their most severe crisis since his death. After Beria's expulsion on 26 June, the policies of the collective Soviet leadership remained largely as they had been before, which is an indication that they had been the policies of the whole leadership rather than being substantially influenced by Beria against their will. The consolidation of their power made the Soviet leaders less rather than more accommodating towards a clearly strained Western alliance. If Stalin's successors had previously not been sufficiently secure to dare to negotiate with the West, they were now not sufficiently insecure to feel compelled to negotiate.

The year 1953 passed without a serious attempt at a détente, because neither the Soviets nor the West had come to the conclusion that this would be in their best interest. The Soviets mastered the post-Stalin succession crisis, and believed that the 'correlation of forces' was improving in their favour. They had no need to make concessions to the West or relinquish any of their demands. Molotov, therefore, brought no attractive new proposals to the Berlin conference. The West chose not to test the Soviet Union at its most vulnerable, preoccupied as it was with the cohesion of NATO and the uncertain future of EDC. It thus brought no attractive proposals to Berlin. Only after the Paris agreements later that year, which initiated NATO's ascendency, and after flexible Khrushchev replaced adamant Molotov as the main influence on Soviet foreign policy were the conditions created for the onset of the first détente.

Material

The Allies at the Onset of the Cold War: Stalin and the 'Long Telegrams'

Bohuslav Litera

On the basis of larger-scale historical events after World War II, this study provides a basic comparative analysis of the so-called 'long telegrams' sent from Moscow in February and March 1946 by the American diplomat George Kennan and the British diplomat Frank Roberts. Both telegrams were reactions to speeches by Soviet politicians, particularly to Stalin's speculation about a third world war. In the telegrams the two diplomats provide an analysis of Soviet policy. This study points both to common features of both documents and to the different recommendations for future US and British policy towards the USSR, which the two men addressed to their superiors in Washington and London. Outlined here are also the reasons why the governments of both countries unconditionally accepted only Kennan's conception and conclusions. The article is appended with an excerpt from Kennan's memoirs where he discusses his formulating the telegram.

Horizon

Origins of the Cold War

Arthur Schlesinger, Jr

This is a reprint of an article published in *Foreign Affairs* in October 1967. The Editors of *Soudobé dějiny* decided to have the article translated and published mainly because it aptly and instructively summarizes the key questions of the debate led in Western historiography in the 1960s on the nature of the Cold War; and in many cases it even precedes arguments which appeared in the debate in the 1970s and 1980s. For the Czech reader Schlesinger's article may be of interest, even though thirty years old, particularly because the majority of the literature discussed here was not then and is still not now available in this country.

The Poles and Their Attitude to the Germans, 1945-48, as Seen in Polish Historiography

Piotr Madajczyk

The author analyzes Polish public opinion concerning Polish-German relations. He approaches the problem on three levels. First, the relations of both nations are examined from the point of view of Polish experience with Nazism and the Second World War. Then internal affairs within the 'Polish lands' re-acquired after the war are observed, as are the related question of migration from the East to the West and the transfer of the Germans. Lastly, the author considers the problem of the 'repolonization' of part of the indigenous population of western Poland, whose national awareness was often unclear or undefined.

Reviews

Could Stalin Have Saved Beneš in 1938?

Milan Hauner

This is a review of two monographs: Igor Lukes, *Czechoslovakia between Stalin and Hitler: The Diplomacy of Edvard Beneš in the 1930s* (New York and Oxford, 1996) and Ivan Pfaff,

Die Sowjetunion und die Verteidigung der Tschechoslowakei 1934-1938: Versuch der Revision einer Legende (Cologne, Weimar and Vienna, 1996).
Was the Soviet Union ready to assist Czechoslovakia in her dire moment in late September 1938 after she had been cynically abandoned by her French ally and encircled by a Germany poised to attack? This is the central question posed by the two authors (both of Czech origin). Each answers with a resounding 'No!'.

The dubious 'to assist the Czechoslovaks' requires rephrasing. Though bound by the Treaty of Assistance, the Soviet Union, if preceded by the French and/or by an appeal from the League of Nations, was obliged to intervene militarily. Since, however, neither of the two precedents occurred, Moscow, from the formally legal point of view, behaved correctly by not intervening. A much more important factor, though, as emphatically demonstrated by Pfaff and Lukes, was the ideological dimension of the crisis in which the Red Army, 'assisting' another Slav nation, was employed as the vanguard of a Communist-inspired revolution and of the class war (a sort of East European version of the Spanish Civil War) which was to follow the German blitzkrieg against Czechoslovakia. This was precisely the message disseminated at a clandestine meeting of Czechoslovak Communist Party secretaries convened in Prague in late August 1938 by Andrei Zhdanov, a Politburo member and confident of Stalin. His secret visit to Prague during the Sudeten Crisis is one of the hitherto unknown stories of the Munich tragedy, which Pfaff and Lukes unearthed in the Czechoslovak Communist Party archives after 1990. More could certainly be found in the Russian archives were they accessible.

Both authors have profited from the declassification of Czechoslovak documents after 1990, especially those from the Communist Party and the so-called 'Beneš Archives' (the latter are administered by the Thomas G. Masaryk Institute, Prague). Both historians have compensated for inadequate access to Soviet sources (even in the more relaxed atmosphere of *perestroika*) by intensive exploitation of published sources and Czechoslovak archives. Though the title of Lukes's book is somewhat misleading (it contains much about Stalin but little about Hitler), the text is more concise (half the length of his colleague's), more balanced and less emotional. Pfaff's (the elder of the two authors) frequently reminds his reader of the glorious days of the anti-Communist crusade. His main thesis, that the export of revolution on the bayonets of the Red Army must be viewed as a permanent feature of Soviet expansionism, is unconvincing, especially when he eschews explanation in cases where Soviet foreign policy behaved otherwise (for whatever reasons).

Pfaff and Lukes both reject the standard thesis of Communist historiography which maintains that the Soviet Union was ready to intervene for the sake of the little bourgeois republic but Beneš's capitulation preempted this. Both authors discuss the blurry Tukhachevsky affair; both develop unusual theories with practically no new archival evidence - except the despatches of Soviet envoy to Prague, Sergei Alexandrovsky, published recently by the Soviets. Pfaff's additional evidence on the close collaboration between the Czechoslovak police and the Gestapo in the matter of the controversial 'Beneš Dossier', has already been challenged by a number of historians. Pfaff claims that it existed and that it made its way to Moscow from Berlin passing through President Beneš's hands with the direct assistance of Reinhard Heydrich's office and agents. Lukes, on the other hand, says that Beneš never sent the dossier to Moscow and that his future references to that questionable act must be regarded as political window-dressing. If the 'Dossier' was smuggled to Stalin

via Prague through Beneš's good offices, this meant being involved to an extraordinary degree; apart from posthumously earning the Czechoslovak president a disrespectful epitaph (Walter Laqueur called it an act 'of monumental stupidity which contributed to the extinction of the Czech republic two years later', *Soviet Realities* [1990], p.102), it is a deed which must still baffle many historians.

In an attempt to provide an alternative hypothesis, Lukes has not waited for conclusive evidence, and suggests that the information from Germany must have reached Beneš through other channels. He mentions improbable private communications between two financiers: Fritz Thyssen and Jaroslav Preiss. Lukes's supreme piece of evidence that Beneš did not pass the information to Stalin is the detailed report from Alexandrovsky, based on a conversation between him and Beneš on 3 July 1937. Beneš admitted that he feared a 'new Rapallo' and that Marshal Tukhachevsky, representing, in his eyes, the pro-German party in the Kremlin could overthrow Stalin in a coup and cause a 'renversement des alliances' with dire consequences for Czechoslovak security. Beneš, therefore, reiterated to the surprised Alexandrovsky his passionate plea for friendship with Stalin's Russia, in spite of the political purges, which he must have found repulsive. He did not mind, therefore, 'how many heads would be rolling in Russia', as long as the Soviet Union remained committed to an anti-German foreign policy and allied with Czechoslovakia through the Pact of Mutual Military Assistance of May 1935. The unresolved question of the transit of Soviet ground troops through the Roumanian corridor to eastern Slovakia in the last days of the September 1938 crisis (discussed by Pfaff, but avoided by Lukes), will have to wait for additional evidence from both Russian and Roumanian archives.

As to Lukes's principal claim that the Soviets deliberately ignored Beneš's appeal for 'immediate air support' between 28 and 30 September 1938 (that is, even after the formal acceptance of the Munich diktat) - whether because Alexandrovsky did not want to pass it on to Moscow or whether it was simply ignored in Moscow because of Beneš's credibility - will remain a matter of conjecture. Military interventions, whether by air or by land, are not produced merely by telephone calls, but require some degree of logistical and operational planning. The record of Beneš's last message to Moscow reveals a tentative question, as if Beneš were seeking advice rather than effective military aid.

Lukes's final verdict on Beneš may, on the other hand, be accepted as a balanced and humane judgement of the president's agonizing decision: 'Although he continued to be haunted by his acceptance of the Munich diktat until the end of his life, Beneš thought that he had made the right decision' (p. 262).

A Promising Sign: A New Yearbook of Czechoslovak, Czech and Slovak History

František Šmahel

The author reviews the first volume of a new yearbook, *Česko-slovenská historická ročenka 96*, published by the University of Brno and the Czecho-Slovak Committee of Historians. He welcomes it as promising step forward in collaborative efforts between Czech and Slovak historians, which has been intensive in the field of Czechoslovak history.

More on the Prague Spring
Jitka Vondrová

This is a review of two monographs on the Prague Spring: J. Pauer, *Prag 1968: Der Einmarsch des Warschauer Paktes. Hintergründe - Planung - Durchführung* (Bremen, 1995) and *Die SED und der "Prager Frühling" 1968: Politik gegen einen "Sozialismus mit menschlichem Anlitz"* (Berlin, 1996). The reviewer sees these two publications as a contribution to our understanding of the international context of the Czechoslovak attempt to reform Communism. The reflections on the politics of the Czechoslovak reform leaders, the quantity of new information and connections implied are, says the reviewer, particularly stimulating.

A Little Book Worth Reading
Václav Kural

In this review of Miloš Pick's *Přes Acherón zpátky to šlo hůř* (Litomyšl, 1997), the reviewer describes this little book of memoirs as a sober and chaste testimony on everyday life in the Protectorate of Bohemia and Moravia, and on the tragic fate of Czechoslovak Jews in Theresienstadt/Terezín and Auschwitz. He welcomes it as a unique and personal contribution to our understanding of one of the essential causes of the Germans' expulsion from the Bohemian lands after World War II.

A Key Work on Austro-Yugoslav Relations
Miroslav Tejchman

The reviewer looks at Arnold Suppan's *Jugoslawien und Österreich 1918-1938. Bilaterale Aussenpolitik im europäischen Umfeld* (Vienna and Munich 1996). This substantial book of 1300 pages comprises eight chapters on the bilateral relations between Austria and Jugoslavia and the parallel histories of the two countries. Suppan terms his work an attempt at describing the relations between the two neighbouring countries against the background of European politics, based on an analysis of national, religious, social, economic, political and ideological factors. He stresses the border conflict of 1918-20, reciprocity in minority questions, the formation of the image of the neighbour in historiography and in public opinion, cooperation in the arts and culture, trade and commerce, and the questions of restoration and Anschluss. The author then formulates the key areas of his interest by an analysis of, among other things, the contrary foreign-policy conceptions of both states and of their different historical traditions.

The reviewer maintains that Suppan's work is in the best tradition of German positivist historiography and that it is a 'tale' of two unequal neighbours, their relations and thinking. He believes it will for years to come remain a fundamental source of information on Austro-Yugoslav relations from 1918 to 1938, and a fundamental German-language source on the history of Austria and Yugoslavia in this period.

Documents

A Discussion between Josef Smrkovský and General N. V. Ogarkov, 30 August 1968

Jindřich Pecka

Among the papers of Josef Smrkovský, Chairman of the Czechoslovak National Assembly in 1968, there is an original type-written record of his conversation with Soviet General N. V. Ogarkov. It concerns a possible Soviet withdrawal of troops from Prague and other towns to military areas. The conversation was held at Prague Castle on the afternoon of 30 August 1968, shortly after Smrkovský's return from Soviet internment and after the Moscow diktat of 26 August. The meeting between the two men was held at the initiative of the Soviets but was mediated by Czechoslovak Minister of Defence Martin Dzúr. It took place in an official atmosphere without informal comments or courtesies. The language spoken was Russian.

Smrkovský was seeking a Soviet withdrawal from Bohemian towns and a renewal of the operation of central organs and institutions. His approach, which might be called purposefully sober, was directed to this end. Ogarkov suppressed the arrogance which he had previously shown, for example, to the representative of the Czechoslovak armed forces. Otherwise he comported himself according to the logic of the occupying power which had just inflicted a severe trauma on Czechoslovakia, while Soviet emissaries were pretending that they had come to solve its problems. In their view, the solution resided only in absolute subordination to the Kremlin. One of Ogarkov's conditions for a possible withdrawal was the removal of anti-occupation slogans and signs from public areas; others were that the word 'occupation' not be used and that the mass media be subordinated to the censor and that they work in the spirit of the Moscow agreements. Smrkovský's demand that Czechoslovak citizens be released from internment was ignored.

This document, part of the Smrkovský Papers in the State Central Archive, Prague, testifies to the way the shadow of the Moscow Protocol began, from late August 1968 on, to fall upon Czechoslovakia, accompanied also by the first measures of the pro-Soviet régime's 'normalization'.

Annotations

With this number, *Soudobé dějiny* is introducing as a supplement to its Reviews and Bibliography a regular section containing annotations of recent books and articles from home and abroad (including documents in print) relevant to Czechoslovak, Czech, Slovak and general history from 1918 to the present.

The Editors welcome annotations on books and articles. This volume will contain annotations (of up to forty typewritten lines) on books published during the last three years (since 1 January 1994) and annotations (of up to twenty typewritten lines) on materials and articles from journals published in the previous and current year (since 1 January 1996).

Bibliography

Articles from foreign journals and collections of essays, 1991-96

Contributors

Leonid Gibiansky (1936) is Head Researcher in the Institute of Slavonic and Balkan Studies, Russian Academy of Sciences, Moscow. His main areas of interest are the Soviet-Yugoslav conflict, 1948-53, and the history of international relations in central and south-east Europe.

Milan Hauner (1940) took degrees at Charles University and Cambridge. A resident of the USA, he is a visiting professor at universities in America and Europe. He is the author of *India in Axis Strategy* (Stuttgart 1981), *Hitler: A Chronology of His Life and Time* (London 1983), *What Is Asia to Us? Russia's Asian Heartland Yesterday and Today* (1990; 1992).

Václav Kural (1928) was elected Vice-Chairman of the Government Commission on the Events of 1967-70, in December 1989, and is currently at the Institute of International Relations, Ministry of Foreign Affairs. He is the author of a number of articles and books on the period of the Protectorate of Bohemia and Moravia, Czech-German relations and the 1968 reform process.

Bohuslav Litera (1950) is a senior researcher in the Historical Institute, Academy of Sciences, Prague. He is concerned with the history of international relations after WW II and with the Soviet Union and Russia.

Piotr Madajczyk (1959) is a researcher at the Institute of Political Studies, Polish Academy of Sciences. He is concerned with the 20th-century Polish-German relations, which is the topic of his most recent book, *Przyłączenie Śląska Opolskiego do Polski 1945-1948* (1996).

Petr Mareš (1953), formerly of the Historical Institute (Czechoslovak Academy of Sciences) and the Czechoslovak Film Institute, is currently Head of the Department of American Studies in the Institute of International Studies, Charles University. He is particularly concerned with the history of international relations and of US foreign policy during WW II and the Cold War.

Vojtěch Mastný (1936) was Professor of International Relations at the School of Advanced International Relations, and Director of the Research Institute of International Relations, the Johns Hopkins Bologna Centre, John Hopkins University. He is now at the Woodrow Wilson International Center of Scholars, Washington D.C. His most recent book, *The Cold War and Soviet Insecurity: The Stalin Years* (1996), takes up where his *Russia's Road to the Cold War* (1979) left off.

Jindřich Pecka (1936) is Senior Researcher in the Institute of Contemporary History, Prague, and Docent of History at South Bohemian University, Budějovice. He has published on the history of WW II, the Czechoslovak crisis 1967-70, and Soviet troops in Czechoslovakia, 1968-91.

Michal Reiman (1930) is Professor Emeritus of Political Science and Modern East European History at the Freie Universität, Berlin, and is now at the Institute of International Studies, Charles University.

Arthur Schlesinger Jr (1917) is Professor Emeritus of History, Harvard University. In the 1960s he was an adviser to Presidents Kennedy and Johnson, then became Professor of the Humanities at City University, New York. He received the Pulitzer Prize for history and biography. Among his many publications are *A Thousand Days: John F. Kennedy in the White House* (1965), *The Imperial Presidency* (1973), and *Cycles of American History* (1986).

František Šmahel (1934) is Director of the Institute of History, the Academy of Sciences, and Professor of History, Charles University. He is concerned with Czech and European medieval history, and his most recent work is a history of the Hussite wars.

Miroslav Tejchman (1938) is a senior researcher in the Historical Institute, Academy of Sciences, Prague. He is concerned with the modern history of the Balkans.

Jitka Vondrová (1953), previously an archivist in the State Central Archive, Prague, is now a researcher in the Institute of Contemporary History, Academy of Sciences, Prague. She is concerned mainly with the compiling and editing of primary sources on the Czechoslovak crisis, 1967-70.

Contents

Petr Mareš	Waiting for Godot: American Policy and the Czechoslovak Elections, May 1946	7
Leonid Gibiansky	Moscow and Eastern Europe: Aspects of the Creation of the Soviet Bloc	26
Michal Reiman	Stalin after the War, 1945-48	42
Vojtěch Mastný	Missed Opportunities after Stalin's Death?	64
Material		
Bohuslav Litera	The Allies at the Onset of the Cold War: Stalin and the 'Long Telegrams'	75
Horizon		
Arthur Schlesinger, Jr.	The Origins of the Cold War	96
Piotr Madajczyk	The Poles and Their Attitude to the Germans, 1945-48, as Seen in Polish Historiography	118
Reviews		
Milan Hauner	The Soviets and the Defence of Czechoslovakia	134
František Šmahel	A Promising Sign: A New Yearbook of Czechoslovak, Czech and Slovak History	142
Jitka Vondrová	The Prague Spring: New Views, New Information	144
Václav Kural	A Little Book Worth Reading	151
Miroslav Tejchman	A Key Work on Austro-Yugoslav Relations	153

Documents

Jindřich Pecka — A Discussion between Josef Smrkovský and General N. V. Ogarkov, 30 August 1968 158

Annotations 167

Bibliography

Articles from foreign journals and collections of essays, 1991-96 177

Summaries 194

V ediční řadě
PRAMENY K DĚJINÁM ČESKOSLOVENSKÉ KRIZE V LETECH 1967–1970

Dosud vyšlo:

Díl 1: Jindřich Pecka: SPONTÁNNÍ PROJEVY PRAŽSKÉHO JARA 1968–1969
Díl 2: Jindřich Pecka (ved.) – Josef Belda – Jiří Hoppe: OBČANSKÁ SPOLEČNOST 1967–1970. 1. svazek: Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty 1967–1970
Díl 3: František Cigánek: NÁRODNÍ SHROMÁŽDĚNÍ 21.–28. SRPNA 1968
Díl 4: Jitka Vondrová – Jaromír Navrátil a kol.: MEZINÁRODNÍ SOUVISLOSTI ČESKOSLOVENSKÉ KRIZE 1967–1970. 1. svazek: Prosinec 1967 – červenec 1968
Jitka Vondrová – Jaromír Navrátil: MEZINÁRODNÍ SOUVISLOSTI ČESKOSLOVENSKÉ KRIZE 1967–1970. 2. svazek: Červenec – srpen 1968
Díl 5: Jozef Žatkuliak: FEDERALIZÁCIA ČESKOSLOVENSKÉHO ŠTÁTU 1968–1970. 1. svazek: Vznik česko-slovenskej federácie roku 1968
Díl 7: František Koudelka – Jiří Suk: MINISTERSTVO VNITRA A BEZPEČNOSTNÍ APARÁT V OBDOBÍ PRAŽSKÉHO JARA 1968 (leden–srpen 1968)

Připravuje se:

Díl 4: Jitka Vondrová – Jaromír Navrátil: MEZINÁRODNÍ SOUVISLOSTI ČESKOSLOVENSKÉ KRIZE 1967–1970. 3. svazek: Září 1968 – květen 1970
Díl 6: Antonín Benčík – Jaromír Navrátil – Jan Paulík: VOJENSKÉ OTÁZKY ČESKOSLOVENSKÉ REFORMY 1967–1970. 1. svazek: Vojenská varianta řešení čs. krize (1967–1968)

JOZEF ŽATKULIAK
FEDERALIZÁCIA ČESKOSLOVENSKÉHO ŠTÁTU 1968–1970
VZNIK ČESKO-SLOVENSKEJ FEDERÁCIE ROKU 1968
Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny a nakladatelství Doplněk 1996
427 s. Cena 240,- Kč.

První díl pátého svazku ediční řady Prameny k dějinám československé krize 1967–1970 je věnován tvorbě ústavního zákona o československé federaci od návrhu Slovenské plánovací komise na symetrické uspořádání státu z 4. března po definitivní znění zákona z 27. října 1968. Celkem 51 publikovaných dokumentů ze Státního ústředního archivu v Praze, Slovenského národního archivu, archivů Slovenské národní rady, Parlamentu ČR, Slovenské akademie věd, ze Sbírky Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970 v Ústavu pro soudobé dějiny i ze soukromých sbírek zachycuje hlavní otázky a problémy při vytváření nového uspořádání státoprávních vztahů; bohatý poznámkový aparát zaznamenává také stanoviska a postoje různých státních a politických orgánů a osobností. Publikace vychází ve slovenštině.

Objednávky přijímá:

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR
Vlašská 9
118 40 Praha 1

Autorům

Časopis *Soudobé dějiny* vychází čtyřikrát do roka. Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora, jsou psány česky nebo slovensky. Články, materiály, vzpomínky, edice dokumentů dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorských archů (16–32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na stroji nebo počítači ob řádek po jedné straně normalizovaného formátu A4 odevzdejte v počtu 1 originálu + 2 kopií nebo disketu (WP nebo T602) + 1 otisk textu.
2. Celý rukopis průběžně stránkujte.
3. Pokud vyžadujete zvýraznění některých slov nebo pasáží zvláštní sazbou, podtrhněte je. Požadavek na sazbu petitem označte svislou čarou na okraji příslušné pasáže s poznámkou „petit".
4. Poznámkový aparát připojte ve WP jako poznámky pod čarou, v T602 na konec rukopisu.
   a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržujte toto pořadí údajů: název archivu nebo jeho vžitá zkratka, název nebo značka fondu (sbírky), signatura.
   b) V odkazech na literární prameny dodržte toto pořadí údajů: **Monografie**: Jméno autora (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno [nebo iniciály] – spoluautoři (maximálně dva): Název (kurzivou): Podnázev. Místo vydání, nakladatel rok vydání, počet stran. **Pro recenzi, anotaci apod.**: uveďte ještě další údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.) a o publikaci (např. vydavatel, liší-li se od nakladatele; edici, rejstříky, bibliografie ap.) **Stať ze sborníku**: Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název: Podnázev. In: Název sborníku (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať z časopisu a dalších periodik**: Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název. In: Název časopisu (kurzivou), ročník, číslo (rok), rozmezí stran.
5. Vyžaduje-li povaha vašeho článku použití obrazových příloh, grafů apod., očíslujte je a jejich čísla uveďte červenou tužkou také v textu.
6. Připojte **resumé** v rozsahu 15–30 řádek pro překlad do angličtiny. Navrhněte zkrácený název článku pro živé záhlaví. Pro poznámky o autorech uveďte: rok narození, stručné sdělení o své odborné činnosti (působiště, nejdůležitější práce, na čem právě pracujete).

Soudobé dějiny
budou s potěšením publikovat anotace nejnovější knižní a časopisecké produkce domácí i zahraniční a předem za ně děkují.

Redakce